

REVISTĂ DE CULTURĂ

MARIN ALNIȚEI
CRISTINA BARBU
MARINELA-LOREDANA BARNA
IOAN BODOCHI
IOAN BOROICA
CRISTINA BOȚOGHINĂ
ALEXANDRU BUCUR
CAMELIA CĂLIN
MARIUS CÂMPEANU
GABRIEL-STELIAN CONSTANTIN
LUMINIȚA CORNEA
DANIELA-ȘTEFANIA CURELEA
DRAGOȘ CURELEA
ȘERBAN DRAGOMIRESCU
CIPRIAN GLĂVAN
CONSUELA-ELENA GRECU
MIHAI-VALENTIN IONESCU
TEODORA-DANIELA MOȚ
FELICIA-ANETA OARCEA
STELUȚA PESTREA-SUCIU
MARIN POP
GRINA-MIHAELA RAFAILĂ
DELIA-MARIA TATU
NICOLAE TEȘCULĂ

Consiliul Județean Brașov
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov

Țara Bârsei

Revistă de cultură
2021

Brașov, 2021

ȚARA BÂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură finanțată de Consiliul Județean Brașov și editată de
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfatului nr. 25, cod 500025
Tel./fax: 0268.477.864
e-mail: casa.muresenilor@gmail.com
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colegiul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Cristina Seitz
Bianca-Luminița Micu
Marinela-Loredana Barna

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

DTP: DESIGN 2 PREPRESS S.R.L.
Brașov, Str. Zaharia Stancu, nr. 8B
Tel: 0723 000 899

CUPRINS

Șerban DRAGOMIRESCU <i>În memoriam întâlniri cu profesorul Marcian David Bleahu.....</i>	5
---	---

Marin ALNIȚEI <i>Rolul geografiei, al hărților și al oamenilor de stat și de știință români pentru făurirea României Mari</i>	14
--	----

SESIUNEA DE COMUNICĂRI „ȚARA BÂRSEI” 23-24 Iunie 2021 CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE SEC. XVIII-XX

Ciprian GLĂVAN <i>Trei secole de la debutul primei acțiuni sistematice de colonizare în Banat. Rolul comisarilor de colonizare.....</i>	43
--	----

Cristina BOȚOGHINĂ <i>Cărturarul Constantin (Dinicu) Golescu și epoca sa</i>	50
---	----

Camelia CĂLIN <i>Boli, bolnavi și remedii într-o familie boierească din Muntenia în secolul al XIX-lea. Cazul familiei Golescu</i>	59
---	----

Gabriel-Stelian CONSTANTIN <i>Despre spițerii și spițeri în Bucureștii de odinioară (secolele XVIII-XIX).....</i>	75
--	----

Grina-Mihaela RAFAILĂ <i>Iluminat stradal și de interior în Bucureștii secolelor XVIII-XIX.....</i>	83
--	----

Marinela-Loredana BARNA <i>Fondul Gazetei Transilvaniei – Fundațiunea Șincaiană – Fondul Șincaian</i>	93
--	----

Ioan BODOCHI, Delia-Maria TATU <i>Turnul Buzdugan / Turnul Pictat – Protectorul Castelului Corvinilor – O privire asupra restaurărilor efectuate în secolul al XIX-lea</i>	99
---	----

Teodora-Daniela MOT <i>Ambianța muzicală din Timișoara secolului al XIX-lea și începutului de secol XX</i>	110
---	-----

Luminița CORNEA <i>Scriitorul Romulus Cioflec și Gazeta Transilvaniei</i>	119
Alexandru BUCUR, Marius CÂMPEANU <i>Participarea românilor din comuna Copalnic-Mănăstur (județul Maramureș) la Primul Război Mondial (1914-1918)</i>	127
Felicia-Aneta OARCEA <i>Avocați arădeni ai Generației Marii Uniri. Incursiuni istorico-biografice</i>	136
Marin POP <i>Participarea organizației Partidului Național Român din județul Brașov la alegerile parlamentare din anul 1920</i>	143
Nicolae TEȘCULĂ <i>Activitatea Muzeului de Istorie Sighișoara în perioada 1922-1925</i>	153
Ioan BOROICA <i>Din trecutul activităților miniere în Băile Borșa, Maramureș, până în anul 1948</i>	161
Daniela-Ștefania CURELEA, Dragoș CURELEA <i>Adunările Generale ale Astei desfășurate sub auspiciile suveranului Carol al II-lea în Caransebeș (1930), Brașov (1933) și Blaj (1936)</i>	174
Steluța PESTREA-SUCIU <i>Presa cea de toate zilele a brașovenilor: „Năzuința” – Un ziar puțin cunoscut</i>	186
Mihai-Valentin IONESCU, Consuela-Elena GRECU <i>Biserica Fundeni din Câmpulung Muscel. Istorie și Conservare</i>	192
Cristina BARBU <i>Uniunea Artiștilor Plastici și dezbaterile temelor de interes pentru caricatura românească</i> ...	201
Autorii din acest volum	208

Șerban DRAGOMIRESCU

IN MEMORIAM ÎNTÂLNIRI CU PROFESORUL MARCIAN DAVID BLEAHU

Pentru tânărul aspirant la știința geografiei care eram, prima întâlnire cu profesorul Marcian Bleahu s-a produs în chiar pragul admiterii la Facultatea de Geologie și Geografie a Universității din București, în vara anului 1951, deci în urmă cu 69 de ani. Admiterea comporta, în lipsa unui examen eliminator, o parcurgere a documentelor și o discuție informală cu un cadru didactic asupra aspirațiilor candidatului spre cele două discipline, între care geologiei, în acei ani de avânt al industriei extractive, i se acorda un interes special. Eu am căzut în lotul examinat de profesorul Bleahu. A fost o discuție liberă, în care examinatorul se pare că a fost mulțumit că un tânăr candidat își exprimă, cu temei, interesul de a se dedica geografiei. Așa am aflat că domnia sa, deși se afirmase deja ca un geolog de elită, absolvise Secția de geografie a Universității din București, cu doar doi ani înainte, în 1949. Discuția destinsă, cu o largă deschidere culturală și științifică, într-un limbaj elevat, m-a impresionat profund. Mărturiseam atunci colegilor care aplicau la Secția de geologie (cei mai mulți), cum îi invidiam pentru un atare mentor.

Numele său îl voi regăsi, în anii următori, între autorii sau prefațatorii unor lucrări dedicate celor mai înalte piscuri ale planetei (*Tigrii din Himalaya* de Fritz Rudolph, trad., 1960, *Cucerirea gigantilor lumii*, în colab. cu Gh. Epuran și M. Bogdan, 1966), lucrări ce au încurajat aspirațiile multor tineri alpiniști români, inclusiv ale lui Marcian Bleahu, după cum mi-a mărturisit peste ani.

Această permanentă aspirație științifică și sportivă spre marile înălțimi, spre performanță, a profesorului Bleahu, mi s-a părut definitorie. Paleta sa multiplă de preocupări, pe parcursul a peste 70 de ani de activitate intensă, deopotrivă științifică, culturală și politică în slujba ecologiei, îndreptățește o atare apreciere. Alegerea sa ca membru de onoare al Academiei Române, în 2017, la venerabila vârstă de 93 de ani, a încununat, cu întârziere, hărnicia sa de o viață.

Un alt moment memorabil pentru generația mea l-a constituit aplicația de teren a cercului științific studențesc de geomorfologie al Universității din București, în 1953, în Munții Apuseni, pe un traseu transversal, sugerat de dl. prof. Bleahu, din Valea Arieșului până în Valea Crișului Repede, străbătând una din cele mai carstificate regiuni din țara noastră. Domnia sa, un excelent cunoscător al geologiei și geomorfologiei regiunii, a acceptat, cu o mare disponibilitate, să ne fie o călăuză avizată. Am luat atunci cunoștință, după vizitarea unor obiective emblematice, și de preocupările constante ale naturaliştilor români (E. Racoviță, Al. Borza, Emil Pop, Val. Pușcariu, M. Șerban, D. Coman, I. Viehmann, ș.a.), de strădaniile lor de înființare a unui parc național în Munții Apuseni. În favoarea acestui parc național pledaseră și geograful francez Emm. de Martonne și R. Ficheux, care, în generații succesive, ne-au dăruit lucrări de referință asupra regiunii. Întreaga istorie a declarării acestui parc, în care un rol important l-a reprezentat expertiza de o viață a prof. Bleahu, este relatată în volumul său apărut, la sfârșitul anului 2019, la Editura Paideia, dedicat ariilor protejate și lansat, din păcate, postum (*Ariile protejate și protecția naturii*).

Activitatea științifică a profesorului Marcian Bleahu, pe parcursul întregii sale

vieți, se identifică perfect cu acest nou concept de științe geonomice, introdus în nomenclatura științifică din țara noastră de acad. Liviu Constantinescu, în anul 1990, cu prilejul reorganizării Academiei Române. Acest termen a fost preferat în locul enumerării tuturor disciplinelor legate de prefixul *geo*, de la geologie, prin geofizică și geografie, la geodezie.

În anii studenției nu am avut privilegiul de a-l fi avut dascăl direct pe domnul profesor Bleahu; cursurile de geologie erau susținute atunci, la Universitatea din București, de iluștri profesori, unii aureolați cu binemeritate recunoașteri academice (G. Murgeanu, V. Ianovici, D. Giușcă, Emilia Saulea, Victor C. Papiu, N. Oncescu, N. Grigoraș, Gr. Răileanu, I.Z. Barbu, N. Florea, C. Stoica, ș.a.). A te afirma într-o asemenea constelație era o performanță, dar și un imens avantaj de care a beneficiat neîndoios și tânărul studios Marcian Bleahu.

Trebuie să reamintim, totodată, că în fruntea Comitetului Geologic s-au aflat în acea vreme, după cel de-al Doilea Război Mondial, personalități marcante, cu o recunoscută autoritate științifică (academicienii G. Macovei, Al. Codarcea și V. Ianovici), care au știut să apere avuția minerală a țării, în momente de grea cumpănă social-politică a României, dar și să promoveze cadre mai tinere competente și entuziaște, printre care s-a aflat și Matty, așa cum era cunoscut între colegi și prieteni, Marcian Bleahu.

Numele profesorului Bleahu îl vom găsi, în anii următori, tot mai des în librării, fie în dreptul unor tratate, de exemplu, *Tectonica Globală*, în două volume (1983 și 1989), oferind o nouă deschidere în științele geonomice, dar și în al unor lucrări adresate publicului larg – *Pitorescul regiunilor carstice* (1956), *Morfologia carstică* (1974), *Dincolo de peisaj* (2007), *Note fără portativ* (2011) –, ce confirmă interesul său constant pentru subiecte cu relevanță și geografică. Nu lipseau nici incursiunile geografice în valoroasele ghiduri geologice și turistice publicate sub semnătura sa, cu precădere asupra Munților Apuseni, în întregul lor sau al unor mai mici segmente muntoase. O atenție specială o acorda tezaurului speologic al regiunii, la a cărui descoperire sau cercetare a contribuit substanțial, după cum atestă cartea cu titlul *10.000*, volum dedicat, în 2019, postum, lui Marcian Bleahu, care semnase prefața. Volumul a apărut sub îngrijirea Federației Române de Speologie Sportivă.

Diseminarea cunoștințelor cultural-științifice, nu numai de la catedra universitară, a fost o conduită permanentă de viață a profesorului Bleahu, însușită de la strălucitul său profesor de geografie de la Liceul Dr. Ioan Meșotă din Brașov, Victor Tufescu, viitorul academician. Ea decurgea, desigur și din vocația sa nativă de dascăl, dar și din plăcerea de a comunica, mai ales cu tineretul. Fiind și un excelent fotograf, un pionier și un promotor al diapozitivelor documentare în culori, cu care-și ilustra întotdeauna expunerile, vom înțelege de ce conferințele sale științifice, însoțite și de diasonuri, de diaporame, de diafilme personale, se bucurau de o audiență deosebită. Calitatea sa de rafinat meloman dubla adesea, în acompaniament sonor discret, pe cea de iscusit fotograf. Locul de afirmare era, cu precădere, Universitatea Populară București, (sala Dalles și cea din str. Biserica Amzei, din Așezământul Brătianu), unde, în acțiunile de informare și popularizare, uneori în cicluri de expuneri, profesorul Bleahu se bucura de o autoritate de necontestat. Rectorii acesteia (academicienii Remus Răduleț și, succesiv, Radu Voinea) acordau un interes deosebit opiniilor sale. Era un privilegiu pentru un tânăr intelectual ce aspiram a fi, să te aflu în atmosfera Consiliului Științific al Universității, un areopag de minți luminate din toate disciplinele cunoașterii umane din România. Cine parcurge astăzi tematica cursurilor acelor ani va fi surprins să constate cât de frecvent apărea problematica protecției naturii și formele în care era implicată în

societatea contemporană, acaparatoare. Tot aici, împreună cu alți intelectuali entuziaști (Al. Roșu, Val. Pușcariu, Al. Borza jr., D. Almaș, Ș. Dragomirescu, ș.a.), prof. Bleahu a promovat proiectul unui club cu preocupări ecologice (*Terra 2000*), ce a ținut afișul UPB câțiva ani buni, prin conferințe, filme documentare comentate, proiecții de diapozitive, diafilme, etc. Asemenea expuneri, viu colorate de diapozitive din colecția personală, s-au desfășurat și la Institutul de Geografie al Academiei, pe vremea când ședințele bilunare de comunicări se țineau regulat, în spiritul îndemnurilor constante ale mentorului nostru, profesorul Vintilă Mihăilescu, reșezat, spre sfârșitul vieții, în scaunul academic, de care a fost privat timp de aproape 30 de ani. Ședințele ofereau deschideri interdisciplinare și posibilități de afirmare unor tineri cercetători. Îmi amintesc, de pildă, de expunerile prof. Bleahu într-un serial consacrat parcurilor naționale și rezervațiilor științifice din S.U.A., în urma unei vizite documentare în acea țară, cu *Ogarul cenușiu*, sau de un periplu, ilustrat superb, prin tezaurul speologic, de mare interes și cultural, al Spaniei.

Un răspuns la unele frământări ale generației noastre, legate de problematica ocrotirii naturii, l-am primit de la frunțași ai geografiei europene în Parcul Național Retezat, cu prilejul, în anul 1970, al unei reuniuni științifice geomorfologice carpato-balkanice. După bunul obicei instaurat în reuniunile geografilor, dezbaterile unor probleme ce nu întruneau consens se prelungea din sălile de prelegeri în terenul ales spre exemplificare. Oaspeții distinși, mulți seniori (în vârstă de peste 80 de ani), erau prof. Hans Boesch (Elveția), secretarul general al Uniunii Geografice Internaționale, prof. J. Gălăbov, directorul Institutului de geografie al Academiei Bulgare, prof. Robert Fichoux (Franța), membru de onoare al Academiei Române, excelent cunoscător al țării noastre și, evident, acad. Vintilă Mihăilescu, autorul, între multele sale lucrări, al unei sinteze geomorfologice de referință asupra Carpaților de pe teritoriul României. Se aflau acolo, între numeroșii participanți români și excelenții cunoscători ai spațiului carpatic și subcarpatic românesc, geomorfologii Gheorghe Niculescu, Lucian Badea, Horia Grumăzescu și Eugen Nedelcu, dar și numeroși geografi din Polonia, Ungaria, Rusia, Ucraina, Cehoslovacia. În impozantul circ glaciar al Bucurei, o discuție, însuflețită și de prof. Bleahu, a încercat să clarifice, cu exemple din orizontul local, probleme de terminologie: diferențele dintre un parc național și unul natural, definirea unui geoparc, trasarea limitelor unui parc – fie pe creste, fie pe văi etc. În ciuda instituirii Parcului Național Retezat încă din 1935, în urma demersurilor prof. Emil Racoviță și a afirmării ulterioare a unei mișcări în favoarea instituirii și a altor parcuri cu regim de ocrotire, în țara noastră, se impuneau clarificări, în raport și cu experiența autohtonă ulterioară și cu ultimele recomandări internaționale, care impuneau reglementări mult mai stricte. Unele concluzii pot fi regăsite în legislația românească, adoptată de Ministerul Mediului după 1990, încă din perioada ministeriatului său și sunt reflectate pe larg în volumul sus-amintit al profesorului Bleahu, unde cele 30 de parcuri oficializate în România anulului 2019 (inclusiv Parcul Natural Urban Văcărești, pe care l-a promovat convingător) sunt pe larg descrise. Paginile dedicate acestor parcuri în volum s-au născut, de-a lungul anilor, din expunerile de mare succes, ilustrate și cu imagini din bogata sa fototecă personală. Să ne aducem aminte că în 1976 publicase, în prealabil, în colaborare cu Fl. Marinescu și V. Brădescu, o succintă sinteză, extrem de valoroasă, *Rezervații naturale geologice din România*, iar în 2007 volumul *Arii naturale protejate din Bucovina* în colaborare cu Adrian și Tatiana Done. Evident că toate lucrările sale sau ghidurile științifice, redactate sau apărute sub îngrijirea sa, făceau referire și la statutul special de rezervație științifică al unora din obiectivele descrise, inclusiv peșterile.

Pașii ni s-au încrucișat cu profesorul Bleahu și în studiourile de televiziune. Seismul distrugător din 4 martie 1977 a determinat o acțiune concertată a televiziunii publice de avertizare și de educare a populației, prilej în care multivalentul om de televiziune Bacalu a apelat la profesioniști. Din nou, profesorul Marcian Bleahu, instruit în Italia de Organismul Internațional de Protecție a Monumentelor Arhitecturale (ICOMOS), și-a dat măsura cunoștințelor sale geologice, geotehnice cu implicații și în conservarea Patrimoniului Natural și Cultural Mondial, aflat sub protecția UNESCO.

Televiziunea ne-a asociat și la concursurile TVR de la sfârșit de săptămână (*Cel mai bun continuă și Mai aveți o întrebare?*), de mare audiență la public. Făcând parte, împreună cu profesorul Bleahu, din juriul de examinare al primului concurs, am trăit cu emoție reușita excepțională a unui tânăr geograf, Ioan Simion Pop, absolvent al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, șef de promoție în anii '70. Acesta, respins pe nedrept la ocuparea unui post în învățământul superior clujean, în favoarea unui candidat cu un dosar politic mai bogat, s-a ambiționat – prin intermediul clubului *Terra 2000* ce l-a încurajat, desemnându-l, în urma unei selecții riguroase, reprezentantul Bucureștiului – în a-și dovedi valoarea, într-un concurs public, pe o temă dată de cultură generală, pusă în discuție la TVR. Întrebările, gradual tot mai dificile, erau formulate de profesorul Bleahu, ajungându-se în final la reproducerea, din memorie, a unor maxime clasice de profil. La capătul a șapte etape de reușite în concurs ale candidatului, a fost atins plafonul maxim al premiului pus în joc, circa 70.000 lei, echivalentul pe atunci al unui autoturism Dacia. Cum organizatorii nu presupuneau reușita la acest nivel a vreunui candidat și deci plata echivalentă în lei a premiului promis, ceea ce ar fi golit pușculița televiziunii, aceștia au recurs la o soluție ad-hoc – angajarea, în compensație, a câștigătorului, pe un post de redactor la televiziunea națională, pe care a slujit-o cu abnegație până în ianuarie 1990, când viața i-a fost curmată brutal, se pare, de forțe oculte. Cred că poate fi considerat, fără greș, o victimă nefericită a revoluției!

Cu aceeași aplecare spre tână generație, profesorul Bleahu s-a înscris în colectivul de organizare și evaluare, în concurs, în anii '70-'80 ai secolului trecut, a rezultatelor expedițiilor *Cutezătorii* ale școlarilor, ce stârneau emulație pentru redescoperirea valorilor naturale și culturale perene ale teritoriului României. Ne-a fost dat, nu de puține ori, să avem parte de plăcute surprize din partea acestor tineri, foarte bine îndrumați de profesorii lor, adevărați cutezători. Erau aduse la lumină, adeseori, obiective mai puțin cunoscute, de interes local, dar de reală valoare cultural-științifică.

În aceiași ani, în ideea lărgirii orizontului de cultură geografică, profesorul Bleahu a acceptat să lanseze versiunea în limba română (una din cele 11 limbi, în care a fost lansată), a revistei germane din domeniul geostiintelor, de succes internațional, *GEO*, la care m-a recomandat ca redactor onorific. În absența unei susțineri a vreunui trust de presă de pe piața internă, inițiativa s-a stins numai după câteva numere, deși se lansaseră spre dezbateră unele teme îndrăznețe, cu rezonanță și externă, agreeate de cercurile științifice și dorite de publicul larg românesc, ca, de exemplu, „Renaturarea Luncii Dunării de pe teritoriul României”, „Fondul forestier de păduri virgine din România”, „Patrimoniul arheologic submarin al litoralului românesc”, „Harta patrimoniului balnear al României”, ș.a. Din păcate, în ciuda avertismentelor profesorului Bleahu, nu s-a înțeles că promovarea unor subiecte cu tematică românească, pe piața mondială a revistelor științifice internaționale, nu se va putea realiza decât prin promovarea consecventă a versiunii în limba română, susținută din țară și solid ancorată în realitățile social-economice ale momentului, așa cum dovedește experiența versiunii în limba română a revistei americane *National Geographic*, apărută din 2003, sub conducerea avizatului

său emul, geolog și speolog, Cristian Lascu, autor consacrat al unor admirabile albume fotografice dedicate peșterilor Topolnița și Bulba, dar și Parcului Național Retezat, ș.a., unele prefăcute sau recomandate de profesorul Marcian Bleahu.

Același sentiment responsabil l-a îndemnat, după câteva avertismente severe de sănătate și după câteva grave accidente rutiere, relateate cu dezarmantă sinceritate, în volumul autobiografic *Spovedania unui neînvins* (2006), să doneze Universității Babeș-Bolyai, pentru Facultatea de Știință și Tehnologie Mediului, nou înființată, întreaga sa bibliotecă de cărți (4.843 volume), de periodice (2.659 exemplare), de colecții de reviste (54), de extrase (6.735) și de hărți (684). Semnalăm în special valoarea științifică deosebit de prețioasă a extraselor, într-o paletă largă de preocupări ale științelor geonomice, unele unicat în țara noastră, mai ales din perioada în care contactele științifice cu exteriorul erau limitate. Un dar neprețuit, mai ales că totul a fost depus, catalogat și fișat exemplar.

Același sentiment patriotic l-a îndemnat pe geologul Marcian Bleahu să ia atitudine publică în apărarea monumentului Roșia Montană, sprijinind argumentat punctul de vedere al conducerii Academiei Române. Volumul, recent lansat, amintit anterior, al profesorului Bleahu, dedicat protecției naturii și ariilor protejate, cuprinde o fotografie personală rară (B39) a Ferestrei Mari din Muntele Cetatea de la Roșia Montană, ilustrând vechea exploatare auriferă romană. Ea datează din 1968, anterior distrugerii, la ordinul conducătorilor comuniști, a acestui valoros vestigiu minier unic, deopotrivă natural și cultural.

Umblând în caietul amintirilor îmi fac o datorie de onoare de a vorbi despre rolul eminent pe care l-a avut profesorul Bleahu în definitivarea și supravegherea tipăririi hărții geologice a României, la scara 1:1.000.000, cea mai complexă planșă (cu 36 de nuanțe de culori) din alcătuirea Atlasului Geografic Național al României (76 de planșe), apărut în anii '70 ai secolului trecut, sub egida Institutului de Geografie al Academiei Române. A fost folosită experiența sa în pregătirea pentru tipar a hărților geologice ale României, la diferite scări, toate editate în aceeași tipografie a Institutului Geologic al României, unde se edita și această hartă, o adevărată bijuterie cartografică. Colegiul editorial al Atlasului, din care făceam și eu parte, răspunzând de nomenclatura geografică a hărților și de textele explicative în limbi străine, a beneficiat din plin de experiența și cultura sa.

În același domeniu editorial trebuie să aducem cinstire profesorului Bleahu pentru sprijinul colegial acordat profesorului Robert Ficheux (1898-2005) – proclamat membru de onoare al Academiei Române în 1948 și reînnoit în 1990 – în actualizarea informației geologice din teza sa de doctorat manuscrisă, rămasă la vremea cercetărilor sale interbelice în Munții Apuseni, la cartografia și documentația austro-ungară de sfârșit de secol XIX. În urma unei scurte vizite la locuința sa pariziană (ornată de costume populare românești, de un faimos tulnic, de o cobză și alte numeroase mărturii ale dragostei cu care era întâmpinat „moșul francez”, cum era cunoscut în rândurile localnicilor), profesorul Bleahu i-a pus la dispoziție cele mai recente documente cartografice geologice oficiale românești, precum și expertiza sa pentru definitivarea tezei de doctorat, în vederea publicării, referitoare la geomorfologia Munților Apuseni, subiect încredințat de magistrul său, Emmanuel de Martonne (1873-1955), în urma excursiei interuniversitare, inițiată în țara noastră, în 1920, de magistrul și de discipolul său român George Vâlsan (1885-1935), aflat atunci la conducerea Institutului de Geografie al Universității Regele Ferdinand I din Cluj. Îmi stăruie în minte și acum masa mare din sufrageria apartamentului parizian al profesorului Robert Ficheux din Rue du Banquier, încărcată de cărți, manuscrise, unde lucra harnic o cartografă de origine română, angajată special

spre a nu deforma, la transcriere, toponimia românească. Prin cooperarea rodnică a diplomaților francezi și români din Paris și București, cu încuviințarea conducerii Academiei Române, lucrarea a văzut lumina tiparului la Editura Academiei Române, în anul 1996, sub titlul *Les Monts Apuseni – Vallées et aplanissements*, un volum de circa 600 de pagini de text și o anexă cartografică. Sărbătorirea centenarului prof. Ficheux, în 1998, la Societatea de geografie din Paris (fondată în 1822, fiind una din cele mai vechi din lume), dar și la Ambasada Română, în Palatul Béhague, cu volumul editat pe masă, în prezența autorului și a unui numeros public, a fost un prilej de a evoca și a reînnoi relațiile privilegiate dintre geografi români și cei francezi. Din însărcinarea domnului profesor Bleahu am dat acolo citire mesajului său omagial. Adunarea a fost onorată și de prezența a doi foști președinți ai Academiei Române (Virgiliu N. Constantinescu și Eugen Simion) și a președintelui Secției de Științe Geonomice a Academiei Române, academicianul Mircea Săndulescu.

De altfel, profesorul Bleahu a fost prezent cu mesaje de cinstire la aniversările omagiale ale mai multor personalități din sfera științelor geonomice (Ion Popescu-Voitești, Miliade Filipescu, George Murgeanu, Vintilă Mihăilescu, Victor Tufescu, Erich Jekelius). La auzul dispariției, în Germania, unde emigrase, a vechiului său coleg de facultate Gustav Servatius, un profesor studios ce nu și-a uitat Mediașul natal, publicând acolo valoroase documente cartografice despre Transilvania natală, mi-a încredințat amintirile sale din anii comuni de studii, încât a fost posibilă întocmirea unui necrolog, publicat în revista *Studii și cercetări de geografie*, sub semnătura sa.

Un loc aparte îl ocupă în activitatea profesorului Marcian Bleahu savantul înaintaș Gh. Munteanu-Murgoci (1872-1925), despre care, încă în 1957, a publicat, în colaborare cu Br. Iancovici, la Editura Academiei Române, un volum de *Opere Alese*, cu un amplu comentariu asupra operei științifice, cu precădere geologice. Să nu uităm că fațada Muzeului Național de Geologie din București este străjuită, la dreapta clădirii, de un bust al lui Gh. Munteanu-Murgoci, inițiat de acad. Ludovic Mrazec, directorul fondator al Institutului Geologic al României. Pentru cunoașterea meritelor lui Gh. Munteanu-Murgoci era necesară apariția unui atare volum. Recent au fost semnalate (N. Enciu și V. Ursu, 2018) meritele lui Gh. Munteanu-Murgoci în fundamentarea României Mari, prin studiile sale și de geografia populației din Basarabia (densitate, structură etnică, socială), ce au servit la trasarea frontierelor de est ale României, la Conferința de Pace de la Paris, după Primul Război Mondial, de către Emmanuel de Martonne, cu care era bun prieten încă din perioada cercetărilor de teren din Carpații Meridionali, publicând și o lucrare în comun (*Analiza unui nămol dintr-un lac glaciatic din Parâng*). Așa după cum se știe, Gh. Munteanu-Murgoci, căsătorit cu o englezoaică, cu ascendență australiană, Agnes Kelly-Murgoci, a fost, la începutul secolului al XX-lea, un promotor, în România, al cercetășiei, de obârșie britanică, iar soția sa o pasionată cercetătoare a folclorului și etnografiei din România, cărora le-a dedicat câteva lucrări de interes (*English pages of Romanian folklor / Pagini engleze despre folclorul românesc*), din păcate, puțin cunoscute și aduse la iveală de nepoata sa, Helen Beveridge-Murgoci, prin purtarea de grijă a profesorului Virgiliu Florea (versiunea românească, Editura Viitorul Românesc, București, 2005, 296 p.).

Este oare numai o întâmplare că Matty Bleahu a îmbrățișat cercetășia în tinerețe, ca voluntar necombatant în anii de început al celui de-al Doilea Război Mondial, fiind declarat ulterior veteran de război? Cu acest statut de cercetaș veteran a fost, în 1997, la Manila, în Filipine, reprezentantul României la Congresul Asociației Mondiale a parlamentarilor foști cercetași. Știind acest amănunt, cred că nimeni nu a fost surprins când, luând parte la funeraliile profesorului Bleahu, a observat că sicriul a fost străjuit

de o gardă de onoare de tineri cercetași, în semn de ultim omagiu.

Pentru că tocmai am pomenit de Muzeul Național de Geologie, pe când eram cercetător la Institutul de Geografie s-a ivit ocazia, la începutul anilor '80, de a vizita muzeul din Piața Victoriei. Știam că profesorul Bleahu își dezvoltă proiectul de amenajare a Muzeului Național de Geologie într-o manieră inedită la noi, valorificând la maximum și spațiul generos al pereților. Se formula tocmai tematica panoului consacrat dinamicii externe, subiect deopotrivă geografic, așa că am sugerat o implicare creatoare a acelor colegi geografi-geomorfologi, care având și dibăcie artistică puteau oferi soluții plastice. Mă gândeam, evident, la geomorfologul dr. Gh. Niculescu, care n-a ezitat să ofere expertiza sa grafică. Așa s-a născut o colaborare creatoare, încheiată cu un contract de cercetare, benefic pentru Institutul de Geografie, în acele vremuri dificile în asigurarea finanțării cercetării științifice. Îmi amintesc, în acest context, că înserarea timpurie la vremea toamnei, ne prindea cu luminile aprinse în clădirea muzeului, care se afla pe un traseu prezidențial al lui Ceaușescu, în care luminile instituțiilor publice trebuiau să fie stinse la trecerea sa. Draperiile nu ne-au ajutat suficient în acea seară. Am fost atenționați și ne-am conformat, nedorind să le facem greutatea colegilor geologi de la muzeu. Planșa respectivă rezistă și astăzi.

În aceiași ani, căutam pentru cercetarea geografică noi debușee pentru degrevarea bugetului de stat alocat cercetării fundamentale. S-a identificat astfel că deschiderea spre domeniul unei activități tot mai eficiente și în extindere, în țara noastră, pornind de la evaluarea patrimoniului natural național, este turismul. Organismele internaționale ofereau expertiza. Orientarea era spre studii interdisciplinare, apanaj al oamenilor cultivați. Profilul ideal era cel oferit de preocupările și experiența profesorului Bleahu. Am beneficiat de amicitia sa cu inginerul Al. Borza jr., fiul celebrului botanist clujean, care lucra în Ministerul Comerțului Interior, pe probleme de optimizare a serviciilor turistice. Evaluarea patrimoniului turistic era parțial descoperită în compartimentul său, așa încât oferta noastră de a organiza un colocvii național de geografia turismului în colaborare cu autoritățile de profil, la o cadență de doi ani, a fost bine primită de Ministerul Turismului. S-au desfășurat astfel, în deceniile șapte și opt ale secolului trecut, cinci colocvii, dintre care unu a avut și participare internațională, cu prezențe de autoritate, fiind girat și de Comisia de profil a Uniunii Geografice Internaționale. Fiecare din colocvii a avut drept finalizare publicarea lucrărilor susținute. Să reținem că la fiecare din sesiuni, profesorul Bleahu a avut intervenții consistente, ce au dat greutate lucrărilor. În unul din colocvii s-a abordat și problematica hărților turistice, cu o expoziție ad-hoc de hărți comentate de profesorul Marcian Bleahu. Un stand de carte de profil a fost de asemenea accesibil. Pe parcurs, tematica privind evaluarea patrimoniului turistic natural și cultural din sesiuni a fost dublată de cea a economiei turismului, ceea ce a întărit pregătirea absolvenților, tot mai mulți, de la numeroasele secții de acest profil din învățământul superior geografic. Evoluția ulterioară în țara noastră a pieței forței de muncă pe acest profil a justificat această orientare, iar volumul dedicat protecției naturii și ariilor protejate al profesorului Marcian Bleahu, lansat la sfârșitul verii anului 2019, asigură astăzi o bogată sursă unitară de documentare, altminteri dispartă și deci greu accesibilă. Volumul ni se înfățișează acum tot mai clar drept sinteza unei vieți dedicată consecvent ocrotirii naturii, unui crez de viață al autorului.

Sunt dator să relatez, în încheiere, și un ultim gest al autorului cărții, petrecut cu două seri înaintea durerosului său sfârșit, când, pe firul telefonic, m-a invitat, cu o voce stinsă, să urmăresc la TVR1 o anchetă a unor harnici reporteri, care relatau modul în care se jefuiau, cu acte în regulă, în Parcul Național Semenic – Cheile Beușniței,

pădurile virgine de foioase. Se foloseau abuziv drept acoperire procedurile culturale, de igienizare a fondului forestier, de eliminare a arborilor atacați de diverse boli parazitare, de eliminare a doborâturilor, de rărire a trunchiurilor de arbori. Cum întâmplător urmărisem emisiunea și eram și eu convins de justețea demersului, am convenit ca a doua zi să vin cu un proiect de insert despre jaful comis în acel parc național. Ceea ce am și făcut. A doua zi, o dată încuviințate o serie de ultime îndreptări, ne-am despărțit, în prezența doamnei Simona Bleahu, eu exprimând dorința ca, odată cu aceste ultime completări, să purcedem, în curând, cu sprijinul Editurii Paideia, la lansarea volumului, care să fie opera vieții sale, o încununare a crezului său de om de știință. Și atunci, abia șoptind, premonitoriu, ne-a spus: „Fără mine!”. În noaptea următoare, sub privegherea devotatei sale soții, firul vieții sale pământene, atât de încercate, s-a curmat, dar drumul cărții spre cititorii săi devotați abia s-a deschis. Să sperăm că va fi unul glorios, așa cum i-am năzuit noi autorului.

Un moment emoționant mi s-a întipărit în ziua de 14 martie 2019. Veneam la spitalul Elias, unde era internat, însoțit de tânărul geofizician Mihai Orleanu, rudă a sa prin alianță, repatriat din Germania și stabilit acum în Brașov. Aduceam în dimineața acelei zile aniversare (împlinea vârsta de 95 de ani) primele două exemplare-semnal ale acestei monumentale lucrări (872 de pagini). Ceea ce scontam a produce o satisfacție și, deci, o bucurie, o descătușare, a devenit o angoasă, tradusă în degradarea stării sale de sănătate, ceea ce, evident, ne-a îngrijorat. Medicii și-au făcut imediat datoria și Matty, după amiază, a fost în măsură, remontat, să prezinte volumul colegilor săi, membri ai Academiei, veniți să-l felicite la zi aniversară.

Ajuns la capătul acestor mărturisiri, cititorul va înțelege de ce nu am pregetat, în urmă cu mai bine de trei ani, de a-l asista, în momente de cumpănă a sănătății, tocmai în perioada definitivării redactării lucrării, cu inerente corecturi tipografice. Înainte de a da „bun de tipar”, am efectuat o revizie generală finală, ce a comportat și o punere la punct, o actualizare a cadrului legislativ și o unificare a informației statistice tot mai bogate.

Au contat, desigur, în luarea unei atari decizii toate momentele evocate anterior aici, dar și alte două motive: unul pragmatic, topografic, aflându-mă la o minimă distanță locativă – circa 150 de metri – și altul afectiv, căci soția mea s-a născut, cu mai mulți zeci de ani în urmă, în locuința familiei Bleahu din Brașov, așa că păstrăm, în albumul de familie, la loc de cinste, fotografia tânărului Matty, ținând în brațe un prunc, pe peluza casei ospitaliere a familiei. Să mai adaug că socrul meu, profesorul Virgil Ghițescu, la Liceul Dr. Ioan Meșotă din Brașov, i-a fost dascăl în tainele matematicii. De altfel, în urmă nu cu mulți ani, la adunarea festivă din Brașov de cinstire a acestui liceu, devenit Colegiu Național, la 140 de ani de existență, Matty Bleahu a fost un oaspete de onoare și am fost bucuros că m-am aflat și atunci în preajma sa, în solemnă Aulă a Rectoratului Universității Transilvania din Brașov.

Iată deci suficiente motive ca să nu ezit să încredințez aceste pagini de istorie afectivă, dar și de memorialistică inimosului colectiv de redacție al publicației *Țara Bârsei*, publicație care a adăpostit, de-a lungul anilor, două contribuții ale prof. Bleahu – prima în 1990, în chiar primul număr, serie nouă, al revistei, sub titlul *Natură, Cultură, Locuință*. Articolul i-a fost solicitat de vechiul său coleg de generație, Mircea Gherman, devenit redactorul publicației și managerul Muzeului Casa Mureșenilor, recent inaugurat. Într-un număr ulterior, prof. Bleahu publică o a doua lucrare, o descriere succintă a rezervațiilor naturale din județul Brașov aflate în evidențele autorităților locale. În 2018, nr. 17, serie nouă a publicației, am marcat, în prelungirea listei membrilor

Academiei Române născuți în județul Brașov consemnată în volumul anterior, nr. 16, din 2017, fișa de prezentare a celui mai proaspăt membru brașovean al înaltului for, de la a cărui înființare se împliniseră 150 de ani, profesorul Marcian Bleahu, fiind ales ulterior acestui moment aniversar academic.

Fie ca amintirea acestui vrednic fiu al Brașovului, evocat aici, în numai câteva frânturi de pași încrucișați în viața noastră, să lumineze mai departe munca noastră a tuturor celor care l-au prețuit, așa ca să insufle generațiilor viitoare încredere și curaj, în respectul adevărului și dreptății.

Marin ALNIȚEI

ROLUL GEOGRAFIEI, AL HĂRȚILOR ȘI AL OAMENILOR DE STAT ȘI DE ȘTIINȚĂ ROMÂNI PENTRU FĂURIREA ROMÂNIEI MARI

THE IMPORTANCE OF GEOGRAPHY, MAPS AND OF ROMANIAN STATESMEN AND SCHOLARS IN THE MAKING OF GREATER ROMANIA

Abstract: *The present article introduces the important contribution of geography, maps, Romanian statesmen, scientists and specialists to the realization of Greater Romania on December 1, 1918, and then after the signing of the "Peace Treaty of Paris" on June 4, 1920. The excursus briefly presents the events that led to the establishment of the borders between Romania and Hungary and Serbia, the proposals of the expert commissions of the four Greater States victorious in the First World War, of Greater Romania, Hungary and Serbia. At the same time this article introduces the most beautiful and relevant maps that were used for the geographical argumentation of the establishment of the borders between Greater Romania and Hungary and Serbia, which were mostly produced by the Geographical Service of the Romanian Army.*

Motto:

Simion Mehedinți și George Vâlsan

Singură, harta topografică este adevărata geografie completă și amănunțită a țării întregi. Ea este opera monumentală și anonimă, ridicată încetul cu încetul, timp de zeci de ani, de mii de ofițeri, care pe lângă pregătirea științifică, au avut simțul datoriei și al dragostei față de țară. Aceștia au cutreierat pas cu pas tot pământul românesc, lucrând toți în același fel și cugetând orice liniuță pusă pe hartă. Să fim vrednici de o astfel de operă și cei cu tragere de inimă pentru cercetarea pământului românesc să nu se mărginească a citi, ci să învețe a scoate comorile închise în harta topografică a țării.

Napoleon Bonaparte

Cea mai mică schiță îmi vorbește mai mult decât un lung raport.

John Fitzgerald Kennedy

Nu întreba ce face țara pentru tine, ci ce ai făcut tu pentru țară.

Vă precizez încă de la început că doresc ca această prezentare¹ să o dedic sărbătorilor noastre de astăzi, premianți merituși la olimpiadele la care au participat, precum și geografiei, hărților, oamenilor de stat și oamenilor de știință români care au împlinit visul de veacuri al poporului român de a avea țara lor, în frontierele firești consfințite de milenii de existență în spațiul carpato-danubiano-pontic, denumită frumos ca și forma aproape rotundă, România Mare, acum, la aniversarea a 100 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

De asemenea, doresc să precizez că, în opinia mea, România Mare, în granițele ei consfințite de Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 și de Tratatul de Pace semnat la Trianon la data de 4 iunie 1920, este opera de un patriotism fără de margini și de suflă a poporului român, a Armatei României, a Reginei Maria, a oamenilor de stat și a oamenilor de știință români, astfel cum vor fi prezentați în continuare, în această ordine.

¹ Articol prezentat în cadrul simpozionului „Mari Geografi Brașoveni” – *Geografia în slujba păcii*, organizat de Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov în data de 19 octombrie 2018.

Contextul general

La începutul secolului al XX-lea, caracterul românesc al Transilvaniei încetase să mai fie apanajul unui grup restrâns de cunoscători, cum fusese în Evul Mediu și devenise treptat un fapt comun, cunoscut și recunoscut de cercuri tot mai largi ale opiniei publice internaționale.

Contribuiseră la aceasta românii ardeleni prin revolta lui Horea, Cloșca și Crișan, prin unirea unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Catolică și activitatea Școlii Ardelene, prin Revoluția de la 1848 și Mișcarea Memorandistă.

Bulgaria a fost prima țară membră a alianței Puterilor Centrale care a semnat cu Antanta un armistițiu separat, la data de 29 septembrie 1918, pentru ieșirea din război.

La 30 octombrie 1918 a capitulat și Imperiul Otoman.

În 3 noiembrie 1918 Imperiul Austro-Ungar a trimis comandamentului italian cererea de armistițiu și termenii păcii. Termenii au fost aranjați, prin telegraf, cu autoritățile Antantei de la Paris și au fost comunicați Imperiului Austro-Ungar, iar aceasta i-a acceptat.

Armistițiul cu Austria a intrat în vigoare începând cu ora 15:00, în după-amiaza zilei de 4 noiembrie 1918.

Austria și Ungaria au semnat armistiții separate, în urma prăbușirii Imperiului Austro-Ungar.

După izbucnirea Revoluției germane a fost proclamată o republică, la 9 noiembrie 1918, marcând sfârșitul Imperiului German. Pe 11 noiembrie 1918, la Compiègne, în Franța, la ora 5:00, într-un vagon de tren, a fost semnat armistițiul. La ora 11:00, în aceeași zi, 11 noiembrie 1918, a încetat focul și armatele au început să se retragă. Din cauza ordinelor confuze și a încercărilor criminale ale unor ofițeri de a se evidenția în ultimul moment, peste cadavrele bieților soldați, în aceste șase teribile ore, după ce totul fusese încheiat și semnat la masa tratativelor, au murit inutil aproape 3.000 de soldați și au fost răniți alți peste 6.000 de soldați. Starea de război între cele două tabere a persistat pentru încă șapte luni, până la încetarea finală, consacrată prin semnarea Tratatului de la Versailles cu Germania (28 iunie 1919) și a următoarelor tratate cu Austria (la St. Germain), Bulgaria (la Neuilly) și Imperiul Otoman (la Sèvres).

Tratatul de pace între Puterile Aliate învingătoare în Primul Război Mondial și Ungaria, în calitate de stat succesor al Imperiului Austro-Ungar, a fost semnat la data de 4 iunie 1920, în Palatul Marele Trianon de la Versailles.

Tratatul a fost semnat pentru a stabili frontierele noului stat Ungaria cu vecinii săi: Austria, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (stat devenit ulterior Iugoslavia), România și Cehoslovacia.

Deși unele surse oferă ca dată finală a Primului Război Mondial anul 1919, cele mai multe comemorări ale războiului se concentrează asupra armistițiului din 1918.

Preliminariile Tratatului de pace de la Trianon

În data de 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, peste 100.000 de români prezenți la Marea Adunare Națională au votat unirea teritoriilor românești din partea ungară a fostei monarhii habsburgice cu Țara, iar opinia publică internațională, în imensa ei majoritate, a salutat evenimentul ca un fapt de justiție și normalitate.

Conferința de Pace de la Paris, din anii 1919-1920, s-a impus în istoria relațiilor internaționale, în primul rând, prin importanța hotărârilor sale, care au schimbat nu numai harta Europei, dar și soarta unor națiuni, inclusiv a națiunii române.

Ea se remarcă, însă, și prin rolul important pe care l-au jucat experții și oamenii

Palatul Marele Trianon, locul semnării tratatului dintre Ungaria înfrântă și țările învingătoare în Primul Război Mondial.

de știință în impunerea unor decizii ale „Consiliului celor Patru Mari” (Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Franța și Italia).

Practic, nu a existat până atunci și nici după aceea o conferință de pace în care rolul specialiștilor și al oamenilor de știință să fie atât de mare în determinarea hotărârilor luate de oamenii politici ai lumii.

Specialiștii au hotărât soarta națiunilor.

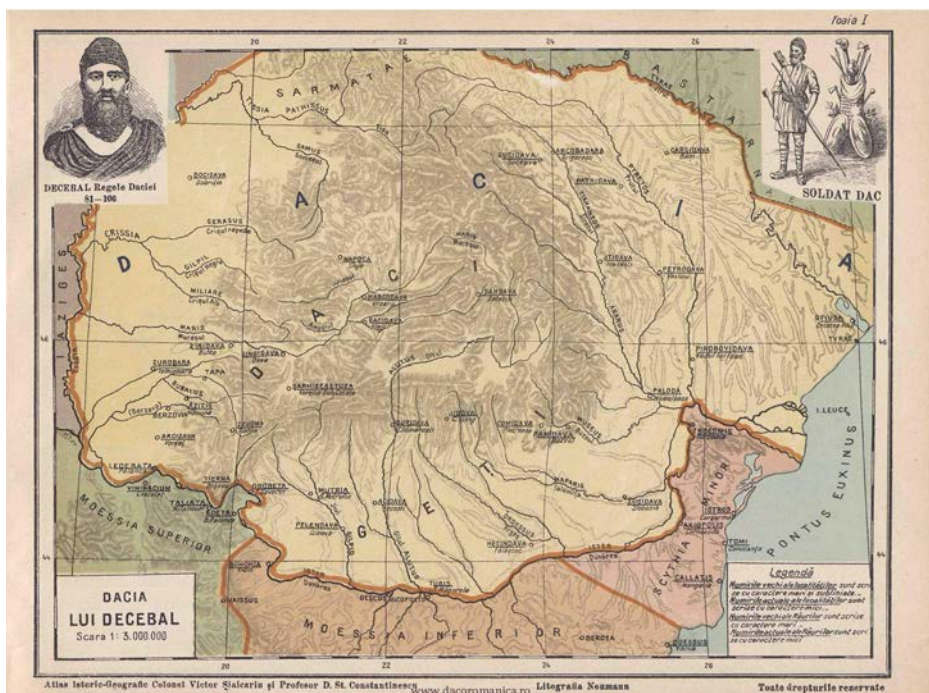
Pregătirea României pentru pace și trasarea frontierelor sale de stat cu Ungaria și Serbia

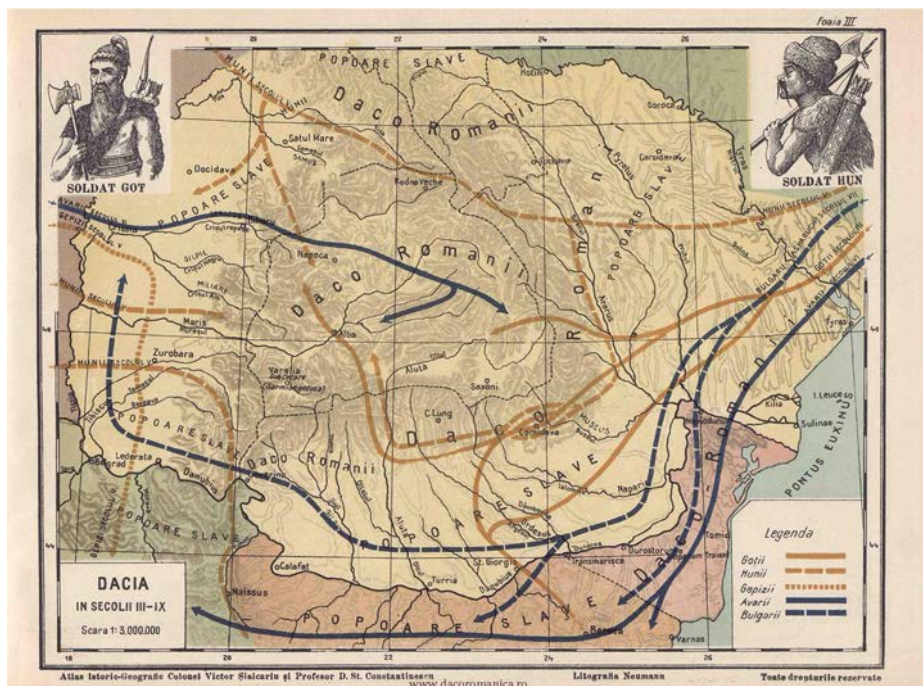
Așa cum am menționat la început, răspunzând voinței poporului român și eroismului fără de margini a armatei române pentru a se împlini visul de milenii de a avea propria țară în granițele ei firești, a venit rândul mai întâi al specialiștilor și oamenilor de știință români și apoi al oamenilor de stat pentru a argumenta științific justetea granițelor României Mari realizată la 1 Decembrie 1918, pe timpul negocierilor, și a semnării Tratatului de Pace de la Paris, în anul 1920.

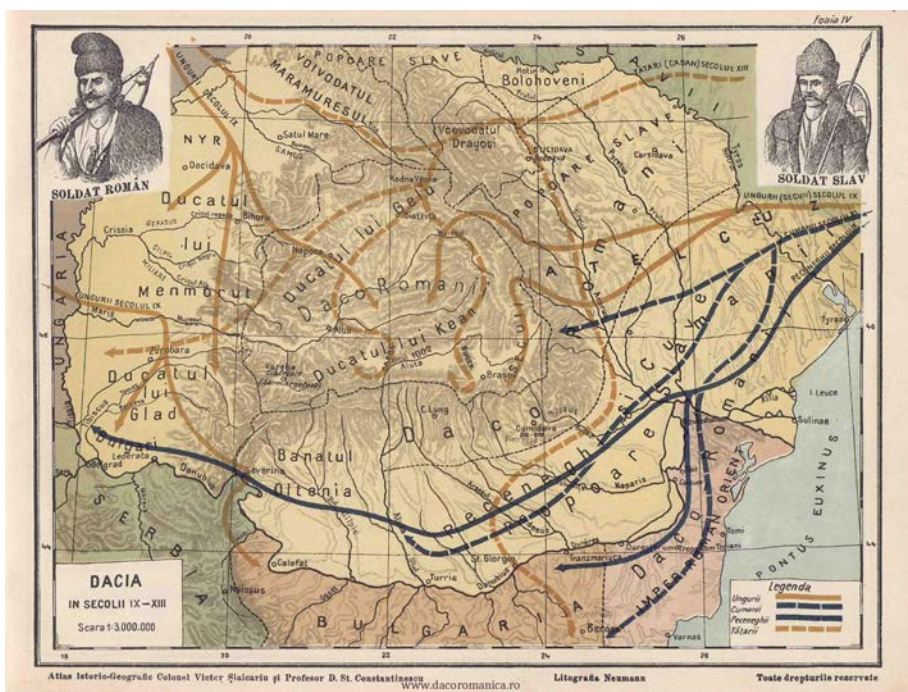
La argumentarea științifică a stabilirii granițelor României Mari au contribuit personal și/sau prin operele lor: academicianul A.D. Xenopol, academicianul Nicolae Iorga, academicianul August Treboniu Laurian, academicianul Ioan Slavici, academicianul Dimitrie Onciul, academicianul V.A. Urechia, Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Șincai etc. și prin atlasele și hărțile realizate de către specialiști din Serviciul Geografic al Armatei (actual Direcția Topografică Militară „General de divizie Constantin Barozzi”), Institutul Geografic Militar din Viena, academicianul Grigore Tocilescu, Constantin Diamandi, Élisée Reclus, Paul Vidal de la Blache, August Ludwig Kiepert etc.

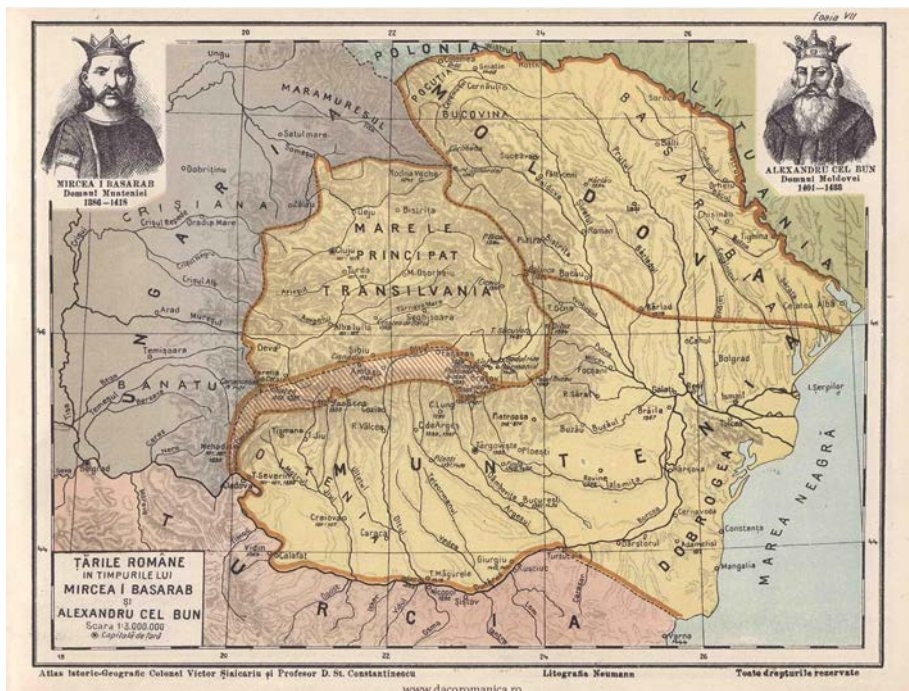
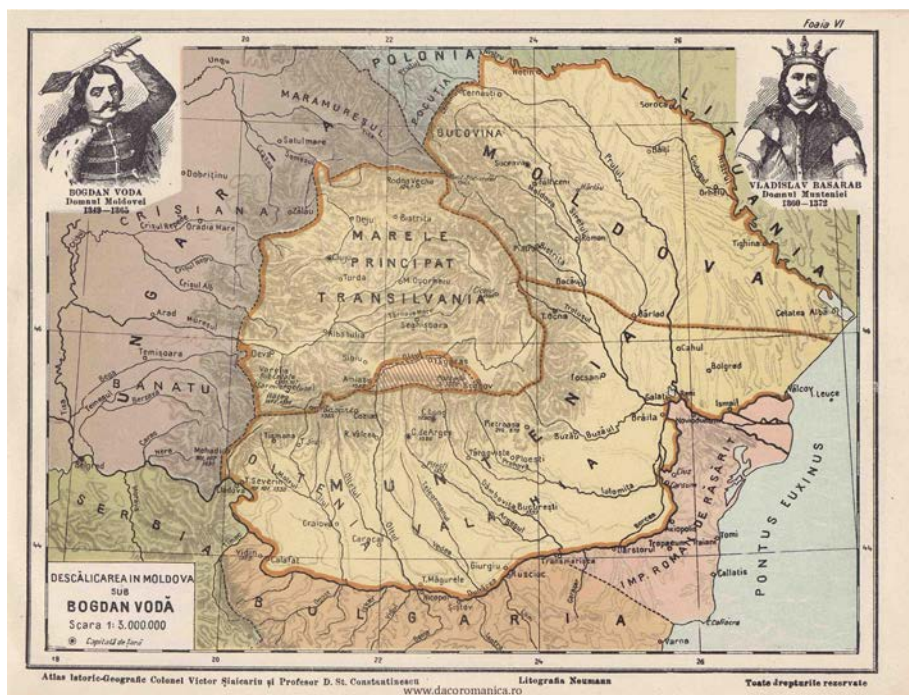
Fără a neglija argumentele consfințite de ramurile geografiei, în mod special geografia populației, argumentele istorico-geografice și argumentele juridice, consider că cel mai important argument este cel vizual, bazat pe argumentele menționate mai sus, exact ceea ce a spus Napoleon Bonaparte cu mai mult de 100 de ani înainte de semnarea Tratatului de Pace de la Paris, respectiv: „Cea mai mică schiță îmi vorbește mai mult decât un lung raport”.

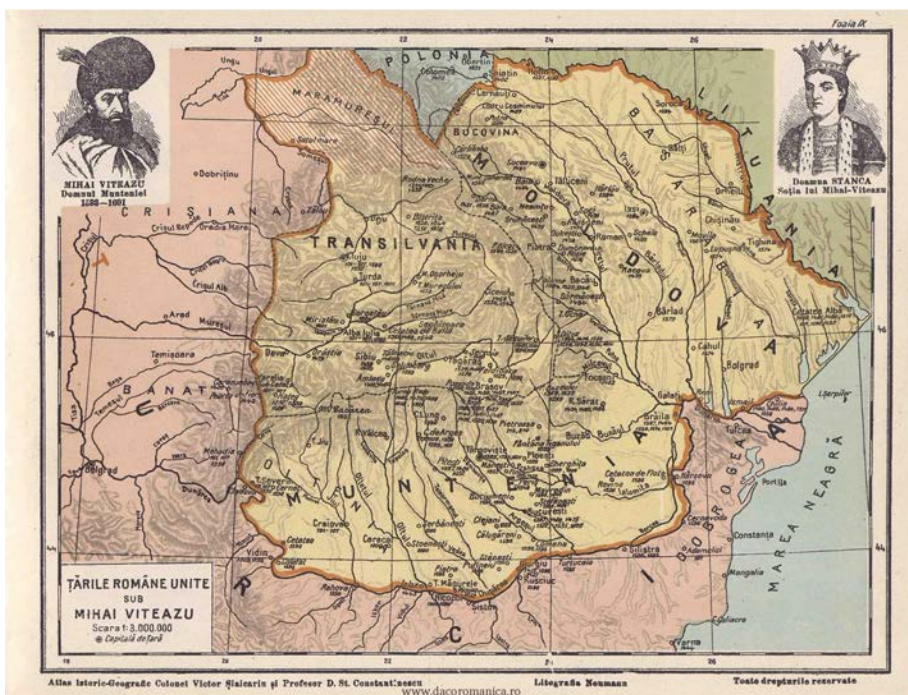
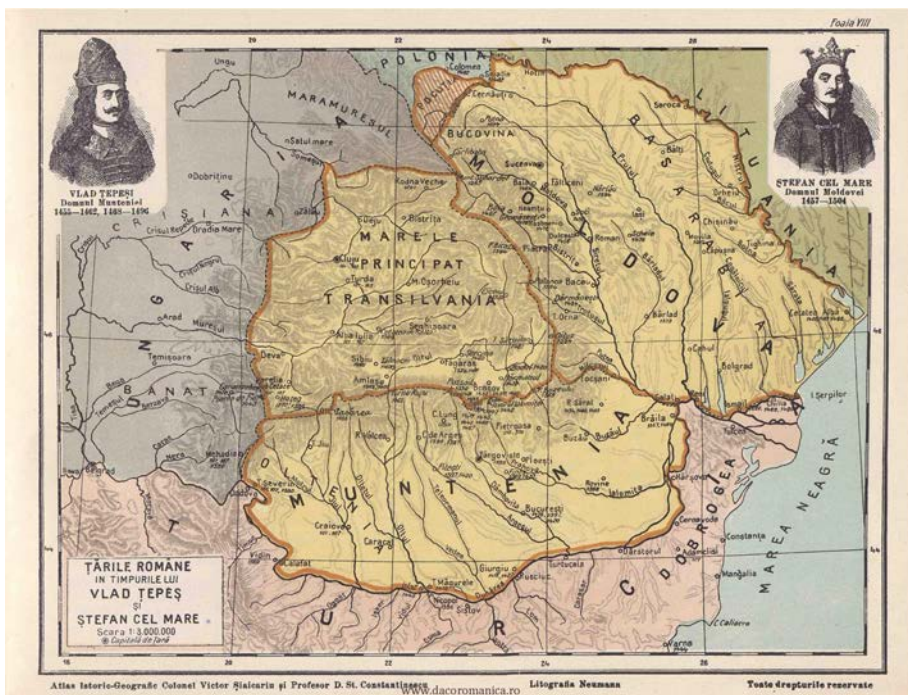
În acest sens, vă prezint Atlasul Istoric Geografic al Neamului Românesc care include toate hărțile realizate de Serviciul Geografic al Armatei, în condiții grele, dar cu o extraordinară expresivitate, cu precizarea că acest atlas se află la loc de cinste în Sala de Tradiții (muzeu) a Direcției Topografice Militare „General de divizie Constantin Barozzi”, la fel ca și un alt atlas, mult mai detaliat, realizat de Institutul Geografic Militar, în anul 1942, pentru pregătirea argumentelor României la viitorul Tratat de Pace de după cel de-al Doilea Război Mondial.

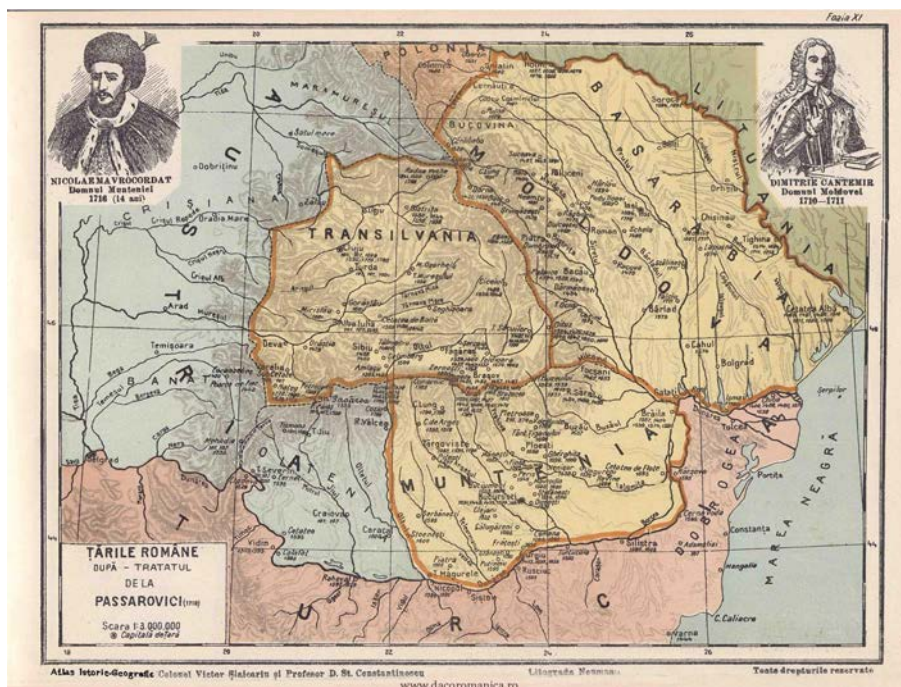
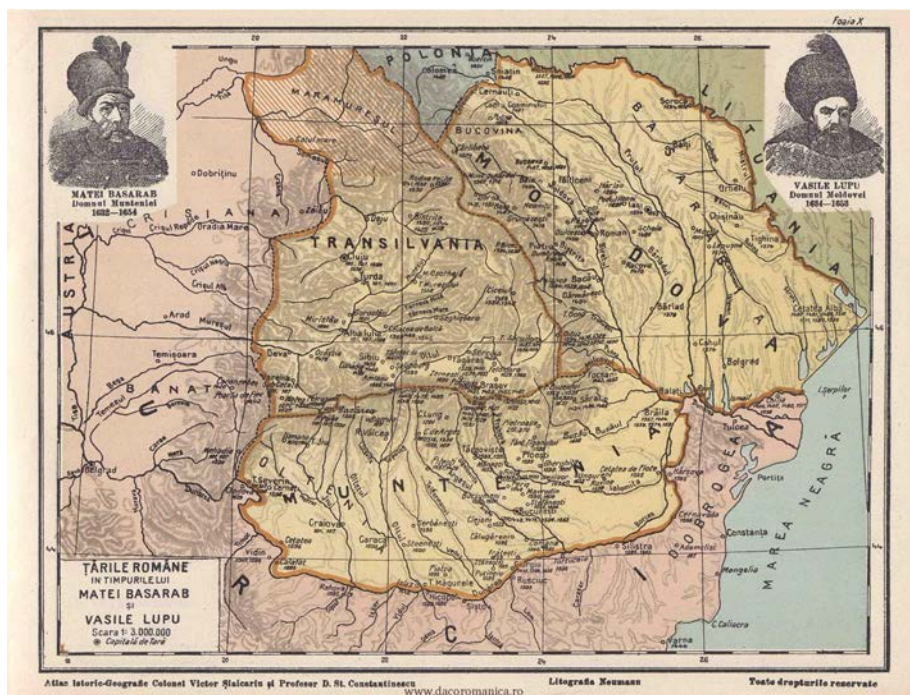

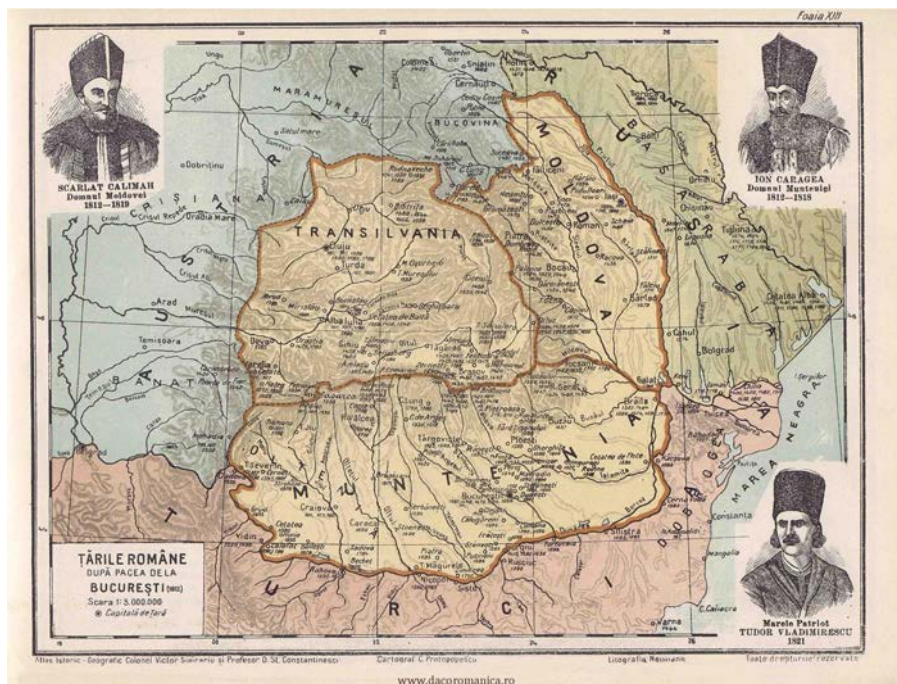
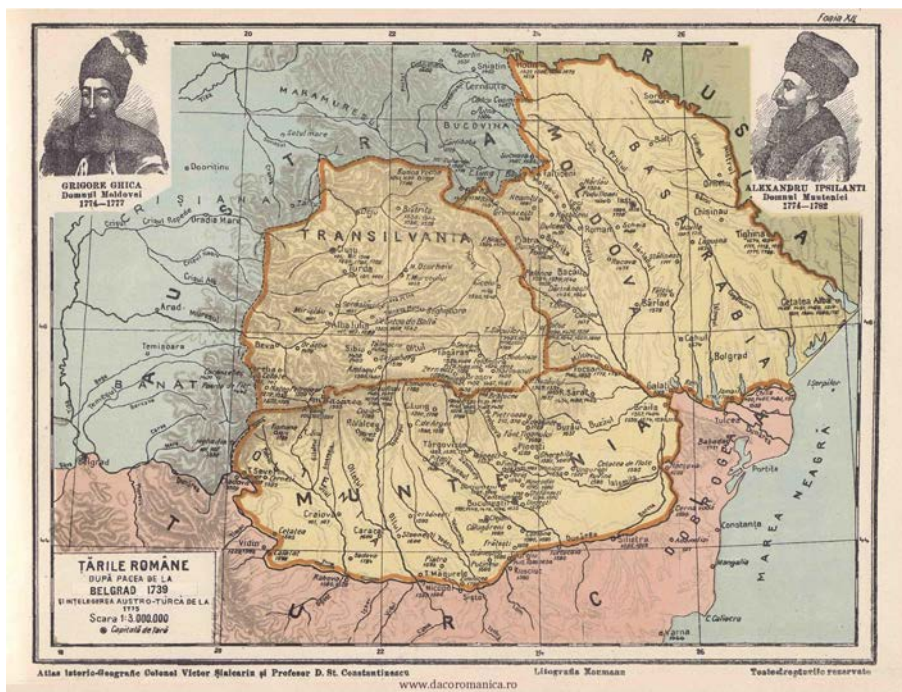

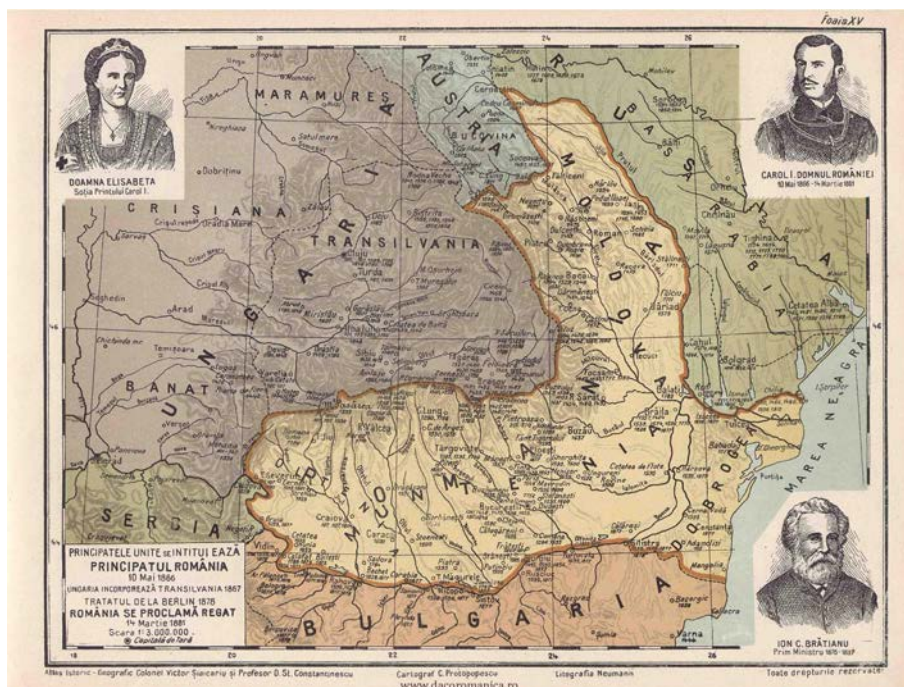
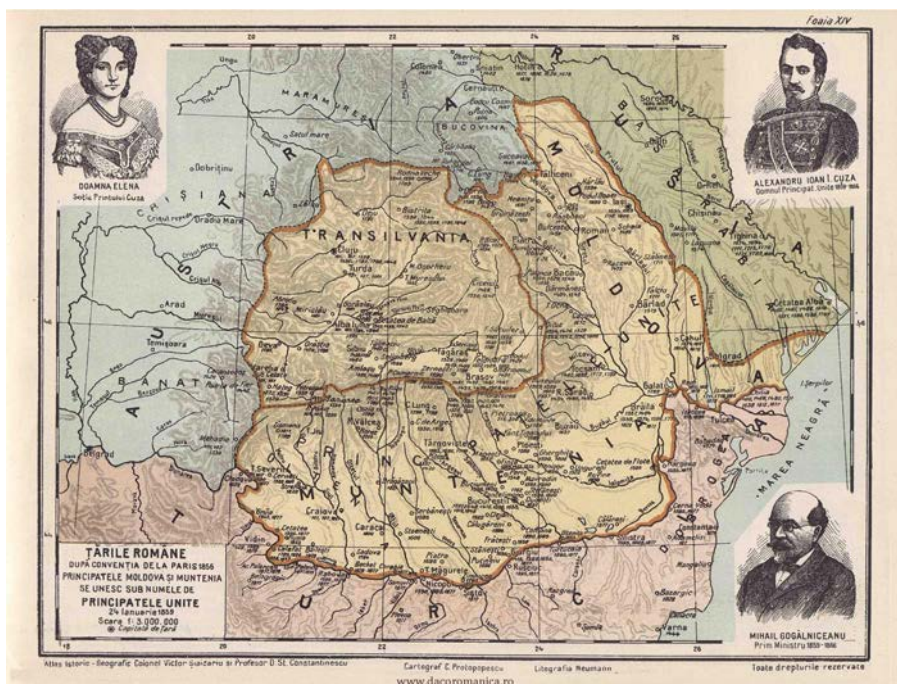

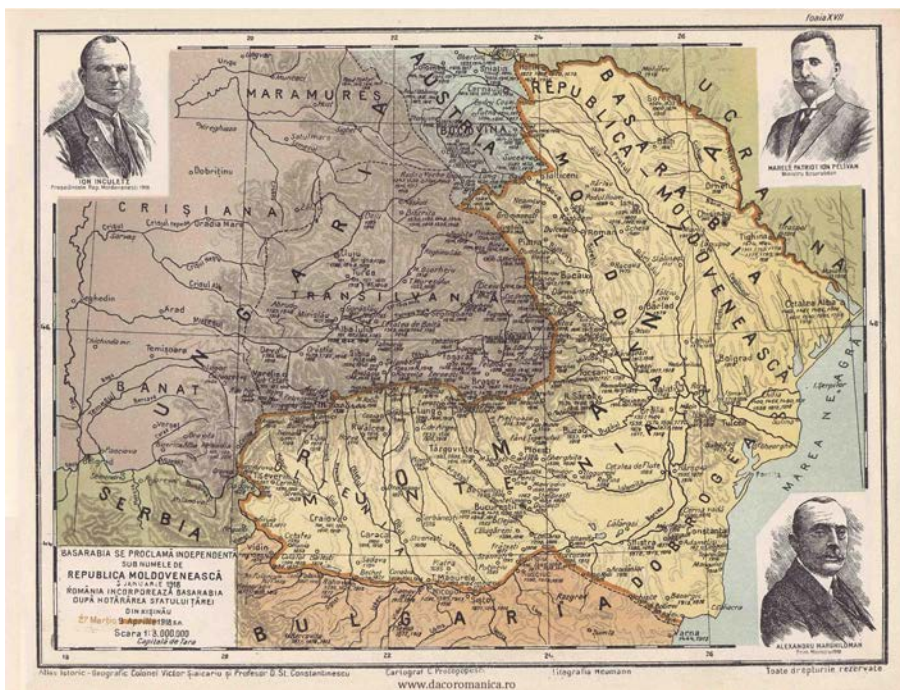
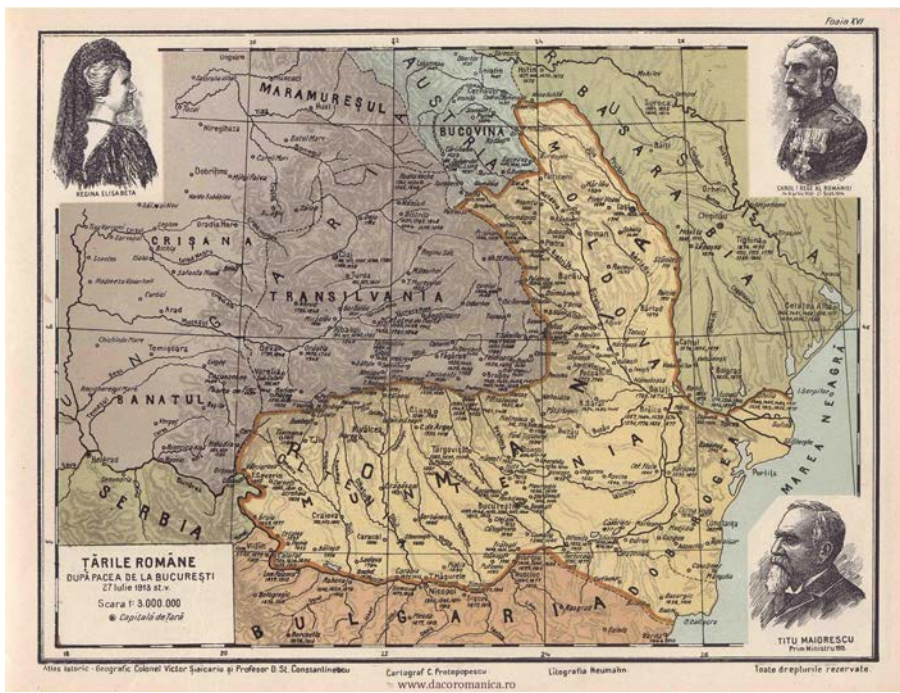

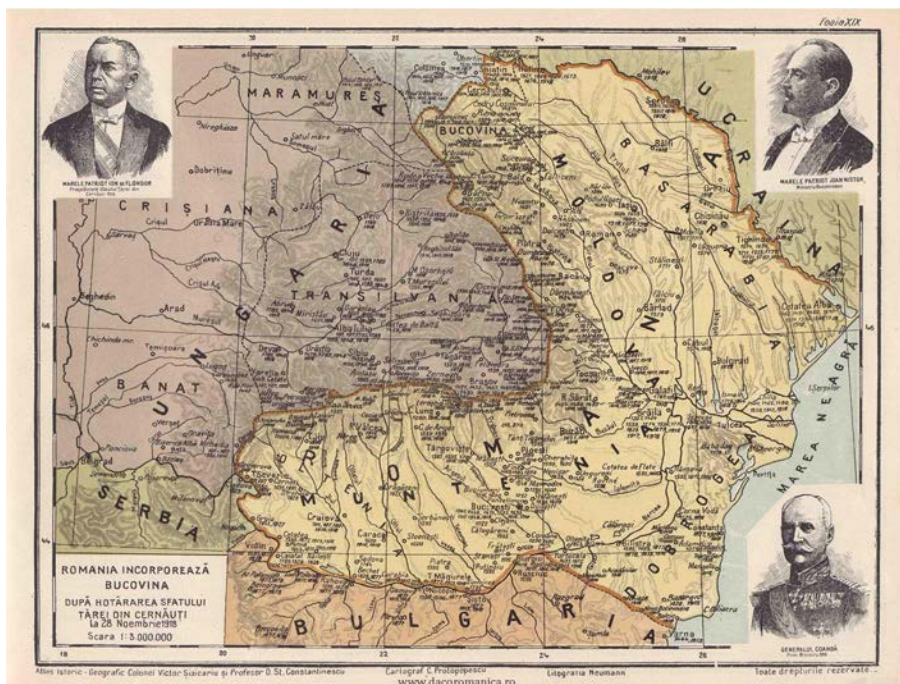
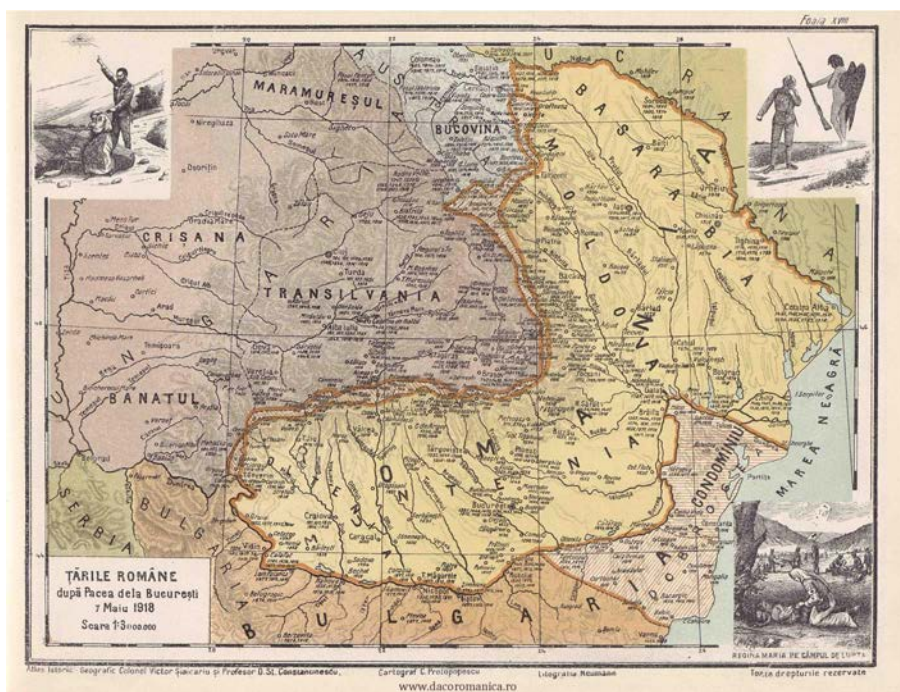

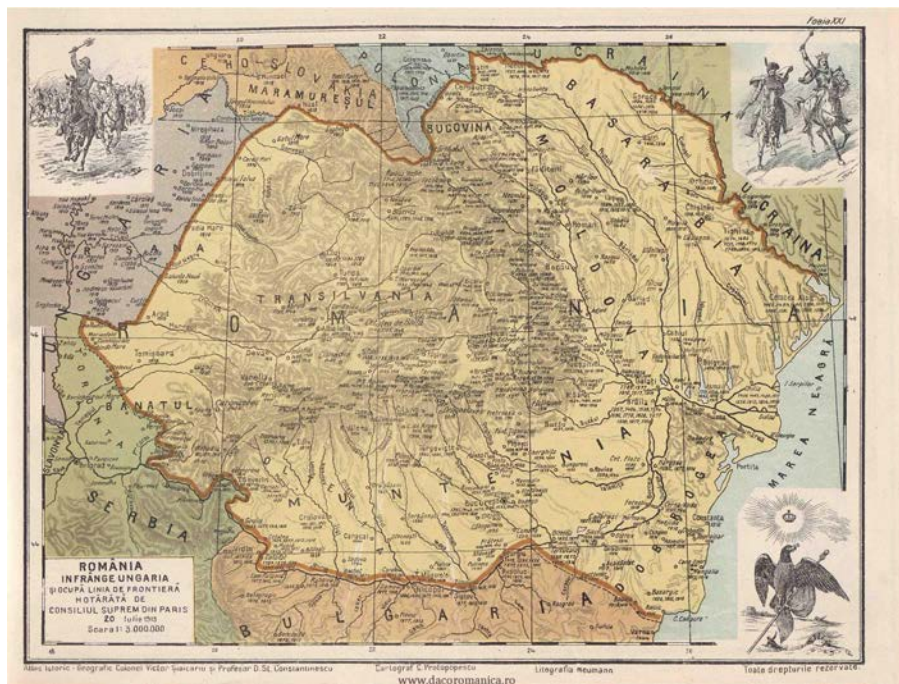
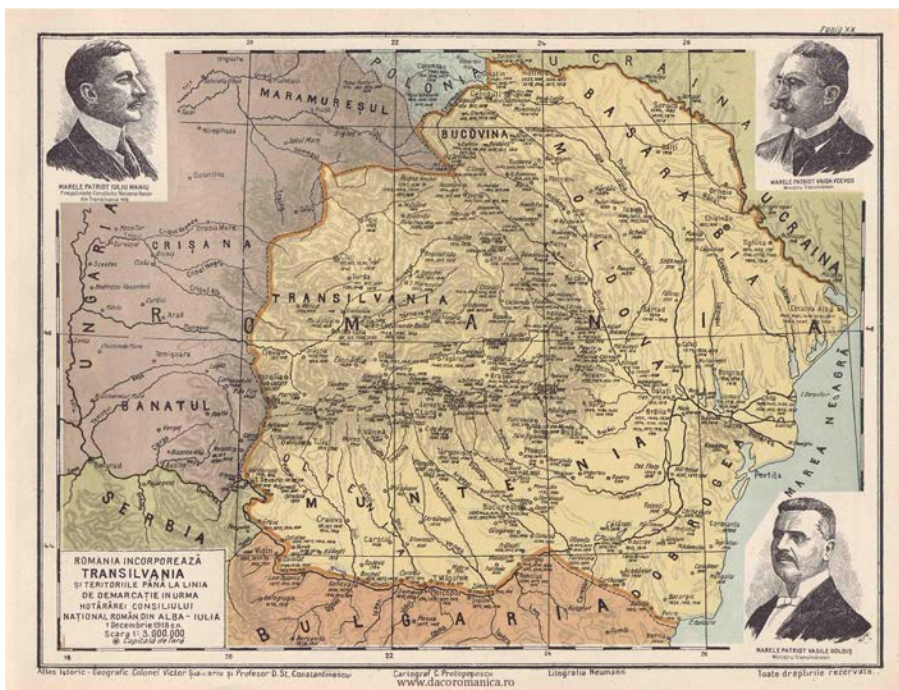

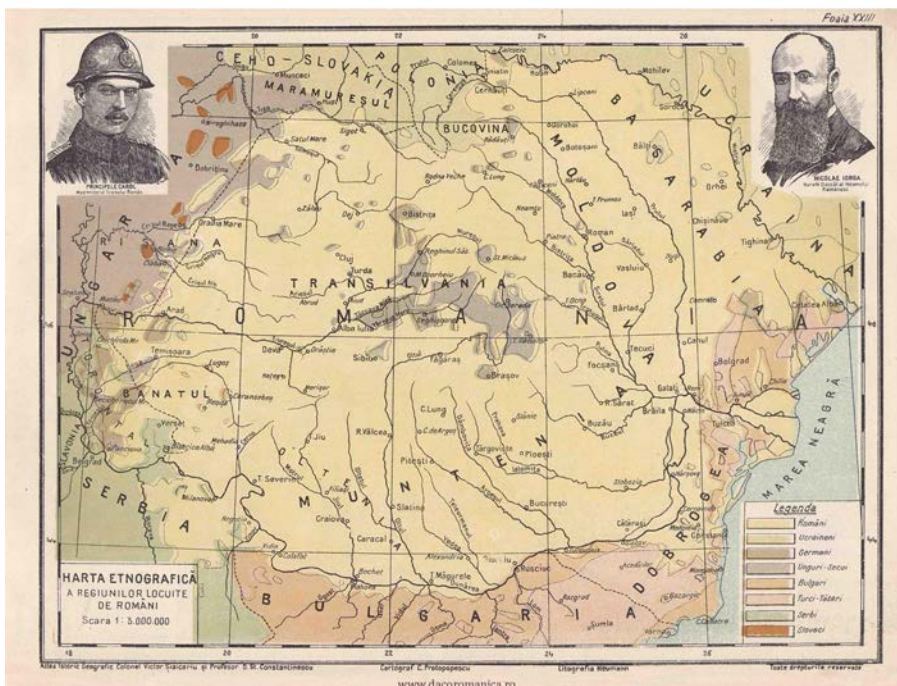
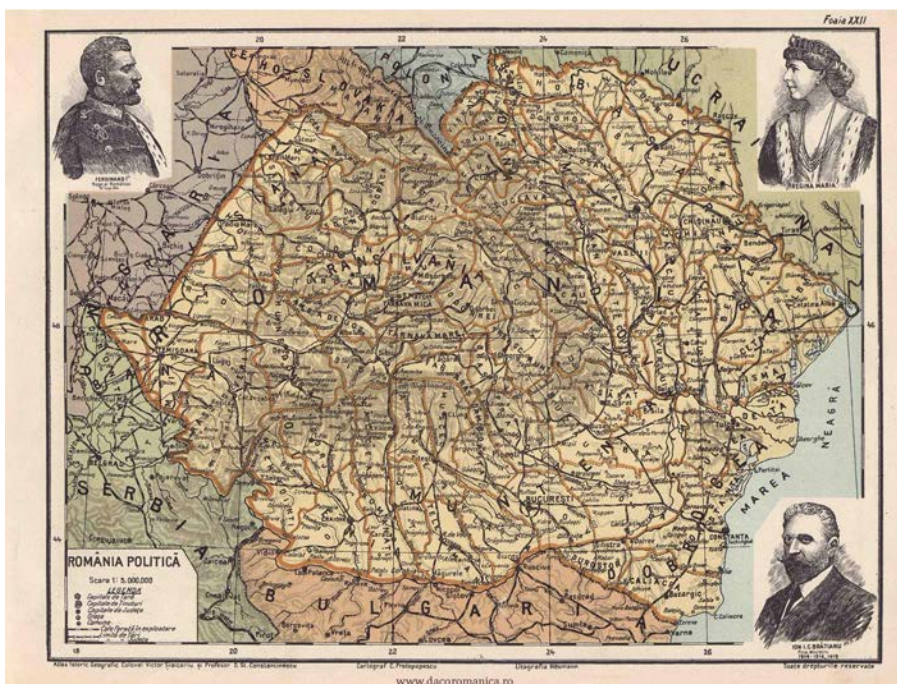

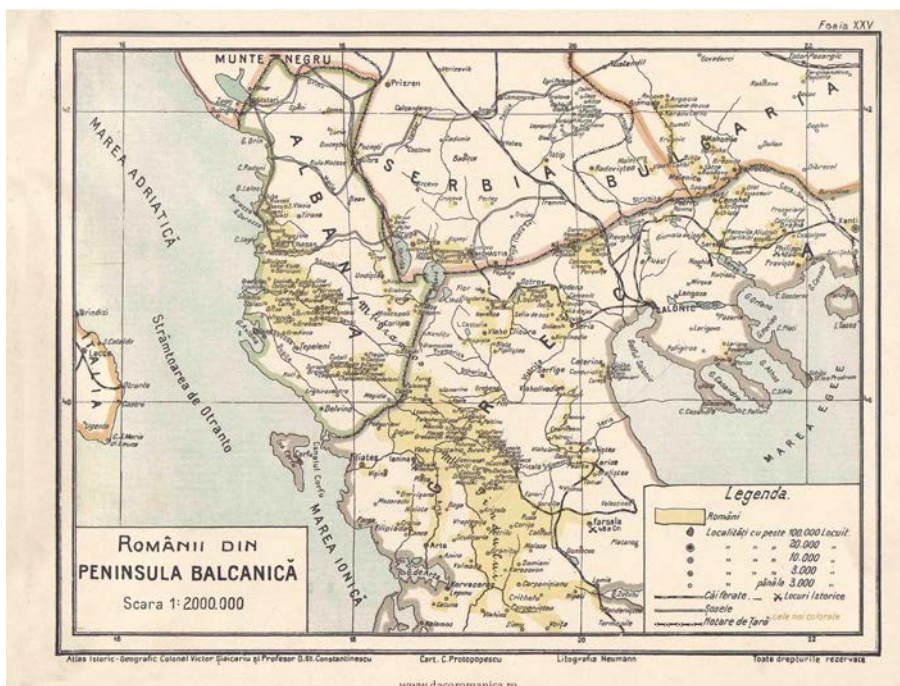
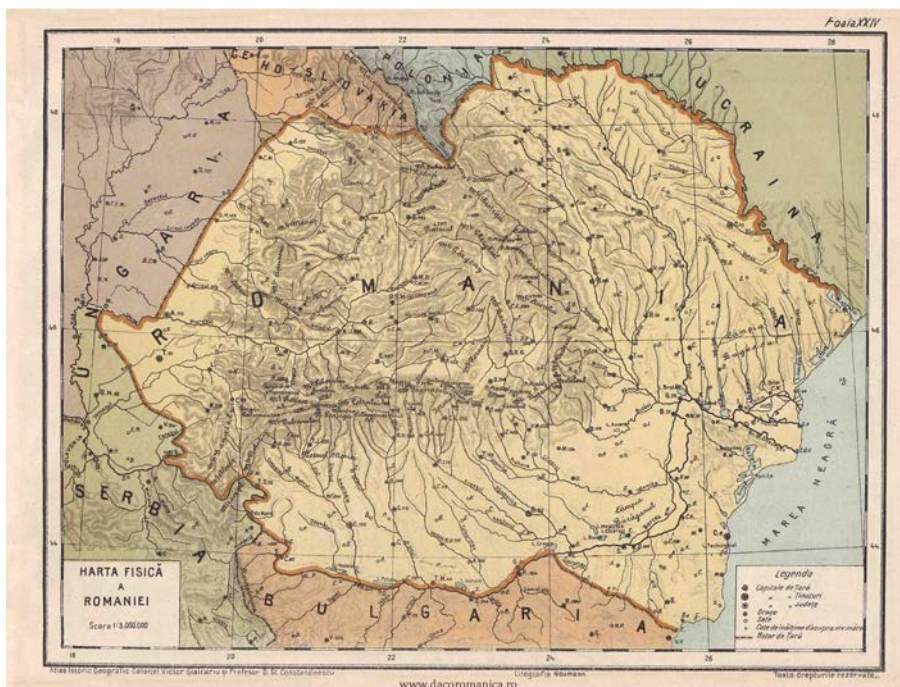

Din imaginile prezentate, fără a intra în amănuntele acestora, se poate remarca calitatea și expresivitatea extraordinară a acestor hărți.

Aceste opere științifice și cartografice au fost create de oamenii de știință români menționați mai sus (și cu siguranță nu sunt doar aceștia), în condițiile în care țara noastră a fost ocupată vremelnic, în cea mai mare parte, precum și în condițiile în care personalul și echipamentele specifice ale Serviciului Geografic al Armatei au fost dislocate într-o garnitură de tren la Iași.

Rezultatele obținute de oamenii de stat români prin Tratatul de Pace de la Trianon nu reflectă nici pretențiile legitime ale României, argumentate științific și cartografic, nici angajamentele asumate de Antantă la intrarea țării noastre în Primul Război Mondial.

Probabil, dacă Ion I.C. Brătianu nu ar fi fost atât de intransigent față de Comisia celor Patru, granițele României ar fi fost mai spre vest (cu Ungaria) și mai spre sud-vest (cu Serbia).

Cum s-a trasat frontiera de stat a României cu Ungaria

Tratatul de alianță secret încheiat la 4/17 august 1916 la București, între guvernul român și guvernele țărilor membre ale Antantei, avea ca obiect condițiile intrării României în război, iar principalele sale prevederi stipulau recunoașterea de către Antantă a drepturilor României asupra teritoriilor locuite de români în Transilvania, Crișana, Maramureș, Bucovina și Banat. În schimb, România se obliga să declare război Imperiului Austro-Ungar în termen de două săptămâni. Tratatul era însoțit de o convenție militară.

Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia recunoșteau României dreptul de a se uni cu teritoriile monarhiei austro-ungare stipulate și delimitate la Articolul IV al Convenției care specifica:

Linia de demarcațiune va începe pe Prut, la un punct al hotarului de acum între România și Rusia, aproape de Novoselița și va urma acest fluviu până la hotarul Galiției la confluența Prutului cu Ceremușul. Apoi ea va urma frontiera Galiției și Bucovinei și aceea a Galiției, și a Ungariei până la punctul Stog (cota 1655). De acolo, ea va urma linia de separație a apelor între Tisa și Vița, pentru a atinge Tisa la satul Trebușa, deasupra locului care se unește cu Vișa. Din punctul acesta, ea va coborî pe talvegul Tisei până la 4 km în josul confluenței sale cu Someșul, lăsând satul Vásárosnamény României.

Ea va urma apoi direcțiunea sud-sud-vest până la un punct de 6 km. La răsărit de orașul Debrecen. Din acest punct ea va atinge Crișul la 3 km, din jos de unirea celor doi afluenți ai săi, Crișul Alb și Crișul Repedé. Ea va trece apoi pe Tisa, la înălțimea satului Alde, la nord de Szeged, trecând la Apus de satele Orosháza și Békéssámson, la 3 km, de care va face o mică curbă.

De la Algye, linia va coborî talvegul Tisei până la confluența sa cu Dunărea și apoi va urma talvegul Dunării până la granița actuală a României.

Tot în Convenție se prevedea angajamentul României de a nu ridica fortificații în fața Belgradului după unirea cu Banatul.

România se îndatorează să nu ridice fortificații în fața Belgradului într-o zonă ce se va determina ulterior și să nu ție în această zonă decât forțe necesare serviciului de poliție. Guvernul Regal Român se îndatorează a indemniza pe sârbii din regiunea Banatului, care părăsind proprietățile lor ar voi să emigreze, în timp de doi ani de la încheierea păcii.

Propunerea Comisiei de Experți a S.U.A.

În S.U.A., încă din 1917, a fost creată o Comisie de investigare (Inquiry Commission), având drept coordonator pe colonelul Edward M. House, un apropiat al președintelui Woodrow Wilson.

Din comisie mai faceau parte, printre alții, profesorul Clive Day – șeful Departamentului de Științe Politice al Universității Yale; Charles Seymour – profesor de istorie la aceeași universitate; Will S. Monroe – profesor de istorie; Douglas Johnson – profesor de geografie la Universitatea Columbia etc.

Comisia a redactat peste 20 de studii în care recunoșteau dreptul poporului român la unitate național-statală. Într-un referat întocmit de John F. Carter Jr. se arăta că:

Românii trăiesc astăzi pe locurile unde au trăit cu cincisprezece secole în urmă strămoșii lor dacii și romanii.

În ianuarie 1919, în recomandarea pe care Comisia o făcea președintelui Woodrow Wilson, se susținea ideea de a se acorda României întreaga Transilvanie, zonele locuite de românii din Ungaria și două treimi din Banat. Cu toate acestea, recomandarea Comisiei de Experți a S.U.A. pentru trasarea frontierei României cu Ungaria este cea notată cu cifra 5 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea roșie, care este mai defavorabilă României decât pretențiile Ungariei.

Propunerea Comisiei de Experți a Marii Britanii

În Marea Britanie, echivalentul britanic al Inquiry Commission a fost Departamentul de Informare Politică (Political Intelligence Department – P.I.D.) din cadrul Foreign Office-ului, condus de Sir William George Tyrell, colaborator apropiat al ministrului Afacerilor Externe, Sir Edward Grey.

Din P.I.D. făceau parte eminenți cunosători ai situației din Europa Centrală și de Sud-Est, precum Sir Harold George Nicolson (diplomat, scriitor și politician britanic) și Sir Reginald Allen Leeper (diplomat britanic), dar Departamentul de Informare se baza și pe prestigioși colaboratori precum Sir Robert Seton-Watson (politician și istoric britanic care a avut un rol important în „încurajarea” desființării Imperiului Austro-Ungar) și alții.

Acest grup, încă din 1916, când guvernul britanic nu luase încă în considerare dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar, cu o extraordinară capacitate de anticipare a evoluțiilor politice din regiune, avansa ideea dispariției Imperiului, a cărui existență era în contradicție cu aspirațiile de libertate și unitate națională ale popoarelor pe care le subjugă.

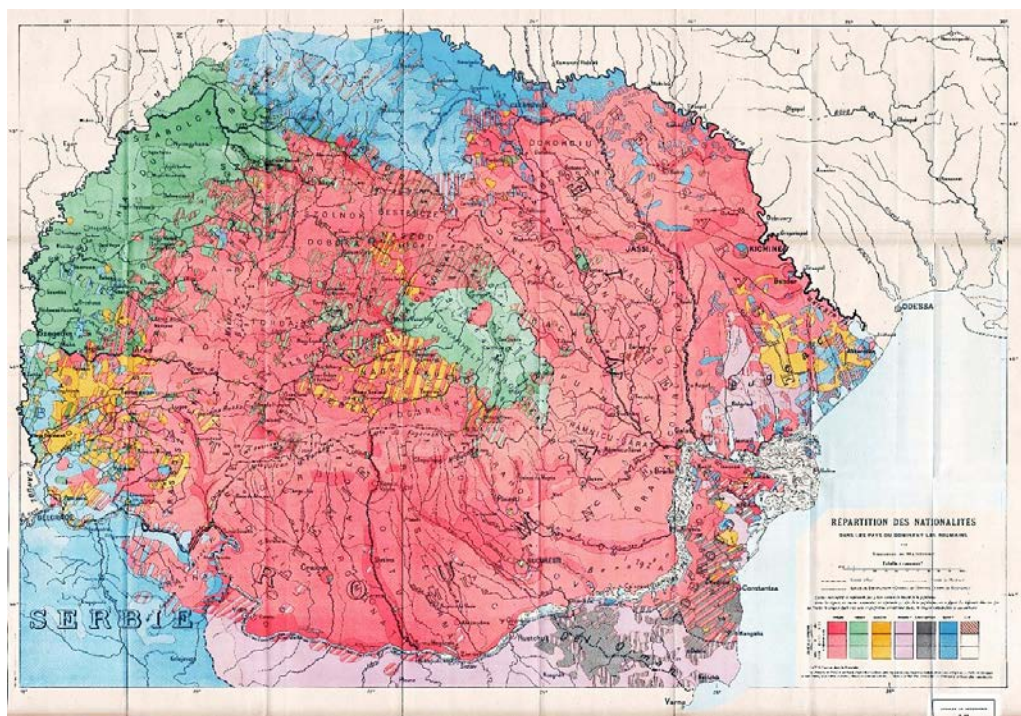
Într-o altă lucrare, „*Peace Handbooks*”, scrisă de George Walter Prethero, coordonatorul activității P.I.D., se susținea unirea Transilvaniei și Banatului cu România, pe baza principiului naționalităților.

Recomandarea Comisiei de Experți a Marii Britanii pentru trasarea frontierei României cu Ungaria este cea notată cu cifra 2 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea verde.

Propunerea Comisiei de Experți a Franței

Guvernul Franței a trecut, în ianuarie 1917, la formarea unui Comité d'Études, care să facă propuneri pentru reglementarea problemelor postbelice din Europa Centrală.

Doi membri ai Comitetului – André Tardieu și marele geograf Emmanuel de Martonne – în proiectele privind frontiera de vest a României, au dat una dintre soluțiile cele mai favorabile României.

Harta lui Emmanuel de Martonne
„Repartiția naționalităților în țările în care predomină românii”

Recomandarea Comisiei de Experți a Franței pentru trasarea frontierei României cu Ungaria este cea notată cu cifra 3 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea violet.

Propunerea Comisiei de Experți a Italiei

Recomandarea Comisiei de Experți a Italiei pentru trasarea frontierei României cu Ungaria este, în mod surprinzător, cea mai defavorabilă României dintre toate celelalte Comisii de Experți, chiar și decăt pretențiile Ungariei, aceasta fiind notată cu 5 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea roz.

Propunerea României

Delegația României la Conferința de Pace de la Paris, condusă de primul ministru Ion I.C. Brătianu, a avut în componența sa valoroși experți în domenii variate: juridic (Victor Antonescu, Constantin Antoniadă, Mircea Djuvara), economic și financiar (G. Caracostea, Dr. Creangă, C. Crișan, N. Flondor, Eugen Neculce), istorie (George Diamandy), geologie (Ludovic Mrazec), geografie și etnografie (Caius Brediceanu, Alexandru Lapedatu), militare (gen. Constantin Coandă, col. Toma Dumitrescu). Alături de ei au fost invitați și reprezentanții românilor din provinciile de curând unite cu Regatul României: Alexandru Vaida Voevod pentru Transilvania, Constantin Crișan pentru Banat, Iancu Flondor pentru Bucovina și Ioan Pelivan pentru Basarabia. În locul lui Take Ionescu, în calitate de prim adjunct al șefului delegației române, a fost numit

Nicolae Mișu, ambasadorul României la Londra.

Notele, memorandumurile și aide-mémoire-urile înaintate reprezentanților marilor puteri reprezentate în Consiliul celor Patru (S.U.A., Marea Britanie, Franța și Italia), care au avut în mâinile lor puterea deciziei, se caracterizează prin argumentație modernă, sobră și, lucru demn de remarcat, prin respectul datorat popoarelor vecine.

Deși, așa cum am menționat mai sus, prin Convenția semnată pentru intrarea României în război de partea Antantei, frontiera de vest a României cu Ungaria era stabilită pe Tisa, propunerea României a fost mai la est, respectiv cea notată cu cifra 1 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea portocaliu.

Propunerea Ungariei

În ianuarie 1920, delegația Ungariei, condusă de contele Albert Apponyi, s-a prezentat la Paris având în componență 38 de experți aleși dintre personalitățile științifice cele mai strălucite ale Ungariei.

Delegația maghiară aducea cu sine un material documentar și de propagandă imens, despre care Nicolae Titulescu, semnatar împreună cu dr. Ioan Cantacuzino al Tratatului de Pace de la Trianon, declara câțiva ani mai târziu:

Afirm că Ungaria s-a prezentat la Conferința păcii cu un material documentar fără pereche și de așa natură, încât cercetarea lui nu poate provoca decât admirația pentru patriotismul celor ce l-au adunat. Afirm, fără teama de a putea fi dezmințit, că nu este un singur argument, că nu este un singur considerent întrebuițat de propaganda actuală care să nu fie cuprins în materialul prezentat Conferinței păcii.

Și delegația ungară se mândrea, pe bună dreptate, cu materialul prezentat în fața Conferinței de la Paris:

Această lucrare este un tezaur unic al științei ungare. Niciodată n-a apărut o lucrare similară. Ar fi imposibil să se facă una la fel în viitor. Este o lucrare standard, izvor constant pentru istoricii viitorului.

Într-adevăr și astăzi unii istorici, nostalgici ai Coroanei Sfântului Ștefan, întrebuițează multe din argumentele de atunci în pledoariile lor revizioniste.

În mod evident, pretențiile Ungariei au fost cele de a păstra granițele Imperiului Austro-Ungar cu România, însă, în analiza propunerilor argumentate, pentru Ungaria am luat în calcul propunerea academicianului Gyula Varga din anul 1912, adică cea existentă și astăzi, cu excepția liniei notată cu cifra 4 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea maro.

La începutul lunii aprilie 1919, raportul Comisiei celor Patru era gata. Au fost luate în considerare pentru trasarea frontierei de vest a României față de Ungaria și Serbia elementele de ordin etnic, istoric, economic, cultural și strategic-militar. Chiar dacă au fost exprimate puncte de vedere ușor diferite, ele s-au apropiat destul de repede.

În linii generale, frontiera trasată avea în vedere revendicările românești, dar era situată la răsărit de linia acceptată prin Tratatul/Convenția din august 1916.

La 12 mai 1919, Consiliul celor Patru a aprobat traseul frontierei între România și Ungaria, care a rămas neschimbat și după ce, la începutul anului 1920, delegația Ungariei a luat cunoștință de el și și-a exprimat punctul de vedere.

În aprilie 1919, când trupele române se aflau pe o linie la vest de Munții Apuseni, ele au trebuit să ducă o acțiune ofensivă împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor, instaurată la 21 martie 1919, pentru împingerea trupelor ungare dincolo de zona neutră stabilită de Consiliul Suprem la 26 februarie 1919. Scopul creării acestei zone era acela

de a împiedica producerea unor ciocniri între trupele române și cele ungare.

La încheierea operațiunii, trupele române s-au oprit pe linia Tisei, unde au așteptat în zadar realizarea dezarmării armatei ungare, în conformitate cu prevederile armistițiului din 13 noiembrie 1918 de la Belgrad, pentru a fi ferite de un atac din partea acesteia. Întrucât dezarmarea nu s-a produs, la 20 iulie 1919 a avut loc un atac ungar.

Reacția armatei române a fost promptă, victorioasă și a dus Armata Română la trecerea Tisei, urmată de prăbușirea guvernului bolșevic de la Budapesta și ocuparea capitalei ungare.

Tratatul de la Trianon a fost semnat la data de 4 iunie 1920, în Palatul *Marele Trianon* de la Versailles, de către 16 state aliante învingătoare (inclusiv România), pe de o parte, și de Ungaria, în calitate de stat succesor al Imperiului Austro-Ungar, stat învins în Primul Război Mondial, pe de altă parte.

Frontiera româno-ungară a fost trasată, succesiv, începând cu sfârșitul anului 1918, după terminarea Primului Război Mondial, și definitivată pe teren între anii 1920-1923, după semnarea Tratatului de la Trianon de către o Comisie Internațională prezidată de marele geograf francez Emmanuel de Martonne și de generalul Robert Meunier.

Deși, prin traseul liniei de graniță stabilit între România și Ungaria, nu a fost atribuit țării noastre niciun metru pătrat de pământ unguresc, ci doar a fost consfințită o realitate istorică, după semnarea Tratatului de la Trianon s-a declanșat în mediile politice maghiare o imensă nemulțumire și o amplă campanie de contestare bazată pe false argumente științifice.

Contemporan al acelor timpuri și temeinic documentat, istoricul american Milton G. Lehrer scria:

Dacă în 1920 s-a comis o nedreptate, nu ungarilor au să se plângă de ea, ci românii, căci dincolo de frontiera politică au fost lăsate în teritoriul unguresc mai multe insule de români.

Când la Trianon a fost semnat Tratatul de pace cu Ungaria, la București nu au fost manifestații exuberante de satisfacție, astfel că Nicolae Titulescu declara:

Tratatul de la Trianon apare tuturor românilor, și îndeosebi celor din Ardeal, ca o consfințire a unei ordini de drept mult mai redusă decât aceea pe care veacuri de conviețuire și suferințe comune au săpat-o în conștiința istorică a neamului nostru. De aceea, în chip firesc, în opinia noastră publică, Tratatul de la Trianon evoca mai curând ideea unei completări decât ideea unei amputări.

Cum s-a trasat frontiera de stat a României cu Serbia

Tratatul de alianță secret încheiat la 4/17 august 1916 la București, între guvernul român și guvernele țărilor membre ale Antantei, avea ca obiect condițiile intrării României în război, iar principalele sale prevederi stipulau recunoașterea de către Antantă a drepturilor României asupra teritoriilor locuite de românii din Transilvania, Crișana, Maramureș, Bucovina și Banat. În schimb, România se obliga să declare război Imperiului Austro-Ungar în termen de două săptămâni. Tratatul era însoțit de o convenție militară.

Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia recunoșteau României dreptul de a se uni cu teritoriile monarhiei austro-ungare stipulate și delimitate la Articolul IV al Convenției care specifica:

Linia de demarcațiune va începe pe Prut, la un punct al hotarului de acum între România și Rusia, aproape de Novoselița și va urca acest fluviu până la hotarul Galiției la confluența Prutului cu Ceremușul. Apoi ea va urma frontiera

Galiției și Bucovinei și aceea a Galiției, și a Ungariei până la punctul Stog (cota 1655). De acolo ea va urma linia de separație a apelor între Tisa și Vița, pentru a atinge Tisa la satul Trebușa deasupra locului care se unește cu Vișa. Din punctul acesta ea va coborî pe talvegul Tisei până la 4 km în josul confluenței sale cu Someșul, lăsând satul Vásárosnamény României.

Ea va urma apoi direcțiunea sud-sud-vest până la un punct de 6 km. La răsărit de orașul Debrecen. Din acest punct ea va atinge Crișul la 3 km, din jos de unirea celor doi afluenți ai săi, Crișul Alb și Crișul Repede. Ea va trece apoi pe Tisa la înălțimea satului Alde, la nord de Szeged trecând la Apus de satele Orosháza și Békéssámson, la 3 km, de care va face o mică curbă.

De la Algye linia va coborî talvegul Tisei până la confluența sa cu Dunărea și apoi va urma talvegul Dunării până la granița actuală a României.

Tot în Convenție se prevedea angajamentul României de a nu ridica fortificații în fața Belgradului după unirea cu Banatul.

România se îndatorează să nu ridice fortificații în fața Belgradului, într-o zonă ce se va determina ulterior, și să nu ție în această zonă decât forțe necesare serviciului de poliție. Guvernul Regal Român se îndatorează a indemniza pe sârbii din regiunea Banatului, care părăsind proprietățile lor ar voi să emigreze, în timp de doi ani de la încheierea păcii.

Unirea Banatului cu România a fost proclamată la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, însă preluarea administrației Banatului de către autoritățile românești s-a desfășurat cu întârziere și cu multe obstacole, datorită ocupației sârbe și franceze.

Revendicat în granițele sale naturale, până la Tisa și până la Dunăre, Banatul a sfârșit prin a fi împărțit între România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, în proporție de circa 2/3 României și 1/3 Regatului Sârb.

Administrația românească s-a instalat abia în vara anului 1919, unirea fiind consfințită prin intrarea armatei și administrației române în Timișoara la 3 august 1919.

La încheierea Tratatului de Pace, problema a constatat în faptul că Serbia ridica nejustificat pretenții asupra întregului Banat (respectiv cea notată cu cifra 7 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea portocaliu, în discuție fiind și propunerea contelui ungur Stefan Bethlen, notată cu cifra 8 la ambele capete ale liniei marcate cu culoarea albastră) și că aceste revendicări nu se făceau în temeiul vreunui drept istoric, ci a invocării poziției geografice a capitalei Belgrad și a existenței a circa 250.000 de sârbi în partea vestică a acestui ținut istoric românesc. Prim-ministrul român, Ion I.C. Brătianu, i-a propus regentului sârb Alexandru I ca frontiera să fie trasată la 10 kilometri de Belgrad și obligația asumată de statul român de a nu ataca niciodată statul sârb, însă acest demers nu a fost acceptat.

La 3 februarie au fost desemnați opt experți pentru analizarea problemelor teritoriale legate de România și revendicările Serbiei: Sir Ere Crowe și Allen Leeper (Marea Britanie), Andre Tardieu și Jules Laroche (Franța), Giacomo de Martino și Conte Vannutelli-Rey (Italia), Clive Day și Charles Seymour (S.U.A.).

Experții americani au propus împărțirea zonei, britanicii au fost de acord, francezii au insistat ca România să fie recompensată pentru împărțire prin recunoașterea de către Aliați a Unirii Basarabiei. Italienii au opinat la început pentru atribuirea întregului Banat României, dar apoi au fost de acord cu împărțirea regiunii, dacă România primește în compensație Basarabia.

Timp îndelungat, românii și sârbii nu voiau să audă de o împărțire, susținând că

Banatul nu poate funcționa ca un întreg dacă este rupt.

Au început atacurile grele. Sârbii pretindeau că românii au venit în Banat în secolul al XVIII-lea, odată cu coloniștii maghiari și germani, iar românii bănățeni erau prezentați ca o populație fără importanță numerică, ne jucând niciun rol în civilizația locală.

În sprijinul acestei teorii, ei aduceau argumentul apartenenței românilor din Banat la Arhiepiscopatul Sârb din Carloviț și că, după despărțirea de biserica sârbă, nu au obținut decât dioceza Caransebeș, în timp ce sârbii au păstrat Timișoara și Vârșeț.

Etnograful Jovan Cvijici a afirmat că hărțile prezentate de România sunt contrafăcute pentru a ascunde adevăratul caracter etnic al Banatului. Sârbii au insistat că România trebuie tratată altfel pentru că își trădase loialitatea și a semnat o pace separată cu Puterile Centrale la Buftea – București în 1918.

Într-o telegramă expediată de delegația americană se arăta că:

Autoritățile militare sârbe au început să trateze Banatul ca un teritoriu ocupat, refuzând să recunoască Consiliul Național Român, au numit un comisar guvernamental al Banatului, pe care, însă, primarul Timișoarei refuză să-l recunoască. Consiliul Național Sârb și-a impus controlul complet asupra comitatului Torontal și a unei părți din Timiș și continuă să-și extindă autoritatea asupra întregii provincii bănățene. Patrurile militare sârbești au comis mai multe infracțiuni asupra locuitorilor, depozitându-i ilegal de bunurile materiale, fără ca autoritățile lor să pedepsească excesele soldaților. Din aceste motive, există o stare de nemulțumire în Timișoara.

Sunt semnalate agitații și frământări datorită trupelor de ocupație. Din Anina au fost luate de sârbi toate stocurile de cărbune. Lipsa de hrană și prețurile mari accentuează starea de spirit de nemulțumire a populației. În Timișoara, din 15.000 de muncitori, 4.000 sunt șomeri.

Pe acest fond s-au derulat și unele acțiuni ale lui Otto Roth de socializare a orașului. Acest Otto Roth joacă două roluri: de comisar maghiar și de comisar al poporului, încercând să facă din Banat o republică independentă.

La 19 februarie, Goedwin și Davison ajung la Timișoara și se întâlnesc cu generalul francez Léon Gaston Jean-Baptiste Farret, cu generalul sârb Gruici, cu episcopul sârb Letici și poartă discuții cu reprezentanții tuturor naționalităților.

În peisajul politic internațional intră Regina Maria, care susținuse neîncetat cauzele Aliatilor, și care a purtat discuții cu George Clemenceau – prim-ministrul Franței, cu Regele George al V-lea, cu Winston Churchill – ministrul de război al Marii Britanii și cu Woodrow Wilson – președintele S.U.A.

La 23 mai se reiau discuțiile la Comisia Teritorială, iar șeful Comisiei l-a întrebat pe Ion I.C. Brătianu: „Care ar fi în Banat o frontieră potrivită pentru România, în cazul în care comisia ar fi de părere că o parte va trebui cedată Serbiei?”. Ion I.C. Brătianu a răspuns că niciodată nu va semna un tratat care n-ar atribui României în întregime Banatul.

Hotărârea Consiliului Suprem din 21 iunie, privind divizarea Banatului, a fost primită cu indignare de poporul român, astfel că au avut loc mitinguri de protest în Transilvania și Vechiul Regat.

La sfârșitul lunii aprilie, generalul Charles de Tournadre primește ordinul cu privire la sprijinirea acțiunii militare române și de înlocuire a administrației maghiare cu cea românească, în partea de est a Banatului, conform hotărârilor Conferinței de Pace.

În cazul Banatului, profitând și de intransigența lui Ion I.C. Brătianu, care nu dorea să discute nicio variantă a împărțirii acestuia între România și Serbia, puterile occidentale au trasat o graniță extrem de dureroasă prin mijlocul acestei regiuni, până atunci perfect unitară din punct de vedere economic, social sau cultural.

Marile puteri învingătoare în Primul Război Mondial, care la Conferința de Pace din 1919-1920 și-au asumat răspunderea de a trasa noile granițe dintre statele Europei centrale și răsăritene, au luat unele decizii care la prima vedere pot părea cel puțin bizare.

S-a motivat această decizie prin criteriul etnic, adică acele zone și localități ale mozaicului bănățean care aveau mai mulți sârbi au fost date Serbiei și cele care aveau mai mulți români au trecut la România (celelalte naționalități din Banat nu au fost luate în calcul).

De pildă, dacă respectiva localitate avea 90% populație germană, 5% români și 4% sârbi, era dată României. Dacă sârbii aveau 5% și românii 4%, era dată Serbiei.

Însă, la o privire mai atentă, putem constata că nici acest principiu etnic nu a fost respectat de-a lungul întregii granițe. Românii, de pildă, erau nemulțumiți, pe bună dreptate, că nu primiseră cercurile (plasele) Vârșeț și Alibunar, unde dețineau majoritatea absolută a populației, și nici Banloc și Jimbolia, unde predominau șvabii, dar elementul românesc era superior numeric celui sârbesc (ulterior, prin acorduri bilaterale, s-au făcut unele schimburi de localități, astfel încât Banloc și Jimbolia au trecut totuși în posesia României). Dar și sârbii ar fi avut motive să fie nemulțumiți, întrucât și astăzi zonele Clisurii de sus, între Baziaș și Moldova Veche, și Poliadia (cursul inferior al Nerei) sunt net majoritar sârbești, însă au fost atribuite României. Chiar în apropierea graniței se află patru mănăstiri sârbești străvechi, întemeiate după tradiție de Sfântul Sava în secolul al XIII-lea: Baziaș, Zlatița, Cusici și Kalugerovo.

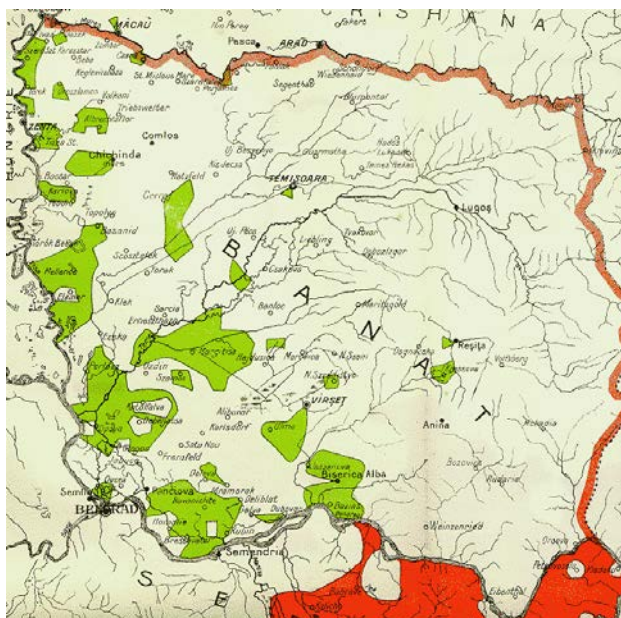
Probabil, ca o monedă de schimb pentru pierderea acestei regiuni, Serbia a fost recompensată cu cercurile românești Vârșeț și Alibunar. Firește, este numai o concluzie trasă pe teren și fără o bază documentară din încălcările negocierii de pace din 1919-1920, însă este o încercare de lămurire a unei situații care altminteri pare complet inexplicabilă.

Concluzii

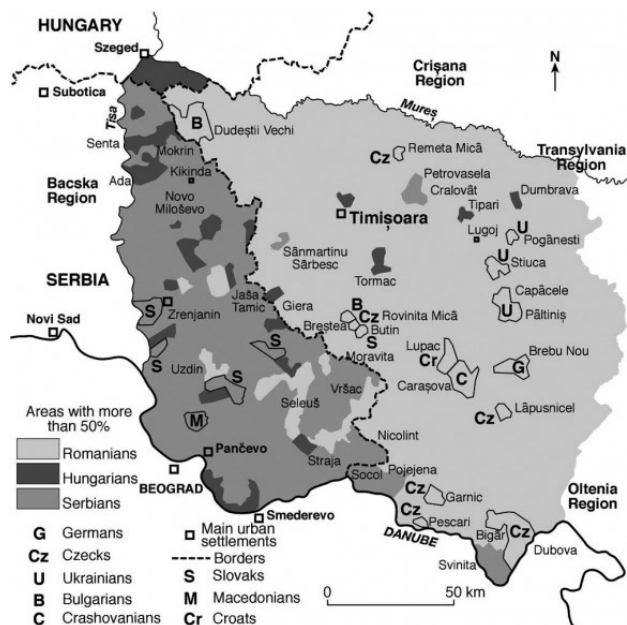
Așa cum istoria țării noastre a consemnat de multe ori, inclusiv prin consecințele celui de-al Doilea Război Mondial, creionul celor mari poate marca profund viața unor întregi comunități.

Fără a minimaliza contribuția unor mari oameni de știință și mari oameni de stat străini – precum profesorul Emmanuel de Martonne și președintele american Woodrow Wilson, primul avocat, cu respectul cuvenit, de domnul profesor Șerban Dragomirescu, nu trebuie să-i uităm în primul rând pe marii oameni de știință români și marii oameni de stat care au construit în mod miraculos România Mare.

Îmi fac o datorie de onoare, în calitate de militar și specialist geograf (topogeodez), să evoc contribuția esențială a Serviciului Geografic al Armatei pentru pregătirea documentației științifice și cartografice care a sprijinit în mod hotărâtor demersurile oamenilor de stat români pentru stabilirea granițelor României Mari.

Harta Banatului înainte de împărțirea între România și Serbia.

Harta Banatului după împărțirea între România și Serbia.

Harta României după Primul Război Mondial
și semnarea Tratatului de Pace de la Paris la 4 iunie 1920.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI
„ȚARA BÂRSEI”
23-24 Iunie 2021

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE
SEC. XVIII-XX

Ciprian GLĂVAN

TREI SECOLE DE LA DEBUTUL PRIMEI ACȚIUNI SISTEMATICE DE COLONIZARE ÎN BANAT. ROLUL COMISARILOR DE COLONIZARE

DREI JAHRHUNDERTE SEIT DEN ANFÄNGEN DER ERSTEN SYSTEMATISCHEN KOLONISATION IN BANAT. DIE ROLLE DER ANSIEDLUNGSKOMMISSARE

Zusammenfassung: Die staatliche Ansiedlung, die im 18. Jahrhundert in Banat stattfand, spielte eine wichtige Rolle im Rahmen der Versuche der habsburgischen Verwaltung diese neue kaiserliche Provinz zu modernisieren und wirtschaftlich zu entwickeln.

Die erste systematische Ansiedlung im Banat begann im Jahre 1722, obwohl die ersten Maßnahmen in dieser Hinsicht schon im Jahre 1721 vorgenommen wurden. Bis 1726 wurden etwa 12.000-15.000 Menschen, die vor allem aus dem deutschsprachigen Raum und besonders aus dem Südwesten Deutschlands stammten, in Banat angesiedelt.

Eine wichtige Rolle in diesem Zusammenhang spielten die Ansiedlungskommissare. Diese beschäftigten sich mit verschiedenen Aspekten des Ansiedlungsprozesses und wirkten als Vermittler zwischen den Siedlern und den habsburgischen Behörden.

Așezarea coloniștilor proveniți preponderent din spațiul de limbă germană, în secolul al XVIII-lea în Banat, a constituit o etapă importantă în cadrul eforturilor noilor autorități habsburgice de modernizare și dezvoltare economică a Banatului. În acest caz avem de a face cu o colonizare coordonată de autoritățile statale, care pe lângă considerentele prevalente de natură economică au avut în vedere și considerente de natură militară, care vizau securizarea acestei zone de graniță cu Imperiul Otoman.

Printre primii coloniști, care au sosit în provincie după pacea de la Passarowitz (1718), prin intermediul căreia Banatul a devenit parte integrantă a Imperiului Habsburgic, se numărau funcționarii, meșteșugarii, comercianții și cei care exercitau diverse profesii liberale. La aceștia s-au adăugat și primii mineri sosiți în Banatul montan din regiuni cu tradiție în acest domeniu, precum Tirol, Stiria, Boemia, Palatinat sau Ungaria Superioară (Slovacia actuală)¹.

În anul 1722 a fost inițiată prima acțiune sistematică de colonizare, chiar dacă primele demersuri în acest sens au fost inițiate încă din 1721. Până în anul 1726 au fost așezați în Banat, în cadrul acestei acțiuni, un număr de aproximativ 12.000-15.000 coloniști, care proveneau îndeosebi din sud-vestul Germaniei actuale. Pentru adăpostirea populației rurale, sosită cu acest prilej, au fost fondate un număr de 54 așezări, la acestea adăugându-se coloniștii așezați în localități deja existente.² Din punct de vedere geografic aceștia au fost așezați cu precădere în următoarele zone: de-a lungul Mureșului în partea nordică a Banatului; de-a lungul Dunării în sud și pe axa nord-sud Arad – Timișoara – Palanca Nouă. La acestea se adăugau colonizările în așezările miniere din Banatul Montan.³

¹ Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1958, pp. 30-31.

² Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1967, p. 22.

³ Anton Valentin, *Die Banater Schwaben*, München, Verlag der Landsmannschaft der Banater Schwaben aus

După sosirea lor în Banat noii veniți beneficiau de trei ani de scutire de impozite pentru a le permite să își așeze gospodăriile pe baze solide. După expirarea perioadei de scutire aceștia datorau statului suma de 12 florini pentru o sesie întreagă de 24 iugăre, această sumă urmând să crească treptat până la 18 florini după șase ani și 24 florini după nouă ani. Pe lângă aceasta li se puneau la dispoziție un iugăr de teren pentru construcția casei și lemnul necesar pentru edificarea acesteia. Pentru înlesnirea deplasării în Banat era prevăzută scutirea de taxe vamale și acoperirea costurilor de transport. Pentru îndrumarea spirituală a noilor locuitori ai satelor bănățene, care în această etapă a colonizării trebuiau să fie romano-catolici, era prevăzută construirea unei case parohiale pe cheltuiala erariului pentru preoții care însoțeau grupurile de coloniști.⁴

Condițiile de colonizare din perioada carolină nu erau atât de avantajoase precum cele din vremea domniei Mariei Theresia, acest lucru reflectându-se și în costurile mai mici pe care le-a presupus prima etapă a colonizărilor habsburgice din secolul al XVIII-lea în Banat. Odată ce coloniștii soseau la destinație primeau în folosință loturile corespunzătoare de pământ. În afara celor trei ani de scutire de dări erau reglementate poziția lor, obligațiile și drepturile, pe care le aveau în noua lor patrie. Acestea cuprindeau și participarea la lucrări de amenajare a diverselor canale, străzi, poduri sau cetăți din Banat. Per ansamblu s-a evitat supraîncărcarea acestora cu impozite și îndatoriri pentru a le permite să pună baze solide gospodăriilor lor bănățene. Le-au fost înmânate semințele și uneltele necesare desfășurării activităților agricole, însă, spre deosebire de colonizarea tereziană, coloniștii urmau să își ridice singuri casele cu materialele, care le erau puse la dispoziție.⁵

Transportul coloniștilor până la Viena se efectua cu ajutorul unor ambarcațiuni, care plecau din diverse porturi dunărene și transportau pe lângă coloniști și mărfuri. Există o cerere semnificativă pentru aceste „Ordinari-Schiffe”, astfel că în fiecare săptămână plecau bărci suplimentare din Ulm sau Regensburg spre Viena.⁶ În general aceste transporturi erau inițiate după topirea gheții și se desfășurau până în data de 25 noiembrie, după care continuau doar dacă condițiile meteo o permiteau. Durata acestui transport varia între 8-9 zile vara, în condiții favorabile; 14 zile primăvara și toamna datorită vântului și ceții și dura până la 20 de zile în luna noiembrie. Doar o mică parte a coloniștilor își permiteau să închirieze o ambarcațiune cu ajutorul căreia să ajungă până la Buda, majoritatea efectuând deplasarea cu ajutorul acestor „Ordinari-Schiffe”. Înainte de continuarea călătoriei cei care veneau cu o ambarcațiune închiriată trebuiau să își negocieze deplasarea spre Timișoara. Deoarece aceste negocieri puteau dura mai mult timp, în acest interval ei puteau fi acaparați de către stăpânii maghiari de domenii. La această situație contribuia și faptul că de obicei coloniștii erau deja epuizați din punct de vedere fizic sau financiar. Pentru a preîntâmpina această situație nedorită a fost inițiată o organizare cuprinzătoare a acestor transporturi încă din portul de origine.⁷

În sensul unei organizări cât mai eficiente a fost emis patentul de colonizare din

Rumänien e.V., 1959, p. 34.

⁴ Josef Kallbrunner, *op. cit.*, p. 33.

⁵ Sonja Jordan, *op. cit.*, pp. 23-24.

⁶ William T. O'Reilly, *Agenten, Werbung und Reisemodalitäten* în Beer Mathias, Dittmar Dahlmann, „Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ursachen-Formen-Verlauf-Ergebnis”, Stuttgart, Thorbecke Verlag, 1999, p. 114.

⁷ *Ibidem*, pp. 115-116.

1 mai 1723, întocmit pentru Johann Franz Albert Craußen, comisarul de colonizare care a jucat un rol important în prima parte a colonizării caroline. Acesta prevedea transportul gratuit de la Nußdorf, lângă Viena, până la Timișoara. Conform patentului, pe acest traseu coloniștii urmau să fie însoțiți de un funcționar imperial, care urma să interzică coborârea coloniștilor pe parcursul deplasării, măsură absolut necesară pentru remedierea situațiilor, care au dus la pierderea unui număr important de coloniști în favoarea stăpânilor privați de domenii din Ungaria.⁸

Un alt patent de colonizare, acordat comisarului de colonizare Johann Franz Falck în 1726 menționează, la rândul său, transportul gratuit al celor dornici să se așeze în Banat. În același timp le erau oferite indicii privitoare la o utilizare optimă a navigației pe Rin de la Mainz la Mannheim și pe râul Neckar de la Mannheim până la Heilbronn și se prevedea o evidență timpurie clară a celor care își doreau să emigreze în Banat.⁹

Per ansamblu colonizarea carolină poate fi privită ca un succes, chiar dacă au existat câteva probleme pe parcurs. În consecință, în anul 1726, cei 10.000 florini prevăzuți anual pentru desfășurarea colonizării în Banat au fost eliminați din buget, acești bani fiind dedicați de acum înainte regularizării canalului Bega.¹⁰

Un aspect care merită urmărit este rolul pe care l-au jucat comisarii de colonizare în perioada carolină. Aceștia au contribuit la organizarea diverselor aspecte ale procesului de colonizare și la întocmirea planurilor de călătorie, dar au acționat și ca traducători și curieri poștali, constituind astfel un important punct de convergență al întregului proces.¹¹

Comisarii de colonizare au înaintat, în calitate de intermediari între coloniști și autoritățile locale și centrale, mai multe petiții cuprinzând doleanțele acestora, dar și propuneri proprii privitoare la desfășurarea procesului de colonizare. Aceste petiții și răspunsul autorităților la aceste solicitări permit urmărirea unui proces aflat în plină desfășurare, cu stângăciile și dificultățile inerente oricărui început, și a pozițiilor uneori divergente ale diverselor părți implicate în acest proces de colonizare.

În calitate de reprezentant al coloniștilor, Craußen a înaintat în 1721 o petiție administrației Țării Banatului, în care erau cuprinse mai multe cereri. În completarea acesteia vine și un raport al lui Craußen, care nu era dezinteresat din punct de vedere financiar, privitor la localitățile din Banat, în care el sugera să fie colonizați germani.¹²

Rezoluția administrației imperiale bănățene, emisă la 15 decembrie 1721, răspunde celor două solicitări anterioare și constituie în același timp documentul care marchează începutul „etapei caroline” a colonizărilor în spațiul rural bănățean.¹³

Pentru a facilita plecarea coloniștilor spre Banat, autoritățile imperiale se adresau celor din regiunile de baștină ale acestora, solicitându-le să permită plecarea celor 600 de familii, care urmau a fi însoțite în Banat de către comisarul de colonizare Craußen. În acest sens, prin intermediul acestui document, datat în martie 1722, erau emise trei pașapoarte, fiecare pentru câte 200 de familii, aceștia urmând să aducă cu ei unelte și bunurile lor mobile, exceptând bunurile pentru care trebuia plătită vamă, până la

⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁹ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰ Josef Kallbrunner, *op. cit.*, p. 34.

¹¹ William T. O'Reilly, *op. cit.*, p. 110.

¹² *Ibidem*, pp. 147-148.

¹³ Anton Tafferner, *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1977, vol. II, pp. 170-173.

achitarea acesteia. Se făcea apel la principii și la diversele autorități din Imperiu să le permită libera trecere și să nu le pună nici un fel de piedici.¹⁴ Această rugămintă era reiterată într-un document emis la sfârșitul aceleiași luni, arătându-se că, prin colonizarea acestor oameni, se dorea crearea unui zid avansat de apărare a creștinătății.¹⁵

Una dintre problemele cu care se confrunta acțiunea de colonizare în această etapă era aceea că o parte a coloniștilor era atrasă de agenții stăpânilor de domenii private maghiare. În acest context Craußen, care și-a stabilit baza de operațiuni la Würms, pentru a putea atrage cât mai mulți coloniști din zona afectată de războaie și nevoi a Rinului, s-a adresat Camerei Aulice, arătând că dintre familiile destinate să ajungă în Banat au ajuns doar o parte, cei mai mulți coborând la Vác, Buda, Dunafoldvar, unde au fost recrutați de agenții proprietarilor de domenii private din Ungaria. Având în vedere că mai existau numeroși oameni care doreau să se așeze în Banat, Craußen considera că aceștia trebuiau să beneficieze de transport gratuit în Banat, cu atât mai mult cu cât trebuiau să se răscumpere de la stăpânii domeniali din Imperiu, lăsând în urmă a zecea parte din posesiunile lor. Pentru a adăuga greutate propunerii sale privitoare la gratuitatea transportului, Craußen arăta că aceștia trebuiau să facă față călătoriei dificile până în Banat și apoi să își asigure alimentele necesare, înainte de a putea beneficia de prima recoltă. El considera că o astfel de susținere nu costa foarte mult erariul, dar putea aduce câștiguri substanțiale în timp, ca urmare a colonizării.¹⁶

După ce a promis în mod repetat că va aduce mai mulți coloniști, Craußen îi aduce la cunoștință președintelui administrației bănățene, Claudius Florimund Mercy, că un fals prieten i-ar fi furat toți oamenii dispuși să emigreze în Banat, dar îl asigură că între timp a convins alte familii să se așeze în Banat, aceștia pornind deja la drum alături de subalternul său, Philipp Heimer.¹⁷

Fiind nemulțumit de explicațiile date privitor la întârzierea sosirii coloniștilor promiși și considerând că Craußen a dat dovadă de neglijență în calitate de comisar de colonizare, Mercy apelează la Johann Franz Falck din Würms pentru a prelua acest rol.¹⁸

Într-un alt mesaj a lui Mercy către Craußen din 14 aprilie 1723, care arată neîncrederea președintelui administrației bănățene, acesta îi comunica că dacă familiile specificate într-un document anterior au plecat realmente spre Banat, acestea sunt așteptate de un ofițer la Viena.¹⁹

La 27 ianuarie 1724 Mercy i-a trimis lui Craußen observațiile făcute de contabilitate privitoare la lipsurile constatate, care trebuiau clarificate, indicându-i în acest sens să se adreseze administrației privitor la acest aspect și la raportul său de muncă în calitate de administrator superior.²⁰

Într-un document emis la începutul lunii mai a aceluiași an Mercy arăta, printre altele, că nu contestă faptul că lui Craußen i-ar fi fost promis câte un „Louis d'Or” pentru fiecare familie adusă în Banat, dar reclama faptul că acesta a adus mai ales cerșetori, astfel că demisia așteptată a acestuia urma să fie acceptată.²¹

¹⁴ *Ibidem*, pp. 173-174.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 174-176.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 183-185.

¹⁷ Baróti Lajos, *Adattár délmagyarország XVIII századi történethez*, VIII, Timișoara, 1903, p. 479.

¹⁸ *Ibidem*, p. 482.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 484.

²¹ *Ibidem*, p. 487.

Într-o replică la un raport anterior al lui Craußen, Camera Aulică a răspuns prin intermediul mai multor documente. În primul rând se sublinia faptul că coloniștii urmau să beneficieze de diverse forme de sprijin doar după ce ajungeau efectiv în Banat, încercându-se astfel combaterea fenomenului de acaparare menționat anterior.

În altă ordine de idei autoritățile centrale arătau că recrutarea de coloniști din zonele Mainz, Trier și Pfalz nu și-au atins scopul datorită poverii fiscale prea mari pe care trebuiau să o achite cei care doreau să emigreze în Banat. În acest sens urma să fie prevăzut un sprijin, care să fie acordat acestora.

Urmau apoi patru directive adresate Bancalității Universale, prin intermediul cărora se prevedeau măsuri fiscale menite să impulsioneze colonizarea în Banat. Astfel, fiecărui colonist de peste 15 ani, provenit din Imperiu, urma să îi fie achitată suma de 1 florin și 30 de crețari sub forma cheltuielilor de călătorie, dar doar după sosirea acestora în Banat. Suma urma să fie achitată de către Casa camerală de la fața locului, Bancalitatea Universală fiind îndemnată să întreprindă toate diligențele necesare în acest sens. Craußen urma să îi informeze pe coloniști privitor la suma pe care urmau să o primească odată ajunși în Banat. Se reitiera apelul adresat principilor și altor autorități din Imperiu de a nu pune piedici coloniștilor dornici să plece în Banat. Aceștia erau deseori descurajați de faptul că trebuiau să achite o anumită sumă pentru eliberarea din iobăgie și a zecea parte din valoarea averii lor. În acest sens Cancelaria imperială de la Viena urma să emită un document prin care să solicite principilor din Darmstadt, Speyer și Fulda și autorităților din Mainz sau Trier să nu împiedice plecarea țăranilor către Banat prin impunerea unor taxe prea mari.²²

Problemele menționate anterior sunt din nou ridicate într-un document, elaborat probabil cu sprijinul lui Craußen, și adresat administrației imperiale din Banat de către mai multe familii din Pfalz. Se arăta că mai mulți locuitori din această zonă a Imperiului au urmat îndemnul patentei imperiale, prezentate de Craußen, care cuprindea condițiile de colonizare în Banat, vânzându-și în acest sens gospodăriile și găsind o nouă patrie în zona bănățeană. Principalul impediment cu care s-au confruntat aceștia a fost acela că au trebuit să se răscumpere din iobăgie și să lase a zecea parte a valorii bunurilor lor în zonele de origine. Un alt aspect dificil l-a constituit călătoria spre Banat, care a presupus costuri mari, astfel că se solicita ca pe viitor măcar transportul de la Regensburg până în Banat să se facă în mod gratuit.²³

Primului comisar de colonizare, Johann Franz Albert Craußen, i se alătura în anul 1723 Johann Franz Falck, care a acționat inițial ca și comisar de transport al lui Craußen în Wörms. Documentul întocmit cu acest prilej ilustrează atribuțiile pe care le aveau comisarii de colonizare și încrederea de care se bucurau aceștia. Pentru o desfășurare cât mai bună a acțiunii de colonizare, aceștia urmau să fie susținuți în toate problemele întâmpinate și, mai ales, în împiedicarea practicii stăpânilor de domenii private din Ungaria, care încercau să își asigure coloniști ieftini pentru propriile domenii, „prin viclenie și violență”, deturnându-i pe cei care aveau ca destinație Banatul.

Printre atributele comisarilor de colonizare se numărau: negocierile cu autoritățile din zonele de proveniență ale celor dornici să se așeze în Banat (precum Mainz, Trier, Hessen sau Würzburg etc.); obținerea de pașapoarte sau organizarea și inițierea transporturilor de coloniști spre Banat. Johann Franz Falck urma să se bucure de aceleași

²² Anton Tafferner, *op. cit.*, vol. II, pp. 185-188.

²³ *Ibidem*, vol. IV, pp. 164-166.

drepturi de care se bucura Craußen, acestea fiind acordate în virtutea unui „Universal-Patent”, emis în data de 30 martie 1722. Transportul coloniștilor, ale căror cheltuieli de călătorie urmau să fie achitate după sosirea acestora în Banat, urma să se facă în virtutea permisului de liberă trecere emis în acest scop la 30 martie 1722.²⁴

Noul comisar de colonizare Falck arăta într-un raport adresat administrației bănățene în octombrie 1724 că în momentul întoarcerii în Imperiu a constatat că mai mulți pierde-vară, care nu au fost niciodată în această provincie, încercau să răspândească tot felul de știri în rândul celor dornici să plece în Banat. El considera că ar trebui întreprinse toate demersurile necesare pentru o informare corectă a potențialilor coloniști privitor la colonizarea în provincia bănățeană. Însoțitorii grupurilor de coloniști trebuiau să aibă asupra lor instrucțiunea necesară și un document cu cei care doreau să plece înainte de venirea iernii. Pentru a fi cât mai bine informați înainte de a porni spre Banat cei mai mulți coloniști așteptau vești de la cei stabiliți deja acolo sau de la curierii rapizi trimiși. Apoi, după ce luau o decizie în acest sens, porneau înaintea sosirii iernii sau în primăvara următoare spre Banat. În acest sens se considera că era bine ca cei înstăriți, care erau mulțumiți cu viața în noua lor patrie, să trimită scrisori de încurajare înapoi în Imperiu pentru a atrage și alți coloniști în provincia bănățeană.

Falck aprecia că măsurile luate de autoritățile imperiale pentru facilitarea colonizării în Banat au avut un ecou pozitiv în rândul celor care doreau să emigreze din Imperiu, în pofida denigrărilor celor fără mijloace financiare corespunzătoare, care fuseseră respinși în cadrul acestui proces de emigrare în Banat.²⁵

Cel mai detaliat patent de colonizare, păstrat până în zilele noastre, a fost întocmit la inițiativa lui Falck.

Conform acestui document familiile care decideau să se așeze în Banat urmau să beneficieze în mod gratuit de un loc de casă, grădină, pomi fructiferi, viță de vie, pășuni, animale, lemn pentru construcții și foc, piatră și var, putând să își lase moștenire gospodăriile. La început ei urmau să beneficieze de grânele necesare pentru subzistență, pe care le înapoiau cu ocazia primei recolte reușite.

Coloniștii nu urmau să plătească, pe parcursul deplasării, nici un fel de vamă sau alte taxe similare, grație documentelor imperiale emise în acest sens, care se aflau asupra lui Falck. Transportul acestora urma să se facă în mod gratuit până la destinație, urmând ca fiecărui colonist sosit în Banat, care avea vârsta de peste șase ani, să îi fie acordată suma de un gulden și opt crețari sau un an suplimentar de scutire de la plata impozitelor.

În ceea ce privește activitățile comerciale acestea puteau fi exercitate în mod liber de către noii veniți, în schimbul plății unei taxe uzuale pentru practicarea acestora. În localitățile destinate colonizării nu urma să fie permisă așezarea evreilor, decât cu acordul coloniștilor. De fapt această asigurare era mai mult menită să îi liniștească pe noii locuitori ai provinciei, deoarece evreii aveau un rol economic important în Imperiul Habsburgic.

Coloniștii urmau a fi însoțiți în Banat de un anumit număr de clerici, care urmau să se ocupe de îngrijirea spirituală a acestora. Preoții urmau să beneficieze de o dotație corespunzătoare poziției lor, de venituri suplimentare în valoare de 150 de guldeni, de grâne, lemne de foc, fân și de o porție generoasă de vin. Biserica și casa parohială urmau

²⁴ *Ibidem*, vol. II, pp. 191-193.

²⁵ *Ibidem*, vol. IV, pp. 169-170.

să fie construite pe spesele erariului imperial.

Pentru a sprijini progresul economic al familiilor de coloniști, aceștia urmau a fi scutiți de plata contribuțiilor și taxelor în primii trei sau chiar patru ani. În al cincilea an urmau să plătească o treime; în al șaselea an două treimi și începând cu al șaptelea an întreaga sumă datorată fiscului imperial. Locuitorii Banatului urmau a fi împărțiți în trei categorii: țăranii care aveau la dispoziție singuri un plug urmau să plătească 12 taleri; țăranul, care se asocia cu un alt țăran urma să plătească șase taleri, iar în cazul în care mai mulți țărani urmau să folosească în comun un plug aceștia urmau să achite trei taleri pe an. Aceste sume urmau să fie achitate după expirarea anilor de scutire de taxe. Cu acest prilej se specifica în mod expres faptul că locuitorii Banatului nu urmau să fie supuși nici unui fel de alte taxe în afară de cele datorate fiscului imperial, fiind astfel exclusă exercitarea autorității în provincia imperială Banat de către orice fel de principii, nobili sau alți stăpâni privați de domenii.

În același timp se încerca descurajarea așezării în Banat a vagabonzilor și cerșetorilor, aducându-li-se aminte celor care nesocoteau aceste avertizări ale autorităților că urmau să fie excluși de la procesul colonizării în virtutea circulei imperiale din 4 iulie 1724.

În încercarea de a elimina orice sursă de abuzuri sau confuzie, cei care doreau să se așeze în Banat erau îndemnați să ia legătura cu împuternicitul imperial, comisarul de colonizare Johann Franz Falck și nu cu așa numiții subcomisari, care s-au interpus în acest proces, urmărind doar propriul interes și provocând multă confuzie. Astfel puteau să beneficieze de informații corecte și să nu fie duși în eroare de știri eronate, furnizate de tot felul de impostori sau neavizați.

Falck, care se afla la Würms, urma să înregistreze și să completeze pașapoartele autentice, fără de care coloniștii nu erau admiși pe ambarcațiunile, care urmau să îi poarte în Banat. Îmbarcarea acestora urma să se facă, conform acestui patent, doar la Lechbruck, în apropiere de Marxheim an der Donau. Prin intermediul acestei măsuri stricte se dorea un control cât mai bun a celor care se imbarcau pentru a veni în Banat, pentru a nu da posibilitatea vagabonzilor și a celor fără mijloace să urce la bord. Astfel, comisarii de colonizare puteau să țină o evidență mai strictă a celor care se deplasau pe Dunăre spre Banat. Pentru nerespectarea acestei măsuri erau prevăzute pedepse precum confiscarea ambarcațiunilor sau expulzarea oamenilor fără căpătâi, care ar fi reușit să ajungă până în Banat.

În general prin intermediul acestor patente de colonizare se dorea atragerea coloniștilor mai bogați, care posedau cel puțin 200 de guldeni, cei care nu dețineau această sumă fiind automat respinși.²⁶

Directiva adresată de Camera Aulică, Bancalității Universale din Viena, privitor la decontarea cheltuielilor comisarului de colonizare Johann Franz Falck și datată în septembrie 1727, marchează indirect sfârșitul primei etape majore de colonizare în Banatul secolului al XVIII-lea. Pentru acoperirea cheltuielilor făcute de acesta cu prilejul transportului familiilor coloniștilor în Banat și salariul, care i se cuvenea, urma să fie achitată suma de 4.843 florini, respectiv câte 500 florini în câte patru rate. Aceste sume, expuse detaliat într-un sumar de la sfârșitul documentului, urmau să îi fie achitate pe baza raportului său și a documentelor și chitanțelor justificative corespunzătoare.²⁷

²⁶ *Ibidem*, vol. I, pp. 122-127.

²⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 167.

Cristina BOȚOGHINĂ

CĂRTURARUL CONSTANTIN (DINICU) GOLESCU ȘI EPOCA SA

THE SCHOLAR CONSTANTIN (DINICU) GOLESCU AND HIS EPOCH

Abstract: Constantin (Dinicu) Golescu (1777-1830), descendant of an old boyar family from Wallachia, was the fourth child of Radu Golescu and Zoița, née Florescu. Just like his brother, Iordache Golescu, he received a well-rounded education from his family and at the Greek Academy that he attended in Bucharest. Many teachers there, including Ștefan Comita, were prominent scholars of the time, scholars who passed on to students not only the appreciation of ancient culture, but also the interest in new Enlightenment ideas. In the troubled days of 1821, Dinicu Golescu took refuge in Brașov, like many other boyars from Muntenia. Here he participated in political and cultural reform projects discussed by the boyars and wandering scholars. Dinicu Golescu was the one who initiated in Brașov in 1822, a literary society with a programme that went beyond the sphere of cultural interests. In 1826 he founded "Școala Slobodă Obștească", a "Free Public School" on his estate in Golești and printed in Buda the work "Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826"/"Notes on my Journeys from 1824, 1825, 1826, Constantin Radovici of Golești".

Familie cu străvechi ramificații și existență multiseclară în istoria neamului românesc, Goleștii¹ s-au remarcat și s-au impus în conștiința generațiilor prin faptele lor vizionare puse, în toate împrejurările, în slujba idealurilor progresiste pentru modernizarea societății românești.

În familia marelui ban Radu Golescu (1746-1818)² și a soției sale Zoița, fiica clucerului Constantin Florescu, se naștea, la 7 februarie 1777, ultimul copil, Constantin Radovici din Golești, cunoscut în istoria culturii românești sub numele de Dinicu Golescu. Tatăl său fiind „boier aprețuitor al învățăturii”, cum scria despre el I.H. Rădulescu, a acordat fiilor săi o educație îngrijită, acasă și la Academia Grecească în București. Mulți dascăli de la această școală (Lambru Fotiade, Constantin Vardalah, Ștefan Comita) erau cărturari de seamă ai vremii, erudiți care au transmis elevilor nu numai prețuirea culturii antice, ci și interesul pentru ideile noi, iluministe.³

Dinicu Golescu a trăit prefacerile societății românești când Rusia și-a asumat misiunea de țară civilizatoare în sud-estul Europei, ajungând să domine și să controleze nu numai Moldova și Valahia, ci și Serbia, Polonia sau alte teritorii pe care le ocupase pe fondul regresului Imperiului Otoman. Dinicu Golescu a trăit sub amenințarea directă a repetatelor jafuri ale pasvangiilor, a fost martorul războiului dintre Rusia și Poarta Otomană, din 1806-1812, care a dus încă o dată la ocuparea Principatelor Române și

¹ George Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1939, vol. I; Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; *Idem*, *Pe urmele Goleștilor*, București, Editura Sport-Turism, 1982.

² Banul Radu Golescu a avut trei fii: Gheorghe (Iordache) Golescu (1768-1848), Nicolae (Nae) Golescu (1772-1829) căruia i se zicea „deli-aga”, Constantin (Dinicu) Golescu (1777-1830), moștenitorul domeniului din Golești, și o fiică, Ana.

³ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române 1750-1831*, București, Editura Academiei, 1972, p. 89; Nicolae Isar, *Principatele românilor în epoca luminilor (1770-1830): cultură, spiritual critic, geneza ideii naționale*, București, Editura Universității din București, 1999, pp. 34-67.

la izbucnirea mișcării grecești de eliberare, Eteria, care a ales ca punct de plecare tot Principatele Române, îndreptând asupra lor represaliile sângeroase ale Porții Otomane.⁴ După revoluția din 1821, statul a devenit românesc, prin restaurarea domniilor pământene. Dacă pe planul organizării interne, al structurilor social-economice și administrative, domniile pământene din anii 1822-1828 nu au putut realiza decât un „început”, fără a fi vorba de o schimbare propriu-zisă a vechilor structuri, pe planul circulației ideilor reformatoare și al evoluției mentalului colectiv rezultatele acestor domnii au fost mult mai importante. Altfel spus, în acest interval de timp, s-au afirmat tendințe vizibile pe linia emancipării politice și modernizării instituționale, anticipând evoluțiile din deceniile viitoare.⁵

Ideea de schimbare și, mai ales, constatarea decalajului față de celelalte nații europene a aparținut unei elite intelectuale, fie că vorbim de unii reprezentanți ai boierimii, fie că vorbim de clerul școlit sau de vârfurile societății urbane.⁶ Răspunsul la întrebarea cum să-i aduci pe români printre cei mari ai Europei a preocupat generația veacului al XIX-lea. Soluția propusă de reprezentanții elitei a fost aceea de a imita modelul european.

În anul 1804, Dinicu Golescu și Zoe (sau Zinca, cum mai era cunoscută), fiica lui Alexandru Farfara și a Dumitranei Pârșcoveanu, s-au căsătorit când Zoe avea doar 12 ani. Ulterior, soții Golescu au avut cinci copii: o fată, Ana-Lelița și patru băieți – Ștefan, Nicolae, Radu și Alexandru-Albu, care au jucat un rol important în viața politică a țării, cunoscuți posterității ca „frații Golescu”.

Despre cariera politică a lui Dinicu Golescu avem puține date. Intrarea lui Dinicu Golescu în slujbe s-a realizat după anul 1804, când a revenit, împreună cu tatăl său, din Transilvania. Privilegiat prin naștere, a ajuns dregător datorită „nobleței”, după cum însuși mărturisea. El a fost pe rând ispravnic, stolnic, agă, iar din anul 1821, vel-logofăt de Țara de Jos, funcție pe care a deținut-o până la moarte, în anul 1830.

Ca mai toți boierii care dețineau înalte dregătorii și Dinicu Golescu locuia la București, unde, pe ruinele unei case cumpărate de la Iordache Colfescu, a construit un mare palat, în perioada 1812-1815. Acesta era situat pe Podul Mogoșoaiei, în prezent Calea Victoriei, lângă biserica Kretzuleștilor. Era o casă cu peste 25 de încăperi, construită în stil neoclasic, frumos ornată cu colonade și basoreliefuri din ipsos. Lucrările de decorație au fost realizate de un sculptor german, Karl Schmutzer. Acesta urma să primească 4.000 de taleri pentru figuri ce decorau atât interiorul cât și exteriorul casei.⁷

Bătrânului ban Radu Golescu, invitat de fiul său pentru a-i vedea edificiul, se spune că i-a făcut mare plăcere și l-a admirat îndelung, dar l-a întrebat pe Dinicu câte lumânări i-ar trebui pentru a-l ilumina. La această întrebare fiul i-a răspuns că l-a construit pentru „viitorime”.

⁴ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, Editura Humanitas, 2005, pp. 58-70; Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, pp. 18-26.

⁵ Gheorghe Platon, *Restaurarea domniilor naționale (1821-1828)*, în „Istoria Românilor”, București, 2003, vol. VIII, tom I, pp. 55-75; Dan Berindei, *Zorii unei activități moderne de politică externă (1821-1828)*, în „Revista istorică”, nr. 9-10, 1991, pp. 495-523.

⁶ Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 202-204; *Idem*, *Sinteză și originalitate în cultura română (1640-1848)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, pp. 102-103.

⁷ Irina Spirescu, *De la Orient la Occident. Decorația interioară în reședințele domnești și boierești (1774-1914)*, București, Editura NOI Media Print, pp. 70-73.

În reședința sa de la București au avut loc dezbateri pentru înființarea primelor ziare din Țara Românească, iar la parterul clădirii funcționa o librărie înzestrată cu titluri franceze și germane. O bibliotecă ad-hoc și un „cabinet de citire” al ultimelor apariții editoriale străine se aflau în camerele învecinate. „Se juca biliard” – așa cum descria cotidianul „La Moniteur Roumain” (1869) – primul pe care-l vezi în această țară. Toți străinii care treceau prin țară se bucurau de ospitalitatea cărturarului.⁸

În zilele tulburi ale anului 1821, Dinicu Golescu s-a refugiat ca mulți alți boieri munteni, la Brașov. Aici a participat la proiecte de reforme politice și culturale discutate de boierii și cărturarii pribegi. Dinicu Golescu a fost cel care a inițiat la Brașov, în anul 1822, o societate literară cu caracter secret, intitulată „Societatea de la Brașov – în același timp politică și literară”, cu un program care depășea sfera intereselor culturale.

Avatarurile călătoriei sau ale voiajului par să fi fost destul de puțin gustate de români. Nu doar că pentru a călători înseamnă a cunoaște, a experimenta, a discuta despre cele văzute, a medita asupra distanțelor culturale, ci pentru că rămânea apanajul redus al unei elite ce dispunea de timpul și banii necesari unei asemenea investiții.⁹ Unul dintre boierii care au explorat la începutul secolului al XIX-lea Europa a fost boierul-cărturar Dinicu Golescu. Între anii 1824-1826, cu veșmintele sale orientale și pasul domol, Dinicu Golescu a străbătut Europa centrală și apuseană, timp în care a vizitat Transilvania, Banatul, precum și Ungaria, Austria, Italia de Nord, provincii din Germania și Elveția.

Impresiile produse de călătorii au determinat o adevărată metamorfoză în conștiința sa. Astfel că, Dinicu Golescu a devenit un neobosit propovăduitor al iluminării culturale. 1826 a fost anul unei duble contribuții a lui Constantin Radovici din Golești la viața culturală românească: organizarea școlii pe moșia sa din Golești și publicarea scrierilor sale de călătorie *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826*, pe care le-a încredințat lui Zaharia Carcalechi, la trecerea prin Buda. Lucrarea a fost tipărită în Crăiasca tipografie a Universității ungare.

Ca prim pas în reforma morală, așa cum am menționat mai sus, Dinicu Golescu a întemeiat o școală „slobodă obștească”, la moșia sa din Golești, pentru „fiii nobleții, ai norodului și măcar robi pământeni”, pe care a susținut-o din cheltuiala sa. Înființarea acestei școli pornită din „îndemnul” sufletului său, având în față exemplul banului Radu Golescu¹⁰, și dând ascultare povățuirilor lui Eufrosin Poteca, a funcționat timp de patru ani în perioada 1826-1830.

Dinicu Golescu a încredințat conducerea școlii ca dascăl și *scolarh*, adică director, transilvăneanului Aaron Florian, cărturar de seamă, bun cunoscător a limbii latinești, propagator în Muntenia al ideilor Școlii Ardelene. Aaron Florian, în *Înștiințarea* (*Annunciatio*) pe care a transmis-o, a alcătuit, alături de îndemnul adresat părinților de a-și trimite copiii la Golești, și programul școlii, în text bilingv. Programul de învățământ era împărțit în două cursuri: cel inferior, „ghimnasticesc”, clasele I-V, iar cel superior, „filosoficesc”, clasa a VI-a. Se studia aritmetica, istoria și geografia Țării Românești, geografia Europei și

⁸ Ullyse de Marsillac, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1999, pp. 162-164.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Florin Faifer, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Iași, Editura Timpul, 2006, p. 10; Elena Olariu, *Călătoria, formă de cunoaștere și emancipare*, editori: Ion Bulei, Alin Ciupală în „Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat”, București, Editura Universității din București, 2007, vol. IX, p. 67.

istoria popoarelor celor mai vechi și a celor mai vestite din Europa, mitologia, logica, geometria, fizica, științele naturale¹¹.

În fiecare an elevii dădeau examene pentru a trece în următoarea clasă.

La școala din Golești a predat și I.H. Rădulescu, cel care în vara anului 1827 a venit de teama epidemiei de ciumă din București, înscriindu-și cu această ocazie numele printre profesorii acestei școli. Acesta l-a inițiat pe Aaron Florian în predarea învățării după „metoda landcasteriană”.¹² În „Curierul românesc”, nr. 7 din 29 aprilie/11 mai 1829,

este lăudată osteneala și răbdarea a dumnealui profesorului Aaron carele singur și fără nici un ajutor, în scurtă vreme, a făcut atâta spor.

În predarea materiilor, care nu au fost alese la întâmplare, se folosea limba română. Cu toate acestea, Dinicu Golescu admitea, pe lângă predarea materiilor în limba română, studierea altor limbi: franceza, germana, greaca și italiana, iar despre cărțile necesare învățării copiilor, spunea că vor fi tipărite. Studiarea limbii latine ajuta la înțelegerea structurii gramaticale a limbii române. Germana și italiana erau considerate limbi moderne, care îi puneau pe școlari în contact cu literatura altor popoare.

Dinicu Golescu a acordat o deosebită atenție instruirii și fetelor prin școală. A fost unul din reprezentanții curentului iluminist pentru emanciparea femeilor prin cultură, alături de E. Poteca, I.H. Rădulescu etc. Acest curent se sprijinea, în primul rând, pe ideile lui J.J. Rousseau, pentru care Dinicu Golescu avea cuvinte de laudă, considerându-l binefăcător al noroadelor și a cărui casă a vizitat-o, trecând prin Geneva în anul 1826, prevestind că atât timp cât va exista strada ce-i poartă numele,

oamenii tot vor alerga să-i vadă lăcașul întru care s-au născut, cu care se mărește și să înmulțește slava lui¹³.

Școala Slobodă Obștească a fost o școală mixtă cu predare în limba română, la curtea boierilor Golescu din Țara Românească, deschisă

așisderea și pentru fete care, pe lângă învățătura cărții, vor asculta și învățătura de câte lucruri cuviincioase de a ști o muiare.

De asemenea, a existat în intenția lui Dinicu Golescu întemeierea și la moșia sa Belvedere, în București, a unui Institut pentru educarea fetelor (1830), dar moartea neașteptată l-a împiedicat să-și îndeplinească acest proiect. Fetele trebuiau să învețe

românește, franțuzește, italienește și nemțește, catehism, istorie, aritmetică, gramatică, retorică, geografie, istorie universală, mitologie, morală, economia casei, cusături, hroitori, pictura sau zugrăveala și danțul¹⁴.

O altă trăsătură caracteristică școlii din Golești era aceea de îmbinare armonioasă

¹¹ Banul Radu Golescu a înființat, pe moșia sa de la Golești, o „școală începătoare”, în anul 1818, unde toți copiii satului aveau acces la învățătura în mod gratuit, care a funcționat până în anul 1821, fiind redeschisă, la 1 mai 1826, de către fiul său Dinicu Golescu.

¹² Eugenia Constantinescu, *Contribuția lui Dinicu Golescu la dezvoltarea învățământului românesc*, în „Museum. Studii de comunicări de istorie și etnografie”, Golești, Argeș, 1974, p. 78.

¹³ Numele metodei de predare landcasteriană sau monitorială provine de la inițiatorul acesteia, englezul Joseph Landcaster (1778-1838). Elevii mai mari și mai bine pregătiți predau lecțiile la clase mai mici, cu ajutorul tăblițelor landcasteriene (prinse pe perete), elevii mai mici fiind adunați în jurul semicercurilor metalice.

¹⁴ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, postfață și bibliografie de M. Iorgulescu, București, Editura Minerva, 1977, pp. 10, 11, 178.

a muncii teoretice cu cea practică. Dinicu Golescu arăta că școlarii trebuie să se ducă în „grădina cu feliurime de pometuri [...] și să lucreze pentru însănătoșirea trupului”, iar fetele, pe lângă învățătura cărții, trebuie să știe „cum de a împleti, de a coase și alte asemenea”¹⁵.

Elevii școlii din Golești au fost inițiați și în tainele artei dramatice, ca și în ale muzicii.

Astfel, prin grija lui Dinicu Golescu, s-a înfiripat un mic teatru școlar în limba națională, la Golești. Examenele elevilor școlii din Golești se desfășurau la Pitești și erau o adevărată sărbătoare. După terminarea acestora, seara, elevii au dat reprezentația piesei „Regulus” de Colin, tradusă din germană de I. Văcărescu. Un contemporan a scris în presa vremii despre reprezentația unei copile de 8 ani, care prin talentul său smulgea lacrimi din ochii celor prezenți.

De asemenea, exista în școala de la Golești și o orchestră formată din 12 muzicanți. Dinicu Golescu a adus de la Sibiu un dascăl de muzică, căruia îi încredințase instrucțiunea instrumentală a doisprezece țăgănuși, din care acel maestru formase

doi scripcari, doi flautiști, doi clarinetiști, un oboist, un fluieraș, doi trâmbițași, un toboșar și un țimbalist, pe care îi învățase câteva arii, precum „O du lieber Augustin”, cântecul popular „Was maht der herr Papa”, maestosul himn austriac, o căzăcească și câteva ceardașuri¹⁶.

Chiar dacă s-a materializat doar pe durata a patru ani, școala din Golești, ca *experiment* social, reprezintă substanța viziunii boierilor Golescu de reformare a societății românești, de emancipare prin educație și reconstrucție socială.¹⁷

Pentru uzul școlarilor, Dinicu Golescu a alcătuit, în anul 1826, un manual de etică *Adunare de pilde bisericesti și filosoficești, de întâmplări vrednice de mirare, de bune gânduri și bune nerăvuri, de fapte istoricești și anecdote*. Utilizase pentru această carte un volum de *Pilde filosoficești*, traduse în limba română și tipărite la Râmnic, în anul 1783, precum și extrase din cărțile de maxime ale lui Ștefan Comitas și fragmente dintr-o culegere a moralistului francez H. Lemaire, tălmăcite în limba greacă de ginerele lui Dinicu Golescu, Alexandru Racoviță, și apoi de Dinicu Golescu, în limba română.¹⁸ Boierul cărturar a subvenționat apariția primei gazete în limba română, editată în străinătate, „Fama Lipschii” (1827) și a obținut autorizația pentru apariția, în anul 1829, a „Curierului românesc” al lui I.H. Rădulescu.¹⁹ Scrierile pe care le-a tipărit le-a semnat Constandin Radovici din Golești, Constandin Radoviciu dintre Golești, Constantin din Golești, Constandin Golescu.

Toată această activitate vine dintr-o nobilă aspirație spre regenerarea socială și

¹⁵ Anastasie Iordache, *Pe urmele Goleștilor*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 81; Vasile Novac, *Dinicu Golescu și educația fetelor* în „Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești, Argeș, 1978, p. 152.

¹⁶ G. Fotino, *Școala din Golești* (1826), extras din „Din istoria pedagogiei românești”, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, vol. II, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 11-13.

¹⁸ Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, tom III, Sibiu, Editura W. Kraft, 1904, p. 750; G. Fotino, *Școala din Golești* (1826), extras din „Din istoria pedagogiei românești”, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, vol. II, p. 5; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile Domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 220; Nicolae Isar, *Cultură națională și spirit European. De la școala lui Gheorghe Lazăr la Universitatea din București (1818-1864)*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 52; G. Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. III, pp. 160-161; „Curierul românesc”, anul II, nr. 12, 10 iunie 1830, p. 50.

¹⁹ Grigore Constantinescu, *Destine literare*, Pitești, 1999, pp. 56-60.

culturală a țării, aspirație determinată de contactul cu civilizația occidentală, pe care cărturarul-boier o cunoscuse în călătoriile din Europa occidentală.

După cum știm, Dinicu Golescu – „primul român modern” – cum l-a numit Pompiliu Eliade, a călătorit în preajma vârstei de 50 de ani în Europa. *Însemnare a călătoriei mele...*, este o lucrare binară, cuprinzând pe de-o parte o proiecție de lumină asupra culturii materiale și spirituale a occidentului, iar pe de alta o disecție necruțătoare a stărilor de lucruri din țară, având drept finalitate o radicală schimbare.²⁰

Mobilul însemnărilor de călătorie îl mărturisește autorul în cuvântul adresat cititorului. Sub imboldul unui sentiment nobil pentru patria sa, Dinicu Golescu nu putea să nu tragă învățămintele folositoare pentru țară din cele văzute în apusul Europei:

oricine vizitează alte case, caută întâi a face comparații spre a-i fi de folos întru prosperarea casei sale²¹.

Când a apucat condeiul și a început să noteze cele văzute, Dinicu Golescu ne-a lăsat scris:

Dar cum puteam, ochi având să nu văz, văzând să nu iau aminte, luând aminte, să nu aseamăn, asemănând să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților miei?²²

Călător prin Europa, Constantin (Dinicu) Golescu a fost atent, cu precădere, la dezvoltarea agriculturii, cu toate ramurile ei și a fabricilor. Era preocupat de forma de guvernământ, apreciind pe monarhii luminați. A cercetat în amănunțime moravurile oamenilor, legislația, sistemul fiscal, comerțul, organizarea căilor de comunicație. În aceeași măsură, atenția lui s-a îndreptat spre arhitectura orașelor și satelor, asupra culturii (biblioteci, școli, muzee și teatre). A fost interesat de nivelul de trai al orașenilor și țăranilor, realizând adevărate anchete sociale: a intrat în casele sătenilor, a observat cum se gospodăreau, i-a chestionat cu privire la venituri și impozite, a fost atent la vestimentația locuitorilor, deducând de aici situația economică prosperă.

Memorialul de călătorie al marelui logofăt al Țării Românești a avut și are darul să stârnească interesul cititorului nu numai prin informațiile cu privire la țările străbătute cu diligența sau cu *ailva-gen*-ul, ci, mai cu seamă, prin zugrăvirea tabloului impresionant al mizeriei țăranului valah, prin indignarea cu care autorul îi acuza pe cei vinovați de relele stări de lucruri, boierii și clerul.²³

Concepția iluministă a avut o influență pozitivă asupra cărturarului. Contactul nemijlocit cu realitățile din Apus îl fac să înțeleagă mai bine starea de înapoiere a țării sale și să întrevadă unele din căile de evoluție a societății românești de la începutul secolului al XIX-lea. Această atitudine a scriitorului apare în paginile intitulate „Cuvântări deosebite”, intercalate aproape la fiecare capitol din *Însemnare*.

Ocupând peste o treime din jurnalul de călătorie, *Cuvântările* au fost concepute, formal, ca discursuri cu caracter politico-moralizator, de unde se poate observa înclinația lui Dinicu Golescu către genul oratoric.²⁴ Folosind cuvântările de retorică, pe care și le însușise la Academia grecească din București, Dinicu Golescu a încercat să convingă

²⁰ Gh. Popp, *Dinicu Golescu*, București, Editura Tineretului, 1968, p. 79.

²¹ Gabriel Țepelea, *Contribuția lui Dinicu Golescu la dezvoltarea limbii române*, în „Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești, Argeș, 1978, p. 59.

²² Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...*, p. 27.

²³ *Ibidem*, p. 27.

²⁴ *Ibidem*, pp. 56-57.

de necesitatea unei reforme sociale și politice în spiritul veacului.²⁵ Ca mare dregător, situația din țară îi era cunoscută în ansamblu, precum și cauzele și împrejurările care o determinaseră, ceea ce conferea autoritate opiniilor sale.

Așa cum am precizat anterior, în *Însemnări* pot fi identificate multe pagini în care se regăsește dorința de a transpune în viața românească realitățile existente în Occident. În repetate rânduri găsim numeroase referiri la educație și rolul acesteia, „fără de care omul trăiește ca un dobitoc”²⁶. La scopul și necesitatea educației se referise și în „Diata” (sau testamentul) din anul 1825, în sfaturile date fiilor săi, cărora le spunea că „procopseala” (învățătura) este mai de preț decât îmbrăcămintea,

căci hrănindu-se ca tot omul și purtând postav prost, nu vor fi goniți de nimeni, iar pricopseala lipsindu-le și ei vor fi săraci și fără de nici o cinste și Patriei netrebuincioși²⁷.

La Pesta, de exemplu, a fost impresionat de numărul mare al școlilor de toate gradele și, cu acest prilej, a arătat că la noi asemenea preocupări sunt inexistente. După cum însuși scria, la noi școlile s-au împuținat, deoarece stăpânitorii nu au fost interesați „să se deștepte norodul”. Dascălii trăiau în mizerie, fiind mai prost plătiți decât vizitii boierilor. A constatat, de asemenea, că în Elveția sunt școli în toate satele și considera că astfel de așezăminte trebuie să se organizeze și la noi, deoarece învățătura le este necesară la toți copiii.²⁸

Dinicu Golescu lega necesitatea învățăturii de ideea de patriotism: numai cei instruiți își vor servi cu competență și conștiinciozitate patria. Definind patria ca „o maică care își iubește pe toți fiii care nu-i deosibește...”, el conchidea că toți trebuie să ne sânguim pentru a fi de folos patriei, „căci toată nenorocirea și toată slava adevărată a unui bun patriot, acesta este”²⁹. Cu ironie, arăta că sunt încă mulți *divăneți* care, atunci când iau în mână anaforele, li se par că sunt scrise în limba armenescă. „Și patria este datoare să plătească la asemenea oameni leafă și irat deosebit căci slujește poporul”³⁰. Este o pledoarie, atât pentru învățătură, cât și pentru menținerea în slujbe doar a acelora care dovedesc că au pregătirea necesară și își pot îndeplini în bune condiții sarcinile ce le au în administrație.

În teatru, Dinicu Golescu a văzut o instituție de cultură și de morală, de cultivare a bunelor moravuri „fiindcă ne arată pildele cele vrednice de pomenire” și recomanda, în spirit iluminist, propășirea teatrului românesc.³¹

Condamnând exploatarea dură economică, abuzurile aparatului de stat, dezordinea din viața socială, Dinicu Golescu propune drept remedii educația patriotică și întemeierea unor societăți culturale; remediile nu sunt utopice, ne asigură el, de vreme ce un întreg grup de oameni dornici să contribuie la ridicarea patriei este gata să participe la un program comun. „Societatea literară” a luat ființă și în cadrul ședințelor a fost citită gramatica fratelui Iordache Golescu, primele traduceri ale lui Heliade

²⁵ Gheorghe Popp, *Însemnare a călătoriei mele. Retorica*, în „Museum. Studii și cercetări științifice”, Golești, 1978, p. 94.

²⁶ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 245.

²⁷ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 36.

²⁸ Diata a fost publicată de N. Bănescu în *Neamul românesc literar*, an II, nr. 39 și 40 din 1910.

²⁹ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 40.

³⁰ *Ibidem*, p. 67.

³¹ *Ibidem*, p. 97.

Rădulescu, a cărui gramatică a fost imprimată cu sprijinul membrilor societății.³²

Jurnalul de călătorie al lui Dinicu Golescu a oferit un suport puternic programului cultural care s-a impus în societatea românească, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. „Binele l-au învățat oamenii unii de la alții”, afirmă autorul în prefață: elenii de la egipteni, romanii de la elini, „Europa luminată” de la romani. „Vremea este a ne deștepta”, continuă el, împărtășind compatrioților lucrurile noi aflate în urma frecventării centrelor luminate; vom continua, astfel, străduința strămoșilor, dezvoltând „binele”, făcut de ei obștei și făcând să prospere „patria”.³³

În deceniul al treilea din secolul al XIX-lea, programul formulat de protagoniștii Luminilor este continuat de cei care nu se îndoiesc de o serie de certitudini: poporul român are o origine strălucită, întrucât descinde din romani; a dezvoltat o cultură remarcabilă, atestată prin șirul de cărți tipărite în trecut și de inițiativele sale din sud-estul european; el este dator să intre în rândul popoarelor care au atins un înalt nivel de civilizație. Și de aceea, când Dinicu Golescu pornește dinspre Viena spre Venetia, el salută „raiul cel pământesc, adică Italia”, centrul romanității, și civilizația din teritoriile austriece, de la Viena,

unde trebuie să trăiască omul care are avere, pentru că viața liniștită și bunele năravuri anevoie le va găsi cineva în multe (alte) locuri³⁴.

Fin observator și atent la locurile pe care le-a vizitat, Dinicu Golescu și-a dat seama că pentru organizarea statului modern era nevoie de tehnicieni, așa cum văzuse la Viena (Școala multor meșteșugari), la München (școala pentru tămăduirea vitelor bolnave) sau la Geneva (școala pentru zugrăveală și prelucrarea metalelor). A consemnat, de asemenea, că era necesară crearea unei industrii naționale, căci, scria el,

mare pagubă este la o țară de a-ș scoate tot materialul nefabricarisit, vânzându-l în alte țări cu un preț prost și apoi să-l cumpere iarăși cu preț de 30 de ori mai mare³⁵.

După cele văzute la Viena, Dinicu Golescu și-a exprimat dorința de a se înființa și la noi o *Academie medicală*, unde să fie formați doctori și chirurghi pentru fiecare județ, să fie trimiși copii la studii în străinătate, să crească veniturile destinate școlilor.

Din nefericire, speranța în realizarea proiectelor propuse s-a întrerupt nedrept de timpuriu. „Curierul românesc”, din data de 5 octombrie 1830, anunța cu tristețe că astăzi de dimineață, sunetul clopotului ne-au vestit moartea cea păgubitoare a marelui logofăt C. Golescu.

În cuvântarea „nepregătită” pe care a ținut-o la mormânt, I.H. Rădulescu caracterizează tocmai această dramatică întrerupere a unui început plin de făgăduințe și afirma pe deplin încrezător în perenitatea operei acestuia:

Tu ai dispărut, dar scrierile tale îți vor supraviețui, iar numele tău va rămâne scump învățăturii și celor ce se adapă de la izvoarele tale³⁶.

³² Elena Simeanu, *Constantin Dinicu Golescu, moralist și pedagog*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2000, p. 86.

³³ Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 202-204;

³⁴ *Ibidem*, p. 212.

³⁵ *Ibidem*, p. 214.

³⁶ *Ibidem*, p. 218.

Portret Constantin (Dinicu) Goleșcu (1777-1830)
Pictură ulei pe pânză realizată de Avachian. Tablou din colecția Muzeului Golești.

Școala Slobodă Obștească (1826-1830)

Camelia CĂLIN

BOLI, BOLNAVI ȘI REMEDII ÎNTR-O FAMILIE BOIEREASCĂ DIN MUNTENIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. CAZUL FAMILIEI GOLESCU

DISEASE, DISEASED AND REMEDIES IN THE BOYAR FAMILY GOLESCU IN 19TH CENTURY MUNTENIA

Abstract: *This article is an introduction into the private space of one of the great boyar families of Wallachia, in the 19th century. The members of the Golescu family are presented in historical literature primarily as important politicians, but they also had a rich family life. A life full of great joys and accomplishments, but also moments of great tension caused by the great epidemics of that century, by common diseases that plagued their health, and also by the death of the people they loved.*

The present article also addresses the issue of health care, because finding a good doctor especially in rural areas, was troublesome. Another topic addressed is the great epidemics of the 19th century: cholera plague, typhus, typhoid fever and their impact on the family. Skin diseases, smallpox, colds, fever, rheumatism, eye problems or intestinal infections were among the health problems that had a diminished lethal potential, but which still created discomfort and worried the family entourage.

Avoiding crowded spaces and sick people, maintaining personal hygiene and tidying the living space were common safety measures. Remedying health problems with thermal treatments and especially calling on good and famous doctors of the time, either from Wallachia, Vienna or Paris, were other ways of managing health problems. Death often occurred, but it was seen as part of the natural evolution of human life, consolation often coming from relating to the will of God.

Familie veche a elitei muntene, Golești s-au remarcat, în special în secolul al XIX-lea, prin implicarea lor în evenimentele care au marcat formarea statului român modern, de la mișcarea pașoptistă până la instaurarea prințului străin și a monarhiei constituționale. Pentru acest secol, o sursă istorică importantă care stă la baza evocării istoriei familiei, dar care este utilă și pentru nuanțarea unor evenimente cheie din epocă, este corespondența membrilor familiei, selectată și publicată de către George Fotino, în 1939, în cuprinsul a patru volume. Aceste scrisori ne dezvăluie trăirile, preocupările, greutățile, grijile, bucuriile și împlinirile acestor oameni care au modelat istoria cu mai bine de 200 de ani în urmă. Sunt scrise în limba franceză, foarte puține sunt în limba greacă sau în română. Pe lângă evenimentele politice curente, sănătatea este unul din subiectele cele mai întâlnite în scrisorile analizate. Deși este recurentă, tema este abordată cu detalii, dar în același timp cu delicatețe și pudoare. Războaie, revoluții, inundații, cutremure, perioade de secetă urmate de foamete, ciumă, tifos, holeră, vărsat de vânt, gripe și boli de tot felul (tuberculoza și sifilisul printre cele mai răspândite) făceau parte integrantă din viața de acum două secole, lăsând urme, unele tragice, în viața familiilor și având ecouri până în zilele noastre.

Sănătatea – o mare și constantă grijă

A scrie constant familiei, a da vești despre propria stare de sănătate, în bine sau în rău, era pentru membrii familiei Golescu o necesitate dictată de iubirea față de familie și

o datorie izvorâtă din educația primită. Atenți cu sensibilitățile și sentimentele celorlalți, toți se străduiau să mențină o comunicare constantă, chiar și atunci când condițiile politico-sociale erau mai dificile, așa cum s-a întâmplat în perioada exilului ce a urmat înfrângerii revoluției din 1848. În același timp, îi vedem preocupați să ofere suportul și compasiunea lor când li se aduceau la cunoștință boli mai grave ale membrilor familiei sau ale celor din cercul lor familial, iar în cazurile de deces, de dincolo de rândurile scrise, răzbat durerea și regretul în fața plecării definitive. Lipsa de știri de la cei din familie stârnea îngrijorare și, în mod automat, era asociată cu o problemă de sănătate. În ciuda aparențelor, cea mai sensibilă din familie era considerată Zoe (Zinca) Golescu¹, matroana clanului. Cei patru fii, fiica și nepoatele erau permanent preocupați atât de starea ei de sănătate, cât și de protecția sentimentelor ei. La 22 decembrie 1848 aflată la Sibiu, Zinca le scria fiilor Ștefan și Nicolae despre starea de incertitudine și îngrijorare cauzată de cele două luni în care nu avusese știri de la ei:

Uneori mi-am imaginat că o boală gravă v-ar putea ține undeva și că îmi ascundeți adevărul. Ce vreți, dragii mei copii, inima unei mame este o întunecată pasăre de rău augur. Vede totul în negru și își imaginează scene sumbre acolo unde, poate, nu e decât o agreabilă petrecere a timpului. Îi mulțumesc, deci, de o mie de ori Providenței că v-a ocrotit sănătatea, pentru care mi-aș da viața. Fericirea mea, bucuria mea este de a vă vedea lângă mine, mereu fericiți și sănătoși².

În secolul al XIX-lea, creșterea și îngrijirea copiilor intra, în cea mai mare măsură, în sfera domestică, cea rezervată femeilor, dar nu era deloc neobișnuit ca sănătatea copiilor să devină motiv de îngrijorare pentru tații și unchii din familie. În 1837, Elena, una dintre fetele cuplului Anica și Alexandru Racoviță³ se afla, de ceva timp, la Golești alături de bunica sa Zinca Golescu. Neavând vești de la ele, Alexandru Racoviță își exprimă îngrijorarea într-o scrisoare către Ștefan Golescu, cumnatul său: „Nu cumva s’a îmbolnăvit vreuna dintre ele?”⁴. Corespondența ulterioară a celor doi confirmă bănuiala și îngrijorarea lui Alexandru Racoviță, Elena (Elenco) era bolnavă, situație care provoacă tatălui său „o mâhnire de nesuferit”⁵. Trei ani mai târziu, conul Alecu pleca grăbit de la Palatul Domnesc de pe Podul Mogoșoaiei (azi Calea Victoriei) la Belvedere, moșia din afara Bucureștiului, unde, cel mai mic dintre băieți, Iancu, era bolnav de vărsat. Pentru că domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica era ocupat, iar tatăl peste măsură de îngrijorat de soarta copilului, acesta decide să-și amâne treburile politice și să fugă la căpătâiul micului bolnav.⁶

Starea de sănătate nu era o preocupare doar pentru această familie, ci pentru toți cei care au trăit în epoca în care, dincolo de certul avans al științei și al cunoștințelor

¹ Zoe (Zinca) Golescu (1792-1879), fiica lui Alexandru Farfara și a Dumitranei Pârșcoveanu. A fost soția lui Constantin (Dinicu) Golescu, cu care a avut o fiică, Ana (Anica), și patru băieți – Nicolae, Ștefan, Alexandru (Albu) și Radu. Primii doi se vor remarca în calitate de oameni politici, fiind implicați în marile evenimente de la jumătatea secolului al XIX-lea.

² George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, Imprimeria Națională, 1939, vol. II, pp. 203-204.

³ Ana (Anica, Lelița sau Bunicica) Golescu Racoviță (1805-1878), fiica Zincăi și a lui Dinicu Golescu. S-a căsătorit cu Alexandru Racoviță, descendent din os domnesc, care a deținut funcția de ispravnic al orașului Craiova. Împreună au avut zece copii.

⁴ George Fotino, *op. cit.*, p. 61.

⁵ *Ibidem*, p. 64.

⁶ *Ibidem*, p. 106.

medicale, viața omului rămânea fragilă.

Importanța unui medic bun

Îngrijorarea declanșată de apariția unei boli era, de multe ori, mărită de lipsa unui doctor investit cu încrederea pacienților. Anica Racoviță, căsătorită la Craiova cu Alexandru Racoviță, se plângea repetat că, în capitala Băniei, nu poate găsi doctori buni. În scrisoarea din 8 aprilie 1835, Anica, abia ieșită din perioada celor patruzeci de zile de lăuzie de după nașterea fiului său Alexandru (1835-1889), deplângea viața de la Craiova, oraș pe care îl aseamua cu o închisoare. Pe lângă dorul de familie, Anica s-a „scârbit de Craiova, trăind și având întotdeauna frica morții, fiindcă în caz de boală n’avem doctor să ne caute”⁷. Patru ani mai târziu, Alexandru Racoviță solicita ajutorul Zincăi Goleșcu: ruga ca aceasta să-l trimită la Craiova pe doctorul Mayer⁸ pentru a îngriji fiica greu bolnavă a unei rude, iar că situația era deosebit de gravă ne-o atestă și faptul că, pe lângă data de 25 martie 1839, este indicată ora redactării, „ora 3 după miezul nopții”⁹. Cu deferența unui ginere către soacra sa, Alecu Racoviță adăuga că, dacă ea are nevoie de doctor sau acesta este atât de ocupat încât nu poate călători până la ei, atunci să trimită un alt doctor, ales de ea.¹⁰ Primind scrisoarea, Zinca îl ruga pe fiul său, Ștefan Goleșcu să alerge imediat la doctorul Mayer și să rezolve problema, astfel încât, în aceeași zi, un medic de încredere să plece la Craiova.¹¹ Îngrijorarea Anicăi Racoviță nu era un simplu moft de boieroică, ci o problemă reală. Constatările doctorului Constantin Caracăș consemnate în a sa *Topografie* certifică îngrijorările soților Racoviță:

Cu patruzeci de ani în urmă¹², aici, medicii erau foarte rari, și cei care profesau medicina în orașe ca București și Craiova, erau simpli chirurgi, spițeri ignoranți, numindu-se abuziv doctori [...] ¹³.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, deși Craiova avea medici certificați, cu diplome obținute în Austria, Germania sau Italia, situația nu părea să fie pe placul locuitorilor săi. Adoptarea Regulamentului Organic, necesitatea combaterii holerei și aplicarea măsurilor legale de carantină au determinat apariția, în și după 1831, în Oltenia a mai multor doctori, toți cu diplome valabile: Francis Albiner, Constantin Panaidoros, Paul Wilhelm Ziegler – cu diplomă de la Școala medico-chirurgicală din Cluj, Scarlat Karaiani, Manolaki Rizu – cu diplomă obținută la Padova, Mihail Vilag – cu diplomă în chirurgie de la Viena, medic al orașului Craiova, Filip Fogt (Vogt), Karol (Scarlat) Tzink – magistrul în chirurgie la Pesta.¹⁴ La nici un an distanță, în 1832, craiovenii se plângeau la Vornicie că orașul e în mare lipsă de medici, Mihail Vilag nefiind decât chirurg,

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ Ignățiu N. cavalier de Mayer (n. 1800, Breslau – d. 1870, București), doctor german al principelui Alexandru Dimitrie Ghica care l-a adus în Țara Românească la începutul domniei, în 1834. A fost medicul palatului, medicul șef al armatei și al spitalului de la Pantelimon. Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, ediția I-a, București, Editura Lito-Tipografiei „Populăra”, 1897, p. 127.

⁹ Era vorba de fiica Anicăi Dim. Rosetti.

¹⁰ George Fotino, *op. cit.*, pp. 82-83.

¹¹ *Ibidem*, p. 83.

¹² Dr. Caracăș și-a redactat lucrarea în 1827-1828. Publicarea versiunii originale grecești s-a făcut în 1830, iar prima versiune românească a apărut în 1937.

¹³ Constantin Caracăș, *Topografia Țării Românești*, ediție bilingvă, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note suplimentare Georgeta Filitti, București, Editura Omonia, 2018, p. 141.

¹⁴ Dr. V. Gomoiu, *Viața medicală a Olteniei*, în volumul colectiv „Oltenia”, Craiova, Atelierele „Ramuri”, 1943, p. 163.

iar ei dorind angajarea unui medic care să-și dovedească statutul arătând diplomele cuvenite și care să aibă „sentimenturi plăcute”¹⁵, adică o purtare agreabilă. Pe lângă cei numiți mai sus, și alți doctori, de regulă străini, au trecut prin Oltenia, respectiv prin capitala ei, dar puțini au rămas. Unii au dispărut fără urmă, ca Dominic Fabriki, medic la carantina Craiova, alții au murit răpuși de epidemia de holeră pe care au combătut-o, ca I. Tischler, unul s-a dovedit, în cele din urmă, șarlatan fără diplomă, însă cei mai mulți au plecat. Dintre medicii care au lucrat în Craiova până la jumătatea secolului al XIX-lea îi mai menționăm pe: Dimitrie Culczar (Culcer) – din comitatul Crasnei, cu diploma obținută la Pesta, Scarlat (Karl) Vazarclis (Vasarheli) – medic între 1838 și 1840 al spitalului militar, Pascal Antonowitz – „protochirurg”, iar pentru anul 1844 pe un anume doctor Păcală, licențiat la Paris.¹⁶ Două moașe, una cu diploma obținută la Cluj și o alta cu diplomă de la București completeau tabloul personalului medical care funcționa în Craiova, și care, totuși, se dovedea a nu satisface cerințele unor locuitori ai urbei, care, fie vor aduce doctori de la București, fie vor pleca în capitală pentru diagnostic și tratamente.

Tratarea unui bolnav de către un medic bun sau aducerea lui la căpătâiul vreunui suferind din familie se dovedeau a fi, uneori, întreprinderi anevoioase chiar și pentru familiile bogate, deși nu imposibile, așa cum se întâmpla când boala survenea pe parcursul șederii la moșie. Două scrisori din vara anului 1839 ne conturează un episod plin de suferință prin care trece Alexandru C. Goleșcu – Albu, și îngrijorarea, chiar panica, resimțită de Zinca Goleșcu, mama sa. La 14 iulie 1839, Albu îi scria fratelui său Ștefan C. Goleșcu despre bolile suferite recent. Inițial avusese probleme stomatologice suficient de grave încât să cadă bolnav la pat timp de o lună și pe care le-a rezolvat printr-o extracție executată de doctorul Seckel/Sekely¹⁷. Cu amărăciune spune că nu s-a bucurat decât de o lună de sănătate până când l-a doborât o „inflamație a stomacului”. Domnul Seckel fiind plecat, a apelat la un alt doctor, de origine ungară, ale cărui metode curative i-au agravat starea, provocându-i vărsături continue timp de cinci zile, febră mare și delir. Despre capacitatea profesională a acestui doctor, pacientul preciza că este „bun, cel mult, să trateze animale”¹⁸, ceea ce nu era deloc de neimaginat în epocă, unii doctori schimbându-și profilul activității sau pendulând între medicina umană și cea veterinară, în funcție de nevoile celor care îi angajau. Dintr-o astfel de situație se poate deduce cât de important era medicul la care se apela, știința teoretică și experiența practică ale acestuia putând face diferența dintre viață și moarte. O scrisoare din 16 iulie 1839, expediată de Zinca Goleșcu fiului său Ștefan, stă mărturie atât pentru impactul emoțional, cât și pentru efectul perturbator asupra activităților și preocupărilor zilnice: o boală foarte gravă ne-a surprins foarte neplăcut în mijlocul ocupațiilor noastre și, la țară, fără un medic căruia să-i putem încredința o existență atât de prețioasă (subl.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 164.

¹⁷ Medic din Pitești, deci Albu era la moșia din Golești. Carol Sekely fusese numit doctor al ocrugului al IV-lea, având în grijă județele Argeș și Muscel, la 12 mai 1832. Studiase la Cluj unde obținuse o diplomă în chirurgie, iar în 1840 cerea împământinirea fiind căsătorit cu o pământeancă nobilă. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, Tipografia Cultura, București, 1938, pp. 210, 297. În 1843, dr. Seckel (Sekely) semnează un atestat, alături de alți locuitori importanți din oraș prin care atestă buna purtare și bunele servicii aduse de farmacistul Iosef Aitel (Eitel) urbei piteștene. Dr. Nicolae Anghelescu, *Acte și documente din trecutul farmaciei în Țările Românești*, București, Tipografia Speranța, 1904, p. 125.

¹⁸ George Fotino, *op. cit.*, p. 87.

ns., C.C.) pentru mine, aceea a fratelui tău Alexandru, a ajuns să-mi copleșească sufletul de tristețe și de o îngrijorare inexprimabilă și tu îți poți imagina, copilul meu, ce trebuie să fi fost în sufletul meu când l-am văzut pe Alexandru în delir și asudat cu o febră arzătoare¹⁹.

Cum în Pitești nu mai aveau la ce medic să apeleze, soluția salvatoare din această situație gravă a fost trimiterea unui curier expres la București prin care a fost chemat doctorul Ion Michailide. Prin aplicarea a douăzeci de lipitori²⁰, doctorul a ameliorat starea bolnavului, recomandând apoi, la o zi distanță, transportul la București pentru continuarea tratamentului.

Am putea crede că a găsi un doctor bun, mai ales la o depărtare de capitala țării, era doar o problemă a societății românești aflată într-un cert decalaj față de spațiul occidental. Totuși, o scrisoare a lui Alexandru G. Golescu – Arăpila, datată 26 aprilie 1852 și adresată prietenului său Paul Bataillard ne relevă că soția acestuia din urmă, Therese, fusese în pericol din cauza unei boli, catalogată ca destul de gravă, pe când cei doi se aflau la țară, departe de Paris. Într-o singură frază, Arăpila concentrează întreaga problematică a doctorului care trebuie să fie, în același timp, și bun profesionist, și accesibil pacienților:

Cât de decepționat trebuie să fi fost să fii la țară și atât de departe de marile orașe unde pot fi găsiți doctori buni!²¹.

Un doctor bun, care ajunge la timp la un bolnav, putea face diferența între viață și moarte, așa cum putem constata din post-scriptumul la o scrisoare a lui Nicolae Golescu adresată fratelui său, Ștefan:

Dl. Miller, membru al Tribunalului Târgoviște a murit în trei ore, în urma

¹⁹ *Ibidem*, p. 89.

²⁰ La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea asistăm la așa numita „nebulie a lipitorilor” (*leech craze*). Utilizarea lipitorilor în scop medicinal era cunoscută și folosită încă din Antichitate, dar folosirea lor se răspândește datorită prestigiului culturii franceze, faimei lui François Joseph Victor Broussais, șeful Spitalului Militar Val de Grâce, și popularității teoriei conform căreia bolile sunt produse de inflamații care pot fi tratate prin sângerare. Foarte rapid, o întreagă industrie transnațională și transcontinentală, de recoltare, transport și desfacere a lipitorilor era pusă la punct, la ea participând și cele două principate românești. Franța a înregistrat în 1832 un import de 57,5 milioane de lipitori, atât pentru consum intern, cât și pentru distribuția către alte piețe. În spațiul românesc, lipitorile au fost la fel de apreciate și folosite pentru a trata o mare varietate de boli, de la holeră la diverse inflamații: ale creierului, ochilor, urechilor, gingiilor, gâtului, intestinelor etc. Lipitorile necesitau condiții speciale de păstrare și multă practică în folosirea lor. Principatele românești au fost implicate în exportul acestora către piețele occidentale, ceea ce a dus la o creștere alarmantă a prețului lor, devenind un produs de lux și obligând autoritățile la luarea de măsuri vizând protejarea interesului public: din 1835, exportul lor a fost interzis. Știm că cel puțin un membru al familiei Golescu a fost supus acestui tratament. Corespondența ne indică și o posibilă implicare în comerțul cu acești viermi: la 11 iunie 1837, Alexandru Racoviță îi scrie lui Ștefan C. Golescu că un negustor din Orșova oferea 12 galbeni pe majă (o majă avea între 50 și 120 kg) de lipitori, pentru obținerea unui permis de export al 12 măji. Cum Ștefan Golescu făcea parte din administrația centrală era în poziția de a facilita obținerea unei derogări de la interdicția de export. Nu știm dacă afacerea a fost sau nu încheiată, trei zile mai târziu Alecu îi cerea cumnatului său un răspuns cât mai grabnic, însă corespondența nu ne mai oferă alte detalii privind deznodământul acesteia. Constantin Ardeleanu, *The Danubian leech trade in the 19th century. The global market of a tiny product*, în „Revista istorică”, tom XXIX, 2018, nr. 1-2, passim și George Fotino, *op. cit.*, vol. II, pp. 62, 65.

²¹ George Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 325.

unor colici²² și din lipsa unui medic²³.

Dacă atunci când se confruntau cu o problemă de sănătate cei bogați își permiteau să călătorească acolo unde știau că sunt buni practicieni sau reușeau să-i convingă pe aceștia să vină la reședințele lor, locuitorii săraci, mai ales cei ai zonelor rurale, aveau mult mai greu acces la îngrijire medicală. Un caz singular am întâlnit în scrisoarea din 11 noiembrie 1862. Zinca Goleșcu îi scrie nepoatei sale Anica Davila cerându-i să intervină pe lângă Carol Davila, soțul acesteia, pentru a facilita internarea într-un spital din București a unei bolnave, numită tot Ana. Zinca o numește „sărmana noastră Ana” și „bolnava mea”, posibil să fi fost o persoană care era într-o slujbă plătită în casa Goleștilor. Boala femeii dura deja de trei ani, avea dureri mari și putea evolua către o formă severă, iar peste problemele de sănătate, pentru cei nevoiți să muncească pentru a supraviețui, se putea suprapune incapacitatea de a-și câștiga traiul, cufundarea în sărăcie și disperare.²⁴

Sănătatea – zvon de salon și armă politică

Mosafirlăcul intim al secolului al XVIII-lea, ca formă de sociabilitate, se transformă în veacul următor după moda europeană, aducând spațiul feminin al casei și pe stăpâna lui în sfera publică: vizita și contravizita devin obligații sociale, care sunt îndeplinite după modelul francez dominant. Salonul, ziua și orele de primire, cărțile de vizită au devenit repere indispensabile ale ritualului social al elitei românești.²⁵ Tot felul de informații, de la cele serioase la cele mai banale, își fac loc în conversația de salon. Sănătatea, fie a cunoscuților, fie a celor celebri, era și ea un bun subiect de discuție sau chiar motivul vizitelor, deși nu întotdeauna era abordat cu bună intenție.

Un episod foarte revelator, ne oferă în acest sens corespondența familiei. În octombrie 1848, Zoe Racoviță, nepoata Zincăi Goleșcu și viitoarea soție a lui Effingham Grant, le scrie unchilor ei aflați în exil.²⁶ Prin casele familiei se perindă „un furnicar de aristocrați” munteni, deopotrivă domni, doamne și domnișoare ale elitei bucureștene. Unii o fac cu intenții bune venind cu vești despre cei refugiați²⁷, alții vin în vizită doar pentru a savura situația dificilă în care Goleștii se aflau și pentru a-i vorbi de rău pe exilați, savurând astfel mici și meschine victorii prin stărnirea de îngrijorare și durere persoanelor sau familiilor devenite ținte ale invidiei. Zoe descrie ceea ce ea numește „răutate în ultimul grad”, adică răspândirea de către acești oameni – în fața mamelor și surorilor – a unor zvonuri teribile despre exilați, conform cărora erau foarte bolnavi sau chiar morți.²⁸ Exasperată, Zoe Racoviță răspunde cu toată impetuoșitatea tinereții și, transgresând regulile sociale, îi acuză direct de minciună pe colportorii de vești false, rezultatul fiind totuși pozitiv: debarasarea de persoanele inoportune.

²² Ocluzie intestinală.

²³ Filofteia Pally (editor), *Documente inedite din colecțiile Muzeului Golești*, Editor Asociația Română pentru Educație Individual Adaptată, 2012, p. 113.

²⁴ *Ibidem*, p. 243.

²⁵ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860*, București, Editura Humanitas, 2015, p. 363.

²⁶ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, pp. 198-199.

²⁷ Felicia Racoviță le scrie unchilor Ștefan și Nicolae Goleșcu, în octombrie 1848, că familia primea vești despre ei prin diligența unor prieteni devotați care urmăreau barcazul în care erau transportați prizonierii. Dacă una sau două zile nu erau văzuți pe covertă, panica se instala și, imediat, gândul zbura la vreo boală sau alta. *Ibidem*, vol. II, p. 201.

²⁸ *Ibidem*, pp. 198-199.

Scrisoarea Zincăi Gulescu adresată fiilor săi exilați la Paris și datată 8/20 noiembrie 1849 ne oferă încă o deslușire asupra atmosferei neprietenoase pe care Goleștii o aveau de îndurat în țară. Erau șicanați (Zincăi nu i s-a permis, la reîntoarcerea în țară, să treacă prin București și, oricum, niciuna din familiile elitei bucureștene nu s-a oferit să-i ofere adăpost pentru două nopți), corespondența le era urmărită, ziarele confiscate, prietenii și compatrioții „acum ne reneagă și ne întorc spatele ca unor *nefericiți atinși de vreo maladie contagioasă* (subl. ns., C.C.)”²⁹. Această atitudine de izolare și respingere din partea societății bucureștene, la care se adăuga represiunea autorităților rusești de ocupație (văduvei lui Iordache Gulescu i se rechiziționase casa pentru a o transforma în spital, obligând-o pe ea și pe fete să se mute) a afectat, în special, doamnele și domnișoarele din familia Gulescu ai căror fii și/sau frați erau exilați. Din aprilie până în noiembrie 1849, corespondența Goleștilor ne dezvăluie suferința psihică a Ecaterinei (Caty) G. Gulescu, fiica lui Iordache Gulescu și a Mariei Bălăceanu. În aprilie și mai 1849, din scrisorile Zincăi Gulescu și ale Feliciei Racoviță aflăm că dorul de frați o cuprinsese pe Caty, fiind dezolată și îngrijorată că nu primește vești de la ei. Atât Zinca, cât și Felicia scot în evidență fragilitatea și sensibilitatea ei.³⁰ Din nefericire, starea psihică a domnișoarei s-a degradat constant, Felicia Racoviță spunea că e, mai degrabă, o „maladie morală”³¹ cauzată de atitudinea unei societăți profund corupte, Anica (Lelița) Racoviță spunea că era vorba de „ipocondrie”³², iar Zinca Gulescu descria astfel starea fetei:

Să știți că săraca Caty are, de ceva vreme, simptome foarte alarmante. Mai întâi a avut un acces de febră amestecat cu atacuri de nervi foarte puternice. Aceste atacuri și accese au continuat timp îndelungat, până când, verișoara Maria, a considerat că trebuie să o trimită la Golești. Acolo, bietul copil, a început să se simtă mai bine timp de câteva zile, dar, din nefericire, răul a revenit cu și mai multă forță. Fiica mea e dezolată. Nu știe cum să facă să o hotărască pe verișoara mea să vină la Golești, să o ia pe Caty pentru a o duce la Paris, unde să fie tratată de medici buni³³.

Toată familia era de acord că soluția acestei probleme se găsea în afara granițelor, dar în mijlocul familiei, alături de frații pe care îi adora, astfel încât, surmontând piedicile financiare semnificative, în noiembrie 1849, Caty Gulescu pleca în capitala Franței. Anul următor corespondența ne oferă informații din care rezultă că tânăra își revenise din starea pe care medicina modernă ar numi-o depresie, însoțită de atacuri de panică.

Marile epidemii ale secolului al XIX-lea

Ciuma

Dintre toate relele veacului XIX, ciuma avea una dintre cele mai mari rate ale mortalității. Revenită în forță la mijlocul secolului al XIV-lea în Europa, devenise endemică, periodic izbucnind cu virulență. În medie, odată la douăzeci de ani, mai ales în orașele sau zonele suprapopulate izbucneau epidemii care duceau la pierderi de vieți omenești între 1/10 și 1/3 din totalul populației. În secolul al XIX-lea, două epidemii extrem de virulente au făcut prăpăd în Imperiul otoman. Parte integrantă a lumii balcano-otomane, spațiul românesc nu a fost ferit de acest flagel, adus pe diverse

²⁹ *Ibidem*, p. 369.

³⁰ *Ibidem*, pp. 278, 285.

³¹ *Ibidem*, p. 322.

³² *Ibidem*, p. 324.

³³ *Ibidem*, p. 333.

căi – pe drumurile de uscat sau apă, comerciale și militare ale imperiului, purtată de curieri, negustori, pelerini, populații transhumante sau nomade, marinari, armate, fugitivi ș.a. În spațiul românesc, ciuma a izbucnit în 1812, 1813, 1826, apoi a apărut iar în 1828-1829, ca urmare a deciziei oficialilor ruși³⁴ de a desființa carantinele de pe Dunăre. La noi a făcut victime până în 1832, dată după care nu a mai reapărut, reintroducerea carantinei dovedindu-se eficientă în limitarea ariei de răspândire a epidemiei.³⁵

În 1834, când un nou focar de ciumă a apărut în spațiul otoman (a afectat Bulgaria de azi și, mai ales, orașul Silistra), Zinca Golescu le scrie fiilor ei, Ștefan și Nicolae, tineri ofițeri-aghiotanți în suita domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica. În această calitate ei îl urmăseră pe suveran la Constantinopol, pentru a participa la învestirea acestuia de către sultan, într-o perioadă dificilă, în care capitala otomană era devastată de ciumă. Zinca îi scrie lui Roșculiță (numele de alint al lui Nicolae Golescu) la 7 mai 1834, exprimându-și, în primul rând, bucuria de a-i ști sănătoși pe cei doi fii și informându-i că și membrii familiei rămași în țară sunt în siguranță și sunt sănătoși. Îi povățuiește și, în aceeași măsură, îi dojenește cu tact:

Nicolae, te implor, bunul meu copil, să ai mai multă grijă de tine, să nu ieși des și, dacă ieși, să nu te amesteci cu poporul, care nu ia măsuri de precauție pentru a se feri de ciumă. Adu-ți aminte întotdeauna ce tocmai ți-am spus; același sfat pe care ți l-am dat la plecare, așa că sper că vorbele mele nu vor fi luate de vânt fără să-ți faci nicio impresie³⁶.

De la Istanbul, domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica se întoarce pe la jumătatea lui iulie 1834, oprindu-se în carantină la Giurgiu. Ciuma lovise suita domnească, unul din însoțitorii domnului murind pe drum și fiind îngropat la Varna. Zoe Golescu îi scrie fiului cel mare, Ștefan, exprimându-și bucuria de a-l ști sănătos și mărturisind cât de îngrijorată a fost atâta vreme cât cei doi erau supuși riscului de a se îmbolnăvi de ciumă:

I-am adus o mie de mulțumiri lui Dumnezeu că te-a ocrotit și că te-a readus la tandrețea maternă. Am avut o mie de motive pentru a-mi fi frică de șederea la Constantinopol; această boală contagioasă care domnește de foarte mult timp mi-a provocat tensiune nervoasă, ori de câte ori mă gândeam, deși acum totul s-a terminat [...]³⁷.

Holera

Din 1820, o nouă amenințare apare în spațiul otoman, est-european, și, în cele din urmă, la nivelul Europei: holera. Endemică în Bengal (India), a intrat în spațiul otoman și în Europa pe două rute: cea nordică, Iran, Caucaz, Rusia, Europa nordică, respectiv ruta maritimă, sudică, prin Marea Roșie și Mediterana (pelerinii din India au adus-o la Mecca, iar de aici credincioșii musulmani au dus-o în toate zonele imperiului, fiind cunoscută ca „febra hajj”). Holera este o boală infecțioasă bacteriană, care provoacă deshidratarea rapidă a bolnavului și pierderea de către acesta a mineralelor din corp. Principala cauză a fost și este contaminarea apei și/sau a mâncării. Mortalitatea a fost mereu mare, cca 85% în primele zile, apoi între 20 și 70% din numărul celor bolnavi. Holera a fost endemică în India până în 1817, după care, până în 1823 a afectat în

³⁴ Principatele române au fost ocupate de armatele țariste la declanșarea Războiului ruso-turc (1828-1829).

³⁵ Jacob Felix, *Tratat de igienă publică și de poliție sanitară*, vol. II, București, Tipografia Academiei Române, 1889, p. 193.

³⁶ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 2.

³⁷ *Ibidem*, p. 4.

principal Asia și Africa. Răspândirea globală a acestei boli s-a produs începând cu 1826 până în 1837, când a devastat Asia, a intrat în Rusia prin Iran, apoi a cuprins Europa și apoi America. În această perioadă, din Rusia până la Londra, societatea europeană a fost prizoniera acestei boli infecțioase. Sute de mii de europeni au fost victime, atunci. În secolul al XIX-lea, următoarele valuri pandemice de holeră au fost înregistrate în 1843-1863, 1865-1875, 1882-1886.³⁸ În timpul celei de-a treia pandemii de holeră numărul de victime a fost foarte mare, cca un milion numai în Rusia, înregistrându-se contagiuni repetate. În 1849, când Ștefan și Nicolae Golescu se aflau în exil, Parisul înregistra cel de-al doilea val de molipsire cu holeră. Felicia Racoviță, nepoata Zincăi Golescu și sora Anei Davila, le scrie, la 19 iunie 1849, unchilor aflați în exil cu știri despre evoluția politică din țară, cu informații referitoare la mișcările de trupe ale revoluționarilor maghiari conduse de Bem și ale armatelor contrarevoluționare rusă și austriacă. Despre soldații austrieci de la Orșova spune ca jumătate au dezertat la unguri, jumătate au fost decimați de holeră. Nu uită să le dea sfaturi unchilor iubiți:

Apropo de holeră, nu veți crede cât de îngrijorată sunt din pricina voastră; de dragul nostru, aveți grijă de voi, părăsiți Parisul pentru o vreme, mergeți și trăiți la țară; știți ce tratament folosim aici, urmați-l pe acesta, pentru că știm mai bine cum să tratăm această boală în Orient decât în altă parte; aveți întotdeauna ceai de mentă și extract de mentă pe care îl veți lua cu zahăr (subl. ns., C.C.)³⁹.

În iulie, Anica Racoviță scria la Paris fraților săi, cărora li se adresa cu Ștefănică și Roșculiță, exprimându-și opinia că familia ar trebui reunită atât din considerente sentimentale, dar și din rațiuni materiale, căci Zoe Golescu și cei patru fii aveau la dispoziție doar 1.800 de galbeni *per annum* pentru traiul lor zilnic. Însă, acest plan trebuia amânat căci holera bântuia încă în Franța:

Acum, după știrile pe care le avem, mi se pare că deocamdată nu puteți să faceți nimic, deci odihniți-vă creierul și corpul pentru câțva timp. În special mama are nevoie de odihnă, dar n'as dori ca mama să meargă la Paris câtă vreme este epidemia de holera. Ar fi bine să se ducă într'un oraș unde nu bântuie această boală⁴⁰.

Teribile și zbruciumate timpuri pe care Goleștii le-au înfruntat uniți, cu dragoste statornică față de cei dragi și cu determinarea de a supraviețui!

Tifosul și febra tifoidă

O molimă succeda alteia sau unui război, foamea îi afecta cel mai grav pe cei săraci, și strâmtora traiul celor înstăriți, chiar și pe cel al unor familii boierești precum cea a Goleștilor. Tifosul și febra tifoidă completează tabloul epidemiologic al epocii. Denumirea de tifos se aplică unui grup de boli infecțioase care include tifosul exantematic, tifosul tropical și tifosul endemic (*murin*). Simptomele comune sunt febra, durerile de cap și erupția cutanată. Diferitele forme ale acestei boli sunt cauzate de păduchi sau purici. Locurile supraaglomerate, în care condițiile sanitare erau precare, favorizau declanșarea bolii. Prima descriere fiabilă a bolii a fost făcută în 1489, în timpul asediului spaniolilor asupra Regatului maur al Granadei. Timp de secole tifosul a fost companionul permanent al conflictelor armate, suprapunându-se și altor epidemii devastatoare. De altfel, după încheierea războaielor napoleoniene, epidemiile de tifos

³⁸ Iacob Felix, *op. cit.*, vol. II, pp. 213-214.

³⁹ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, pp. 311-313.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 323-324.

au început să se restrângă la arii mult mai mici.

În corespondența familiei Goleșcu, tifosul este menționat pentru prima dată de către Ana Racoviță, fiica lui Dinicu Goleșcu. În vara anului 1849, îi scria fratelui său Ștefan, care se afla în exil la Paris, după eșecul revoluției de la 1848:

Pe lângă toate bunătățile pe care ni le aduc Rușii, mai este și armata lor molipsită de boala numită tifos și mor cu sutele⁴¹.

Trei ani mai târziu, tifosul o lovește năprasnic pe Lelița Anica, și nu doar pe ea, ci întreaga familie, căci Goleștii erau uniți, fericirea sau necazul unuia se resimțea puternic în sufletele tuturor, oriunde s-ar fi aflat. În 1852, Alexandrina (alintată Luțica), cea de-a patra fiică a Anei și a lui Alexandru Racoviță, se îmbolnăvește de tifos pe când îngrijea o săteancă bolnavă din Golești. Două scrisori ale cumnatului său, Effingham Grant, ne fac părtași la drama care s-a desfășurat la conacul familiei din aceeași localitate, în lunile mai-iunie ale anului 1852. Conacul secular a fost dominat de atmosferă de spaimă, îngrijorare, mobilizare și acțiune pentru a obține cea mai bună asistență medicală posibilă, urmată apoi de sentimente de neputință, durere în fața unei boli necruțătoare și resemnare în fața morții care le răpea una dintre cele mai iubite fete din neam. La 3 iunie 1852, Effingham Grant îi scria lui Ștefan Goleșcu aflat la Paris, dându-i vestea îmbolnăvirii Luțicăi, spunându-i că au trimis un medic de la București și, deși fata era inconștientă și delira, aveau totuși ceva speranțe în salvarea ei. Ceea ce încă nu aflase Grant era că mult iubita cumnată, „acest înger de frumusețe și delicatețe”, murise cu doar o zi mai devreme, dar vestea cea tristă nu ajunsese încă la familia din București. La Paris, la unchii exilați, știrea decesului ajunge și mai târziu, tot printr-o scrisoare semnată de Grant și datată 15 iunie. Întreaga familie era dezolată de această imensă irosire a unei vieți tinere. În spațiul românesc, în afara perioadelor de război când tifosul venea odată cu armatele de ocupație, această boală a spațiilor murdare și aglomerate, a sărăciei și mizeriei, izbucnea de obicei în închisori unde predomina, cazărmi, hanuri, case supraaglomerate.⁴² În 1889, dr. Iacob Felix scria că tifosul contaminează aerul, hainele, obiectele, pereții încăperii unde a stat un bolnav de tifos. Se recomanda aerisirea permanentă, dezinfectarea (sau arderea, în cazul obiectelor mici și fără valoare) a tot ceea ce venise în contact cu bolnavul, iar la deces, învelirea cadavrului în pânzeturi înmuiate în soluție de acid carbolic 5% și transportarea de urgență la cimitir.⁴³

În revoluționarul și zbuciumatul secol XIX, o altă boală infecțioasă – febra tifoidă – era prilej de mare îngrijorare. Nu trebuie confundată cu tifosul, cele două maladii fiind provocate de bacterii diferite. Agentul etiologic al febrei tifoide este bacteria *Salmonella Typhi*. Boala se contacta prin ingerarea de hrană sau de apă contaminată. Evoluția bolii se caracterizează prin creșterea treptată a febrei, dureri abdominale, constipație și bradicardie relativă (scăderea pulsului); urmează stare tifică (*vide infra*). Netratată, boala era mortală.

În scrisorile Goleștilor, episoade de febră care afectează atât familia boierească, cât și servitorii săi, sunt menționate în mai multe rânduri⁴⁴, dar, numai într-un singur caz,

⁴¹ *Ibidem*, p. 316.

⁴² Iacob Felix, *op. cit.*, vol. II, pp. 234-236.

⁴³ *Ibidem*, pp. 237-238.

⁴⁴ Ca de exemplu în 1842 când Zoe Goleșcu îi scrie lui Ștefan că „o mică furtună” a trecut prin conacul de la Golești, constând în accese de febră care au afectat nepoții mai mici ai Zincăi și câțiva dintre servitori. Sau ca episodul din 1859 când Nicolae îi scrie lui Ștefan Goleșcu că „la Golești aproape toată lumea are febră. Mama este una dintre ei”. George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 146 și vol. IV, p. 299.

am putut avea o identificare exactă a unei episoade de febră tifoidă. Spre deosebire de tifos, această boală nu era legată în mod special de sărăcie, ci mai degrabă de evacuarea defectuoasă a fecalelor contaminate care puteau ajunge în pâna freatică și, de acolo, în puțurile sau apele curgătoare care alimentau comunitățile umane.⁴⁵

În 1859, Zinca Golescu povestește momentele teribile prin care a trecut având în casa de la Golești trei strănepoți bolnavi, dintre copiii nepoatei sale, Zoe Grant care se afla la București, fără a bănuși pericolul și așteptând să dea naștere unui alt membru al familiei.⁴⁶ La conac trei dintre copii se îmbolnăvesc de „groaznică febră tifoidă” care bântuia de ceva vreme prin Golești. În mod normal, comunitățile urbane erau mai vulnerabile în fața acestei boli, față de cele rurale. Primele zile după debutul bolii au fost trăite cu „o îngrijorare greu de exprimat”, căci febra mare însoțită de convulsii pune în mare pericol viața copiilor, în special a micului Toto, pentru a cărui viață, doctorul englez Mawer⁴⁷, adus de la București, nu putea da asigurări de supraviețuire. Din fericire, la 11 august când Zinca Golescu îi scria fiului său Ștefan Golescu, cei trei copii erau în afara pericolului, într-o convalescență care dura în mod obligatoriu 40 de zile, timp în care bolnavii erau cât mai feriți astfel încât să nu existe posibilitatea unei reinfectări.

Alte boli, alte necazuri și câte o bucurie

Pe lângă marile epidemii care afectau drastic traiul oamenilor din cel de-al XIX-lea veac, tot felul de alte boli, mai grave sau mai puțin îngrijorătoare, afectau traiul zilnic. Corespondența Goleștilor ne oferă și astfel de exemple, mici ferestre deschise către viața de odinioară, incursiuni, sau poate intruziuni, în intimitatea acestei familii.

Bătrânețea nu e o boală, dar aduce cu sine maladii care duc la degradarea psihică și fizică a ființei umane. O astfel de evoluție tulburătoare a avut Alexandru Racoviță, ginerele lui Dinicu și al Zincăi Golescu. Coborâtor dintr-o familie princiară, ispravnic al Craiovei, om învățat care traducea, alături de Dinicu Golescu, lucrări de morală din franceză în greacă, Alecu Racoviță era un tată, un soț și un familist bun.⁴⁸ Era dregătorul care putea renunța să-l mai aștepte pe domn în antecamerele palatului ca să fugă repede acasă unde avea copilul bolnav, așa cum se poate citi mai sus⁴⁹, era tatăl care scria îngrijorat cerând vești despre draga lui Elenco⁵⁰, familistul care cerea, plin de solicitudine, să-i fie trimis un doctor de la București pentru copilul unei rude, iar altădată scria că nu poate pleca de la Craiova pentru că are în familie nu mai puțin de trei bolnavi pentru care se simțea responsabil și pe care i-ar fi lăsat fără sprijin⁵¹.

⁴⁵ Jacob Felix, *op. cit.*, vol. II, p. 241.

⁴⁶ George Fotino, *op. cit.*, vol. IV, pp. 296-297.

⁴⁷ John Baker Mawer (n. Londra, 1815 – d. București, 1892) a fost un medic englez chemat în 1858 de guvernul român să sprijine dezvoltarea sistemului medical românesc. Studiase în Anglia și era membru al Colegiului regal al chirurgilor și medicilor. În România, dr. Mawer a fost doctor al Spitalului Brâncovenesc și al Azilului Doamna Bălașa. Specializarea lui era medicina pediatrică, pentru care era căutat și faimos. Este autorul lucrării *Arta de a îngriji copiii mici*. Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁸ Alexandru Racoviță (1773-1853), nepotul domnitorului Ștefan Racoviță (1764-1765, Țara Românească). A deținut mari dregătorii: mare clucer (1831), logofăt al credinței (1841) și mare logofăt (1842). În 1820 s-a căsătorit cu Ana (Anica) unica fiică a lui Dinicu și a Zincăi Golescu. Vezi arborele genealogic <http://www.ghika.net/Familles/Racovita/Racovita.pdf> Accesat la data de 26.07.2021.

⁴⁹ Vezi pagina 60.

⁵⁰ Vezi pagina 60.

⁵¹ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 30.

Acest boier, care nu disprețuia sănătatea și mergea la cure balneare la Mehadia⁵², începe să aibă probleme mari de sănătate spre jumătatea secolului. Familia comunică despre ele în corespondență și putem vedea aici imaginea unor oameni rafinați, cu mult tact, care îl înconjoară cu dragoste pe cel care, după moartea lui Dinicu Golescu în 1830, îl întruchipa pe *pater familias*. În 1849, Ana Racoviță, soția sa, îi scrie lui Ștefan Golescu despre problemele familiei, iar printre ele inserează comentariul următor:

Soțul meu cântă toată ziua și merge la vânatoare și niciodată nu aduce nimic și totdeauna invocă motive pentru a ne explica de ce n'a putut să împuște nimic, dar nu vrea să spună că-i tremură mâinile⁵³.

Putem presupune că Alecu Racoviță era la debutul unei boli neurologice care se va degrada semnificativ în cursul anilor ce vor urma, astfel că în iunie 1852, când tifosul îi va ucide una din fiicele cele mai iubite, familia se aștepta ca această veste să fie devastatoare pentru el, însă, așa cum s-a dovedit, diminuarea capacităților lui psihice l-a scutit de un șoc teribil.⁵⁴ În septembrie același an, soacra sa, Zinca Golescu scrie din Viena lui Ștefan Golescu, despre starea lui de sănătate:

Am lăsat-o, copilul meu, pe sora ta cu mare regret și cu inima plină de tristețe, căci, pe lângă durerea care o copleșește din cauza pierderii pe care tocmai a suferit-o, starea intelectuală a lui Alexandru devine pe zi ce trece mai alarmantă. În raționamentul lui, el este acum ca un copil și, cu voia lui Dumnezeu, să rămână mereu în această stare! [...] dar fiica mea va face să fie tratat în această toamnă, ea va merge la București cu Alexandru pentru o consultație și Dumnezeu va face restul⁵⁵.

Când Zinca Golescu spune ca ar vrea ca Alecu să rămână în starea de copilărie în care se afla în septembrie 1852, credem că o face din două motive, care au izvorul în dragostea pentru familie și în puterea de a înfrunța destinul: pe de o parte, starea în care se afla bătrânul domn acționa și ca un scut de protecție în fața tragediilor familiale și a necazurilor cotidiene, iar, pe de altă parte, exprimă speranța ca starea lui să nu se degradeze mai mult decât era în acel moment. Alexandru Racoviță a murit în 1853, la vârsta de 80 de ani.

Boli de piele, răceală, febră, reumatism, probleme oculare sau infecții ale intestinelor au fost printre problemele de sănătate care aveau un potențial letal diminuat, dar care creau totuși neplăceri și îngrijorau anturajul familial.

În sezonul de iarnă Zinca Golescu suferea de „mici indispoziții”. Era afectată în special de infecții respiratorii care, pe lângă jena din gât, îi creau o stare generală de rău ce o obliga să stea în cameră sau în pat, mai multe zile.⁵⁶

O răceală puternică i-a creat lui Nicolae Golescu probleme de sănătate, încurcături sociale și neplăceri profesionale. În ianuarie 1837, pleca din București cu destinația Brăila. Se simțea deja rău la plecare, iar călătoria în trăsură care se zdruncina puternic i-a agravat starea astfel încât, la Călărași, a căzut la pat timp de 20 de zile. Perioada de recuperare a fost „condimentată” de evenimente sociale, căci Nicolae Golescu era un tânăr și foarte chipeș ofițer, iar doamnele din Călărași dornice de companie rafinată. Gelozia soților și invidia au născocit repede intrigi amoroase care au provocat un scandal local, dar cu

⁵² *Ibidem*, p. 94.

⁵³ *Ibidem*, p. 366.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 351.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 379.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 63.

ecou la București, unde atât comportamentul prea libertin al tânărului era dezaprobat de spătar (comandantul armatei), în aceeași măsură cu încălcarea regulamentelor militare (nu își anunțase superiorii că lipsește din motive medicale).⁵⁷ Doisprezece ani mai târziu, aflat la Marsilia, într-o altă călătorie obositoare, îi scria fratelui său Ștefan că a fost bolnav, dar, din fericire, de acea dată, fusese o simplă răceală.⁵⁸

În familia Golescu, Zinca și Radu aveau probleme dermatologice. La sfârșitul lunii mai 1859, Zinca îl anunța pe Ștefan că dispunea de banii necesari pentru a pleca la Mehadia, însoțită de fiica Anica și Felicia, una dintre nepoate. Plecarea la băile cu sulf era necesară pentru a trata niște leziuni de piele, pe care ea le numește „dartes”⁵⁹, și pentru care urmasa un tratament recomandat de doctorul parizian Gabriel Andral⁶⁰. Sănătatea lui Radu C. Golescu era însă mai periclitată de o inflamație a tegumentelor numită erizipel. Boala aceasta, cunoscută în secolul al XIX-lea și ca brâncă, este provocată de o bacterie, debutează cu stare de rău generală, dureri de cap, febră și frisoane, apoi apare roșeața, leziunile fiind dureroase și fierbinți. În 1852, din Atena, Nicolae Golescu îl anunță pe Ștefan că leziunea de pe brațul drept a lui Radu a dispărut: „Sunt doctorii turci care l-au vindecat, europenii nu au putut”⁶¹. Vindecarea nu fusese definitivă; doi ani mai târziu, aflat la Paris, Radu avea din nou nevoie de îngrijiri pentru brațul afectat.⁶² Și ruda lor prin alianță, Effingham Grant, a avut o astfel de infecție care l-a obligat să stea în casă trei săptămâni.⁶³ Foarte contagioasă, boala putea crea probleme mari persoanelor afectate, iar în spitale era mortală, periodic declanșându-se epidemii de erizipel, mai ales în secțiile de chirurgie.⁶⁴

Mezinul familiei, Alexandru C. Golescu era și un pic ipohondru, așa cum singur recunoaște, dar și afectat frecvent de boli, fragilitatea stării lui de sănătate preocupând-o mereu pe mama sa, Zinca. Una dintre problemele de sănătate cu care s-a confruntat de-a lungul vieții era de natură oftalmologică. Colonelul Lăcusteanu, oponentul revoluționarilor de la 1848, îl numește Golescu Chioru⁶⁵. Probleme grave cu ochiul trebuie să fi avut mai devreme de 1842, căci în acel an era la Viena unde încerca un tratament pentru care cheltuia foarte mulți bani. În scrisoarea Zincăi către Ștefan, din iulie 1842, se poate citi îngrijorarea acesteia cu privire la starea de sănătate a lui Alexandru și completul ei acord de a susține financiar acel tratament, despre care nu avem mai multe detalii, dar despre care putem afirma că ridica multe semne de întrebare atât referitoare la persoana care îl administra (o femeie din Viena despre care nu sunt oferite alte amănunte), cât și la procedura în sine, nespecificată, de altfel, în scrisorile care au ajuns până la noi.⁶⁶ În august, mama își reafirmă sprijinul moral și financiar:

⁵⁷ *Ibidem*, vol. II, pp. 44-46.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 266.

⁵⁹ Descuamarea epidermei, acompaniată de roșeață.

⁶⁰ Doctor și profesor de igienă la Paris, n. 1797-d. 1876. Unul dintre primii medici care au început să studieze sângele folosind un microscop. Lindsey Fitzharris, *The butchering art, Joseph Lister's Quest to Transform the Grisly World of Victorian Medicine*, Scientific American/Farrar, Straus and Giroux, 2017, p. 32.

⁶¹ George Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 371.

⁶² *Ibidem*, vol. IV, p. 65.

⁶³ Filofteia Pally, *op. cit.*, p. 137.

⁶⁴ Despre condițiile din spitalele secolului al XIX-lea, infecțiile endemice care le afectau și lupta împotriva contaminării, vezi Lindsey Fitzharris, *op. cit.*, *passim*.

⁶⁵ *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, text stabilit, note și indici de Rodica Pandele Peligrad, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 161.

⁶⁶ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 147.

Am văzut tot ce mi-ai scris despre starea ochiului lui și sunt, așa cum îți imaginezi, departe de a mă opune la ceva ce-i poate aduce o mică plăcere, o speranță sau o consolare imaginară. Ți-am scris deja și îți repet, că nu are decăt să rămână (la Viena, n.n.) cât timp crede că este necesar pentru vindecarea ochiului său⁶⁷.

„Consolarea imaginară” despre care vorbește Zinca Golescu și porecla pe care a primit-o ani mai târziu ne arată că problema oftalmologică a lui Alexandru Golescu – Albu a fost cu caracter permanent.

O situație îngrijorătoare din punct de vedere medical se putea transforma, uneori, într-un eveniment fericit. Plecată în primăvara anului 1852 într-un voiaj de agrement în spațiul central european, Catinca Rosetti, nepoata de soră a Zincăi Golescu, se îmbolnăvește la Viena, boala ei fiind din spectrul gastro-enterologic. Cum Elena Bengescu (n. Golescu, fiica lui Iordache), companioana ei din timpul sejurului petrecut în Boemia, nu putea rămâne alături de ea în capitala imperială austriacă, Catinca a rămas singură în orașul copilăriei ei, în grija doctorului pensionului în care își făcuse studiile. Alarmată, Zinca Golescu își propune să meargă în ajutorul ei la Viena și să o îngrijească, chiar dacă nu avea banii necesari, iar suma pe care era nevoită să o împrumute, estimată la cca 500 de ducati, era considerabilă.⁶⁸ Boala Catincăi se declanșase undeva la începutul lunii august, iar la 28 august Zinca vorbea despre planurile ei de a merge în ajutorul nepotei, în ciuda dificultăților financiare. La 18 septembrie anunță că va pleca a doua zi către Viena, unde ajungea pe 26 septembrie 1852. Menționăm aceste date pentru că ele ne dau o imagine a curgerii timpului peste oamenii secolului al XIX-lea, despre cât de repede informația circula și despre cât timp le lua pentru a putea acționa: cca două săptămâni pentru a primi vești, cca o lună pentru a rezolva problemele financiare, pentru a-și aranja treburile domestice și pentru a planifica voiajul, apoi alte opt zile pentru a ajunge de la Golești la Viena. Dacă plecarea Zincăi Golescu a stat sub semnul îngrijorării, la sosirea ei în capitala Imperiului habsburgic o așteptau cele mai bune vești cu putință: Catinca Rosetti era complet restabilită și urma să se căsătorească cu Radu G. Golescu, fiul lui Iordache Golescu, unul din eroii bătăliei care s-a dat în septembrie 1848 în Dealul Spirii.⁶⁹ Aflat și el în exil, la Viena, Radu G. Golescu fusese ingerul păzitor al tinerei bolnave. Povestea lor de dragoste a fost născută din suferință, dar a fost începutul unei vieți de familie în care s-au născut cinci copii, doi băieți și trei fete.

Decesul

De multe ori însă, corespondența aduce și vești mai puțin plăcute despre rude sau prieteni care agonizau sau erau decedați. Atitudinea în fața morții era clar determinată de educația religioasă, exprimându-se prin ideea de supunere față de soartă sau de voința lui Dumnezeu: „Frate, ceea ce s-a întâmplat nu se poate repara și trebuie să avem grijă de cei în viață”, scria Anica Racoviță în 1835 unuia dintre frații săi.⁷⁰ Moartea este un accident prevăzut care nu oprește cursul vieții pentru ceilalți, oricât de mare este durerea pricinuită. Dincolo de atitudinea generală și creștinească de iertare a celor trecuți în veșnicie, membrii familiei Golescu nu ezită să se exprime în scurte comentarii față de anumite persoane al căror comportament îl găseau indezirabil. În iulie 1839,

⁶⁷ *Ibidem*, p. 150.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 372.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 377.

Anica Racoviță îl anunța pe Ștefan Golescu, că își veghea mătușa⁷¹ care agoniza, exprimându-și regretul și iubirea față de bătrâna doamnă:

Află, Ștefane, că mătușa Anica se găsește în ultimele ei zile, nu cred că își va prelungi vieța mai mult de cinci, șase zile. Te las să-ți închipui mâhnirea pe care am simțit-o și o simt, fiindcă cunoști sensibilitatea mea și, afară de aceasta, o și iubesc⁷².

Ca dovadă că sentimentele sunt genuine, Anica și una dintre fetele ei se aflau la capul unei muribunde care se stingea din cauza ftiziei, chiar dacă știau riscul la care se expun. Un paragraf mai jos, Anica anunța și decesul lui Ioniță Vlădăianu⁷³, o rudă a Goleștilor. Pe cât de sensibilă și afectată era înainte, pe atât de rece și critică era referindu-se la acest unchi, decedatul având probabil un caracter dificil, căci după moartea survenită din cauza unui atac cerebral ne spune epistola „au început să trăiască copiii și nepoții lui”⁷⁴.

În secolul al XIX-lea, viața și moartea se împleteau în cotidian, oamenii trăiau cu deplina conștientizare a faptului că boala, durerea, decesul sunt parte din destinul natural al ființelor vii. Omul veacului romantic, mai ales cel trăitor în mediul rural, se simțea complet integrat în natură, mai curând ca o parte mărunță decât ca stăpân al ei, nevoit să o urmeze atât la bine, cât și la rău⁷⁵.

În 1840, necazul lovea greu familia lărgită: Iancu Racoviță, nepotul Zincăi Golescu, murea din cauza vărsatului de vânt. „Nefericitul accident”⁷⁶ este anunțat familiei, dar până la noi nu a ajuns decât scrisoarea Zincăi către fiul ei Ștefan, nu și aceea pe care Anica i-a trimis-o mamei ei. Bunica se referă la copil ca la un mic înger care nu a făcut nici un rău. Moartea lui a cauzat o mare durere mamei, dar, putem presupune, după cum Alecu Racoviță se grăbea acasă, abandonând treburile la Palat, că și pentru tatăl lui era o durere foarte mare. „Ce să faci?”, se întreabă Zinca, tot ea recomandând întărirea în fața necazurilor și acceptarea acelor evenimente al căror curs nu putea fi schimbat:

Într-o astfel de nenorocire, care este fără remediu și care nu poate depinde de nimeni, trebuie să căutăm consolare în noi înșine, adică în propriul nostru bun simț, și Dumnezeu ne va veni în ajutor⁷⁷.

Pierderea unui copil, deși „accident” destul de comun în epocă chiar și în rândul familiilor bogate, pricinuia întristare și dincolo de cercul familial. Prietenii, mai ales cei intimi, resimțeau tragedia și ofereau suportul lor emoțional celor direct afectați. În 1852, C.A. Rosetti îl pierdea pe Ion, cel de-al doilea copil născut din căsătoria cu Maria Rosetti. În cuvinte emoționante, Alexandru G. Golescu compătimește familia zguduită de boală și suferință, o nenorocire dublată de constrângerile și neajunsurile unei vieți în exil:

Necaz în țară, necaz în familie, cariera distrusă, viitorul incert, totul converge spre copleșirea acestor prieteni!⁷⁸.

⁷¹ *Ibidem*, vol. II, p. 4.

⁷² Anica Golescu (căsătorită Mihail Racoviță), sora fraților Nicolae, Iordache și Dinicu Golescu.

⁷³ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 93.

⁷⁴ Ioniță Vlădăianu, mare clucer, căsătorit cu Uța Pârșcoveanu, mătușa Zincăi Golescu.

⁷⁵ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 94.

⁷⁶ Giorgio Cosmacini, *Medicul*, în François Furet (volum coordonat de), *Omul romantic*, Editura Polirom, Iași, p. 192.

⁷⁷ Același termen, „accident”, este folosit de Nicolae Golescu când îl anunță pe Ștefan de moartea finului său, fiul lui Ion și al Ecaterinei Vlădoianu. *Ibidem*, vol. II, p. 84.

⁷⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 110.

Moartea unui copil era o lovitură teribilă pentru orice familie, însă putem discerne atitudini diferite în funcție de vârstă: copilul mic era mai fragil și fără o personalitate conturată, iar incidența decesului în copilăria mică fiind foarte mare în epocă⁷⁹, dispariția era relativ mai ușor acceptată, invocându-se o voință divină superioară. Dispariția unui adolescent sau a unui tânăr în floarea vârstei avea un cu totul alt impact. Trecuți de vârsta critică, copiii deveneau subiecții și depozitarii sentimentelor, speranțelor și visurilor părinților și membrilor familiei, iar dispariția lor era izvorul unei mari dureri așa cum se întâmpla în 1852, la moartea, din pricina tifosului, a Alexandrinei Racoviță, o tânără fată în floarea vârstei, apreciată pentru delicatețea și voioșia ei. Întreaga familie era cuprinsă de tristețe, iar pentru bunica Zinca Golescu exista un singur mod de a se consola, prin credința în Dumnezeu și bunătatea lui, ceea ce le dădea speranța că sufletul cel bun al Luțicăi își va găsi odihna în cer, alături de îngeri. Effingham Grant exprimă aceeași idee a speranței într-o recompensă divină pentru tânăra fată, idee care putea fi o mângâiere pentru părinți.⁸⁰

Moartea, ca ușurare a unei vieți greu încercate, ca stopare a unor suferințe sau dizabilități, apare și ea în scrisori. Tânărul și galantul Nicolae Golescu îi scria la 22 mai 1839 o scrisoare fratelui său Ștefan în care îi anunța, printre alte decese, și pe cel al copilului Pulcheriei (Profira) Blaremborg, sora cea mai tânără a domnitorului Al. Dim. Ghica. Cu toată tristețe, provocată de deces, Nicolae Golescu consideră că moartea a fost o ușurare atât pentru fetiță, cât și pentru părinți, curmând suferința provocată de un handicap fizic al copilei, care nu avea un braț.⁸¹ La fel în cazul doamnei d'Uxhull, căreia doctorii nu îi mai dădeau nicio șansă de recuperare, boala ei de plămâni fiind foarte avansată, venirea primăverii era considerată ca împerejurarea fatală care va curma suferința bolnavei.⁸²

Concluzii

Epidemiile și bolile de tot felul au fost și sunt parte integrantă a vieții omenеști. Produc nu doar dureri fizice, ci și traume psihice, dar ceea ce ne definește ca societăți umane complexe este răspunsul în fața bolilor. Reacțiile indivizilor și ale corpului social sunt dictate de nivelul de civilizație, însumând aici gradul de igienă, cunoștințele medicale și medicamentele disponibile, capacitatea de reacție și decizie a instituțiilor care au ca misiune guvernarea, gradul de informare a populației și, în consecință, capacitatea acestora de a se mobiliza pentru limitarea contagiunii, raportarea indivizilor și a grupurilor la credință, și, implicit, raportarea la actul final al trecerii în neființă.

Nu au existat nicidecum rețete care, aplicate, să-l scutească pe om de astfel de perioade grele din istoria lui. Câteva măsuri s-au dovedit a fi mai eficiente, anume carantina (prevenția) și creșterea gradului de igienă personală și socială. S-a adăugat munca permanentă de observare, cercetare și consemnare a cauzelor, simptomelor și evoluțiilor posibile de către cei care erau chemați să vindece, de căutare a leacurilor și medicamentelor salvatoare.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 297.

⁸⁰ Vezi Nicoleta Roman, *Children's Health And The Foundation of The Children's hospital in Bucharest (1830s-1860s)*, în „Revista istorică”, tom XXX, 2019, nr. 1-6, pp. 127-133.

⁸¹ George Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 351.

⁸² *Ibidem*, vol. II, p. 85.

Gabriel-Stelian CONSTANTIN

DESPRE SPIȚERII ȘI SPIȚERI ÎN BUCUREȘTI DE ODINIOARĂ (SECOLELE XVIII-XIX)

ABOUT PHARMACIES AND PHARMACISTS IN OLD BUCHAREST (18TH-19TH CENTURIES)

Abstract: *The emergence of pharmacies in Bucharest was delayed by the lack of local specialists, especially due to the reluctance of foreign investors to open a business in a city where the population was willing to resort to herbs prepared by various healers, rather than use pharmacists' powders, that were not very cheap anyway. The lack of pharmacies meant the absence of medicines on the Bucharest market, which is why they resorted to buying these products from the Transylvanian market or from big cities of Central and Western Europe, such as Vienna or Venice.*

The first that had the courage to open pharmacies in Bucharest were the Saxons from Transylvania, precisely because inside the Carpathian Arc, pharmaceutical laboratories had a long tradition. Later, due to the appearance of the first hospitals, the pharmacies in Bucharest are mentioned more and more often. As a number of regulations are adopted, the organizing of pharmaceutical activity is based on modern principles.

In the 19th century new discoveries were made in the fields of chemistry, physics, biology and medicine, and these discoveries had definite positive consequences on the pharmaceutical activity as such. This not only opened new perspectives, but also perfected proper research methods for pharmacies. In this context, in Bucharest in 1857, the establishment of the "National School of Medicine and Pharmacy" laid the foundation of higher pharmaceutical education. After 1859 the first national pharmacopoeia appeared.

Apariția spițeriilor în București a fost întârziată din cauza lipsei de specialiști locali, dar mai ales din pricina reticenței investitorilor străini în ceea ce privește deschiderea unei afaceri într-un oraș în care populația era dispusă mai degrabă să apeleze la ierburile preparate de diferiți tămăduitori decât să folosească prafurile spițerilor, nu foarte ieftine de altfel. Lipsa farmaciilor a însemnat absența medicamentelor de pe piața bucureșteană, motiv pentru care s-a recurs la cumpărarea acestor produse de pe piața transilvăneană sau din marile orașe ale Europei centrale și occidentale, precum Viena sau Veneția. Primii care au avut curajul să deschidă farmacii în orașul legendarului Bucur ciobanul au fost sașii din Transilvania, lucru explicabil de altfel, având în vedere că, în interiorul arcului carpatic, laboratoarele farmaceutice aveau o lungă tradiție. Ulterior, odată cu apariția primelor spitale, referirile despre spițeriile din București sporesc. Astfel, *Cartea Patriarhului Samuil al Alexandriei* datată 1715, amintește că în actul de înființare al spitalului Colțea, semnat de către Mihai Cantacuzino, se solicita de către ctitor ca așezământul să fie înzestrat și cu o farmacie. De asemenea, spitalul de la Pantelimon, întemeiat de către domnitorul Grigore II Ghica, în anul 1735, era dotat cu o farmacie proprie. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sporește numărul farmaciilor din București. Pe măsură ce se adoptă o serie de regulamente, se pun bazele organizării activității farmaceutice în spiritul principiilor moderne.

În secolul al XIX-lea s-au înregistrat noi descoperiri în domeniile chimiei, fizicii, biologiei și medicinei, fapt care a avut consecințe pozitive asupra activității farmaceutice, care nu numai că își deschide noi perspective, dar își perfecționează propriile metode

de cercetare. În acest context, la București, se pun bazele învățământului farmaceutic superior prin înființarea, în anul 1857, a Școlii naționale de medicină și farmacie. Iar după Unirea Principatelor apare prima farmacopee națională.

Apariția primelor farmacii în București a fost atestată odată cu înființarea spitalelor. Astfel, în anul 1704, în momentul în care Spitalul Colțea și-a deschis porțile, este posibil ca pe lângă acest stabiliment să fi existat și o farmacie, având în vedere *Cartea patriarhului Samuil al Alexandriei*, din 15 iunie 1715, în care se menționează că actul de fondare al spitalului, emis de către spătarul Mihail Cantacuzino, prevedea și o farmacie:

La spițarie să fie un doctor împreună cu ajutorul său, care va fi dator să aibă la îndemână gata felurite buruieni tămăduitoare pentru veri-ce nevoe și trebuință a bolnavilor¹.

Istoricii consideră că dorința ctitorului în ceea ce privește farmacia a fost respectată, în condițiile în care, la vremea aceea, în București, în afară de aromatarii, nu mai exista nicio altă farmacie publică, de la care Spitalul Colțea se putea aproviziona cu medicamente. Cu un an înainte de deschiderea spitalului, avem prima mărturie privind existența unui farmacist de curte, plătit cu 30 de taleri², având în vedere că domnitorul Constantin Brâncoveanu avea în suita sa un farmacist care l-a însoțit, în 1703, într-o vizită în Imperiul otoman.

O altă farmacie deschisă de data aceasta la marginea orașului București a fost cea de la Spitalul Pantelimon. Potrivit hrisovului emis de către ctitorul acestui așezământ, Grigore II Ghica, la 12 octombrie 1735, Spitalul Pantelimon deținea o farmacie, unde urma să fie angajat un spițer

ce știe erbile de treabă doftoriilor, care la vremea lor să fie dator, după semnarea doftorului și a spițerului, a le culege și a le duce la spițarie, toate pe deplin și în destul, iar când se va întâmpla moartea acestui mai sus numit om, să caute ispravnicul și iconomul Sf. Pantelimon ca să cerce și să găsească alt om ca acela sciutor și cunoscător botaniceștilor erburi și să-l așeze în locul acestuia, cu plata lui cea așăzată, pre cum aceasta este.

Primele spițerii private deschise în București au aparținut sașilor sosiți din Transilvania, unde laboratoarele farmaceutice aveau o lungă tradiție. Meritul de a fi deschis prima spițerie în Capitala Țării Românești a aparținut lui Johann Traugott Seuler von Seulen, în anul 1740.³ În aceeași vreme este menționat și Georgio Vodopich drept „apothecarius buchurestiensis”⁴ (1742), iar în 1750, era atestată prezența farmacistului Christian Richter, originar din Prešov (Slovacia), care era proprietar de oficiu în orașul care poartă, potrivit tradiției, numele lui Bucur ciobanul.

De altfel, elementul săsesc predomina și la începutul secolului al XIX-lea în ceea ce privește numărul persoanelor care dețineau o farmacie în București, așa cum rezultă dintr-un registru întocmit în anul 1804, de consulatul austriac la București⁵:

¹ Samuel Izsak, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 198.

² Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775-1834, București, Tipografia Cultura, 1938, p. 501.

³ Samuel Izsak, *op. cit.*, p. 198.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Brătescu, *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 74.

Tabel cu numele unor spițeri din București

Nr.	Numele	Locul nașterii	Starea civilă
1.	Johann Roth	Brașov	Căsătorit
2.	And(rei) Klusch	Sibiu	Căsătorit
3.	Paul Roth	Brașov	Căsătorit
4.	Johan Zinner von Burgthal	Viena	Căsătorit
5.	Johan Rossi	Constantinopol	Căsătorit
6.	Samuel Pritsch	Sibiu	Căsătorit
7.	Michael Steege	Brașov	Căsătorit
8.	Johan Schaffent	București	Necăsătorit
9.	Ștefan Tellman	Brașov	Necăsătorit
10.	Jacob Beithuber	Sibiu	Necăsătorit
11.	Franz Theiringer	Brașov	Necăsătorit
12.	Georg Alexi Steege	București	Necăsătorit
13.	Joahn Schne-Veis	Brașov	Necăsătorit
14.	Ferdinand Wild	Enyed	Necăsătorit

Astfel, dintr-un total de 14 spițeri, observăm că nouă erau originari din Transilvania, respectiv șase din Brașov și doi din Sibiu, în timp ce din București proveneau doar doi. Însă, raportul etnic se va schimba curând, în condițiile în care, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, va crește rapid numărul farmaciștilor de origine română.

Nu trebuie să se înțeleagă că doar sașii au deschis spițerii în București; pe lângă aceștia, îi întâlnim pe Hagi Chiriac Arbut, magnat armean, care a deschis o *apotecă* în vestitul han Șerban Vodă (aflat pe locul unde există astăzi Banca Națională a României), pe levantinii Giuseppe Rossi (1797) sau Iosif Raimonty (1800). Acesta din urmă a fost primul spițer din București care a susținut un examen de liberă practică, o noutate în domeniul farmaceutic de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Succesul obținut la examen îi conferea lui Raimonty hrisovul domnesc emis de către Alexandru Moruzi, la 3 august 1800, în baza căruia putea să-și deschidă farmacia:

După cercetarea ce i s-a făcut [...] l-au găsit cu învățătură și știință desăvârșită într-ale meșteșugului⁶.

Potrivit unei statistici din anul 1797, realizată de o comisie de medici condusă de *arhiatros* (medicul personal al domnitorului, n.n.), aflăm că, în București, existau nouă spițerii, iar spre sfârșitul perioadei fanariote, numărul acestora ajunsese la 13. Explicația pentru numărul redus de *apotece* constă în faptul că, deși spre sfârșitul secolului al XVIII-lea se înființează farmacii cu renume, precum *Apollo* (1786), *Vulturul de aur* (1787) sau *Esculap* (fondată în 1794 de către Johan Zinnern von Burghthal), totuși numărul acestor așezăminte era relativ mic, deoarece potențialii investitori manifestau prudență în continuare și nu se arătau dispuși să se lanseze într-un domeniu de activitate în care pierderile financiare puteau fi catastrofale. Din acest punct de vedere, putem aminti cazul lui Nicoli (Niculi) spițer, care, după ce a trecut la cele veșnice, a lăsat fiului său

⁶ N.I. Angelescu, *Acte și documente din trecutul farmaceutic în țările românești*, București, f. e., 1904, p. 41.

moștenire o afacere „încărcată de datorii grele”⁷, ceea ce l-a determinat pe acesta să vândă la mezat casa părintească pentru a putea scăpa de creditori (12 noiembrie 1799). Pe de altă parte, spișerii care își desfășurau activitatea în marile hanuri bucureștene, precum Șerban Vodă sau Constantin Vodă, așezate lângă inima comercială a orașului, unde se perinda o clientelă numeroasă și potentă financiar, obțineau un profit însemnat.

Primele dispoziții menite să reglementeze oficial activitatea farmaceutică din Țara Românească au fost emise în timpul lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782 și 1796-1797). Astfel, prin *pitacul* dat în anul 1780, arhiatrosul era împuternicit să controleze întreaga activitate farmaceutică din țară, dominată, conform plângerilor, de slaba pregătire a farmaciștilor și de calitatea necorespunzătoare a medicamentelor. De aceea, domnul porunca arhiatrosului ca, împreună cu un doctor ales de el,

să cercetați din toți spișerii care dintrâșii sunt vrednici a fi cu știința meșteșugului deplin și a ține în prăvăliile lor, acum și totdeauna, doftorii bune, proaspete, curate și lucrate cum să cade fiește carele felurimi, după orînduială lor, și să nu pue în loc de una, alta, căci silința și meșteșugul Doftorului [este, n.n.] să dea doftoriele cele trebuincioase, nu le va da spișerul după rețita sa, nici nu vor fi bune, nu poate face nici o Energhie, și ajutorul cela ce așteaptă, pentru aceia dar ca un lucru trebuincios acesta să-l puneți la orînduială cum poruncim, ca nu numai spișerii să fie oameni cu meșteșug, ci și doftorii să aibă proaspete și lucrate bine, dându-le și această poruncă și învățătură, ca să nu cuteze a vinde ori cum și ori la cine fără de rețete de la Doftor, și mai vârtos de la Doftor știut, ver ce fel de doftorii grele, ci numai ierburi, și ca de alde acestea ușoare, și după ce ați pune aceasta la orînduială, apoi și la prețul doftoriilor voim să se facă rînduială spre a putea ști fieșteși care cu ce preț să cumpără.

Ultima parte a dispoziției domnitorului viza întocmirea unei liste de prețuri a medicamentelor, ceea ce constituie prima încercare oficială de acest fel, menită să fie aplicată tuturor farmaciilor din București.

Pitacul emis de către Alexandru Ipsilanti în 1780 nu a avut eficiența scontată, de vreme ce domnitorul primea în continuare jalbe legate de calitatea îndoielnică și prețul ridicat al medicamentelor. În aceste condiții, Alexandru Ipsilanti dispune arhiatrosului să efectueze un nou control asupra officinelor din București și să elaboreze un regulament care să elimine deficiențele din activitatea farmaceutică. Se ajunge astfel la *Nizamul* lui Ipsilanti, dat la 15 mai 1797, alcătuit din zece „ponturi”, ce reglementa activitatea farmaceutică și încerca să modernizeze într-o formă unitară obligațiile farmaciștilor. Astfel, un element de noutate introdus prin actul emis de domnitor era respectarea de către toți spișerii a farmacopeii din Austria (1780), ceea ce constituia un progres însemnat în practica farmacistă, de vreme ce toți membrii acestei bresle aveau stabilit un cadru legal și unitar.

În aproximativ o jumătate de an de la emiterea *nizamului* său, Alexandru Ipsilanti părăsea tronul Țării Românești, iar unii spișeri bucureșteni au speculat această conjunctură și au revenit la practicile neloiale în raport cu clienții lor, sancționate de textul de lege recent intrat în vigoare. Însă, noul domnitor, Constantin Hangerli (1797-1799), s-a dovedit la fel de intransigent ca și predecesorul lui în ceea ce privește atât pregătirea profesională a farmaciștilor, cât și calitatea medicamentelor vândute. Astfel, pentru a evita o înțelegere (sau „simfonie”, cum apare menționat în documentele

⁷ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1982, p. 462.

epocii) oneroasă între medici și spițeri, Hangerli a dispus, în anul 1798, efectuarea unor controale riguroase la farmaciile din București, de către o comisie alcătuită din vornicul obștilor Radu Golescu, din alți mari boieri și din câțiva doctori. Bănuiala lui Hangerli privind o înțelegere culpabilă între medici și farmaciști s-a confirmat peste puțin timp, în condițiile în care domnitorul Constantin Ipsilanti a fost nevoit să oprească, în anul 1803, o „simfonie” între cele două bresle, care urmăreau obținerea unui profit însemnat, majorând nejustificat prețul rețetelor.

Deși informațiile despre practicile mai mult sau mai puțin loiale ale spițerilor sunt rare, totuși s-au păstrat câteva materiale documentare care ne permit să reconstituim cadrul în care se desfășura relația spițer-client. Astfel, în anul 1842, serdarul Gheorghe Vardalah plătea pentru o rețetă 50,24 lei farmacistului Gaudi. Nevoit să repete tratamentul indicat, Vardalah se adresează oficinei lui Maüszel, de lângă Episcopie, unde plătește pentru aceeași rețetă 21,6 lei. Nedumerit de tarifele diferite, personajul nostru ajunge la starostele farmaciștilor de lângă Curtea Veche, unde scoate din buzunar suma de 17,24 lei. Intrigat de această situație, Gheorghe Vardalah înaintează o jalbă către marea vornicie din lăuntru, de la care primește răspuns că deosebirea de prețuri se datorează ingredientelor folosite la prepararea medicamentelor; astfel, unul dintre acestea, respectiv *untul de antos rozmarin* era de două feluri: unt de antos venalis, din care s-au folosit „cinci dramuri”, cu un preț de 55 de parale, și unt de antos rozmarini nortensis, aceeași cantitate, pentru care s-au plătit „13 sfanțifi”. Dat fiind că Vardalah nu a menționat ce ingredient să fie aplicat, spițerul Gaudi l-a folosit pe cel mai scump, iar ceilalți spițeri „au făcut socoteala pe cel mai prost”⁸.

În spițeriile bucureștene se puteau găsi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, până la 54 de ape simple și compuse, 19 balsamuri, 16 electuarii, 9 elixire, 28 de emplastre, 41 de extracte, 57 de oleuri, 9 tipuri de pilule, 33 de pulveri și 35 de unguente⁹.

De asemenea, studierea *narturilor* sau cercetarea listelor de tarife vamale surprind aspecte interesante în ceea ce privește ingredientele, autohtone sau de import, folosite la prepararea unor produse farmaceutice:

afionul, anasonul, apa de melisă, argintul-viu, arsenicul, balăcdișul, cacaoa, camforul, candelul, cardamomul, cârmăzul, chimenul, chinina, cleiul de pește, coaja de lămâie, naranză, portocală, coconarii, cornul de cerb, crema de tartar, cuișoarele, dafinul, duhotul, ghimbirul, gogoășele de cerneală și de ristic, gomalaca, ienihabarul, ienupărul, muștarul, nucile de India, ochiul de rac, piatra acră, piatra vânăță, piperul și rădăcina de piper, pucioasa, răcina albă și galbenă, reventul, roșcoavele, salepul, sacăzul, saburul, saporina, sarea de amoniac, semințele și uleiurile de in și cânepă, silitra, scorțișoara, siminichia, smirna, susanul, șofranul, tămâia etc.¹⁰.

Cititorul interesat să afle care erau leacurile băbești pe care urmașii lui Bucur ciobanul le solicitau spițerilor trebuie să știe că o tuse seacă se putea trata cu o soluție obținută din

50 de dramuri floare pucioasă, 50 dramuri candel alb de Veneția, 50 dramuri de tămâie¹¹

⁸ G. Barbu, *op. cit.*, p. 245.

⁹ Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot*, București, Editura Humanitas, 2017, p. 173.

¹⁰ G. Barbu, *op. cit.*, p. 245.

¹¹ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 173.

și care se lua

la două ceasuri o jumătate de lingură de bucate de cele de cositor, dimineața și seara, așa înaintea prânzului, așa și seara¹²,

până în momentul în care tusea va dispărea. O altă „rețetă” din același registru, propusă celor interesați de către Sava ieromonah, recomanda să se spargă două ouă într-un blid, peste care se puneau „50 de dramuri de rachiu tare și câte 10 de lămâie albă și piper pisat”, iar combinația rezultată urma să fie bătută bine și „întinsă pe câlți de in” pe locul unde exista problema medicală. La final, monahul nu uita să menționeze că „rețeta” sa era „bun darul lui Dumnezeu”¹³.

Odată cu demararea procesului de modernizare a Principatelor Române din secolul al XIX-lea, domeniul farmaceutic trece la un alt nivel. În anul 1830, Constantin Caracșan alcătuia un regulament pentru Spitalul Filantropia, ctitoria lui și la conducerea căruia se afla, în care sunt prevăzute obligațiile farmacistului ce funcționa pe lângă acest stabiliment:

Farmacistul este dator să înainteze la timp medicului primar [o] listă de medicamente trebuincioase spitalului și acesta o semnează și o trimite Casei spre a se cumpăra; cu alte cuvinte, el este dator să aibă grijă să se găsească la spital toate medicamentele trebuincioase. Medicamentele care se prepară, adică lifiile, plasturii, extractele și spirturile, să le prepare pentru șase luni. Farmacistul să se scoale de dimineață, vara când răsare soarele, iarna când se luminează, ca să prepare medicamentele prescrise de medic și să le distribuie bolnavilor cât mai degrabă și la timpul fixat, băgând de seamă la numere, să nu le facă schimbate. Să facă medicamentele curate, conform ordonanței doctorului în fiecare zi, să treacă în registrele sale doctoriile prescrise de medic, care la capul lunii se vor înainta Casei, semnate de medic. [...]. Afară de spital n-are voie să dea medicamente decât [atunci] când medicul, pentru vreun sărac și fără mijloace. [...]. Farmacistul să se poarte blând și îndatoritor cu toată lumea, iar dacă se va abate de la datoriile de mai sus, să fie îndepărtat de efori.

La doi ani distanță de adoptarea acestui regulament, un grup de medici, printre care și doctorul Constantin Caracșan, alcătuia un nou document menit a reglementa activitatea farmaciștilor, numit *Orânduiri pentru farmaciști*, în care erau stabilite mai multe obligații pentru farmaciști; în primul rând, dat fiind numărul mare de plângeri, urma să se organizeze un examen în urma căruia doar farmaciștii care se dovedeau „capabili” puteau să profeseze în continuare; în al doilea rând, farmaciștii erau obligați să practice tarife la medicamente ținând cont de prețurile stabilite în capitala Imperiului habsburgic, având dreptul să adauge un comision de 30% pentru cheltuielile de transport; în al treilea rând, era interzisă eliberarea de medicamente fără prescripția dată de un doctor cu diplomă; alte obligații constau în indicarea pe rețetă a medicamentului eliberat, vânzarea doar a medicamentelor prescrise și eliberarea de rețete inclusiv pe timpul nopții. De asemenea, era interzisă deschiderea unei farmacie în lipsa unui hrisov domnesc, dat prin *protomedic*.

Regulamentul Organic prevedea obligativitatea diplomei pentru obținerea dreptului de practică farmaceutică, obligație care nu era stipulată până la această dată (1831). Documentul preciza că doar spîșerii

ce vor înfățișa diplome pe numele lor, cum că într-adevăr au petrecut cursul

¹² *Ibidem*.

¹³ *Idem*, p. 175.

învățăturei, după orînduială, la vreuna din Academii [Universități, n.n.], să fie volnici a ține spițerii în această țară.

De subliniat că, odată cu Regulamentul Organic, nici privilegiile conferite de hrisoavele domnești nu mai puteau înlocui diploma de studii. Pe lângă aceste prevederi, mai era stipulată obligația „comisiei doctoricești” privind controlul spițeriilor bucureștene, în special în ceea ce privește comerțul cu droguri sau cu plante medicinale alterate. Totodată, era crescut numărul farmaciilor din București de la 15 la 20, măsură care i-a nemulțumit pe spițerii orașului, care au înaintat o petiție către autorități. Demersul spițerilor a fost respins, iar în motivarea lor, autoritățile au menționat că nevoile populației sunt mai presus decât interesele negustorești.

Așadar, decizia privind numărul apotecilor era de neclintit:

numărul spițeriilor în poliția [orașului, n.n.] Bucureștilor s-a hotărât a fi 20 [...] și au a urma pe vremea viitoare întocmai după cele legiuite¹⁴.

Reacția farmaciștilor bucureșteni trebuie privită prin prisma privilegiilor pe care aceștia le-au obținut de-a lungul timpului, în sensul în care domnitorii au protejat investiția spițerilor prin limitarea numărului de farmacii existente în București. Un exemplu în acest sens este jalba adresată de către spițerul Laurențiu Dampner, la 21 iunie 1813, domnitorului Ioan Caragea, prin care îi solicita acordarea unor privilegii dată fiind intenția sa de a deschide o farmacie pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei). Răspunsul din partea domniei a fost favorabil, de vreme ce se hotăra ca „în soroc de șase ani [...] nimeni altul spițerie pe acest pod să nu deschidă”¹⁵.

În anul 1837 s-a înființat Corporația spițerilor, ceea ce a însemnat recunoașterea de către autoritatea de stat a importanței farmaciei, privită ca o instituție de utilitate socială. Era, totodată, prima recunoaștere a unei categorii profesionale din lumea medicală. Aceasta era condusă de o *stărostie* alcătuită din șase persoane, toți farmaciști, care avea un mandat de trei ani și era subordonată „stăpânirii” și Comisiei doctoricești din Țara Românească. Misiunea Corporației era aceea de a stabili raporturi de ajutorare, înțelegere și colaborare între farmaciști și de a concilia eventualele neînțelegeri ivite între aceștia.

Secolul al XIX-lea marchează, pe plan european, tendința învățământului farmaceutic de a trece la nivelul superior și de a se apropia de cadrul Universităților, statut care s-a împlinit abia după Primul Război Mondial. În ceea ce privește învățământul românesc farmaceutic, trebuie subliniată înființarea, în anul 1857, a Școlii naționale de medicină și farmacie¹⁶, din care s-a desprins Școala superioară de farmacie, întemeiată odată cu Facultatea de medicină din București (1869), în cadrul căreia funcționa. Școala superioară de farmacie elibera diplome de licențiat în farmacie.

În anul 1862 era adoptată prima ediție a *Farmacopeei române* – intrată în vigoare în 1863 –, elaborată de către farmacistul Constantin C. Hepites. Înlocuind farmacopeea austriacă, aceasta reprezenta, cum just s-a menționat,

o sinteză a cuceririlor științifice din acea vreme în domeniul chimiei, științelor naturii și farmacologiei, constituind un însemnat sprijin pentru exercitarea profesiei de farmacist și pentru învățământul farmaceutic¹⁷.

¹⁴ Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, p. 604.

¹⁵ *Idem*, p. 605.

¹⁶ G. Barbu, *op. cit.*, p. 238.

¹⁷ *Idem*, p. 236.

În încheiere, trebuie subliniat un aspect interesant care s-a înregistrat la sfârșitul secolului al XIX-lea: dacă primele inițiative particulare în ceea ce privește deschiderea farmaciilor din București au aparținut sașilor sosiți din Transilvania, așa cum am văzut la începutul materialului nostru, în schimb, în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, se remarcă o evoluție în sens invers, adică un număr mare de tineri sași, alături de români, din Transilvania, vin să studieze farmacia la Școala Superioară de Farmacie din București.

Grina-Mihaela RAFAILĂ

ILUMINAT STRADAL ȘI DE INTERIOR ÎN BUCUREȘTI SECOLELOR XVIII-XIX

STREET LIGHTING AND INTERIOR LIGHTING IN 18TH AND 19TH CENTURY BUCHAREST

Abstract: *As a European city at the gates of the Orient, that was tending to modernize, Bucharest needed a public lighting system. Nevertheless, the city of the legendary shepherd Bucur lacked any type of lighting, immediately after dark. During the 18th century and even at the beginning of the next century, on the streets of the city, on the banks of the Dâmbovița river, without light there was total silence after dark. The deep stillness of the night was disturbed only by the voice of the old medieval watchman, who warned an imaginary villain: "I see you, I see you" or asked rhetorically in the same key "Who's there?". Only the houses of the great boyars, located on the main streets of the city had placed in front of the gate a wisp soaked in fuel oil or resin, which illuminated the entry or exit path of a carriage in the yard. The princely candle, existing since the reign of Constantin Brâncoveanu, produced yellow and later white wax candles, which were intended exclusively for lighting the rooms of the Royal Court, but also for performing various religious services in places of worship.*

Only in the first half of the 19th century, the main artery of Bucharest, Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei), began to be illuminated "from Capul Podului to Curtea Veche", by placing, at every seventh house, a pillar with lantern provided with a "tallow candle all night". Subsequently, this first public lighting system was extended only to the four large "bridges" and a few major streets of the fair, in the central area, while the rest of the city continued to be immersed in darkness when there was no full moon. Despite the efforts of some Phanariot rulers, to which were added the initiatives of some Romanian and foreign entrepreneurs, the first city of the country was insufficiently lit. Yet from the second half of the 19th century, Bucharest was the first city to be lit with "hydrocarbon" or lamp oil, respectively, and from 1871 the street lamps were lit with the help of air gas produced by "Filaret Gas Plant".

Un oraș european de la porțile Orientului, dar care tindea spre modernizare precum Bucureștii, avea nevoie de un sistem de iluminare publică. În secolul al XVIII-lea și chiar la începutul veacului următor, străzile erau lipsite de lumină, astfel că o tăcere mormântală se întindea asupra orașului îndată după lăsarea nopții. Nimeni nu mai umbla pe străzi. Rareori se vedeau ieșind din curțile Duceștilor, Goleștilor, Brâncovenilor, Fălcoienilor, Obedenilor sau ale Grecenilor câte o butcă sau caleașcă precedată de doi ȕigani cu masale.¹ Încă mai răsunau grav, în liniștea și întunericul profund ce cuprindea așezarea, strigătele vechiului străjer medieval (*răspântiaș*), care avertizau „te văd, te văd” sau „Cine-i acolo?”².

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe arterele principale cât și pe celelalte ulițe, unde se găseau case ale boierimii, în fața porților, se afla câte un șomoioag îmbibat cu păcură sau rășină, care lumina drumul de intrare sau ieșire a vreunei butci sau calești

¹ George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, Stab. Grafic J.V. Socescu, 1898, p. 699.

² George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 106.

în curte.³ Atunci când veneau din provincie sau se deplasau la diferite sindrofii în oraș, caleștile boierești erau însoțite de robi țigani, purtători de masale (torțe sau facle) ce luminau drumul. Masalagiul era robul țigan care alerga în picioarele goale, fie vară, fie iarnă, înaintea și în jurul caleștilor boierilor, cu făclii aprinse în mână pentru a deschide drumul.⁴ Deși proveneau din rândurile țăganilor domnești, totuși aceștia beneficiau de lefuri.⁵

Masalele erau un fel de grătare de fier purtate la spinare, într-o prăjină, în care erau înfipite bucăți de pânză, zdrențe sau sfori, înmuiate în păcură, ce erau scoase din traista purtată în jurul gâtului. În timpul zilei, acești purtători de torțe strângeau zdrențele aruncate în oraș, după care mergeau în curtea pușcăriei (Piața de Flori) pentru a le înmuia în buțile de păcură aduse de la Ocna Slănicului.⁶ Era singurul loc statornicit în oraș unde se aflau aceste buți cu material inflamabil, de teama incendiilor care au tot afectat așezarea urbană de-a lungul timpului. Uneori, instrumentele de iluminat erau realizate și din niște bețe de brad cu măciulie de rășină, la capetele cărora li se dădeau foc.⁷ Topurile de masala se dădeau cu număr, în funcție de gradele boierilor. Doar caretele boierilor de rangul întâi aveau dreptul la masale, pe când boierii din celelalte ranguri aveau mijloacele de locomoție dotate cu felinare.⁸ În anul 1812, Ioan Vodă Caragea i-a obligat pe pietonii întârziați să poarte cu ei un felinar aprins.⁹ La 16 februarie 1819, domnul Alexandru Suțu a poruncit vameșilor de la Câmpina să trimită 400 de vedre de păcură, care „să fie bună și fără-dă nici un fel de amestecături sau cu apă”, pentru masalele Curții domnești, pentru care urma a se achita suma de 60 de bani pentru fiecare vadră.¹⁰

Încă din timpul lui Vodă Brâncoveanu, domnia avea o lumânărie proprie, al cărei meșter beneficia, singur, de dreptul de a achiziționa seu de la măcelari, cu 8 bani pe oca, și să țină la lucru zece argați lumânărari, care erau scutiți de plata birului. Lumânările de ceară galbenă și mai apoi albă erau destinate exclusiv iluminării camerelor de la Curtea Domnească, precum și la oficierea diverselor servicii religioase desfășurate în cadrul lăcașelor de cult.¹¹ În următorul veac, în timpul domniilor Alexandru Dimitrie Ghica și Gheorghe Bibescu, pentru iluminarea reședinței domnești au fost întrebuițate lumânări de stearină¹², așezate în sfeșnice din argint sau bronz, ce se regăseau și în unele case boierești.

Pentru fabricarea și vânzarea lumânărilor de ceară albă avem hrisovul domnesc

³ *Idem*, *Luminarea și paza de noapte a orașului București în 1840*, în „Gazeta Municipală”, an. X, nr. 471/18 mai 1941, p. 1.

⁴ Nicolae Vătămanu, *Catastih de bucureștean*, București, Editura Litera, 1980, p. 131.

⁵ Lt.-colonel Dimitrie Papazoglu, *Istoria fondării orașului București, Capitala Regatului Unit de la 1330 până la 1850*, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 207.

⁶ Gheorghe Crutescu, *Podul Mogoșoaiei*, București, Editura Meridiane, 1986, pp. 26-27.

⁷ Adrian-Silvan Ionescu, *Moda românească 1790-1850. Între Stambul și Paris*, București, Editura Maiko, 2001, p. 19.

⁸ Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 113.

⁹ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰ Ion Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800-1850)*, vol. I, București, Editura Științifică, 1958, pp. 193-194 (nr. 129).

¹¹ Florian Georgescu, *Realizări editare în Bucureștii anilor 1831-1848*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. IV, București, Muzeul de Istorie a orașului București, 1966, p. 113, n. 3.

¹² Alexandru Cebuc, *Contribuții la istoricul iluminatului din Capitală până la 1900*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. II, București, Muzeul de Istorie al orașului București, 1965, p. 98.

emis la 14 iulie 1764 (7272), de către Ștefan Racoviță, prin care se acorda acest drept metohului Episcopiei Râmnicului, drept recompensă pentru faptul că locașul de cult nu dispunea de acareturi care să-i aducă un venit suficient întreținerii sale.¹³ Atelierul a funcționat încă din timpul lui Scarlat Vodă Ghica, cu meșteri străini. În vremea domniei lui Constantin Mavrocordat, lucrătorii, nemaiputând suporta birurile și concurența neloială, au decis închiderea stabilimentului. Însă, marele vistier Mihai Cantacuzino a cumpărat cu 200 de taleri lumânăria, aflată în apropiere de ctitoria sa cu hramul celor 40 Mucenici¹⁴, de pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei). Prin actul domnesc, cei doi meșteri erau „ertați de toate dăjtile, oricâte vor eși de la vistieria domniei mele de peste an”, aveau dreptul de a lucra doar 100 ocale de ceară proprie și de a oferi spre vânzare „numai făclii albe, iar nu și galbene, sau lumânări de seu”¹⁵.

La 1 ianuarie 1792, lumânăria domnească a fost cumpărată de un anumit Daniil, care a primit din partea domnului drept exclusiv de a „lucra și a vinde lumânări de ceară la această lumânărie”, însă „din ceară curată fără de alte amestecături și să fie întocmai la dramuri fără de vreo lipsă”, în caz contrar acesta urma „foarte a se pedepsi”¹⁶. Întâlnit act domnesc a fost reînnoit la 1813 de către Ioan Vodă Caragea. Însă, șase ani mai târziu, în 1819, domnul Alexandru Suțu a ridicat de la această biserică privilegiul acordat în trecut de ceilalți antecesorii pentru a-i permite neguțătorului grec Riga Zisul¹⁷ să aibă „lucrarea și vânzarea lumânărilor de ceară”, dar cu obligația de a da bisericii 100 oca de lumânări anual. La 12 martie 1825, domnitorul Grigore IV Ghica a restabilit privilegiul deținut în trecut de către metohul Episcopiei Râmnicului, căruia i-a adăugat și dreptul de a beneficia de 60 scutelnici pentru „treaba și ajutorul acestei sfinte case”¹⁸.

Însă imposibilitatea asigurării cantității necesare de lumânări de ceară albă curată a determinat metohul Episcopiei Râmnicului să acorde „prin zapis” acest drept și altor meșteri din oraș. Astfel că, în anul 1786, izvoarele documentare vorbesc de existența în oraș a 14 lumânărari de seu, pentru ca apoi izvorul catagrafic de la 1810 să consemneze 21 de astfel de meșteri.¹⁹ Aceștia nu aveau voie să amestece seul cu altceva, ci să-l folosească „curat și strecurat”. Această materie primă era procurată de la măcelăriile existente în oraș, chiar înaintea săpunarilor, în baza privilegiilor acordate de către domnie, care fixa prețul de achiziție²⁰.

Cele mai multe ateliere erau așezate la periferia așezării urbane, care deseori erau mutate din cauza mirosului greu de suportat de către vecini, dar și din pricina pericolelor de izbucnire a unor incendii. Ivan ot Batiște, lumânărar de seu nebreslaş, care a deschis o dugheană de lumânărie, vindea această marfă cu un preț mai ridicat. În urma percheziției și a constatării neregulilor, domnia a cerut ca acesta să fie pedepsit

¹³ *Ibidem*, p. 96, n. 2.

¹⁴ *Ibidem*, p. 94.

¹⁵ ****Documente privind istoria orașului București*, red. resp. Florian Georgescu, București, S.P.C. Muzeul de Istorie al orașului București, 1960, p. 112 (doc. 65).

¹⁶ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei R.P.R., pp. 565-566 (doc. 456 și 457).

¹⁷ Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți*, în „*Revista Istorică*”, tom. XL, nr. 5 (mai), 1987, p. 485.

¹⁸ Ion Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, pp. 344-346 (nr. 234).

¹⁹ Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 377.

²⁰ Constantin Șerban, *Breslele bucureștene în sec. XVIII*, în „*Studii. Revistă de Istorie*”, an. XII, nr. 6, București, Editura Academiei R.S.R., 1959, p. 64.

cu aplicarea a 200 de bețe la tălpi, iar marfa deținută a fost împărțită pe la închisori.²¹

La anumite intervale de timp, domnul împreună cu marii boieri stabileau de comun acord prețul lumânărilor produse de meșterii din oraș sau de pe lângă biserică, așa cum se poate observa și din anaforaua emisă de către Vodă Caragea, la 18 februarie 1817, când ocaua de ceară galbenă se vindea cu 8 taleri.²² Însă, din pricina prețurilor fixate de domnie, se întâmpla deseori ca unii meșteri să scadă producția, mergând până la încetarea totală a fabricării lumânărilor, astfel că domnia era silită să intervină prin punerea la dispoziție a cantității necesare „pentru ca să nu pătimească lipsă de lumânări obștea locuitorilor poliției”²³.

Unii boieri aveau la poartă felinare, care, inițial, erau confecționate din piele de oaie sau de capră, iar, după ce era supusă proceselor de tăbăcire și uscare, aceasta era bine întinsă la război, până devenea transparentă. În mijlocul lor, erau așezate lumânări de seu, care, apoi, erau înfipite în pari sau erau purtate de către țigani, care au înlocuit masalele.²⁴ Ulterior, încep să se așeze „poponeți”, un fel de șomoioage de cârpă înmuiate în păcură și prinse de un par înalt, prevăzută cu „cenace”, un fel de strachină de pământ pentru a feri focul.²⁵ Cu timpul, pielea de animal a fost înlocuită cu sticla, în timp ce lumânările de seu au fost schimbate cu lămpile alimentate cu ulei de rapiță. De asemenea, la câte un han sau cârciumă se mai găsea într-un felinar fie o feștilă, fie o lumânare de seu, fumegândă și urât mirositoare, care indica existența unei așezări omeneste. La anumite ocazii, pe unele ulițe erau puse, din loc în loc, butoaie cu păcură aprinsă, care era procurată, de regulă, de la puțurile de extracție din județele Prahova și Dâmbovița, sau se foloseau ulcele și ceaune cu catran²⁶, cu prilejul unor serbări mai deosebite.

Focul din 28 august 1804, izbucnit în ziua de duminică, la ora 8 dimineața, care a prefăcut în cenușă circa 2.000 de prăvălii cu case mari și mici, precum și bolte, l-a determinat pe domn să dea o serie de porunci prin care să se impună prăvăliilor să dețină, fie vară, fie iarnă, „mereu și într-una”, câte un butoi sau o putină cu apă. Totodată, s-a mai decis dărâmarea samarelor sau a șandramalelor din fața lor; staționarea carelor cu fân era permisă doar pe anumite maidane; curățirea periodică a coșurilor; în timp ce pe străzi era interzis să se „mai bea tutun din pipă”²⁷.

La 6 iulie 1812, Divanul a cerut marelui armaș să se ocupe de așezarea pe „drumul Herăstrăului însă pă o parte și pă alta, butoaie cu păcură aprinse, ca să fie lumină”, cu ocazia serbării organizate în onoarea generalului-maior Engelhardt.²⁸

La 6 iulie 1814²⁹, prin anaforaua boierilor, Caragea Vodă a hotărât să se înceapă iluminarea Podului Mogoșoaiei „din Capul Podului până la Curtea Veche”, act ce a

²¹ *Ibidem*, p. 85.

²² Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 95.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Col. Popescu-Lumină, *Bucureștii din trecut și de astăzi*, București, Fundația Culturală „Gheorghe Marin Speteanu”, 2007, p. 331.

²⁵ Gheorghe Crutcescu, *op. cit.*, p. 27.

²⁶ Ing. V. Popescu, *Evoluția iluminatului în Capitală*, în „Urbanismul”, an. XIV (VI), nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 1937, p. 525.

²⁷ G.I. Ionescu-Gion, *Mahalale bucureștene*, în „Gazeta Municipală”, an. II, nr. 54/29 ianuarie 1933, p. 1.

²⁸ Ion Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, p. 144 (doc. 65).

²⁹ V.A. Urechia, *Edilitatea sub domnia lui Caragea*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXI, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900, pp. 19-20.

fost reluat prin dispoziția adresată Agiei la 25 iulie același an.³⁰ Astfel, de o parte și de alta a Podului Mogoșoaiei, la fiecare șapte case, urma să fie amplasat câte un stâlp, lung de 1,5 stânjeni, cu felinar, în care se așeza câte o lumânare de seu pe toată seara.³¹ Această modalitate a constituit primul tip de iluminat public. S-a hotărât ca stâlpii să fie confecționați din podinile vechi. Grija acestor felinare revenea exclusiv locuitorilor în fața caselor cărora se aflau, trebuind să fie îngrijite și să se „păzească felinarele cu lumânări se[a]ra”³².

Exista obiceiul ca și prăvăliașii să așeze pe rând lumânări în felinare, dar, cum această obligație nu era întrutotul respectată, s-a decis ca în locul lumânărilor să fie plătită o sumă fixă – „paralele felinarelor”³³ – care era încasată de unul dintre negustorii ce se ocupa de achiziționarea lumânărilor trebuincioase.³⁴ Inițial, taxa era de 32 de parale pe lună, de fiecare casă care avea stâlp în fața ei, însă, la 15 decembrie 1814, Agia orașului a cerut acordul domnului ca taxa să fie plătită în avans pe 3 luni de către toți cei ce aveau case pe Podul Mogoșoaiei. Din această sumă urma să se acopere și „meremetul stâlpilor ca și al felinarelor”, nu doar achiziționarea lumânărilor.³⁵ Cu domnia lui Alexandru Suțu, din februarie 1819, s-a trecut la iluminatul cu ajutorul lămpilor cu păcură.³⁶ În anul următor, prin anaforaua Divanului Țării Românești, din 7 martie, erau stabilite, printre altele, rosturile masalațiilor, plantarea de stâlpi cu felinare ș.a.³⁷

În anii 1828 și 1829, pe unele străzi, mai ales pe cele centrale, au fost instalate felinare „încrucișate”, adică alternativ, de o parte și de alta, la distanță de câte 20 de metri, care foloseau drept combustibil untdelemn de o categorie inferioară sau untură de pește. Pentru acest din urmă an, respectiv 1829, documentele consemnează o neînțelegere ivită între lumânărarii din București și Agie, motiv pentru care instituția mai sus amintită a încredințat fabricarea și vinderea lumânărilor de seu baronului Ștefan Meitani, pe timp de un an, cu prețul de 73 parale pe ocaua de lumânări, care trebuiau „să fie lucrate din seu de capră, albe și curate [...], feștile de bumbac potrivit și fierse bine în seu de vite mari amestecat”³⁸. Cu toate acestea, în urbe au continuat să existe destui oameni specializați în acest meșteșug, ca de pildă *Sava lumânărarul ot Scaune*, care cerea Agiei, la 5 martie 1832, să fie lăsat în continuare să fabrice lumânări din ceară albă.³⁹

În anul 1830, la Vornicie, s-au prezentat inginerul Moritz von Ott și arhitectul Ioseph Hartl, care au întocmit un plan de înfrumusețare a poliției Bucureștilor, ce cuprindea și luminarea celor patru mari ulițe, „precum și în toate ulițele târgului” și altele „asemenea de trebuință”⁴⁰, printre care se numărau străzile Lipscani, Covaci, Șelari, Cavafi, Bogasieri ș.a.⁴¹ Se prevedea astfel ca 11.224 stânjeni lungime de ulițe să

³⁰ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 99.

³¹ Gheorghe Crutzescu, *op. cit.*, p. 26.

³² Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 99.

³³ Ștefan Ionescu, *op. cit.*, p. 34.

³⁴ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 99.

³⁵ V.A. Urechia, *op. cit.*, pp. 22-23.

³⁶ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 95.

³⁷ Ionel Zănescu, Camelia Ene, *Goleștii în documente bucureștene (1800-1848)*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. XVI, București, Muzeul Municipiului București, 2002, p. 348.

³⁸ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 97.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Dr. George Potra, *Luminarea și paza de ...*, p. 1.

⁴¹ Camelia Ene, *Documentar istoric și edilitar urbanistic privind zona Șelari-Pasajul Marchitanilor*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. XIV, București, Muzeul Municipiului București, 2000, p. 197.

fie iluminate cu aproximativ 955 de felinare⁴², așezate la distanțe de câte 10-15 stânjani, care să fie alimentate cu untdelemn sau untură de pește. Cantitatea materialului de iluminat a fost socotită astfel încât să ardă timp de 12 ceasuri pe toată noaptea, fie vară, fie iarnă, iar întreținerea lor se ridica la suma de 200.000 taleri.⁴³ Însă sumele insuficiente alocate au făcut ca, în anul 1833, să funcționeze în oraș abia 280 de felinare, sperându-se ca în anul următor să fie instalate 500 de felinare.⁴⁴ De aprinderea lor, în fiecare seară, se ocupau cinovnicii, funcționari ai Sfatului orașenesc, care, dacă nu-și îndeplineau întocmai datoria, erau „îndepărtați cu necinste din slujbă”⁴⁵. Felinarele erau așezate la răspântiile cele mai importante, în mahalalele orașului, de a căror purtare de grijă și pază răspundeau 40 de oameni.

La 15 octombrie 1831, Sfatul administrativ extraordinar, în temeiul regulamentului întocmit, a decis „să să desputerniceze apaltul lumânărilor de ceară”, adică prin publicații de obște „să să vestească slobozirea acestui negoț”, însă „supt îngrijirea dregătorilor” și cu obligația ca „lumânările să fie totdeauna cu îmbielșugare și de ceară bună, neamestecată și curată”.⁴⁶ Decizia urma a se „publicarisi prin daraban și prin exemplaruri lipite pă la răspântii spre știința tuturor”⁴⁷, începând cu 1 noiembrie 1831. Documentul catagrafic din aprilie 1832 ne oferă cifra de trei poverne de ceară localizate în Vopselile Roșie (Mahalaua Răzvan), Galbenă și Neagră (Mahalaua Oborul Vechi), ca și o lumânărie de seu în ultima vopsea menționată.⁴⁸

Cu ocazia unor sărbători socotite importante de către autorități, s-a încercat asigurarea unui iluminat deosebit în Capitala țării. Astfel, la 25 iunie 1833, cu prilejul serbării zilei de naștere a monarhului Rusiei, la cererea deplinului împuternicit președinte și comandirul oștirilor, general aghiotant Kiseleff, obșteștile plimbări de seară în București trebuiau să se facă „în luminații pe la locurile publice”⁴⁹, pentru care trebuia să se asigure „toată lemnăria trebuicioasă”⁵⁰, de a cărei primire trebuia să se îngrijească Agia. Costul era estimat la 300 de galbeni.⁵¹ Din actul emis de către Vistierie, prin care s-a acordat suma de 12.600 de lei, au fost cumpărate 26.667 ulcele cu seu (8.000 lei), ce au fost amplasate în patru locuri din oraș, respectiv la Colentina, chioșcul unde cvartirua Kiseleff, bariera Podului Mogoșoaiei și Dealul Mitropoliei; restul banilor au fost cheltuiți pentru masalele așezate pe Câmpul Colentinei – pentru pari, plata paznicilor, păcură și chiria carelor, apoi pentru lumânări, meremetul transperanturilor, plata dulgherilor care au lucrat în cele patru locuri din oraș, ca și a lăutarilor.⁵²

Câteva zile mai târziu, pe 29 iunie, urma să se sărbătorească numele sfântului

⁴² Florian Georgescu, *Probleme de urbanism și sistematizare în București în anii 1831-1848*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. IV, București, Muzeul de Istorie a orașului București, București, 1966, p. 43, n. 1.

⁴³ Emil Vîrtosu, Ion Vîrtosu, Horia Oprescu, *Începuturi edilitare 1830-1832*, vol. I: *Documente pentru istoria Bucureștilor*, București, 1936, pp. 19-21, 41, 106-107.

⁴⁴ Florian Georgescu, *Realizări edilitare în...*, p. 115.

⁴⁵ Dr. George Potra, *op. cit.*, p. 1.

⁴⁶ *Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (S.A.N.I.C.)*, Fond *Vornicia din Lăuntru*, dosar nr. 244/1831, f. 1.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁸ Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 161.

⁴⁹ S.A.N.I.C., Fond *Vornicia din Lăuntru*, dosar nr. 273/1833, f. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 13.

⁵² *Ibidem*, f. 20.

ocrotitor al lui Kiseleff, motiv pentru care s-a cerut Vistieriei a se aloca alți 100 de galbeni pentru a se „întâmpina plata trebuincioaselor lucruri”⁵³. La 22 august 1833, cu prilejul celebrării încoronării împăratului Rusiei, au avut loc alte manifestări, pentru care, de asemenea, trebuia să se asigure „luminarisirea orașului, pe la locurile administrației și deosebite alte locuri publice”⁵⁴, de care urma să se îngrijească polcovnicul Nogin⁵⁵. În urma estimărilor apreciate de către Vornicie, s-a constatat a fi nevoie de 3.500 lei⁵⁶, sumă cu care au fost achiziționate 6.600 de ulcele, iar din restul banilor s-a efectuat plata lucrului trebuincios al dulgherilor și herarilor, pentru meremetul transperantului, lui Carol, ca și pentru plata lăutarilor.⁵⁷ În final, cheltuielile au ajuns la 9.752 lei și 11 bani.⁵⁸ La 26 septembrie 1833, Carol s-a plâns Marii Dvornicii a Trebilor din Lăuntru pentru neplata seului folosit la luminațiile din 22 august, pentru care s-a cerut slobozirea banilor cuveniți, în urma constatărilor făcute.⁵⁹

La 6 decembrie 1834, cu prilejul sărbătoririi numelui monarhului Rusiei, s-au cheltuit 3.429 de lei de la Vistierie, pentru a se face „luminatii pentru casile publice”, așa cum se observă din evidența modului cum s-au întrebuințat banii: pentru ulmi, scânduri groase, oacă de piroane, cuie de ulucă, ținte, lumânări de ceară pentru aprinsul ulcelor, 8.150 de ulcele cu seu, apoi pentru lucrul dulgherilor, al unui zugrav și a pietrarului care au reparat un caldarâm pe care s-au așezat brazi și ulmi, ca și pentru 19 ceasuri ale unei birji cu care s-a umblat în zilele de miercuri și joi.⁶⁰

La 5 iulie 1835, Sfatul orășenesc a încheiat un contract, pe timp de un an (10 iulie 1835-10 iulie 1836), pentru întreținerea felinarelor din oraș, cu Vasile Gurgiu și Hristache Mariuțeanu. Printre prevederile acestui act amintim: „aprinderea atunci când nu va fi lună, când va fi lună întunecoasă precum și când luna va fi eșit târziu”, care urma a se face „pe fiecare seară începând de la jumătate de ceas seara înainte”; folosirea de lumânări întregi; asigurarea pazei nocturne de către paznici orânduși; asigurarea curățeniei felinarelor; înlocuirea imediată a eventualelor geamuri sparte sau „de să va sfârâma vreun fier”, iar în caz de „ardere de foc sau vreo furtună foarte tare”, contractantul urma a fi apărut de stricăciunea produsă⁶¹.

Licitațiile pentru concesiunea dreptului de fabricare și desfacere a lumânărilor aveau loc la sfârșitul lunii octombrie, dată la care se colecta seul nou de vită de la zalhanalele de carne existente pe cuprinsul orașului. Pentru anul 1837, avem contractul încheiat pe un an de zile de către Sfatul Orășenesc cu lumânării Chiriac Antoniu, Teohari Atanasie, Enciu Hagi Anton armeanul, Petre Gheorghiu și Nane Papazoglu, prin care aceștia erau împrumutați cu suma de 100.000 lei, plătită în trei rate. De asemenea, prețul de fabricație era fixat la 2,18 lei pentru ocaua de lumânări, iar marfa trebuia să se desfacă în doar 14 prăvălii ale urbei bucureștene. Înțelegerea includea dreptul de monopol asupra fabricației, în timp ce vânzarea era liberă a se face în orice cantitate.

⁵³ *Ibidem*, f. 16.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 35.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 43.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 39.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 41.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 44.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 58-59.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 68-69.

⁶¹ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, pp. 101-102, n. 3.

În anul 1839, concesiunea fabricării lumânărilor de seau în Capitală a fost acordată zarafului și omului de afaceri Hilel Manoah, care a stârnit nemulțumirea celor ce practicau acest meșteșug, aceștia propunând un preț de fabricație cu doi lei pe oca mai puțin decât cel contractat. În anii următori, concesiunea a fost acordată mai mult isnafului lumânărilor și săpunarilor sau diferiților negustori, dintre care amintim pe Dimitrie Hagi Anghel.⁶² Însă, populația de rând continua să folosească candela sau opaițul la iluminatul încăperilor din cadrul locuințelor lor.

Cum lumânările de seau fumegau și răspândeau un miros nu tocmai plăcut, din cauza combinațiilor din care erau produse, Sfatul Orășenesc s-a străduit să sprijine inițiativele pentru fabricarea lumânărilor de stearină sau spermanțet, care însă nu s-au materializat din pricina pretențiilor de câștig prea mari ale propunătorilor sau din pricina nepriceperii și a neseriozității acestora. Astfel, în februarie 1837, A. Factor, „profesor de chimie”, a cerut domnului Alexandru Dimitrie Ghica să-i acorde „un privilegiu deosebit pentru fabricația și vânzarea lumânărilor noo de ceară, de a sa născocire, care [...] sunt și iconomice”, care însă nu se vor vedea prin oraș.⁶³ Alte solicitări în acest sens au mai venit în anul 1840 din partea vornicului de poliție Nicolae Băleanu și a lui Otto Turner.⁶⁴

La 11 iulie 1845, S. Leyvraz, asociat la fabricile Milly și Apolo din Viena, a propus domnului Gheorghe Bibescu înființarea unei fabrici de stearină, după modelul celei pe care o deschisese la Iași. Propunerea a fost respinsă din cauza faptului că acesta solicita acordarea unui privilegiu exclusiv pe timp de un deceniu, la fel ca și Otto Turner, înainte cu cinci ani. În anul următor, la 21 august, Sfatul Orășenesc a aprobat înființarea de către Karl Stoeckler, „doctor în chimie și tehnică”, a unei fabrici care să lucreze lumânări de seau „de o calitate mai bună”, dar care, ca și celelalte propuneri anterioare, nu s-a pus în practică cu toată încuviințarea Departamentului Trebilor din Lăuntru, dată șase zile mai târziu.

În anul 1847, au fost introduse lămpi mari „cu țilindre, arzând felurimi de uleiuri sau untdelemn lămurit și curat spre a arde bine”⁶⁵. Pentru acest nou tip de iluminat stradal a fost încheiat un contract cu Anghel Hirschel și Samoil Salatoi, care erau obligați pentru început să instaleze 105 astfel de lămpi. Cei doi antreprenori și-au prelungit înțelegerea și în anul următor, când se îngrijeau de „aprinderea a 105 lămpi cu una înființată la teatru”; apoi stâlpii urmau să fie proporționați după mărimea felinarului, lungi, groși, lucrați bine și vopsiți cu galben și albastru; reverberurile trebuiau „să fie curate și poleite bine cu argint în foc”, iar „mașina în care arde fitilul” să fie de aramă și sănătoasă. Aprinderea acestora trebuia să se facă în fiecare seară „la un ceas după apunerea soarelui” și să fie lumină „până la 3 ceasuri după 12 europenești”, în lunile de iarnă, și „până la 2 ceasuri după 12”, în sezonul de vară. În același timp, se angajau cu „facerea și aprinderea a altor 250 lămpi [...] cu preț de lei 235 parale 25 de fiecare”⁶⁶.

În pofida tuturor eforturilor depuse de către autoritățile locale, iluminatul în Capitală în preajma revoluției pașoptiste era asigurat pe lângă cele 105 lămpi cu ulei și de alte 850 felinare cu lumânări de seau, distribuite numai în centrul urbei, pe străzile mai însemnate, în timp ce mahalalele erau cufundate în beznă atunci când nu era lună plină. Numai din loc în loc, la câte un han sau cârciumă se mai găsea câte un felinar,

⁶² Florian Georgescu, *Realizări edilitare în ...*, p. 116, n. 3.

⁶³ Ion Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, pp. 664-665 (nr. 489).

⁶⁴ Florian Georgescu, *op. cit.*, p. 117.

⁶⁵ *** *Electricitate*, în „Gazeta Municipală”, an. V, nr. 208/26 ianuarie 1936, p. 9.

⁶⁶ Florian Georgescu, *op. cit.*, p. 120, n. 3.

o lumânare de seu pâlpâindă care indica existența unei așezări omenești. Pentru a asigura o iluminare a orașului cât mai bună s-a încercat, în anul 1850, iluminarea cu „gaz hidrogen”⁶⁷.

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iluminatul a devenit o preocupare tot mai mare a autorităților. În anul 1852, pe Podul Mogoșoaiei s-au mai adăugat alte 25 felinare, întrucât s-a apreciat că cele existente nu erau îndestulătoare pentru asigurarea unui iluminat corespunzător pentru primul centru politico-administrativ al țării.⁶⁸

În anul 1856, Theodor M. Mehedințeanu, ajutat de profesorul de chimie de la Sf. Sava, Marin Alexe, și de farmacistul Adolf Steege, au realizat mai multe experimente în laborator, distilând țiței într-un alambic. La 8 octombrie, a fost încheiat un contract în virtutea căruia concesionarul era obligat să asigure iluminatul orașului timp de patru ani și totodată să crească numărul felinarelor la 1.000.⁶⁹ Un an mai târziu, în 1857, Bucureștii a fost primul oraș iluminat cu „idrocarbură”, adică petrol lampant.⁷⁰ Cu toate acestea, peste doar doi ani, în anul 1859, se considera că era nevoie de circa 2.000 de lămpi „pentru ca să se poată bucura toți orașenii de această neapărată trebuință, fără excepție de localități sau uliți privilegiate”⁷¹.

În anul 1871, felinarele străzilor erau aprinse cu ajutorul gazului aerian produs de Uzina de gaz de la Filaret. Theodor M. Mehedințeanu, T.I. Negroponte și Zarifi au cumpărat de la A. Gottereau concesiunea iluminatului cu gaz aerian și a fost creată Societatea Generală de Iluminat și Încălzire prin Gaz. Ulterior, aceștia au vândut afacerea firmei franceze „Compagnie de gaz de Bucarest”, care, în anul 1881, au concesionat-o societății „Gaz et Eau”, devenită din 1885 „Compania de Gaz”.⁷²

Începând cu anul 1882 s-a trecut la iluminatul electric, după ce prima centrală electrică a fost instalată pe Calea Victoriei, pe locul ocupat astăzi de Biblioteca Centrală Universitară⁷³, de la care au fost iluminate lămpile cu arc din grădina Palatului regal, din fața Teatrului Național și din Parcul Cismigiu. Alte asemenea mici centrale electrice au fost instalate și în alte puncte ale orașului, ca de pildă la Gara de Nord, Abator și Grozăvești.⁷⁴ Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, destul de multe străzi (aproximativ 200 km) continuau să fie încă iluminate cu petrol și ulei mineral.

⁶⁷ Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁸ Lelia Zamani, *Negustori, negustorași și negustoreli în vechiul București*, București, Editura Vremea, 2009, p. 66.

⁶⁹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 256.

⁷⁰ Lelia Zamani, *Oameni și locuri din vechiul București*, București, Editura Vremea, 2008, p. 125.

⁷¹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 256.

⁷² Gheorghe Parusi, *Cronologia Bucureștilor (20 sept. 1459-31 dec. 1989): zilele, faptele, oamenii Capitalei de-a lungul a 530 ani*, București, Editura Compania, 2007, pp. 308-309.

⁷³ Lelia Zamani, *Negustori, negustorași și ...*, p. 70.

⁷⁴ *** *Istoria orașului București*, red. resp. Florian Georgescu, București, Muzeul de Istorie al orașului București, 1965, pp. 365-366.

Fig. 1. 14 iulie 1764 (7272), București

Ștefan Racoviță, domnul Țării Românești, întărește privilegiile lumânăriei de ceară albă a Bisericii cu hramul Sf. 40 de Mucenici, metoh al Episcopiei de Râmnic, ctitorită de către Mihai Cantacuzino, mare vistier. (Colecția Documente a M.M.B.)

Marinela-Loredana BARNA

FONDUL GAZETEI TRANSILVANIEI – FUNDAȚIUNEA ȘINCAIANĂ – FONDUL ȘINCAIAN

THE FUND OF THE TRANSILVANIAN GAZETTE – THE ȘINCAI FUND

Abstract: *“Gazeta Transilvaniei” was an official newspaper between 1853-1861, with the Habsburg imperial coat of arms on the front page. The press law of 1854 required official newspapers to post bail. Therefore, in 1860 Iacob Mureșianu announced setting up a public money fund under the name of “Fondul Gazetei Transilvaniei/Fundațiunea Șincaiană/Fondul Șincaian”, i.e. “The Șincai Fund”. The bail was requested only in 1869. This article proposes an x-ray of the collections and expenses of this fund, as administered by Iacob Mureșianu.*

În secolul al XIX-lea au fost înființate mai multe fonduri și fundații bănești. Dintre cele mai însemnate le amintesc pe cel al ASTREI, al Academiei de Drept, al Teatrului Național, al Gazetei Transilvaniei, al Reuniunii Femeilor Române din Brașov. Totodată apar și fundații administrate de biserică și de Guberniul Transilvaniei.¹ Toate aceste fonduri au sprijinit financiar diverse inițiative.

Fundațiile de stipendii adresate studenților români transilvăneni și-au adus și ele contribuția la formarea elitei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Alături de cele mai importante – Fundația Emanoil Gojdu, Fundațiile administrate de Consistoriul mitropolitan greco-catolic din Blaj, Fondurile scolastice grănicerești din Năsăud, erau înființate și fundații cu un număr mai restrâns de beneficiari. Deși majoritatea erau înființate la inițiativa bărbatilor, „Gazeta Transilvaniei” ne oferă un exemplu al unei fundații care i s-a datorat unei femei: „O fundațiunea nouă”, ce lua ființă în 1865 – „Așezământul Elenei Birta născută Giba” – în valoare de 48.000 florini, care oferea 12 stipendii în valoare de 200 florini fiecare pentru 12 studenți români și greci de religie ortodoxă.²

În acest climat, Iacob Mureșianu propunea constituirea unui fond care să susțină continuitatea „Gazetei Transilvaniei”. Revoluția pașoptistă determinase o schimbare în destinul publicației brașovene: în 1850, Iacob Mureșianu primea dreptul de editare și redactare al ambelor ziare – „Gazeta Transilvaniei” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, iar din 1853 devenea organ oficial al înaltului guvernământ de stat purtând pe prima pagină stema imperială³, până în 15 aprilie 1861⁴. Fondul a rămas în conștiința contemporanilor sub denumirile de Fondul Gazetei Transilvaniei, Fundațiunea Șincaiană și Fondul Șincaian.

În perioada în care a fost ziar oficial, Gazeta a fost supusă legii de tipar dată de Imperiul Habsburgic – „Patenta” împăratească din 27 mai 1852 căreia i s-au adus mici modificări în 1867, 1871 și 1872. Conform acestei legi, publicațiile oficiale fie plăteau o

¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 97 din 9 octombrie 1863; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 98-99 din 12 octombrie 1863;

„Gazeta Transilvaniei”, nr. 100 din 16 octombrie 1863.

² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 12 din 12 februarie 1864.

³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 50 din 24 iunie 1853.

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 31 din 15 aprilie 1861.

cauțiune (o sumă însemnată de bani), fie arborau stema imperială pe prima pagină.⁵

În „Gazeta Transilvaniei” nr. 42 din 31 mai 1852 erau comunicate cititorilor noile reglementări: crimele comise prin tipar erau pedepsite ca orice alte crime; fiecare număr al ziarului trebuia depus la poliția locală cu cel puțin o oră înainte de distribuire; periodicele primeau o concesiune specială de la poliție; gazetele politice care aveau mai mult de trei apariții pe săptămână plăteau 10.000 florini cauțiune în cetățile cu mai mult de 60.000 locuitori, 7.000 florini în cele cu mai mult de 30.000 locuitori, 5.000 florini în celelalte; pentru gazetele care se tipăreau doar o dată sau de două ori pe săptămână se plătea jumătate din cauțiune; jurnalele nepolitice nu plăteau cauțiune, însă dacă aveau intentat vreun proces de presă, aceasta trebuia depusă.

Răspunderea pentru delictele de presă era colectivă: autorul, redactorul și editorul, iar ziarul primea o amendă care era plătită din cauțiune. În cazul în care cauțiunea se epuiza și nu era reînnoită în trei zile, publicația înceta să mai apară.⁶

Necesitatea constituirii cauțiunii îl determină pe Iacob Mureșianu să anunțe fondul pentru „Gazeta Transilvaniei” în august 1860 în paginile suplimentului literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (în continuare, FMIL), declarând totodată intenția de a folosi contribuțiile în folosul publicității românești și numindu-l „proprietate națională”.⁷ Listele cu cei care au subscris la acest fond au fost făcute publice în FMIL în perioada 1860-1862.

În condițiile economice modeste ale epocii, un astfel de fond era dificil de constituit. La începutul anului 1861 Iacob Mureșianu își exprima încrederea în strângerea unei sume de 10.000-15.000 florini și propunea ca acest fond să fie numit „Fundațiunea Șincaiană”, în memoria lui Gheorghe Șincai.⁸

Contribuții:

Donatorii proveneau din Transilvania (Cluj, Abrud, Gherla, Năsăud, Brașov, Reghin, Dej, Blaj, Alba Iulia, Turda, Făgăraș, Orăștie, Mediaș etc.), Banat (Arad, Lugoj, Timișoara, Oravița, Orșova), Crișana (Oradea, Beiuș), Bucovina, Maramureș (Satu Mare), Viena, Buda, Pesta, Principatele Române (București, Craiova).

În ceea ce privește profilul donatorului, acesta provenea din Imperiul Habsburgic și aparținea elitei sociale (preoți, funcționari, notari, profesori, proprietari sau liber profesioniști).

În listele donatorilor apar nominalizate și femei: membre ale familiei Mocioni (Ecaterina Mocioni⁹, Catarina Mocioni¹⁰, Laura Mocioni, Iosefina Mocioni și Elena Mocioni¹¹), membre ale Reuniunii Femeilor Române din Brașov (Maria Secăreanu¹², Zoe Ciurcu¹³) și ale Reuniunii Femeilor Române din Beiuș (colectoare Iulia Marchisiu și Terentia Deseanu)¹⁴. Alături de acestea mai apar menționate și: Maria Paraschivu

⁵ Mircea Gherman, *Renașterea Gazetei: perioada absolutistă: Unirea Principatelor*, în „Gazeta Transilvaniei – 150 de ani de la apariție”, Cumidava, XXI, Brașov, 1997, p. 60.

⁶ E. Boșca-Mălin, *Lupta Presei Transilvane*, București, Colecția „Voința Transilvaniei”, nr. 2, 1945, p. 16.

⁷ „FMIL”, nr. 34 din 16 august 1860.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 2 din 7 ianuarie 1861.

⁹ „FMIL”, nr. 40 din 4 octombrie 1860.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 51 din 24 decembrie 1860.

¹¹ *Ibidem*, nr. 19 din 10 mai 1861.

¹² *Ibidem*, nr. 40 din 4 octombrie 1860, nr. 24 din 14 iunie 1861.

¹³ *Ibidem*, nr. 44 din 1 noiembrie 1860.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 10 din 8 martie 1861.

(negustoreasă) și Ecaterina Paraschivu¹⁵, Sabina Tobias (văduvă) și Amalia de Bosiotta¹⁶, Ana Miculescu, Ana Ermina Haica și Lucreția Miculescu¹⁷, Iuliana Orianu¹⁸, sunt amintite în calitate de soții și fiice și: Iuliana Ranco, Eva Gavrilasiu, Maria Paulisanu, Sida Nicora, Savetta Popociu și Maria Ille, Caterina Muntyanu, Elena Gredinariu, Elena Domsia, Ecaterina Periu, Eutimia Stetina, Ioana Andris, Maria Morar, Ecaterina Morar, Maria Moga, Simina Gyukin, Iuliana Vasinbuccu, Saveta Bugarczki, Sida soția parohului din Dracina¹⁹.

De asemenea și studenții români aflați la studii în Viena²⁰, Berlin²¹, Blaj²², Arad²³ au răspuns apelului lui Iacob Mureșianu.

Contribuțiile pentru Fondul Gazetei Transilvaniei aveau mai multe surse. Majoritatea donațiilor erau trimise prin intermediul colectorilor: Alesandru Silasi²⁴, D. Petri²⁵, Georgiu Ioanette²⁶, I.P. Maioru²⁷, Basiliu Axente²⁸, Ștefan Moldovanu, Iacob Prodanul²⁹, Sandru Corbu³⁰, Dimitrie Tomescu, David P. Simon și Ilie Măcelariu³¹, Alexandru Nemes, Vasiliu Cătoacă, Massimilianu Lica, Gregorie Hangea³², V. Cumanu³³, I. Ianculescu, Prota Petru Rațiu, I. Susianu³⁴, Gavrilă Popu, Nicolae Popoviciu, Georgiu Romanu, Philipu Pascu³⁵, Leon Barițiu, Prota Elia Vlăsa, Ioane Kirilla³⁶, Samoila Cadariu, Iosif Orianu, Dionisiu Sterca-Șuluțiu, Nicolau Popoviciu, Theodor Varsmasiu, Ioan Popasu, I. Alexandrescu, Iosif Popu, Lazăr Huza, Ioan Ratz³⁷, Georgie Pap, Mich. Bohetielu, Gavril Manu³⁸, Georgiu Erdeli, Petru Chirilescu, Cyrianu Barbulau, Ioane Vicasu, Samuele Palladi, Alimpu Babuloviciu, Ioane Rusu, Iosif Nasilescu, Georgiu Stojanu, Gr. Kifa, Gabriele Deacu, Dimitrie Vajda, Petru Godoleanu³⁹, Elia Vlăsa Cicideanu, Dimitrie Frumosu, Basiliu Karacsony, Isidor Domsia, Demetriu Cornea, Paul Dragoș, Georgiu Szillagyi, Iosif Orianu, Iova Popoviciu, Negruțiu, Gavrilă Manu,

¹⁵ *Ibidem*, nr. 44 din 1 noiembrie 1860.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 49-50 din 10 decembrie 1860.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 51 din 24 decembrie 1860.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 24 din 4 iunie 1861.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 30 din 2 august 1861.

²⁰ *Ibidem*, nr. 47 din 29 noiembrie 1860.

²¹ *Ibidem*, nr. 49-50 din 10 decembrie 1860.

²² *Ibidem*, nr. 2 din 11 ianuarie 1861, nr. 3 din 18 ianuarie 1861, nr. 4 din 25 ianuarie 1861.

²³ *Ibidem*, nr. 30 din 2 august 1861.

²⁴ *Ibidem*, nr. 39 din 27 septembrie 1860.

²⁵ *Ibidem*, nr. 40 din 4 octombrie 1860.

²⁶ *Ibidem*, nr. 41 din 11 octombrie 1860.

²⁷ *Ibidem*, nr. 42 din 18 octombrie 1860.

²⁸ *Ibidem*, nr. 44 din 1 noiembrie 1860.

²⁹ *Ibidem*, nr. 1 din 4 ianuarie 1861.

³⁰ *Ibidem*, nr. 5 din 1 februarie 1861.

³¹ *Ibidem*, nr. 6 din 8 februarie 1861.

³² *Ibidem*, nr. 7 din 15 februarie 1861.

³³ *Ibidem*, nr. 9 din 1 martie 1861.

³⁴ *Ibidem*, nr. 19 din 10 mai 1861.

³⁵ *Ibidem*, nr. 20 din 17 mai 1861.

³⁶ *Ibidem*, nr. 21 din 24 mai 1861.

³⁷ *Ibidem*, nr. 24 din 4 iunie 1861.

³⁸ *Ibidem*, nr. 27 din 12 iulie 1861.

³⁹ *Ibidem*, nr. 28 din 19 iulie 1861.

Georgiu Ispravnicu, Ananie Pop⁴⁰, Nicolau Ranco, Mihaile Sierbanu⁴¹, Ioan Sirmianu, Ioan Korhany, Ioane Chirila⁴², Petru Anca, Grigorie Cordosiu, Deacu, Vasiliu Pascu, Axente Sever⁴³, Petru Rațiu, Orestes Renney de Herszeny⁴⁴, Ioan Măcelariu, Ioan Korhany⁴⁵, I. Popazu⁴⁶, A. Mihutiu⁴⁷.

Alte surse au fost balurile românești organizate la Blaj⁴⁸ și Alba Iulia⁴⁹, precum și reprezentanța teatrală a studenților români din Beiuș⁵⁰.

Pentru suplimentarea fondului erau oferite spre vânzare diverse broșuri și reviste. Redactorul Visarion Roman oferea opt exemplare din revista „Carpații”, autorul Vincențiu Babeș dăruia 200 broșuri „Chestiunea limbilor și naționalităților din Austria scrisă de către un român”, iar Alexandru Papiu Ilarian oferea și el 100 exemplare din broșura sa „Independența constituțională a Transilvaniei”.⁵¹

În FMIL nr. 38 din 11 octombrie 1861 Iacob Mureșianu, în calitate de redactor și administrator al fondului, comunica cititorilor o dare de seamă a banilor colectați: 5000 florini erau transformați în obligațiuni intabulate pe diverse case în Brașov, iar diferența era depusă la bancă. Un ultim decont era tipărit în 27 ianuarie 1862, fondul însumând la acea dată: 6.153 florini și 26 creițari, 4 galbeni, 6 doideceri, și 290 florini în obligațiuni de stat. Ultima listă cu donațiile primite era tipărită în FMIL, nr. 24 din 27 iunie 1862.

Suspiciunile apărute în privința fondului îl determinau pe Iacob Mureșianu, în 1861, să declare:

Neîncrederea în administrațiuni de fonduri – n'are locul la noi; de aceea încă o dată asigurăm pe cei ce se retrag de la contribuire, că din capitalul fondului acestuia nu s-a spendat nici pentru adause, nici pentru timbru nici măcar o para, cu toate că în restriște – ni se sfătui – să o facem spre desdaunare. Apoi fondul nu e dispus la niciun pericol pentru că eu ca editor și Redactor mă aflu acum în proprietatea Gazetei și Foi; și fondul va deservi numai spre scopul îmbunătățirii ei în folosul jurnalistic național⁵².

La rândul său, George Barițiu oferea unele lămuriri domnului E.I. A-U din București într-un articol publicat în revista „Transilvania”, nr. 3, din 1 februarie 1871.⁵³ Autorul semnală faptul că de șase ani primea întrebări în legătură cu banii colectați și îl asigură că nimeni nu a fost autorizat să facă evaluarea fondului, acesta fiind gestionat în totalitate de către Iacob Mureșianu și Johann Gött.

Barițiu rememora inițiativa înființării fondului care s-a datorat lui dr. Ioan Rațiu, Ioan Negruțiu (Fekete), Nicolae Molnar, Ioan Sipotariu, Lontinu Popu, Axente Sever și rectifică informația în legătură cu valoarea fondului – 60.000 florini – „așa sumă nu a

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 29 din 26 iulie 1861.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 30 din 2 august 1861.

⁴² *Ibidem*, nr. 32 din 30 august 1861.

⁴³ *Ibidem*, nr. 37 din 4 octombrie 1861.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 4 din 27 ianuarie 1862, nr. 7 din 3 martie 1862.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 5 din 3 februarie 1862.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 8 din 10 martie 1862.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 24 din 27 iunie 1862.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 24 din 14 iunie 1861.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 27 din 12 iulie 1861.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 26 din 5 iulie 1861.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 37 din 4 octombrie 1861.

⁵² *Ibidem*, nr. 38 din 11 octombrie 1861.

⁵³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 519/2, doc. nr. inv. 8925.

fost în stare să adune până acum nici însăși asociațiunea transilvană”.

În cadrul articolului, autorul informa că Iacob Mureșianu investise o parte din banii fondului și îl acuza de lipsă de transparență în gestionarea acestuia. De asemenea, îi reproșa acestuia și faptul că nu a făcut statute, și nu l-a creat ca fiind un fond public. Însă, impozitele plătite la Brașov până în anul morții lui Iacob Mureșianu⁵⁴, păstrate în Arhiva Mureșenilor, atestau faptul că Fondul Șincaian era declarat ca „institut care are obligația de a face socoteală publică”.

Documentele din Arhiva Mureșenilor susțin afirmația investițiilor făcute. O serie de acte emise de Judecătoria cercuală regală Brașov, Oficiul de Carte Funciară Brașov și Administrația Financiară Brașov oferă informații despre procesele intentate de Iacob Mureșianu în vederea recuperării datoriilor sau a dobânzilor. Cele mai substanțiale și controversate împrumuturi au fost:

- 1861 – Alexandru von Marussy, maior în corpul de geniu, împrumuta suma de 3.000 florini.⁵⁵ Suma a fost intabulată pe casa acestuia din Târgul Merilor⁵⁶. Datoria era preluată de Eforia școlilor române greco-orientale din Brașov⁵⁷, iar la începutul anilor 1870 de către Fondul Ioan Iuga⁵⁸ (datoria nu era restituită nici în 1889⁵⁹).
- 1862 – Judele cercual Păcurariu împrumuta suma de 3.000 florini.⁶⁰
- 1865 – Czizler Iosif împrumuta suma de 2.000 florini.⁶¹
- 1869 – Scurtu Dumitru împrumuta suma de 1.000 florini.⁶² La decesul acestuia, în 1876, Iacob Mureșianu intenta proces moștenitorilor.⁶³

Cauțiunea

În 1861, autoritățile ungare din Transilvania au cerut ziarelor săsești și gazetei românești de la Brașov să plătească cauțiunea sau erau amenințate cu dispariția.

În același an, baronul Pop Vasile Ladislau, aflat la Viena în calitate de vicepreședinte al Guberniului Transilvaniei, îl sfătuia pe Iacob Mureșianu să scrie guvernului de la Viena o adresă în care să anunțe că nu a plătit cauțiunea și să ceară date suplimentare referitoare la aplicabilitatea noii legi de presă austriece în Transilvania și, mai ales, să i se comunice valoarea sumei și banca unde să facă plata. Totodată, îl încuraja să înceteze relația profesională cu tipograful Johann Gött, și să facă demersuri pentru înființarea propriei tipografii.⁶⁴

Lămuriri despre cauțiunea „Gazetei Transilvaniei” îi erau solicitate lui Iacob Mureșianu de către Magistratul orașului Brașov, în 18 decembrie 1867. În răspunsul datat 25 decembrie 1867, acesta informa autoritățile brașovene că sub regim absolutist, Gazeta, în calitate de organ oficial, nu a depus cauțiune, iar sub regim constituțional nu

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 596, doc. nr. inv. 5382.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 602/1, doc. nr. inv. 7044, doc. nr. inv. 7045.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 550/12, doc. nr. inv. 8335.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 602/1, doc. nr. inv. 7048.

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 7049.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 602/6, doc. nr. inv. 7221.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 602/1, doc. nr. inv. 7041.

⁶¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 7054.

⁶² *Ibidem*, doc. nr. inv. 7042.

⁶³ *Ibidem*, dos. 602/8, doc. nr. inv. 7259.

⁶⁴ E. Boșca-Mălin, *Lupta Presei Transilvane*, București, Colecția „Voința Transilvaniei”, nr. 2, 1945, pp. 17-18.

i s-a solicitat depunerea cauțiunii.⁶⁵

Informații noi apăreau la începutul anului 1869, când Iacob Mureșianu era anunțat să depună cautiunea stabilită în sumă de 2.625 florini.⁶⁶ În 29 ianuarie depunea la „casa” cetății suma de 1.000 florini iar pentru diferență solicita acceptarea plății sub forma unor „obligațiuni intabulate pe ipoteca orfană de preț îndoit și întreit”⁶⁷, iar în 22 martie 1869, acesta se angaja să plătească în obligațiuni de stat din averea proprie.⁶⁸

Protocolul Fondului Gazetei Transilvaniei⁶⁹, păstrat în Arhiva Mureșenilor, întregeste tabloul. Jurnalul conține înregistrările manuscris ale contribuțiilor din perioada 5 august 1860-11 iulie 1863, cu un total de 6.456 fl., 88 crețari, 45 galbeni și 290 florini în obligațiuni. De asemenea, apar și însemnările cheltuielilor făcute în perioada 30 decembrie 1863-31 decembrie 1876. Anual, Iacob Mureșianu consemna suma cheltuită și destinația acesteia: tipărirea unor numere din „Gazeta Transilvaniei”, achiziționarea hârtiei de ziar, cheltuieli cu abonații (puțini și unii restanțieri cu plata abonamentelor), plata tipografului Johann Gött și susținerea familiei sale în timpul destituirii sale din postul de director și profesor în perioada Pronunciamentului.

La 31 decembrie 1875 Iacob Mureșianu scria:

Când vom primi mai mulți prenumerați doresc din suflet a putea reîntregi capitalul fondului fără interese, care se subsidie neapărat pretense de spesele cauțiune cu prenumerați atât de puțini.

Situația Fondului Gazetei Transilvaniei rămâne neclară prin prisma Arhivei Mureșenilor. În 1888, Magistratul orașului Brașov îi solicita lui dr. Aurel Mureșianu să comunice adresele legatarilor testamentari ai lui Iacob Mureșianu în cauza Fondului Șincaian.⁷⁰

⁶⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 596, doc. nr. inv. 5370.

⁶⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 5692.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 5695.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 5692.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 602, doc. nr. inv. 7033.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 577/10, doc. nr. inv. 8068.

Ioan BODOCHI, Delia-Maria TATU

TURNUL BUZDUGAN / TURNUL PICTAT – PROTECTORUL CASTELULUI CORVINILOR – O PRIVIRE ASUPRA RESTAURĂRIILOR EFECTUATE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

THE MACE TOWER/THE PAINTED TOWER AS PROTECTOR OF THE CORVINS' CASTLE.

AN INSIGHT INTO THE RESTORATIONS PERFORMED IN THE 19TH CENTURY

Abstract: *The paper considers one of the most impressive features of "The Corvins' Castle", firstly with its history, as built by John of Hunedoara (Johannes de Hunyad/Iancu de Hunedoara, at that time serving as Voivode of Transylvania) during the first stage of constructions (1440-1444); secondly, as part of a large fortress, poised to protect the town and the Hunedoara surroundings, an area rich in iron. During the reign of Matthias Corvinus (1458-1490) the Tower, as well as many other elements of the Castle, was embellished with a fresco representing several motifs: floral and vegetal, geometrical and architectural.*

Its functionality was that of an observation tower, as it had only one level and an un-obscured panoramic view of the surrounding area. Along with the entire castle, this tower also suffered several calamities, the great fire of 1854 affecting its roof and masonry. Also, the beautiful and vivid fresco was damaged and covered up with plaster during one of the less professional restoration stages.

The second and most consistent part of the paper presents the several stages of restoration and repairs that this tower and the Castle as such, underwent during the nineteenth and the early twentieth centuries. The 19th century restoration stage, which is chronologically the first one, left us with several important studies of the tower's architecture and other features (Schultz-Steindl, Arányi Möller), detailed plans, drawings, photographs and drafts that allow us today to reconstruct the history and the appearance of this tower. There are also several extremely well detailed accounts (written or on several different mediums such as drawings, engravings, sketches and photographs) that allow us today to have a better image of this impressive architectural feature of one of the most remarkable monuments in Romania – "The Corvins' Castle".

Castelul Corvinilor din Hunedoara¹ este unul dintre monumentele de arhitectură civilă și militară cel mai bine conservat de pe teritoriul Transilvaniei (Fig. 1). El este rezultatul a cinci faze de construcție derulate între secolele XIV-XVII, la care se adaugă și adosările realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul lucrărilor de restaurare. În consecință, compoziția structurală și decorativă a castelului conservă elemente specifice stilului gotic transilvănean târziu, ale stilului renascentist și pe cele ale stilului neogotic.

Turnul Buzdugan, unul dintre cele patru turnuri circulare de colț ale castelului,

¹ C. Grumăzescu, *Depresiunea Hațeg* (Studiu geo-morfologic), 1976. Monumentul este înregistrat în LMI cu codul HD-II-m-A-03344, fiind situat în România, în partea sud-vestică a Transilvaniei, în centrul județului Hunedoara, în partea sud-vestică a orașului, pe ultimele ramificații estice ale munților Poiana Ruscă, pe malul drept al pârâului Zlaști, la poalele Dealului Sânpetru. Din punct de vedere geo-morfologic zona este situată în aria de contact dintre roci metamorfice (cuarturi, roci cloro-serice, șisturi) și roci sedimentare (nisipuri, argile, gresii).

este edificat în timpul lui Ioan de Hunedoara în cea de-a doua fază de construcție², fiind, se pare, dintre turnurile circulare, cel mai apropiat de forma originală. Deoarece este construit la limita septentrională a castrului regal, parte din substrucția și corpul turnului este formată din zidul vechii cetăți³ și are în vecinătatea sa camera de aur și bucătăria mercenarilor (sud), turnul tezaur (vest) și terasa de artilerie (est). Corpul turnului, construit din piatră brută, este compact, iar partea superioară și consolele care o susțin sunt din cărămidă. Tipul de consolă utilizat indică faptul că acesta a fost construit în aceeași perioadă cu zidul incintei, deoarece ulterior este folosit un alt tip, consola din piatră în avans progresiv. De asemenea, pentru îndeplinirea funcției de turn de observație, încăperea boltită a turnului era prevăzută cu numeroase ambrazuri sau ferestre semicirculare de mici dimensiuni.⁴

Primele reprezentări ale castelului care redau și Turnul Buzdugan provin din secolul al XVIII-lea (Fig. 2) și ne descoperă o construcție bine conservată, care în partea superioară dezvoltă o încăpere cu diametrul extins față de corpul turnului, prevăzută cu numeroase ferestre semicirculare. Pe corpul turnului apar, de asemenea, reprezentate patru ambrazuri. Acoperișul de formă conică este de mici dimensiuni, iar învelitoarea este din șindrilă. Deși nu este foarte clar, autorul, prin nuanța mai închisă de culoare folosită, pare că a dorit să indice existența unui decor pe întreaga suprafață exterioară a turnului.

Cu toate că Transilvania a fost tradițional conectată mediului cultural occidental, conștientizarea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, a valorii monumentului istoric prin folosirea în premieră a expresiei de protejare a monumentelor istorice⁵, crearea cadrului necesar apariției primelor instituții specializate pentru inventarierea și protejarea monumentelor (Franța), puternica reacție a societății față de distrugerea monumentelor și ansamblurilor arhitecturale urbane tradiționale ca urmare a revoluției industriale sau dezvoltarea unor sisteme teoretice privind reglementarea procedurilor și elaborarea unei metodologii care vor sta la baza normelor internaționale privind practicile în domeniul restaurării⁶, nu au mișcat lucrurile în acest domeniu decât în a doua jumătate a secolului.

Tot acum, sub influența curentului romantic în arhitectură, debutează confruntarea

² Al. Bogdan, *Contribuții arheologice la cunoașterea evoluției castelului Corvineștilor de la Hunedoara*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 39, 1970, pp. 18-25.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a celei de-a doua faze de construcție a castelului, este un fapt general acceptat că aceasta începe după accederea lui Ioan de Hunedoara în funcția de voievod al Transilvaniei (1441) și se termină în anul 1446, când acesta devine guvernator al Ungariei. O încadrare cronologică mai precisă a celei de-a doua faze de construcție a castelului, care se suprapune primei etape de lucrări efectuate la castel de către Ioan de Hunedoara, a fost propusă de Alexandru Bogdan. Acesta, pe baza unei monede emise de Vladislav I, descoperită în secțiunea trasată în partea de sud a turnului vechi de poartă, a interpretării succesiunii straturilor de construcție și compoziției stratului provenit de la ridicarea zidurilor celei de-a doua centuri, datează această fază în jurul anului 1442. Având în vedere faptul că la ora actuală în castel sunt în derulare săpături arheologice prilejuite de lucrările de restaurare, așteptăm finalizarea acestora pentru a vedea în ce măsură concluziile la care a ajuns Al. Bogdan sunt sau nu confirmate.

³ I. Möller, *A vajda-hunyadi vár építési korai* [Fazele de construcție ale cetății de la Hunedoara], Budapest, A Franklin-Társulat Nyomása, 1913, p. 10.

⁴ R. Lupescu, *A vajdahunyadi vár a Hunyadiakkorában* [Cetatea Hunedorei în epoca Corvinilor], Disszertáció, 2006, p. 133. <http://doktori.btk.elte.hu/art/lupescu/diss.pdf> Accesat în data de 01.10.2019.

⁵ A. Lazea, *Pentru o antropologie a patrimoniului și a patrimonializării. Perspective asupra monumentelor istorice în România*, Iași, 2012, p. 37.

⁶ I. Opreș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 11.

ideologică între intervenționism, susținut cu precădere de către E.E. Viollet-Le-Duc⁷ și neintervenționism, reprezentat mai cu seamă de britanicul John Ruskin⁸.

În jurul anului 1800, castelul, proprietate a statului austriac din 1724-1725, era dat în folosință administrației minelor. Din păcate, lucrările și amenajările întreprinse în secolul al XVIII-lea⁹ nu au mai urmărit satisfacerea unor gusturi estetice, ci aveau în vedere noua funcțiune a castelului (sediu al administrației miniere și reședință pentru funcționari). În consecință, atât Möller István cât și Arányi Lajos le cataloghează ca fiind, nu doar superficiale, ci și imposibil de încadrat unui stil arhitectural. Această stare de fapt se observă și la lucrările din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În această perioadă, Arányi sugerează faptul că cel mai mult a avut de suferit aspectul fațadelor dinspre curtea interioară.¹⁰ Toate aceste construcții și amenajări, la care s-au folosit materialele în uz la acea dată (cărămidă și mortar), au fost înlăturate cu ocazia lucrărilor de restaurare din secolele XIX-XX.

Penuria de informație pentru această perioadă și atitudinea pozitivă din ultimul timp privind folosirea imaginii, pe lângă izvoarele tradiționale, ca sursă de documentare istorică, ne-a îndemnat să valorificăm cu mai multă atenție reprezentările castelului create în acest segment de timp. Un mare avantaj în acest caz este dat de faptul că, datorită poziției și aspectului său unic, între turnurile circulare din castel, Turnul Buzdugan apare în majoritatea descrierilor și reprezentărilor grafice ale castelului.¹¹ Acest fapt ne permite să comparăm multiplele surse vizuale cu cele scrise, astfel încât, atunci când reprezentările sunt interpretate, influența licenței artistice în distorsionarea realității să fie ponderată, fără a avea nici pe departe pretenția eliminării totale a acestui aspect.¹²

Primele informații din secolul al XIX-lea despre Turnul Buzdugan provin din „scrisorile” [jurnalul de călătorii n.n.] lui Kazinczy Ferencz. Acesta confirmă în mare parte că, cel puțin pentru aspectul exterior al castelului, nu sunt modificări importante față de secolele anterioare.

Comparând sursele scrise și vizuale aflate la îndemână putem afirma că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, turnul apare construit pe o bază circulară din piatră, netencuită, care, raportat la corpul propriu-zis al turnului, prezintă un diametru extins. Dintre elementele care evidențiază și disting prin frumusețe Turnul Buzdugan de celelalte elemente ale castelului, remarcăm tencuiala decorată cu frescă în registre ornamentale diferite. Corpul turnului este ornat cu motive romboidale policrome, iar

⁷ E.E. Viollet-Le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, vol. 1, Paris, 854; vol. 2, Paris, 1859; E.E. Viollet-Le-Duc, C. Wethered, *On Restoration, And, a Notice of His Works in Connection with the Historical Monuments of France*, London, 1875.

⁸ J. Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture*, London, The Waverley Book Company, 1848.

⁹ I. Möller amintește construirea turnului clopotniță al capelei, compartimentarea camerei de aur și a pridvorului de sub „casa” de aur, dar este posibil ca și împărțirea sufrageriei Bethlen, în trei camere și un coridor, să fi avut loc tot în această perioadă.

¹⁰ I. Möller, *op. cit.*, p. 28; L. Arányi, *Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. 1866. Szoban és Képpen*, [Cetatea de la Hunedoara. 1452. 1681. 1866. Cuvinte și Imagini], Pozsony, 1867, p. 7.

¹¹ A.L. Spănu, Cristian Constantin Roman, *Repertoriul imaginilor istorice ale Castelului Corvinilor din Hunedoara*, în „Comunicări științifice” vol. I, Fundația Livia și Ion Piso, Centrul Documentar Expozițional al nobilimii române maramureșene, București, Editura Eikon, 2018, pp. 157-186.

¹² A.L. Spănu, *Reprezentări grafice ale orașelor între real și imaginar*, în „Țara Bârsei”, nr. 3, Brașov, 2004, pp. 149-155; Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, London, Reaktion Books, 2001, pp. 13-19.

în partea superioară are reprezentate vizual ambrazuri pentru săcăluș, al căror număr variază de la reprezentare la reprezentare. Partea superioară a turnului, și ea de formă cilindrică, are, de asemenea, paramentul decorat cu frescă, dar într-un registru diferit de corpul turnului, atât din punct de vedere ornamental cât și cromatic. De asemenea, consolele sunt decorate diferit față de ambele registre, în spațiul dintre ele fiind extins modelul romboidal folosit la pictarea corpului turnului.

Legat de ornamentația și cromatica paramentului turnului există o serie de neconcordanțe care sunt demne de menționat în acest context. Așa cum am mai amintit, prima descriere a turnului datează din anul 1816 și îi aparține lui Kazinczy. Acesta afirmă că, la ora aceea, bastionul circular și solid căruia „Maghiarul îi spune Bastionul buzdugan, iar Olahul pestriț”, era „decorat cu forme geometrice divers colorate”¹³, cu vopsea „albă, albastră și roșie”¹⁴.

Din păcate, litografiile în care apare castelul în al treilea deceniu din secolul al XIX-lea nu pot decât să confirme existența decorului geometric și nimic mai mult (Fig. 3). Singura lucrare color, care nu se știe dacă a fost realizată la fața locului, este posibil să fie o copie după litografia lui Baja István din 1823, datează din anul 1828 și îi aparține lui Pákei Lajos. Aceasta confirmă în parte culorile folosite, modelul ornamental de pe corpul turnului, prezența ambrazurilor și existența ferestrelor.¹⁵

În 1828 turnul era funcțional, Turnul Buzduganului fiind locul de unde topometristul austriac Joseph Adalbert Krickle și-a început vizita prin castel. Din păcate, acesta nu oferă niciun fel de informație cu privire la elementele arhitecturale sau detaliile cromatice ale frescei, dar amintește de restaurările recent încheiate.¹⁶

Un deceniu mai târziu, John Paget cataloghează decorul pictat al Turnului Buzdugan ca fiind „cât se poate de urât”¹⁷. Opiniile sale divergente nu sunt legate de forma elementelor geometrice și distribuția acestora pe suprafața turnului, ci de alternanța culorilor folosite, alb și negru.

Cele mai precise date le avem de la Arányi Lajos, care descrie în anul 1867 decorul paramentului părții superioare a turnului în felul următor:

exteriorul construcției cilindrice este decorat frumos și împărțit în pătrate, ordonate unul lângă celălalt și unul deasupra celuilalt [...], pătrate care la rândul lor sunt divizate în câte patru triunghiuri a căror vârf este îndreptat în interior; din cele patru triunghiuri unul este verde, celălalt alb, al treilea roșu, al patrulea cenușiu. [...] și partea superioară a corpului turnului este pictată, cu șiraguri romboidale asemănătoare celor care decorează pardoselile din marmură ale palatelor și bisericilor venețiene, romburile alternează: galbene, roșii și albe¹⁸.

Această lipsă de omogenitate, prezintă atât în descrierile literare cât și în reprezentările vizuale, crează o mare dificultate în ceea ce privește enunțarea unor concluzii solide privind evoluția cromatică și ornamentală a corpului turnului în această

¹³ *Töredékek Kazinczynak Erdélyi Leveleiből* [Fragmente din scrisorile transilvănene ale lui Kazinczy], în „Tudományos Gyűjtemény”, Pest, 1, 1817, pp. 94-95.

¹⁴ F. Kazinczy, *Erdélyi levelek* [Scrisori transilvănene], în „Felső Magyar-Országi Minerva”, 7 Kassa, 1831, p. 697.

¹⁵ G. Gaal, Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben [Pákei Lajos și înaintașii săi în istoria noastră culturală], în „Keresztény Magtevő”, 119, Kolozsvár, 2013, p. 153.

¹⁶ P. Cernovodeanu, D. Bușă, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II (1822-1833), București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 201-202.

¹⁷ J. Paget, *Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political, and economical*, vol. II, Printed by James Moyes J.B. Pyne Lith., London, 1839, p. 244.

¹⁸ L. Arányi, *op. cit.*, p. 15.

perioadă.

Ceea ce se poate însă afirma cu certitudine este faptul că Turnul Pictat/Buzdugan era decorat policrom cu motive geometrice romboidale, cu elemente imitând ambrazuri în partea superioară, iar, la un moment dat, cel puțin în treimea inferioară, a fost retencuit și „vopsit”¹⁹.

Privind succesiunea evenimentelor putem remarca, cel puțin în deceniul trei al secolului al XIX-lea, absența decorului de pe tencuiala părții superioare a turnului. Acest lucru poate fi observat pe stampele lui Baja din 1823 și Lugosi (1825?), pentru ca, ulterior, stampele și picturile datate după 1835 să prezinte din nou partea superioară a turnului decorată cu frescă. Această situație poate fi generată de distorsionarea realității de către artiștii care au considerat oportună, în contextul operei realizate, eludarea unor elemente arhitecturale sau picturale, sau de faptul că partea superioară a turnului a fost retencuită, fie ca urmare a degradării vechii tencuieli, fie prin aplicarea unui nou strat de mortar peste tencuiala veche.²⁰

Din punct de vedere arhitectural constatăm că zidul părții superioare a turnului apare ca fiind străpuns de numeroase ferestre semicirculare, al căror număr variază de la o reprezentare la alta, care vor suferi modificări în această perioadă. Una dintre cele mai importante modificări apare în fotografiile din jurul anului 1854 și constă în faptul că ferestrele semicirculare au fost transformate în goluri de formă pătrată care alternau cu ferestrele rămase nemodificate. În acest context putem afirma că urmele golurilor rectangulare pot proveni de la cadranele ceasului de turn despre a cărui existență aflăm din monografia lui Arányi²¹ și care apare reprezentat în litografia lui Szathmáry din 1841 (Fig. 4). Dacă existența unui ceas nu poate fi contestată, afirmația lui Arányi că acesta a fost montat în anul 1819 este puțin probabilă, deoarece nu apare pe niciuna din reprezentările castelului datate înainte de anul 1835 și nici nu este amintit în sursele scrise.

Acoperișul de formă conică, în concordanță cu sursele de secol XVIII, apare ca fiind de mici dimensiuni, iar învelitoarea era din șindrilă. Kazinczy amintește de un eveniment petrecut pe data de 11 iunie 1815, când acoperișul a fost lovit de „focul cerului”²². Începând cu reprezentările din 1822 și până la gravura din manuscrisul lui Lugosi, turnul apare fără acoperiș, doar o cupolă care este de fapt extradossul boltei încăperii turnului pe care au început să se dezvolte formațiuni vegetale. Ulterior, acoperișul conic de mici dimensiuni este refăcut după forma și dimensiunile pe care le avea la începutul secolului al XIX-lea, în vârf având montat un obiect sferic, în majoritatea reprezentărilor, sau o cruce, așa cum apare în gravura lui Lemaître²³.

Cu doi ani înainte de incendiul din anul 1854, care va pune capăt oricărei activități în castel, administrația minieră este obligată să părăsească clădirea pe care o ocupa de peste un veac, în favoarea ocolului silvic regal.²⁴

În timpul incendiului, având în vedere așezarea și materialele de construcție folosite

¹⁹ *Ibidem*, p. 84.

²⁰ Practica aplicării unui strat nou de mortar peste vechea tencuială este amintită de Arányi L. și Schulcz F. în contextul descoperirii frescei care decora loggia Matia, când cei doi, pentru a descoperi fresca veche au fost obligați să înlăture straturile mai noi de tencuială și zugrăveală.

²¹ L. Arányi, *op. cit.*, p. 51.

²² F. Kazinczy, *op. cit.*, p. 697.

²³ A.F. Lemaître (1842), *Château de Huniade*, gravură în oțel (colorată de mână).

²⁴ R. Lupescu, *op. cit.*, p. 35.

la ridicarea lui, turnul a avut mai puțin de suferit în raport cu alte părți ale castelului. În afară de acoperiș, care oricum nu era prima dată când ardea în totalitate, la momentul respectiv Turnul Buzdugan se afla într-o stare de conservare satisfăcătoare. Fresca de pe corpul turnului apare foarte puțin sau deloc afectată, iar în partea superioară doar zona care a fost în contact direct cu focul prezintă porțiuni degradate, tencuite proaspăt și nedecorate. În urma incendiului a fost afectată și bolta de cărămidă a camerei turnului, ale cărei ferestre semicirculare sunt refăcute prin zidirea destul de grosolană a golurilor rectangulare (Fig. 5).

În lipsa unei instituții de specialitate în domeniul protejării monumentelor istorice²⁵, înființarea Societății Medicilor și Naturaliștilor din Ungaria (1841), pe modelul Societății Biologilor și Medicilor din Germania, din care făceau parte personalități din domenii diferite²⁶, a reprezentat un moment important în istoria restaurării castelului. Societatea, dar mai ales Arányi Lajos, unul dintre membrii ei, și-au asumat lupta pentru salvarea monumentului de la Hunedoara. Cel din urmă, pe parcursul a doi ani și jumătate, însoțit de desenatori și ingineri, a efectuat pentru „nobilă cauză” nu mai puțin de șase călătorii de documentare la Hunedoara.²⁷

Însă hotărâtor pentru direcția în care urma să evolueze șantierul de restaurare de la Castelul Corvinilor este momentul reconcilierii dintre Austria și Ungaria, care a condus la apariția Imperiului dualist.

Noul context politic generat de apariția Imperiului Austro-Ungar (1867) a creat oportunitatea realizării unui program de restaurare al guvernului maghiar, prin care acesta dorea să marcheze nașterea noii structuri statale și alegerea lui Franz Joseph ca rege al Ungariei. În același timp, era și modul în care guvernul maghiar încerca să-și demonstreze loialitatea față de acesta.²⁸ În acest context, în cadrul adunării Societății Istoricilor Maghiari de la Cluj Napoca (1868), a fost lansată ideea castelului regal de vânătoare. Proiectul nu era o invenție locală, ci preluarea unei practici de succes la nivel european unde, pe baza tezei funcționalismului, s-au restaurat de către Viollet-le-Duc, din însărcinarea lui Napoleon al III-lea, castelele de la Stolzenfels și Pierrefonds.

Prin acest program, guvernul dorea să marcheze simbolic continuitatea dintre epoca de glorie a regalității maghiare reprezentată de regele Matia și cea recent născută.²⁹ Alegerea castelului de la Hunedoara era motivată cu ajutorul a două argumente importante. Primul argument era legat de faptul că cei care au construit castelul erau membrii familiei Corvinilor, iar cel de-al doilea ținea de faptul că, la acea dată, castelul era în proprietatea statului, mai precis a Ministerului de Finanțe al Ungariei.³⁰ În același timp, modul în care cultul Corvinilor era folosit ca *instrumentum regni*, ne duce cu gândul la dorința autorităților de a inocula ideea, la nivelul mentalității colective, că epoca inaugurată în 1867 va fi la fel de glorioasă și strălucită precum cea a cărei

²⁵ Comisia Națională Temporară de Protejare a Monumentelor Istorice a fost înființată în Ungaria numai în anul 1872, devenind instituție permanentă începând cu anul 1881.

²⁶ Kubinyi Ágoston, Kubinyi Ferenc, Henszlmann Imre, Erdy János, Almási Balogh Pál, Arányi Lajos, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Wenzel Gusztáv, Havas Sándor, Kemény József, Eötvös József.

²⁷ L. Arányi, *op. cit.*, p. III.

²⁸ J. Sisa, *Vajdahunyad várának 19. századi restaurálásáról* [Despre lucrările de restaurare din secolul al XIX-lea de la Cetatea Hunedoarei], în „*Ars Hungarica*”, XXVIII, Budapest, 2000, p. 98.

²⁹ *Idem*, *Egy eltűnt kastély nyomában: a galgamácsai királyi vadászlak* [Pe urmele unui castel pierdut: reședința de vânătoare regală de la Galgamácsa], în „*Műemlékvédelem*”, 30, Budapest, 1986, p. 15.

³⁰ *Idem*, *An Architectural Icon for Hungary: Vajdahunyad Castle*, în „*By Force or by Will: The Art of External Might and Internal Passion*”, St. Andrews, 2002, p. 95.

continuatoare se pretinde.

Perioada dintre anii 1868 și 1880 este cea în care Turnul Buzdugan suferă cele mai importante modificări, atât în ceea ce privește aspectul cât și prezervarea elementelor „originale”.

De acum, proiectele de restaurare propuse de Friedrich Schmidt, Schulcz Ferencz și Steindl Imre, erau chemate să reflecte noul rol care urma să i se atribuie monumentului după restaurare, cel de castel regal de vânatoare.

Cel mai puțin invaziv proiect a fost cel propus de Friedrich Schmidt. Adept al principiilor promovate pe linia școlii lui A.W.N. Pugin³¹, Schmidt a propus un proiect care respecta structura existentă a construcției, prevedea intervenții superficiale limitate la nivelul epidermei clădirii, fiind de acord cu intervenții de mare amploare numai la nivelul decorațiilor interioare.

Următoarele două proiecte de restaurare au fost propuse de doi dintre elevii lui Schmidt, Schulcz și Steindl. Cei doi, adepți ai acelei ramuri a intervenționismului promovată de școala restauratorului, arhitectului și teoreticianului Viollet-le-Duc, care accepta ca elementele originale să fie combinate cu altele fictive, s-au îndepărtat de viziunea mentorului lor, așa că nu au avut nici cea mai mică rețineră să propună modificări radicale, demolări sau adosări care afectau consistent imaginea „originală” a castelului.

Modificările propuse de Schulcz Ferencz la Turnul Buzdugan, care reflectă din plin spiritul istorist în care a fost gândit proiectul, au în vedere în special acoperișul. Acesta își păstra forma conică, dar era mult mai înalt, astfel încât să permită înglobarea unei lucarne în care era prevăzută montarea unui ceas, iar în vârf prevedea montarea unei statui din bronz care îl reprezenta pe Ioan de Hunedoara. La nivelul zidăriei erau prevăzute refacerea ambrazurilor și consolelor care să se încadreze stilistic noului aspect al castelului. Nu știm dacă în viziunea lui Schulcz modificările preconizate implicau sau nu demolarea și reconstruirea întregii părți superioare a turnului. De asemenea, desenele pe care le cunoaștem din proiectul de restaurare nu oferă indicii cu privire la păstrarea sau îndepărtarea frescei de pe corpul turnului, dar având în vedere grija și respectul manifestate de Schulcz pentru elementele originale și faptul că, în anul 1869, F. Storno a fost chemat să picteze fresca renașcentistă care decorează loggia Matia³², suntem înclinați să credem că acestea au fost tratate mai degrabă cu multă grijă.

Schulcz a murit la nici un an de la preluarea conducerii șantierului de restaurare de la Hunedoara, fără să fi efectuat, din câte știm, vreo lucrare la Turnul Buzdugan, mai ales că refacerea acoperișurilor permanente erau programate pentru anul 1870³³. A fost urmat de Steindl Imre, un alt elev al lui F. Schmidt, care a propus un nou proiect. Din păcate, nici acesta nu a fost finalizat. Lucrările executate de Steindl la Turnul Buzdugan au avut în vedere construirea unei centuri din cărămidă și restaurarea boltei camerei din partea superioară a turnului, refacerea acoperișului la dimensiunile propuse de Schulcz,

³¹ Pugin și adepții școlii sale recomandau intervenții minimaliste cu păstrarea pe cât este posibil a aspectului genuin al clădirii, respectarea valorii elementelor de construcție și decorative originale iar în ceea ce privește forma finală a construcției, aceasta era chemată să reflecte destinația ei.

³² F. Storno, *Storno Ferencz jelentése erdélyi archaeologiai utjáról*. I [Raportul lui Storno Ferencz despre excursia arheologică din Ardeal. I], în „Archaeologiai Értesítő”, 2, Budapeșt, (1869), pp. 1-2; I. Möller, *A vajda-hunyadi vár építési korai* [Fazele de construcție ale cetății de la Hunedoara], în Gyula Forster (szerk.), „Magyarország Műemlékei”, III, Budapeșt, A Franklin-Társulat Nyomása, 1913, p. 91.

³³ *Archaeologiai Értesítő*, 3, Budapeșt, 1870, p. 284.

pe care l-a învelit cu țiglă colorată și smălțuiă în culorile alb, roșu și verde, respectiv montarea în vârf a statuii din bronz (1873), element preluat, de asemenea, din proiectul lui Schulcz.³⁴ Din nefericire, lucrările de dulgherie de la șarpanta acoperișului turnului au fost atât de prost executate încât acesta s-a prăbușit, fiind nevoie de reconstruirea sa.³⁵

Dar cel care a produs cele mai mari prejudicii Turnului Buzdugan este Piacsek Gyula, care și-a început activitatea în calitate de șef al lucrărilor de restaurare de la Castelul Corvinilor în luna mai 1875.³⁶ Între lucrările efectuate de el se numără, din păcate, și tencuirea întregii suprafețe exterioare a turnului, ocazie cu care fresca a fost agresată prin numeroase lovituri de ciocan a căror urme se văd și astăzi. În urma acestei operațiuni, fresca de pe corpul turnului a fost puternic afectată, iar cea din partea superioară a turnului, distrusă aproape în totalitate. Aici s-au păstrat doar mici porțiuni în jurul ferestrelor și pe console.

Începând cu anul 1880, conducerea lucrărilor de restaurare este preluată de Khuen Antal și mai apoi de Möller István care a acționat în două direcții principale: finalizarea lucrărilor începute și remedierea greșelilor făcute cu ocazia restaurărilor anterioare.³⁷ De asemenea, Möller este primul dintre restauratori care a reușit să se desprindă de logica viziunii istoriste, propunând în anul 1914 un proiect de restaurare care avea la bază principiile școlii italiene de restaurare elaborate de către Camilio Boito (1879) și pe cele adoptate în cadrul Congresului de Arhitectură organizat la Madrid în 1904.

Lucrările din această perioadă de la Turnul Buzdugan se încadrează într-un program mai amplu de intervenții din zona de nord a castelului. La Turnul Buzdugan s-au efectuat lucrări de parament și zidărie, cu ajutorul cărora a fost finalizat interiorul camerei din partea superioară a turnului.³⁸ De asemenea, fotografiile din jurul anului 1900 ne indică intervenții la nivelul stratului de pigment al frescei, care demonstrează faptul că s-a încercat și restaurarea unei sau unor porțiuni de frescă.

În concluzie, putem spune că apariția, în jurul anului 1800, a primelor instituții și reglementări în domeniul protejării monumentelor și reacția societății occidentale la efectele nocive ale industrializării asupra ansamblurilor arhitecturale urbane nu au influențat decisiv, în Transilvania și Ungaria, atitudinea față de patrimoniul istoric construit decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Istoria Castelului Corvinilor de la Hunedoara în acest secol este împărțită în două perioade, de către incendiul din anul 1854. În prima parte a secolului, ca urmare a incendiilor petrecute după anul 1815, se derulează lucrări care nu modifică în esență înfățișarea castelului, acestea urmărind mai degrabă aspecte de natură pragmatică. Faptul că refacerea acoperișului Turnului Buzdugan se numără printre ultimele lucrări efectuate în această perioadă (1817-1827), indică rolul secundar jucat în economia castelului, mai ales ca urmare a pierderii funcției de turn de observație. Lucrurile se schimbă în momentul în care camerei din partea superioară a turnului i se găsește o nouă utilitate, aici fiind montat un ceas care va funcționa până la incendiul din 1854.

Însă, proiectele de restaurare propuse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au influențat decisiv și negativ aspectul Turnului Buzdugan. Fundamentate pe principiile

³⁴ R. Lupescu, *op. cit.*, p. 79.

³⁵ *Ibidem*, p. 51.

³⁶ I. Möller, *op. cit.*, p. 30.

³⁷ *Ibidem*, p. 31.

³⁸ Arhiva Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara, nr. 3369/1056.

curentului istorist, acestea urmăreau a conferi castelului o nouă identitate, izvorâtă din rolul de castel regal pe care era chemat a-l îndeplini după restaurare.

Este perioada în care, prin înălțarea acoperișului, aspectul Turnului Buzdugan s-a schimbat, iar eșuarea materializării proiectului de castel de vânătoare, compromisurile și jumătățile de măsură cu care s-a lucrat, au condus la deteriorarea și pierderea unei părți importante de frescă, răpindu-i, dincolo de valoarea patrimonială, mult din farmecul și frumusețea de odinioară (Fig. 6).

Fig. 1. Castelul Corvinilor din Hunedoara la începutul secolului XX.

Foto: Révhelyi Elemér.

Sursa: https://en.mandadb.hu/tetel/66511/Revhelyi_Elemer_kepei

Accesat în data de 20.05.2021.

Fig. 2. Turnul Buzdugan în secolul al XVIII-lea – *Prospect des Schlosses Hunniad* – 1735.

Sursa: Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest,
nr. inv. 68.113.

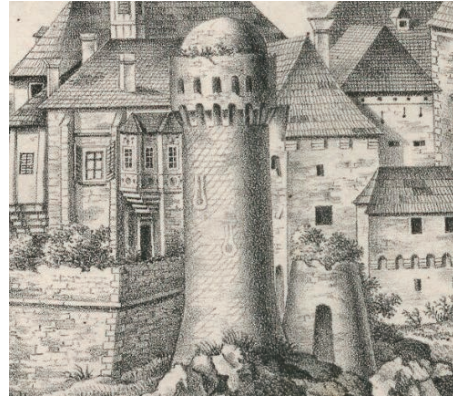

Fig. 3. Turnul Buzdugan în anul 1823 – detaliu. Gábor Döbrentei după István Baja Borbátvizi – *Vajda Hunyad Vára*, 1823.

Sursa: ONB <https://onb.digital/result/10D41783>
Accesat în data de 10.04.2021.

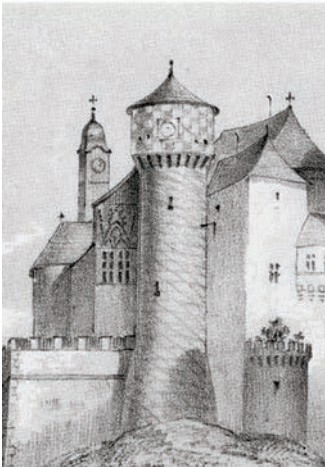

Fig. 4. Turnul Buzdugan în anul 1841 – detaliu. Carol Popp de Szathmári – *Vajda-Hunyad*.

Sursa: *Erdély képekben. Kiadja Szathmári Pap Károly, Lyceum egyesített könyv- és Könyvnyomó intézetében, Kolozsvár, 1841, planşa după p. 68.*

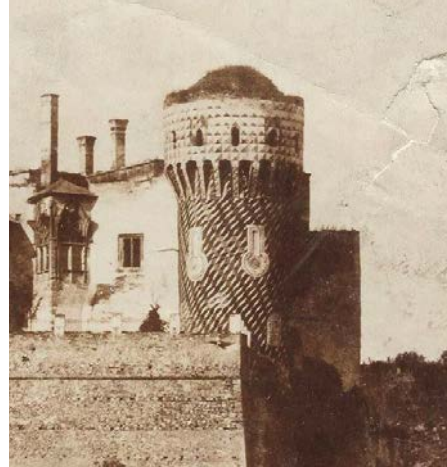

Fig. 5. Turnul Buzdugan după incendiul din 1854 – detaliu.

Sursa: István Möller,
A Vajda-hunyadi, planşa VI.

Fig. 6. Turnul Buzdugan la începutul secolului XX – detaliu.

Foto: Révhelyi Elemér.

Sursa: https://en.mandadb.hu/tetel/66654/Revhelyi_Elemer_kepei

Accesat în data de 20.05.2021.

Teodora-Daniela MOȚ

AMBIANȚA MUZICALĂ DIN TIMIȘOARA SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTULUI DE SECOL XX

THE MUSICAL MILIEU IN TIMIȘOARA DURING THE 19TH AND AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract: *This paper intends to present the cultural development of Timișoara, from the perspective of classical music and musical events during the 19th and early 20th century, as well as of the musical cultural associations and institutions that contributed to their organization. Thus, early in the multicultural, multi-confessional and multi-ethnic Timișoara, classical music occupied a very important place. Its beginnings were traced immediately after the establishment of the Habsburg administration, mainly spreading through the repertoires of the Catholic Church. From the first half of the 19th century, European classical music would begin to gain increasing importance in Timișoara, the third city in the Hungarian part of the Empire, which had a permanent theatre.*

"Opera", the common word used for theater in Timișoara, experienced great flourishing in the first half of the 19th century. Timișoara was the first city from present-day Romania where Liszt performed in November 1846, the city enjoying also in the autumn of 1847 the visit of Johann Strauss II, accompanied by his famous orchestra. "The Opera" from Timișoara would also have as its guest the Emperor Franz Joseph I himself, at the premiere of the opera "Cumanians" by Császár, on June 16, 1852. The Emperor spent three days in Timișoara and this grand event was organized in his honour.

In the 19th century Timișoara there were several musical reunions, which organized concerts in Timișoara's historical districts, the oldest and most complex of them being the "Philharmonic Society", which over time brought great artists to perform concerts in Timișoara. In September 1879 this society organized the tour of the famous composer Johannes Brahms, a tour undertaken with the violinist Joseph Joachim. All these events contributed to the ensuring of a musical cultural continuity of the city, to its outside popularization by the foreign great artists, to the increase of the interest, on the one hand, of as many foreign musicians as possible to perform in Timișoara and to visit it. On the other hand, these cultural events raised the awareness of the inhabitants of Timișoara for music and musical performances, as well as to the increasing importance of the introduction of an institutionalized framework in this regard.

Încă de timpuriu, în multiculturală, multiconfesională și multiethnică Timișoară, muzica clasică a ocupat un loc foarte important. Începuturile acesteia au fost trasate imediat după instaurarea administrației habsburgice, propagându-se îndeosebi pe filiera religioasă, prin intermediul repertoriilor Bisericii Romano-Catolice. Astfel, majoritatea bisericilor romano-catolice din întregul Banat construite în secolul al XVIII-lea, după cucerirea habsburgică, au fost înzestrate cu orgi construite în ateliere vieneze renumite.¹ În cadrul acestor lăcașuri de cult a fost stimulată, prin intermediul orgilor care au devenit adevărate instrumente de cult, cultivarea muzicii clasice instrumentale, în interiorul bisericilor romano-catolice fiind susținute concerte veritabile, în care accentul cădea din

¹ Franz Metz, *Te Deum Laudamus. Contribuție la istoria muzicii bisericești din Banat. Beitrag zur Geschichte der Banater Kirchenmusik*, București, Ed. ADZ, 1995, pp. 277-287; Dr. Franz Metz, *Orga din Banat și Constructorii ei. Contextul European prezentat în imagini. Catalogul expoziției*, München, Edition Musik Südost, 2017, pp. 3-24.

ce în ce mai mult pe profesionalism și pasiune.²

Din prima jumătate a secolului al XIX-lea, muzica clasică europeană va începe să dobândească o amploare tot mai mare la Timișoara, cel de-al treilea oraș din partea maghiară a Imperiului, care se bucura de existența unui teatru permanent, prin intermediul reprezentațiilor organizate la Teatrul comunal. Începuturile acestei instituții culturale sunt situate în secolul al XVIII-lea, fiind menționată pentru prima oară în procesul verbal al consiliului comunal german din luna mai a anului 1753.³ Opera, limbajul comun abordat de teatrul timișorean, a cunoscut în prima jumătate a secolului al XIX-lea o mare înflorire. În această perioadă au fost susținute spectacole precum: *Bărbierul din Sevilla* de Gioachino Rossini, *Faust* de Charles Gounod, *Don Juan* de Wolfgang Amadeus Mozart, *Paiațe* de Ruggiero Leoncavallo, *Fidelio* de Ludwig van Beethoven, *Norma* de Vincenzo Bellini, *Cavaleria rusticana* de Pietro Mascagni, *Freischütz* de Carl Maria von Weber, *Nevestele vesele din Windsor* de Otto Nicolai, *Lucrezia Borgia*, *Elixirul dragostei*, *Lucia de Lamermoor* și *Don Pasquale* de Gaetano Donizetti, *Roberto Diavolo* de Giacomo Meyerbeer, sau *Fra Diavolo* și *Muta din Portici* de Daniel Auber.⁴

Timișoara a fost primul oraș de pe actualul teritoriu al României în care a concertat Liszt, vizita sa transformându-se într-o adevărată sărbătoare în oraș⁵, presa vremii relatând că acesta a fost primit de timișoreni cu flori și multă veselie, la data de 1 noiembrie 1846, și că „publicul meloman timișorean [...] i-a înmănat coroane de iederă de aur...”⁶. La plecare, după susținerea celor trei concerte din Timișoara, acestuia i-a fost organizată o retragere cu torțe⁷, iar la Lugoj trăsura i-a fost oprită de un grup de țărani entuziasmați și mândri de a avea printre ei „un domn cu adevărat mare și puternic”⁸. În urma acestor evenimente, Liszt avea să scrie încântat, cucerit de oraș, de locuitorii acestuia și de public și extrem de emoționat:

A fost o călătorie triumfală, fantastică, abia visată vreodată de un artist [...]. Cununa de lauri primită după cel de al doilea concert al meu în Timișoara va figura cu cinste printre cele cinci-șase suveniruri primite, care indică cele mai importante etape ale carierei mele⁹.

Timișoara s-a bucurat în toamna anului 1847 și de vizita lui Johann Strauss-fiul, însoțit de renumita sa orchestră. Aceste evenimente au fost conjugate cu turneul lui Liszt din noiembrie-decembrie 1846, ianuarie și mai 1847.¹⁰ Astfel, în cea de-a doua jumătate a anului 1847, Strauss-fiul va trece prin Cluj, Lugoj, Arad, Timișoara și Sibiu, iar în ianuarie 1848 prin București și Iași. După acestea se va reîntoarce la Timișoara, după cum relatează presa vremii:

Johann Strauss-fiul sosește în Timișoara să ne cânte și nouă răpitoarele

² Dr. Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Ed. Breit, Marquartstein, 1992, col. 2047-2049.

³ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara-Monografie istorică*, Timișoara, Editura G. Matheiu, 1943, vol. I, p. 247.

⁴ Braun Deszö, *Bánsági rapszódia*, Timișoara, Tipografia Sonntagsblatt, 1938, vol. I, p. 94.

⁵ István Lakatos, *Liszt Erdélyben*, Cluj-Napoca, Editura Minerva, 1943, p. 12.

⁶ Isidor Weinberg, *Momente și figuri din trecutul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1967, p. 79.

⁷ Braun Deszö, *op. cit.*, p. 37.

⁸ I. Weinberg, *op. cit.*, p. 81.

⁹ George Oprescu, *Istoria teatrului în România*, vol. 1, *De la începuturi până la 1848*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965, p. 151.

¹⁰ Dezső Legány, *Liszt in Hungary*, în Michael Saffle (ed.), „Liszt and his World. Proceedings of the International Liszt Conference held at Virginia Polytechnic Institute and State University 20-23 May 1993”, Franz Liszt Studies Series 5, Ed. Pendragon Press, Stuyvesant, New York, 1998, pp. 3-17.

valsuri. Să-l întâmpinăm cu toată dragostea noastră [...] ¹¹.

Aproape trei decenii mai târziu, în primăvara anului 1874 Johann Strauss-fiul va veni din nou la Timișoara și va susține, împreună cu orchestra *Langebach*, trei concerte legendare. Acestea au avut loc în sala Teatrului comunal, în sala Redutei și în curtea Fabricii. ¹²

Cu toate că în anul 1848 Timișoara a trecut prin grele încercări și a suferit grave distrugerii, evenimentele culturale muzicale nu au lipsit. Printre acestea s-au făcut remarcate concertele cântăreței Concetta Consentino, precum și ale pianistilor Seymour Schiff, din Anglia și Sofia Bohrer, originară din Hanovra, la care au participat activ și și-au adus contribuția și muzicienii autohtoni, Mihail Jaborsky, Paula Nigg, sau Franz Limmer. ¹³

Opera din Timișoara îl va avea ca oaspete, la premiera din 16 iunie 1852 a operei *Cumanii* de Császár, pe însuși împăratul Franz Joseph I, prezent la Timișoara pentru trei zile și în cinstea căruia a și fost organizat acest eveniment de gală. ¹⁴ Spectacolul s-a bucurat de așa un mare succes, încât împăratul și-a manifestat dorința ca acesta să fie pus în scenă și în capitala Ungariei. În cursul acestei vizite, Franz Joseph I și-a exprimat recunoștința față de trupele locale care au apărat Timișoara în timpul celor 107 de zile de asediu, în anul 1849, precum și în lupta de la 9 august, în urma căreia armata revoluționară maghiară a fost învinsă, punând piatra de temelie în Piața de Paradă (actuala Piață a Libertății) a Monumentului Victoria (cunoscut ca și Coloana Fidelității). Tot cu ocazia acestor trei zile petrecute la Timișoara, împăratul va sfinți și fundația noului teatru, a cărui construcție va începe în anul 1872. ¹⁵

Din anul 1857, fanfara militară a început să participe activ în cadrul spectacolelor muzicale organizate la Timișoara. La 2 martie 1858 a avut loc premiera oratorului *Anotimpurile* al compozitorului austriac Franz Joseph Haydn. După 1860 tot mai mulți artiști europeni de renume vor concerta la Timișoara. De remarcat au fost concertele susținute în octombrie 1867 de soprana italiană Carlotta Patti, de violoncelistul și compozitorul din Boemia, David Popper, de pianistul și compozitorul german, Rudolf Willmers, precum și de celebrul violonist maghiar și fondator al școlii violonistice din Rusia, Leopold Auer. ¹⁶

În secolul al XIX-lea, în Timișoara au activat mai multe reuniuni de cântări, care organizau concerte în cartiere, cea mai veche și mai complexă dintre acestea fiind „Societatea Filarmonică”, înființată în octombrie 1871 ¹⁷, singura care, datorită corului său mixt și orchestrei proprii, combinate la spectacole mai mari cu capela militară, putea interpreta lucrări simfonice și oratorii. Din anul 1872, în cadrul „Societății Filarmonice” au început să activeze și femei, putându-se astfel constitui coruri mixte și interpreta repertorii vocal-simfonice sau operă. ¹⁸ Până în anul 1875, când societatea a închiriat

¹¹ I. Weinberg, *op. cit.*, p. 109.

¹² Braun Deszö, *op. cit.*, p. 44.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „Temesvarer Zeitung”, nr. 142, 15 iunie 1852, pp. 1-3; nr. 143, 16 iunie 1852, pp. 1-2; nr. 144, 17 iunie 1852, p. 2.

¹⁵ Braun Deszö, *op. cit.*, p. 72.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹⁷ Franz Metz, *Societatea Filarmonică din Timișoara. 125 de ani de la înființare (1871-1996)*, Timișoara, Editat de Filarmonica „Banatul” Timișoara, 1996, pp. 7-8.

¹⁸ Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art,

un spațiu în clădirea hotelului „Principele moștenitor Rudolf”, aceasta își organiza provizoriu repetițiile în case particulare.¹⁹ Printre reprezentațiile susținute de societate se numărau și balurile mascate, revelioanele, precum și concertele organizate cu ocazia diverselor manifestări aniversare. La mijlocul lunii august 1891, în timpul expoziției Industriale și Agricole a Ungariei de Sud (19 iulie-3 octombrie 1891), la aniversarea a 20 de ani de la înființarea „Societății Filarmonice” și a sărbătoririi celor 20 de ani de activitate a corului acesteia, a fost sfințit și noul steag al societății în cadrul unui concurs de cânt pe țară, la care au participat cele 13 asociații de cântări din Ungaria de Sud.²⁰ Toate acestea au organizat o mare festivitate la care au participat și corurile din Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Lipova, Sănnicolau Mare, Reșița, Oravița, Stamora Germană, Steierdorf (Anina), Vârșeț, Szeged, Budapesta, Panciova, Eger, Debrețin, dar și Sibiu. La sfârșitul celebrării a avut loc un măreț concert la care au participat peste 3000 de coriști ai corurilor reunite, organizat într-un pavilion special construit pentru această ocazie deosebită.²¹

În cartierul Cetate din Timișoara, alături de „Societatea Filarmonică” mai exista „Reuniunea de cântări a tipografilor *Typographia*”, înființată în anul 1891 și „Reuniunea Maghiară de cântări *Magyar Dalárda*”, înființată în anul 1903.²² Cea mai activă și cu cei mai mulți membri a fost „Reuniunea de muzică și cântări din Fabric”, înființată în anul 1875, care participa, împreună cu „Societatea Filarmonică”, la toate manifestările mai importante. În afară de aceasta, în cartierul Fabric își mai desfășurau activitatea și: „Gewerbeharmonia”, înființată în anul 1885 de către meseriași, „Reuniunea românească de cântări din Timișoara-Fabric”, înființată în anul 1896, axată mai ales pe cântarea românească liturgică, și „Reuniunea de cântări greco-catolică”, fondată în anul 1900. În Iosefin au activat „Clubul Timișorean de cânt”, înființat în 1882, și „Clubul de lectură și cânt al atelierelor de cale ferată”. În Elisabetin își desfășurau activitatea „Reuniunea română de cântări din Elisabetin”, ale cărei baze au fost puse în anul 1894 și „Reuniunea de cântări *Arion*”, întemeiată în 1897.²³

În Mehala, unită în anul 1910 cu Timișoara, se găseau trei reuniuni de cântări, și anume: „Reuniunea sârbească de cântări *Zora*”, înființată în 1903, „Reuniunea de cântări”, fondată în 1904, și „Clubul de cântări *Mehalai Dalkör*”, întemeiat în 1908. Aceste reuniuni au susținut spectacole de masă cu ocazia unor evenimente deosebite, precum celebrarea centenarului din anul 1882, sau deschiderea Expoziției Industriale și Agricole a Ungariei de Sud, din 1891. Totodată, acestea au câștigat mai multe premii cu ocazia participării la diferite concursuri desfășurate în diverse colțuri ale țării.²⁴

Din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la invitația lansată de „Societatea Filarmonică”, au susținut concerte la Timișoara mari artiști ai vremii, precum: violoncelistul și compozitorul din Boemia, David Popper (1873); violonistul, compozitorul și profesorul de muzică maghiar Jenő Hubay, cunoscut și după numele său german Eugen Huber (1876); renumitul violonist și compozitor romantic spaniol

2016, p. 368.

¹⁹ Josef Geml, *op. cit.*, p. 369.

²⁰ Franz Metz, *op. cit.* p. 14.

²¹ Ioan Tomi, *Corul Filarmonicii „Banatul” Timișoara, 1951-2001 – 50 de ani de activitate. Monografie*, Timișoara, Editura Miron, 2001, pp. 14-15.

²² Josef Geml, *op. cit.*, p. 282.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, pp. 282-283.

Pablo de Sarasate (1877); compozitorul și violonistul polonez Henryk Wieniawsky (1877); violonistul, compozitorul, dirijorul și pedagogul maghiar Joseph Joachim (1879); faimosul compozitor romantic, pianist și dirijor german Johannes Brahms (1879); violonistul, academicianul, dirijorul și compozitorul maghiar Leopold Auer (1881); violonistul și compozitorul ceh František Ondříček (1893); violonistul și compozitorul ceh Jan Kubelík (1900); compozitorul, dirijorul și pedagogul român Gheorghe Dima (1902); baritonul român de talie europeană Dimitrie Popovici der Bayreuther (1902), al doilea director al Operei din Cluj-Napoca; compozitorul și pianistul maghiar Béla Bartók (1906); soprana română Lucia Cosma (1907), precum și solistele de operă suedeze, surorile Sigrid și Walborg Svärdström (1911).²⁵

În luna septembrie 1879, datorită „Societății Filarmonice”, a fost organizat la Timișoara turneul faimosului compozitor Johannes Brahms, „eroul pianului”²⁶, turneu întreprins alături de violonistul Joseph Joachim, „regele viorii”²⁷, „moment de vârf al celei de-a doua jumătăți din secolul XIX, unul din cele mai importante evenimente muzicale din Timișoara”²⁸. Acest turneu a reprezentat un veritabil triumf pentru cei doi vechi prieteni, artiști celebri ai întregii Europe. Concertul care a avut loc la data de 15 septembrie 1879²⁹, la Timișoara, a produs un mare entuziasm și forfotă în întregul oraș.³⁰ Un mare număr de locuitori avântați au ieșit pe străzi pentru a surprinde trecerea celor două mari personalități muzicale, iar audiența a umplut complet sala de spectacole a Redutei, înghesuindu-se chiar și în galerie.³¹ Performanța celor doi muzicieni renumiți a rămas vreme îndelungată întipărită în memoria orașului.³²

Deosebitele evenimente muzicale prilejuite de turneul Brahms-Joachim la Timișoara nu au scăpat neobservate de criticii muzicali ai vremii, părerile acestora fiind favorabile în cea mai mare parte, apreciind faptul că:

Fără îndoială Brahms se numără printre cei mai de seamă compozitori ai prezentului. Lucrul acesta îl arată și Concertul pentru vioară în re major pe care l-a dedicat lui Joachim și care, atât în concepție, cât și în realizare, se ridică la înălțimea celorlalte capodopere ale genului.³³

iar

modul ilustrat de Joachim în mânăuirea arcușului în lucrarea aceasta polifonică este de o iscusință artistică încă neatinată de vreun alt violonist. Legato-urile,

²⁵ Ioan Tomi, *Filarmonica „Banatul” Timișoara. Monografie*, Timișoara, Editat de Filarmonica „Banatul” Timișoara, 1997, p. 8; <https://filarmonicabanatul.ro/index.php/informatii/istoric/8-istoricul-filarmonicii-banatul-timisoara>, consultat la data de 01 iunie 2021.

²⁶ Josef Brandeis, Erwin Lessl, *Temeswarer Musikleben*, București, Editura Kriterion, 1980, p. 34; *Brahms und Joachim*, în „*Temesvarer Zeitung*”, nr. 208, 11 septembrie 1879, p. 3.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Josef Brandeis, Erwin Lessl, *op. cit.*, p. 35; *Konzert Brahms-Joachim*, în „*Temesvarer Zeitung*”, nr. 213, 17 septembrie 1879, p. 3.

²⁹ *Johannes Brahms im Briefwechsel mit Joseph Joachim, Zweiter Band*, Andreas Moser (ed.), Berlin, Ed. Dearbooks, 2014, pp. 163-165.

³⁰ Josef Brandeis, Erwin Lessl, *Temeswarer Musikleben*, București, Editura Kriterion, 1980, p. 34; *Konzert Brahms-Joachim*, în „*Temesvarer Zeitung*”, nr. 213, 17 septembrie 1879, p. 3.

³¹ *Ibidem*.

³² Ludwig Koch, *Brahms-Bibliografie*, Budapesta, Ed. Stadtbibliothek, 1943, pp. 21-22; Franz Metz, *op. cit.*, 1995, pp. 27-29.

³³ Klaus Kessler, *Cronică târzie – Turneul de concerte al lui Johannes Brahms și Joseph Joachim în Banat și Ardeal-1879*, București, Editura Muzicală, 1984, pp. 76-77.

arpegiile, nuanțările sale de la pianissimo până la fortissimo sunt inimitabile și ating limitele maxime ale posibilului. Claritatea miraculoasă a sunetului scos de el n-a fost încă atinsă de niciun alt artist³⁴.

„Temeswarer Zeitung” din 19 septembrie 1879 aprecia faptul că:

Între artiștii care evită superficialitatea și exploatarea efectelor, stă pe primul loc violonistul Joseph Joachim. [...] Execuția sa inspirată, inegalabilă, este un model pentru perfecțiunea violonistică. Realizarea sa artistică îl ridică deasupra tuturor violoniștilor lumii. Înainte de orice, este un cunoscător al muzicii. Talentul său, unic în felul lui, l-a pus în serviciul artei unice și adevărate. Independent de poziția sa în lumea germană, el exercită, o influență îndrumătoare asupra tuturor soliștilor din lume³⁵.

Deși Brahms nu se făcuse remarcat atât de mult ca pianist, a impresionat prin concepția sa severă și exactă, cât și prin bravura, duioșia și sensibilitatea intimă³⁶.

Ecourile reverberante ale turneului din septembrie 1879, întreprins de Johannes Brahms și Joseph Joachim, s-au propagat în întreaga Transilvanie, „Cotidianul transilvănean german”/„Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, în numărul din 18 septembrie 1879, relatând:

Societatea Filarmonică, în deplina cunoaștere a artiștilor Brahms și Joachim, a aranjat după concert o ceremonie de bun rămas. Succesul concertului a fost cu adevărat extraordinar. Oratorul oficial Strasser a toastat excepțional. I-a răspuns Joachim. O delegație a Asociației din Lugoj i-a invitat pe artiști să dea și acolo un concert, dar din lipsă de timp a trebuit să fie refuzată. Înainte de miezul nopții, Joachim și Brahms au părăsit orașul dorind să cunoască frumusețile Ardealului³⁷.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea vor fi continuate la Timișoara repertoriile de operă italiană și germană, cu unele premiere precum: opereta *Liliacul* de Johann Strauss (1875), opera *Lohengrin* de Richard Wagner (1877), *Carmen* de Georges Bizet (1884), opereta *Voievodul ȋrganilor* de Johann Strauss-fiul, *Traviata*, *Rigoletto*, *Trubadurul*, *Nabucco*, *Don Carlos* de Giuseppe Verdi, opereta *Farmecul unui vals* de Oscar Straus, opera *Hänsel și Gretel* de Engelbert Humperdinck, *Povestirile lui Hoffman* de Jacques Offenbach, dar și *Iancu de Hunedoara* de Erkel Ferenc, *La Șezătoare* de Tiberiu Brediceanu, sau *Coliba din Alpi* de Franz Limmer. Deși, la Timișoara, Verdi avea să devină cel mai admirat compozitor italian, operele *Trubadurul* și *Rigoletto* inițial nu au fost apreciate, am putea spune chiar desconsiderate, un cronicar al vremii afirmând că „nici într-un caz nu reprezintă un câștig pentru literatura de operă”³⁸.

Până în anul 1873, spectacolele muzicale au fost organizate în clădirea pe locul căreia a fost construit, în anul 1879, Liceul Real Orășenesc (astăzi Liceul Teoretic Nikolaus Lenau). În noua clădire, pe locul cazarmei de cavalerie, a cărei piatră de temelie fusese sfințită de împăratul Franz Joseph I în cursul vizitei sale din iunie 1852,

³⁴ Klaus Kessler, *op. cit.*, p. 83.

³⁵ *Ibidem*, p. 79; *Über Musik und Musiker*, în „Temeswarer Zeitung”, nr. 216, 20 septembrie 1879, pp. 1-2.

³⁶ Klaus Kessler, *op. cit.*, p. 83.

³⁷ Braun Deszö, *op. cit.*, p. 117; „Cotidianul transilvănean german” („Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”), *Concert Brahms – Joachim în Timișoara*, Sibiu, 18 septembrie 1879.

³⁸ Braun Deszö, *op. cit.*, p. 60.

reprezentările au început la data de 1 octombrie 1874.³⁹ Edificată în stilul *Renaissance*, aceasta a fost proiectată de renumiții arhitecți din Viena, Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, specializați pe construcțiile dedicate vieții artistice, constructori a 48 de opere și clădiri de teatru europene, printre care se numărau și cele din Viena, Budapesta, Sofia, Praga, Szeged, Zürich, Odessa, Cernăuți, Cluj sau Iași.⁴⁰ Pe 1 mai 1880, chiar înainte de reprezentarea comediei maghiare de Szigligeti, *Domnia Femeii*, clădirea teatrului timișorean a ars aproape în întregime.⁴¹ Reconstruit cu minuțiozitate și cu o deosebită atenție, avându-se în vedere păstrarea arhitecturii originale, sub îndrumarea acelorași arhitecți, teatrul va fi reinaugurat la 12 decembrie 1882.⁴² Sala de spectacole a acestuia a fost prevăzută cu o cortină confecționată din fier și înzestrată cu mai multe ieșiri în caz de incendiu.⁴³

În concluzie, deși viața muzicală din Timișoara secolului al XIX-lea și începutului de secol XX s-a confruntat cu numeroase dificultăți, în lipsa unei sistematizări riguroase, numeroase structuri, grupuri de sine stătătoare sau chiar persoane individuale au avut inițiativa și și-au adus aportul la asigurarea și întreținerea unei adevărate revărsări de evenimente, care au asigurat o continuitate culturală muzicală a orașului. Totodată, marii artiști care au concertat la Timișoara în această perioadă au popularizat, la întoarcerea acasă, calități precum ospitalitatea timișorenilor, buna lor dispoziție, și cel mai important, deschiderea pe care aceștia o manifestau spre domeniul muzical. Toate acestea au contribuit la creșterea interesului, pe de o parte, a cât mai multor muzicieni străini de a concerta la Timișoara și de a o vizita, iar pe de altă parte, a locuitorilor din Timișoara pentru muzică și spectacolele muzicale, precum și la impunerea tot mai acerbă a introducerii unui cadru instituționalizat în acest sens.

Temesvár.

Partie der inneren Stadt über den Wällen.
Belvárosi részlet a sánczokon át.

Pl. 1

³⁹ Josef Geml, *op. cit.*, p. 275.

⁴⁰ Michael Sell, *The Theatres and Concert Halls of Fellner & Helmer*, Cambridge, Ed. Entertainment Technology Press Ltd, 2014, pp. 174-186.

⁴¹ Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, p. 249.

⁴² Josef Geml, *op. cit.*, p. 275.

⁴³ <https://www.agerpres.ro/unic-in-europa/2018/02/09/unicineuropa-teatrul-national-din-timisoara-a-renascut-mereu-din-propria-i-cenusa-asemeni-pasarii-phoenix--52082>, accesat la data de 11 iunie 2021.

Pl. 2

Pl. 3

Pl. 4

Pl. 5

Pl. 6

Pl. 7

Luminița CORNEA

SCRIITORUL ROMULUS CIOFLEC ȘI GAZETA TRANSILVANIEI

THE WRITER ROMULUS CIOFLEC AND THE TRANSYLVANIAN GAZETTE

Abstract: My presentation will focus on the involvement of the members of the Cioflec family in the cultural climate of Brașov, highlighting the presence of writer Romulus Cioflec in the pages of "Gazeta Transilvaniei".

The Cioflec family, who came from Araci, a village which lies on the border of the Szeklerland, but very close to Brașov, had often sympathized over the years with the ideals of the scholars of Brașov. Dimitrie Cioflec (1829-1891) was a teacher at the Romanian schools in Brașov and was motivated by the intellectual atmosphere of Brașov in the second half of the 19th century. Urged by George Barițiu, he created the first collection of Transylvanian folklore, immediately after the publication of the collection of popular poems by Vasile Alecsandri (1852). He collected folklore from his native village of Araci and from the neighbouring area, being considered a true folklorist. Remus Cioflec (1880?-1960?) was a well-known publisher in the interwar period and founded a publishing house bearing his name, "Remus Cioflec Publishing House", with bookstores in the center of most Transylvanian cities and in Bucharest. The writer Romulus Cioflec (1882-1955) is connected to Brașov through his studies, through interaction with Brașov intellectuals and of course through his literary debut in "Gazeta Transilvaniei", where he would continue to contribute regularly. He started in 1904 with the shortstory "Călin". Although he published stories and shortstories in several publications in the following years, he remained consistent with this Brașov magazine. As a correspondent of the "Gazette", Romulus Cioflec published in 1907 (no. 190) and 1908 (no. 204), respectively, the first travel notes (numerous throughout his life): "Travel notes – Constanța and from Călugăreni to Rusciuc". Both correspondences appear in the permanent column "Foiletonul Gazeta Transilvania", on the first page. It was no small feat for a young man to have a column in a prestigious publication with a considerable track, such as "Gazeta Transilvaniei" from Brașov.

The lecture will comment on the contributions of Romulus Cioflec in the Brașov publication. It will include valuable data about the extraordinary four-week trip to Greece and Italy organized in 1911 by professor Iosif Blaga with his students from the "Andrei Șaguna" High School, in which Romulus Cioflec also participated, along with several other intellectuals from Brașov.

Familia Cioflec, originară din satul Araci, aflat în Țara Bârsei, într-o margine a Secuimii, foarte aproape de Brașov, s-a identificat de multe ori, de-a lungul anilor, cu preocupările și idealurile cărturarilor brașoveni. Înainte de a relata prezența scriitorului Romulus Cioflec în paginile publicației „Gazeta Transilvaniei”, numim câțiva membri ai familiei Cioflec, care s-au identificat cu preocupările cărturarilor brașoveni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Dimitrie Cioflec (1829-1891), unchi al scriitorului, dascăl la școlile românești din Brașov, stimulat de atmosfera intelectuală a Brașovului celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, la îndemnul lui George Bariț, realizează prima colecție de folclor din Ardeal, imediat după apariția colecției de poezii populare a lui Vasile Alecsandri (1852). Culege folclor din satul natal Araci și din satele învecinate, fiind considerat un adevărat folclorist.¹

¹ Poezii populare culese de Dimitrie Cioflec, ediție îngrijită și prefăcută de L. Cornea, postfață de I. Lăcătușu,

Remus Cioflec (1880?-1960?), văr al scriitorului, cunoscut editor în perioada interbelică, înființează editura ce-i poartă numele, cu librării în centrul marilor orașe transilvănene și în București. *Editura Remus Cioflec* a tipărit, pe lângă literatură română, importante cărți ale literaturii universale, cele mai multe traduse pentru prima dată în românește.

Virgil Cioflec (1874-1948), văr al scriitorului, prozator, critic de artă și filantrop, a donat, în data de 26 iunie 1930, Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj, o colecție valoroasă de tablouri ale pictorilor români, toate lucrările de pictură și sculptură pe care le-a achiziționat de-a lungul vieții, 77 de tablouri și desene și două busturi. Astfel, s-a înființat *Pinacoteca Virgil Cioflec* din Cluj, care, ulterior, împreună cu exponatele *Muzeului Ardelean*, a reprezentat nucleul central de exponate ale Muzeului de Artă din Cluj. Colecția Virgil Cioflec (expusă pentru public, prima dată, în anul 1933) reprezintă și astăzi nucleul valoric al patrimoniului Muzeului de Artă clujean.²

Frații scriitorului Romulus Cioflec, profesorii Constantin (1880-1972) și Silvestru (1889-1969), precum și juristul Victor (1887-1972), formați intelectual în Brașovul de la cumpăna celor două secole, al XIX-lea și al XX-lea, au fost apreciați ca profesioniști în domeniul lor în capitala Banatului, Timișoara, unde s-au stabilit.³

Scriitorul **Romulus Cioflec** (1882-1955) este legat de Brașov prin studii, prin relațiile cu intelectualii brașoveni și prin colaborarea statornică la „Gazeta Transilvaniei” („Gazeta de Transilvania”), primul ziar politic, informativ, cultural al românilor din Transilvania, apărut în Brașov, la 12 martie 1838, cu o îndelungată apariție, până în 1944.⁴

Romulus Cioflec a îmbogățit literatura română cu proză scurtă, romane, memoriale de călătorie, piese de teatru și o relativ bogată corespondență. Mai întâi, Romulus Cioflec se evidențiază ca autor de schițe și povestiri. Cunoscându-le, George Călinescu, în monumentală sa *Istorie*, scrie că Romulus Cioflec „se interesează de oameni ce luptă pentru pâine, de suflete fără noroc în mediul rural”⁵. Este laureat al Academiei Române, primind, în anul 1938, Premiul „I.H. Rădulescu” pentru romanul *Vârtejul* (1937)⁶, recomandat de Mihail Sadoveanu, care afirmă că autorul „prezintă un chip nou și original, izvorât din peisagiul Târnei și datinile pământurilor ardeleni”⁷.

În cele ce urmează, avem în vedere cele mai relevante colaborări ale lui Romulus Cioflec la „Gazeta Transilvaniei”. Semnificativ este faptul că debutul lui Romulus Cioflec în literatură este în „Gazeta Transilvaniei”, în numărul din 1/14 octombrie 1904 (numărul de duminică, 40), în cadrul rubricii *Foiletonul „Gazetei Transilvaniei”*, cu povestirea *Călin*. Autorul nu și-a uitat textul de debut, incluzându-l, peste câțiva ani, în

Societatea de Științe Filologice, Filiala Sfântul Gheorghe, 1994.

² V. Beneș, *Pinacoteca „V. Cioflec”*, în „Gazeta ilustrată”, nr. 1-2, ian.-febr. 1938; O.L. Dimitriu, *Fundația Virgil Cioflec instituție de cultură românească la Cluj*; V. Grigorescu, *I se spunea... BOIERUL!*, în revista „SUD”, anul XVII, nr. 8-9-10 (161-163), august-octombrie 2014, pp. 10, 12.

³ L. Cornea, *Studii și articole literare*, cu o postfață de I. Popescu-Topolog, Brașov, Editura Pastel, 2014, pp. 6-10.

⁴ I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești: 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale, 1996.

⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 637.

⁶ L. Cornea, *Romulus Cioflec, o viață în imagini*, Sfântu Gheorghe, Centrul Cultural Județean Covasna, 2016, p. 38; L. Cornea, *Aspecte ale receptării critice a prozatorului Romulus Cioflec*, în „Studii și articole literare”, cu o postfață de I. Popescu-Topolog, Brașov, Editura Pastel, 2014, pp. 39-50.

⁷ *Analele Academiei Române*, Tomul 58, Ședințele din 1937-1938, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1938, pp. 212-213 (Ședința din 4 iunie 1938).

primul său volum de nuvele și schițe, intitulat *Doamne, ajută-ne!* (1907).

Deși de mici dimensiuni, povestirea *Călin* este structurată pe două planuri, narând moartea unui dorobanț în asaltul redutelor turcești din jurul Plevnei. Inspirația este livrescă, având în vedere că scriitorul a abordat tema războiului fără a avea nici măcar experiența serviciului militar. Focalizarea narațiunii este, însă, pe stările psihologice, ceea ce aduce un plus de valoare acestei schițe de debut.

Nu interesează aspectele războiului, ci situațiile psihologice prin care trece soldatul rănit, Călin. Chinul fizic declanșează suferința psihică, „tot sufletu-i plânge de durere”. Propozițiile scurte, eliptice, transmit puternice sentimente, dar și perioadele de conștient-inconștient prin care trece personajul, până la zbuciumul final, când „fața i se-ngroapă-n mocirlă într-un amar suspin”. Remarcabilă este descrierea în evoluție a muribundului care „cade-n amorțire”, în subconștient, trimițându-l la casa părintească, unde mama „istovită de dor, tocmai murise”. Arhaismele, expresiile inedit alcătuite, lexicul specific perioadei și locurile evocate redau tensiunea psihologică.

Pentru început de secol XX, socotim povestirea de debut *Călin* o mică bijuterie epică. În argumentarea noastră, pe lângă cele exemplificate mai sus, menționăm prima cronică literară, la primul volum (unde se află povestioara *Călin* a scriitorului Romulus Cioflec), realizată de istoricul și criticul literar N.I. Apostolescu (1876-1918), publicată într-o prestigioasă revistă, *Literatura și arta română*.⁸ În finalul cronicii, acesta afirmă:

În general vorbind, însă, volumul d(omnu)lui R(omulus) Cioflec arată, dacă nu pe un fruntaș novelist de viitor, pe un distins prozator⁹.

În anul 1907, când îi apare și primul volum, *Doamne-ajută-ne!*, Romulus Cioflec se afla în București, bibliotecar la Academia Română, dar era și corespondent la „Gazeta Transilvaniei”. De atunci, în sufletul lui se naște dorul de călătorie, de a-și cunoaște Țara, cu dorința arzătoare a oricărui român ardelean. Ne amintim în această privință notele lui George Bariț, profesor la Gimnaziul Românesc Ortodox din Brașov, care, în vara anului 1836, pleacă împreună cu Timotei Cipariu la București. Pe amândoi îi mâna dorința de „a intra într-o țară românească cu adevărat”, cum scrie G. Barițiu. La fel și Timotei Cipariu, care „tot acea nerăbdare o avea, tot cu acea fierbințeală doream amândoi [...] să călcăm pe pământ românesc”¹⁰.

În calitate de corespondent al publicației „Gazeta Transilvaniei” din Brașov, Romulus Cioflec a debutat ca memorialist, publicând în anul 1907 și, respectiv, anul 1908, primele însemnări de călătorie *Note de călătorie – Constanța*¹¹ și *De la Călugăreni la Rusciuc*¹².

Ambele corespondențe apar în rubrica permanentă *Foiletonul Gazetei Transilvania*, ceea ce nu este puțin lucru ca un tânăr să aibă o rubrică într-o publicație de prestigiu și cu o vechime considerabilă, cum era „Gazeta Transilvaniei”.

În cele două însemnări de călătorie, de la Constanța și de la Călugăreni-Giurgiu-Ruse, remarcăm că, asemenea oricărui corespondent al unui ziar, transmite date precise,

⁸ N. Scurtu, *O nouă contribuție la receptarea operei lui Romulus Cioflec*, în „Caietele de la Araci”, anul IV, nr. 1(5), iunie 2016, pp. 14-15.

⁹ N.I. Apostolescu, *Romulus Cioflec – Doamne ajută-ne*, în „Literatura și arta română”, 11, nr. 3, 25 martie 1907, p. 193 (Cronica literară și artistică).

¹⁰ M. Anghelescu, *Lăna de aur. Călătorii și călătoriile lor în literatura română*, București, Editura Cartea Românească, 2015, pp. 49-50.

¹¹ *Note de călătorie – Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, anul LXX, nr. 190/28 august 1907.

¹² *De la Călugăreni la Rusciuc*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 204/17 septembrie 1908.

la obiect, așa cum putem observa și în textele pe care le avem în vedere: după titlu, laconic scris, este data: „De la Constanța. 25 august 1907”, respectiv, „De la Călugăreni la Rusciuc. București, 14 sept. 1908”. Urmează informația că a ajuns, de câteva zile, în Constanța, „stațiune balneară maritimă”, că timpul este splendid, că sunt mulți vizitatori care fac băi la Mamaia. Apoi, o informație pentru noi, cei de astăzi, cu valoare documentară: distanța de la Constanța la Mamaia „se parcurge cu trenul, care face șase curse pe zi”.

Însă, în aceste note identificăm pregnant prezența scriitorului care reproduce emoția în fața tabloului oferit de stațiune, dar și de mare. Astfel, plaja de la Mamaia este „splendidă”. Furtuna care s-a dezlănțuit asupra Constanței este „teribilă”, „un vânt grozav suflă”, care „a dezlănțuit numeroși arbori și a descoperit mai multe case”. Recunoaștem în propoziția „Se văd valurile spumegânde ale mării furioase” două epitete personificatoare, din care primul, exprimat printr-un gerunziu acordat, este un procedeu specific stilului scriitorului Romulus Cioflec.

Priveliștea mării în furtuna „grandioasă dar și cutremurătoare” rămâne în memoria cititorului, fapt ce ne demonstrează că obiectivul corespondentului nu este numai acela de a oferi informații, ci și acela de a sensibiliza, de a conștientiza cititorul de frumusețea meleagurilor descrise.

Informațiile corespondentului sunt transmise într-un stil direct, un fel de știri pe scurt: vaporul *Regele Carol*, plecat din Constantinopol, surprins de furtună, „va sosi astă-noapte în port”, doar „grație abilității căpitanului și a solidității vasului”; „lumea de aici” este preocupată de o dramă conjugală petrecută de curând la hotel *Carol* etc.

Romulus Cioflec vede călătoria ca pe o poveste, încât transmite nu numai informații stricte, specifice corespondentului de ziar, ci, de fiecare dată, farmecul însemnărilor sale de călătorie constă în îmbinarea observațiilor cu caracter gazetăresc cu observațiile făcute direct asupra naturii, asupra obiectivelor culturale ori asupra propriilor sentimente.

Într-o „frumoasă excursiune cu trăsura până la băile din Techirghiol”, află de băile Movilă „unde am fost delectați cu câteva arii cântate de distinsa cântăreață de la Operă, dna Herescu”. Romulus Cioflec, iubitor al muzicii de operă, apreciază o cunoscută soprană a vremii, Maria Herescu (1866-1939), cu studii de canto la Milano.

Ultima parte a corespondenței de la Constanța evidențiază cultura clasică a autorului, dar și mândria de a exista pe meleagurile românești un oraș precum Constanța, oprindu-se asupra istoriei reale și legendare a localității. Cu aceeași mândrie este amintit podul de la Cernavodă, inaugurat cu zece ani în urmă. Perspectiva viitorului este măreață, Constanța „deschizând Europei drumul cel mai scurt spre bogatele țărături ale Gangelui”.

Însemnarea de călătorie *De la Călugăreni la Rusciuc*, chiar dacă are în titlu specificate două localități, autorul prezintă trei așezări prin care trece în călătoria sa. Plecând cu trăsura din „Călugărenii județului Vlașca”, pe o șosea frumoasă și îngrijită, ajungând la Giurgiu după două ore și jumătate, apoi, cu bilet de „liberă trecere”, intră în Bulgaria cu vasul *Dorobanțul* „care face serviciul între Giurgiu și Rusciuc”.

În apropiere de Giurgiu, zărește valea Dunării „ca o lamă a unui paloș uriaș culcat la pământ”. Observă că orașul „stă ceva mai sus, fiind ferit de inundațiile pe care bătrânul Istru le cauzează, cam la a treia primăvară, pe toată valea Dunării”. Giurgiul este orașul românesc „cel mai apropiat de Balcani și cel cu mai multe legături odinioară cu Împărăția turcească, dar n-are nimic oriental, decât câțiva turci, care vând fructe mai ieftine ca la București”. Gazetarul-călător apreciază, în special, curățenia și aranjarea edilitară a orașului: „Străzile îngrijit pavate și curate se adună toate în centrul orașului,

ca razele în jurul unei stele”.

Cele două corespondențe apărute în „Gazeta Transilvaniei”, semnate cu inițialele C. și, respectiv, R.C., reprezintă consemnarea unor călătorii scurte, însemnări de mici dimensiuni, totuși ele anticipează însemnările de călătorie substanțiale ce vor fi publicate în revistele vremii în anii următori, precum și volumele de călătorie.

În numărul 83 din anul 1911 al publicației „Gazeta Transilvaniei”, se află un text semnat Silvestru Cioflec (frate al scriitorului) cu titlul *În jurul Peninsulei Balcanice spre Italia*.¹³ Este o descoperire importantă care aduce clarificări asupra memorialelor de călătorie realizate și publicate de Romulus Cioflec, în 29 de episoade, în urma excursiei efectuate împreună cu profesorul Iosif Blaga și grupul său de elevi de la Gimnaziul românesc Andrei Șaguna din Brașov, în primăvara anului 1911.¹⁴

Cele 29 de episoade au fost publicate de Romulus Cioflec în ziarul „Românul” din Arad, cu care, în acea perioadă, scriitorul avea contract strict de colaborare, fiind prim-redactor. De la început ne-a mirat numărul de 29, în loc de unul rotund, 30. La aceasta se adaugă faptul că nu era menționată prima parte a călătoriei, aceea de la Brașov la Constanța. Am găsit o oarecare explicație în nota *Oaspeți brașoveni în București*, semnată *Correspondent*, publicată în „Românul” înaintea celorlalte episoade, care ar putea constitui un prim episod. Această opinie a noastră, avansată în *Introducere* la volumul publicat în 2017¹⁵, ar fi putut fi valabilă dacă nu am fi descoperit, de curând, episodul semnat *Silvestru Cioflec*. Numele fratelui scriitorului nu apare în alte numere ale publicației brașovene, nici în alte publicații. Opinia noastră este că acest text fusese scris de Romulus Cioflec (stilul este clar al scriitorului), care însă nu putea publica în „Gazeta Transilvaniei” având contract cu „Românul”, poate nici nu a dorit, deoarece apare în text și numele lui. Textul se constituie într-o informație prețioasă pentru brașoveni, de aceea era necesar să apară în *Gazetă*, ziar mult citit de locuitorii orașului de sub Tâmpa. Acest prim episod oferă informații explicite despre data exactă a plecării din Brașov:

Din Brașov am plecat joi, în 31 martie la 5 ore a.m., am ajuns în București la 11 și am plecat iarăși la 4 p.m. Eram 24 de școlari [...]

despre impresiile din sufletele elevilor, care, entuziasmați, au trecut granița pe la Predeal, în România; despre componența grupului, cu numele exact al participanților maturi. Astfel, îl găsim notat pe avocatul N. Garoiu, menționat și de poetul Lucian Blaga, în volumul său memorialistic *Hronicul și cântecul vârstelor*, care evocă (după vreo patruzeci și cinci de ani) aceeași excursie la care a participat ca elev al Liceului Șaguna din Brașov.¹⁶

În numărul 172 din „Gazeta Transilvaniei”, anul 1913, aflăm o „notă” de călătorie semnată Romulus Cioflec, al cărei final ne-a trimis la o fotografie datată 20 iulie 1913, în care Romulus Cioflec este împreună „cu deputați din Dieta Bucovinei”, la „Turtucaia din România Nouă” (cum este însemnat pe verso). Fotografia este reprodusă de noi în

¹³ S. Cioflec, *În jurul Peninsulei Balcanice spre Italia*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, anul LXXIV, nr. 83, număr popular 16, sâmbătă 16 (29) aprilie 1911, pp. 3-4.

¹⁴ L. Cornea, *Romulus Cioflec și însemnările sale de călătorie*, studiu introductiv la volumul „Romulus Cioflec, Însemnări de călătorie, de prin reviste adunate”, Ediție îngrijită de L. Cornea, Centrul de Cultură al Județului Covasna, Sfântu Gheorghe, 2020, pp. 5-24.

¹⁵ R. Cioflec, *De la Dunăre – în jurul Peninsulei Balcanice, prin Italia – la Dunăre*, text ales și stabilit, introducere și note de L. Cornea, Sf. Gheorghe, 2017.

¹⁶ L. Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1979, pp. 104-120.

volumul *Romulus Cioflec, o viață în imagini*¹⁷. Trimiterea este la memorialul de călătorie în Cadrilater, intitulat *Spre noua țară*¹⁸, care ne-a fost semnalat de către cercetătorul ieșean dr. Victor Durnea de la Institutul „Al. Philippide” al Academiei Române.¹⁹

În iulie 1913, Romulus Cioflec, tânăr călător împătimit, nu pierde ocazia de a face o scurtă călătorie în *România nouă*, la Turtucaia, unde „nu fără emoție, punem piciorul pe noul pământ românesc”. Înfățișarea călătoriei cu trenul de la București la Oltenița, apoi trecerea Dunării cu bacul, zugrăvirea orașelului Turtucaia cu locuitorii lui, adevărate imagini document de acum peste o sută de ani, ni-l dezvăluie pe Romulus Cioflec ca pe un scriitor al notației precise, cu simț critic când se referă la anumite aspecte ale societății contemporane de dincolo și de dincoace de Carpați. Romulus Cioflec include și o emoționantă povestire despre o familie de învățători români, soții Niculescu, care, după peripecțiile prin care au trecut, s-au înapoiat „la Turtucaia, la copilul și la școala lor, deasupra căreia fâlfâia drapelul României”. În final, autorul divulgă date despre fotografia menționată mai sus, dezvăluind identitatea celor fotografiati: soții Niculescu – învățători, domnii Mihail Chisanovici și dr. Romul Reut, deputați în Dieta Bucovinei, domnul V. Alexandrescu, subcomisar în Oltenița

și subsemnatul; adică un român din România nouă, o româncă din Macedonia – și ce româncă! – doi bucovineni, un român din România mobilizată și ascultată – și un ardelean²⁰.

Debutul în literatură din „Gazeta Transilvaniei”, din anul 1904, cu povestirea *Călin*, precum și celelalte schițe și nuvele publicate în gazeta brașoveană ori în alte publicații din țară, anunță viitoarele volume de proză scurtă: *Doamne, ajută-ne!* (1907), *Lacrimi călătore* (1920), *Români din Secuime* (1943), *Trei aldămașe* (1970).

Însemnările de călătorie publicate de Romulus Cioflec în „Gazeta Transilvaniei” la începutul secolului al XX-lea, alături de altele apărute în alte reviste, nepublicate în volum, anunță cele trei volume, memoriale de călătorie ale scriitorului Romulus Cioflec apărute în timpul vieții: *Pe urmele Basarabiei* (1928), *Cutreierând Spania* (1929) și *Sub soarele polar* (1930).

Colaborările lui Romulus Cioflec la „Gazeta Transilvaniei” sunt contribuții importante de ordin literar, care anticipează opera maturității, romanele: *Vârtejul* (1937), *Pe urmele destinului – o goană în jur de sine însuși*, vol. I și II (1943), *Boierul* (1957) și *Jertfă pentru lumină* (2014).

Volumele de proză scurtă, memorialele de călătorie, romanele, piesele de teatru rămase în manuscris, în mare parte tipărite, corespondența, toate se cer a fi citite și reevaluate pentru o cunoaștere profundă a personalității scriitorului Romulus Cioflec.

¹⁷ L. Cornea, *Romulus Cioflec, o viață în imagini*, editat de Centrul Cultural Județean Covasna, Sfântu Gheorghe, 2016, pag. 23.

¹⁸ *Spre noua țară* (călătoria la Turtucaia), în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 172, 1913.

¹⁹ V. Durnea, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității scriitorului Romulus Cioflec*, în „Vatra veche”, nr. 4 (88), aprilie 2016, p. 51.

²⁰ L. Cornea, *Romulus Cioflec – note de călătorie din România nouă*, în „Caietele de la Araci”, publicație semestrială de literatură a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, anul VI, nr. 1(9), iunie 2018, pp. 5-8.

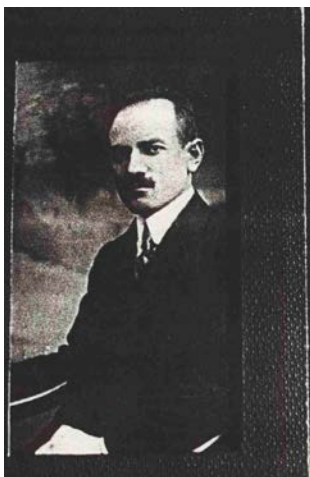
Cluj, Librăria Cioflec în anii '30, mai târziu Librăria Universității.

București, Librăria Remus Cioflec.

Romulus Cioflec, București,
1905

Romulus Cioflec, 1911

Romulus Cioflec cu
deputați din Dieta
Bucovinei, Turtucaia, 1913

Alexandru BUCUR, Marius CÂMPEANU

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA COPALNIC-MĂNĂȘTUR (JUDEȚUL MARAMUREȘ) LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1914-1918)

THE FIRST WORLD WAR AND THE PARTICIPATING ROMANIANS FROM THE VILLAGE COPALNIC-MĂNĂȘTUR IN THE MARAMUREȘ COUNTY

Abstract: *The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived that were part of the former county Solnoc Dăbâca. The documents regarding the participation of Romanians from the former Solnoc Dăbâca county and implicitly, those regarding the contribution of the inhabitants of Copalnic-Mănăștur to the First World War, drawn up between 1922-1923, are kept in the ASTRA Fund, located at the Sibiu County Service of National Archives. In this study, for each village of the district, we present information on the number of participants who survived the war, who died in battle, who disappeared and those who died from wounds or diseases.*

Considerații generale

Primul Război Mondial, denumit *Marele Război*, dar și *Războiul Națiunilor*, a fost un război global, declanșat în Europa, la 15/28 iulie 1914 și a durat peste patru ani, până la 29 octombrie/11 noiembrie 1918. Războiul a fost declanșat în urma asasinării, la Sarajevo, în 15/28 iunie 1914, a lui Franz Ferdinand, arhiducele Austriei și moștenitorul tronului austro-ungar. Conflagrația mondială a atras în vâltoarea sa toate marile puteri economice ale lumii, grupate în două alianțe opuse: Antanta, compusă din Imperiul Țarist, Franța și Imperiul Britanic, Japonia, Italia și – mai târziu – Statele Unite ale Americii, împotriva Puterilor Centrale, formate din Imperiul German, Austro-Ungaria, Imperiul Otoman și Bulgaria. Alianțele s-au reorganizat și extins, pe măsura intrării în război a tot mai multor națiuni.

Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș au fost nevoiți să participe la război în cadrul armatei austro-ungare, luptând pe diferite fronturi (în principal în Galiția, Serbia și Franța, apoi și în Italia) și plătind un însemnat tribut de sânge. Decretarea mobilizării s-a făcut în 22 iulie 1914.¹ La începutul conflagrației, au fost mobilizați bărbații cu vârsta cuprinsă între 18 și 42 de ani. Apoi, din 1915, și cei până la 50 de ani.² Numărul românilor transilvăneni, participanți la prima conflagrație mondială în cadrul armatei austro-ungare, rămâne necunoscut. Diferitele cercetări, mai vechi³

¹ Bogdan Andriescu, Adrian Georgescu, Cosmin Roman, *Românii în Primul Război Mondial. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, Sibiu & Cluj-Napoca, Editura Armanis & Mega, 2018, pp. 25-26.

² Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, Editura Imprimeria de Vest S.A., 1995, p. 15.

³ A se vedea: Teodor V. Păcățian, *Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, în „Transilvania”, an LIV, nr. 1-2, 1923 (în continuare, Păcățian 1923a), pp. 49-50; *Idem*, *Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, Sibiu, 1923 (în continuare, Păcățian 1923b), pp. 20-21; Liviu Maior, *Soldați români în armata austro-ungară*, în „Civilizație medievală și modernă românească”, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, pp. 357-358; *Idem*, *Habsburgii și români. De la loialitate*

sau mai recente⁴, au condus la rezultate diferite. Asupra acestor date statistice nu vom insista, având în vedere faptul că au fost prezentate în ultimii ani prin intermediul unor studii științifice.⁵

Participarea românilor din comuna Copalnic-Mănăstur (județul Maramureș) la Primul Război Mondial (1914-1918)

Actuala comună Copalnic-Mănăstur a avut rolul de plasă administrativă în comitatul Solnoc Dăbâca, transformat după Marea Unire de la 1 decembrie 1918 în județ. În anul 1920, plasa Copalnic-Mănăstur era formată din 19 localități (Berința, Bloaja, Brebeni, Cărbunari, Cărpiniș, Cernești, Ciocotiș, Copalnic, Copalnic-Mănăstur, Curtuiuş Mic, Făurești, Fânațe, Lăschia, Măgureni, Plopiș, Preluca, Rușor, Trestia și Vad) și cinci secretariate cercuale (Berința, Cernești, Copalnic-Mănăstur, Făurești și Măgureni). Populația plasei era de 12.142 locuitori, dintre care 11.406 erau români.⁶ Documentele referitoare la participarea românilor din fostul județul Solnoc-Dăbâca și, implicit, cele privind contribuția locuitorilor din plasa Copalnic-Mănăstur la Primul Război Mondial, au fost întocmite în perioada 1922-1923 și se păstrează în Fondul ASTRA, aflat la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale. Acestea au fost fructificate astfel: în 1923, de Teodor V. Păcățian, care a realizat *Centralizatorul județului* și a publicat rezultatele⁷; Alexandru Bucur și Vasile Mărculeț, în 2019⁸; Ioan Popa, tot în același an⁹.

Documentele din Fondul ASTRA care consemnează participarea locuitorilor de naționalitate română din plasa Copalnic-Mănăstur sunt incluse în pachetul intitulat *Listele participanților la Primul Război Mondial*, pachet nr. 11, act nr. 11a și 11b și are titlul XIX. *Județul Solnoc-Dobâca*¹⁰. Setul a fost realizat în urma demersurilor ASTREI, pe lângă autoritățile locale. Inițiativa a aparținut istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian, care a depus o muncă asiduă, demnă de laudă: a verificat *Tablourile nominale*, a realizat calculele centralizatoare și a publicat rezultatele demersului său.¹¹ Menționăm că, istoricul Teodor V. Păcățian a verificat *Tablourile nominale* iar, pe ultima pagină a

dinastică la identitatea națională, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 127.

⁴ Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 2-3, 1998-1999, pp. 207-208.

⁵ Alexandru Bucur, Vasile Mărculeț, *Participarea românilor din fostul județ Sătmăr la Primul Război Mondial (1914-1918)*, în Marius Câmpeanu (coord.), „Centenarul Unirii 1918-2018. Maramureșul înainte și după Marea Unire a Românilor”, Baia Mare, Editura Eurotip, pp. 34-68; *Idem*, *Participarea românilor din fostul județ Maramureș la Primul Război Mondial (1914-1918)*, în Marius Câmpeanu (coord.), „Studii și comunicări științifice”, I, Baia Mare, 2020, pp. 151-166.

⁶ Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1921, p. 43.

⁷ Păcățian 1923a, pp. 32-50; Păcățian 1923b, pp. 3-21. Doar pentru localitățile rurale, cu erori la calcul și tipărire. Cifrele au fost preluate, cu aceleași erori, și de Niculina Pașca, *Din rândurile soldaților din zona Solnoc Dăbâca. O altă față a Primului Război Mondial*, în „Analele Aradului”, Colecția „Astra Arădeană-1863”, an 1, nr. 1, 2015, p. 156.

⁸ Alexandru Bucur, Vasile Mărculeț, *Participarea românilor din fostul județ Solnoc-Dobâca la Primul Război Mondial (1914-1918)*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euro-asiatic. Istorie, relații politice și diplomație”, VII, Constanța, Editura M.N.M.R., 2019, pp. 93-111.

⁹ Ioan Popa, *Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREI. „Tablourile nominale”, Partea I. Transilvania*, Sibiu, Editura Armanis, 2019.

¹⁰ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond ASTRA (în continuare, SJSBAN, FA), XIX, 293 file.

¹¹ Păcățian 1923a, pass.; Păcățian 1923b, pass.

acestora a realizat totalizarea participanților, pe categorii sociale și total general, a trecut numărul decorațiilor, contribuțiile benevole pentru armată și pagubele suferite de fiecare localitate.

Din setul menționat, 10 *Tablouri nominale* aduc în prim-plan aportul la *Marele Război* a populației românești din localitățile actualei comune Copalnic-Mănăstur: Berința, Cărpiniș, Curtuiuşu Mic, Copalnic (fostă Surduc-Copalnic), Copalnic-Mănăstur, Făurești, Lăschia, Preluca Veche (fostă Preluca), Rușor (fost Riușor) și Vad. *Tablourile nominale* cuprind 10 rubrici principale, trei dintre acestea fiind împărțite în alte 12 rubrici secundare. Dintre rubricile secundare, două sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, documentul cuprinde 19 rubrici principale, rubrici secundare și subrubrici. În completarea informațiilor furnizate de documentele identificate în Fondul ASTRA vin datele furnizate de *Fondul personal dr. Gavril Oșianu*, Colecția *Matricole Confesionale* și Colecția *Registre de stare civilă*, aflate la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, dar și de două contribuții istoriografice: *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920)*, autori: Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Gabriel Rustoiu (lucrare tipărită la Editura Marist din Baia Mare, în 2010), respectiv studiul științific *Voluntari români maramureșeni în Primul Război Mondial (1918-1920)*, autor Robert C. Tökölyi¹². În același context, de real folos pentru completarea informațiilor referitoare – în special la cei morți și dispăruți – sunt datele trecute pe plăcile de marmură ale monumentelor eroilor aflate la Berința, Cărpiniș, Copalnic-Mănăstur, Curtuiuşu Mic, Făurești, Lăschia, Rușor și Vad.

În acest studiu, pentru fiecare localitate a comunei, prezentăm informațiile privind numărul de participanți, a celor care au supraviețuit războiului, a celor care au murit pe front, a celor dați dispăruți și a celor care au murit în urma rănilor sau a bolilor.

Datele referitoare la participanții localității **Berința** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține patru file (opt pagini) nenumerate, completat la două mâini.¹³ Pe prima pagină este trecut numărul locuitorilor români ai localității, dar nu cel de la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, respectiv 920 de persoane.¹⁴ Pe ultima filă (pe verso), s-a calculat „Totalul general” al datelor, prin însumarea totalului de pe cele șapte pagini anterioare. Tot acolo este trecută comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Ungur Ștefan, participant la război; Butuza Ioan (analfabet), semnat cu „+”; Mihalca Ioan, primar și participant la război; Petrovan Vasile, notarul cercual, participant la război. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că a participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 197 locuitori. Datele de pe monumentul eroilor din localitate¹⁵ și alte surse¹⁶ oferă numele a încă 13 participanți, care nu au fost nominalizați în *Tabloul*

¹² Studiul în cauză a fost publicat în „Revista Arhivei Maramureșene”, nr. 9, 2016, pp. 165-213.

¹³ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Berința*, pp. 1-8, prima mână, nr. crt.: 1-16, 56-170, 174-197 și *Adunarea paginilor*; a doua mână, nr. crt. 17-55, 171-173.

¹⁴ *Ibidem*, *Tablou nominal Berința*, p. 1 și *Centralizator*, f. 1v, nr. crt. 18; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 25; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 1.

¹⁵ Monumentul Eroilor a fost ridicat în curtea Bisericii Ortodoxe „Pogorârea Sfântului Duh”, în anul 1933. Pe latura de est a obeliscului sunt trecute numele a 50 de eroi din Primul Război Mondial, iar pe latura de vest numele a 19 eroi din cel de-al Doilea Război Mondial (parte completată în anul 1984). *Monumente din județul Maramureș închinat eroilor din Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2020, pp. 78-79.

¹⁶ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Gabriel Rustoiu, *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, Editura Marist, 2010, p. 140, nr. crt. 82; Robert C. Tökölyi, *Voluntari români maramureșeni în Primul Război Mondial (1918-1920)*, în „Revista Arhivei Maramureșene”, nr. 9, 2016, p. 206, nr. crt. 533.

nominal. Astfel, numărul participanților la război, descoperit de noi, până în momentul de față, este de 210. Dintre toți participanții la război, îi menționăm pe locotenenții Cozma Gavril și Petrovan Vasile. La sfârșitul războiului, din cei 210 participanți la război, au supraviețuit 157 (74,76%) iar 53 dintre ei nu s-au mai întors (25,24%). Din totalul celor 53 de persoane care nu s-au mai întors, 12, însemnând 5,71% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 35, reprezentând 16,67% din total, au fost dați dispăruți, iar 6, adică 11,32%, au decedat în urma rănilor sau de boală.

Datele referitoare la participanții localității **Cărpiniș** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini), nenumotate. Pe prima filă este trecut numărul de locuitori români ai localității, nu cel de la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, 354 persoane¹⁷. Pe ultima pagină s-a calculat „Totalul general” al participanților. Tot acolo este trecută și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Petrovan Vasile, notarul cercual; Ciocaș Vasile; Tetișan Ioan, primar și Sîrbu Ștefan, toți participanți la război. Din nefericire, nu deținem informații privind data la care a fost definitivat documentul. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 71 locuitori. Datele de pe monumentul eroilor¹⁸ și alte surse¹⁹ oferă numele a încă doi participanți, care nu au fost nominalizați în *Tabloul nominal*. În concluzie, numărul participanților la război, descoperit de noi până la această dată, este de 73. La sfârșitul conflagrației, din cei 73 români concentrați la începutul războiului, au supraviețuit aceștia un număr de 61, adică 83,56%, iar 12 persoane, respectiv 16,44%, nu s-au mai întors. Din totalul celor 12 persoane care nu s-au mai întors, șapte, însemnând 9,58% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, trei, reprezentând 4,10% din total, au fost dați dispăruți, iar doi, adică 2,74%, au decedat în urma rănilor, bolilor sau temniței.

Datele referitoare la participanții localității **Copalnic** (fostă Surduc-Copalnic) în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține cinci file (nouă pagini), nenumotate și a fost completat cu greșeli, atât la numerotarea participanților, cât și la calcule. Pe prima pagină nu este specificat numărul de locuitori români ai localității la data definitivării recensării.²⁰ Numărul locuitorilor români, existent în anul 1920, era de 988, fiind furnizat de *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*.²¹ Pe pagina a opta s-a calculat totalul general al participanților, prin însumarea rezultatelor de pe toate cele opt pagini, cu unele erori, preluate și de Teodor V. Păcățian. Pe ultima pagină, a noua, s-au specificat următoarele: „Se verifică ne (sic!) noi, primar și secretar cercual, exactitatea prezentului Tablou”. Urmează semnăturile celor care au verificat documentul: Ioan Pașca, secretar cercual; Ștefan Tarța, primar și participant la război; Alexandru Șimon, preotul localității.²² Din fericire,

¹⁷ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Cărpiniș*, p. I și *Centralizator*, f. 2r, nr. crt. 45; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 53; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 5.

¹⁸ Monumentul Eroilor a fost construit în anul 2019, în fața Bisericii Ortodoxe „Adormirea Maicii Domnului”.

¹⁹ SJMMAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 101v-102r, nr. crt. 298; Robert C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 192, nr. crt. 196.

²⁰ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Copalnic*, p. 1.

²¹ Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 75; SJSBAN, FA, XIX, *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 84; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 17.

²² Semnătura de pe document este indescifrabilă. Identificarea preotului s-a făcut pe baza șematismelor de Gherla (din anii 1914 și 1925) și a consemnărilor din Matricula Parohiei Greco-Catolice Copalnic. Facem precizarea că până în anul 1948, la Copalnic, a funcționat o parohie greco-catolică, al cărei preot-paroh, în

deținem informații privind data la care a fost finalizat documentul, 24 ianuarie 1922. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 223 locuitori. O sursă bibliografică²³ oferă numele unui alt participant, care nu a fost nominalizat în ancheta ASTREI. Prin urmare, numărul participanților descoperit de noi până la această dată, devine 224. La sfârșitul războiului, din rândul celor 224 români concentrați, au supraviețuit acestuia un număr de 177, adică 79,01%, iar 47 de persoane, respectiv 20,99%, nu s-au mai întors. Din totalul celor 47 de persoane care nu s-au mai întors, 18, însemnând 8,03% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 27, reprezentând 12,05% din total, au fost dați dispăruți, iar doi, adică 0,89%, au decedat în urma rănilor sau de boală.

Datele referitoare la participanții localității **Copalnic-Mănăstur** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține patru file (opt pagini), nenumotate. Pe prima pagină este trecut numărul de locuitori români ai localității, nu cel de la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, 847 persoane.²⁴ Pe ultima pagină s-a calculat totalul general al participanților, prin însumarea totalului de la toate paginile, cu unele erori, preluate și de Teodor V. Păcățian. Urmează semnăturile comisiei care a realizat verificarea documentului: secretar Ioan Petrovan, notar cercual; Vasile Pop, primar; Niculae Avram, protopop. Documentul a fost parafat cu ștampila rotundă a comunei, aplicată cu tuș mov. Din fericire, deținem informații privind data la care a fost definitivat și verificat documentul, 23 ianuarie 1922. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că la acțiunile impuse de Primul Război Mondial au participat un număr de 194 locuitori.²⁵ Datele de pe monumentul eroilor din cele două războaie mondiale²⁶ și o altă sursă bibliografică²⁷ oferă numele a încă 12 participanți, care nu au fost nominalizați în *Tabloul nominal*. Prin urmare, numărul participanților la război, descoperit de noi până la această dată, devine 206. Dintre participanții la război, îi menționăm pe locotenenții Cârlig Augustin, Medan Octavian, Rus George, Șovre Valer, dr. Bota Teodor, dar și pe sublocotenenții Avram Adrian și Buda Ioan. La finalul conflagrației mondiale, din cei 206 participanți au supraviețuit 157, adică 76,21%, iar 49 de persoane, respectiv 23,79%, nu s-au mai întors. Din cele 49 de persoane care nu s-au întors, 16, reprezentând 7,77% din totalul celor mobilizați în război, au murit pe câmpul de luptă, 27, adică 13,11%, au fost dați dispăruți, iar șase, adică 2,91%, au decedat în urma rănilor sau de boală.

Datele referitoare la participanții localității **Curtuișu Mic** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini), nenumotate. Pe prima pagină este trecut numărul de locuitori români ai localității, nu cel de la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, 406 persoane.²⁸ Pe ultima pagină, la sfârșit, s-a calculat „totalul general” al participanților. Tot acolo este trecută și comisia

primele două decenii ale secolului al XX-lea, a fost Alexandru Șimon și o parohie ortodoxă, administrată de către preotul-paroh Ștefan Micle.

²³ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Gabriel Rustoiu, *op. cit.*, p. 161, nr. crt. 95.

²⁴ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Copalnic-Mănăstur*, p. 1 și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 85; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 75; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 8.

²⁵ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Copalnic-Mănăstur*, p. 8 și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 85; Ioan Popa, *op. cit.*, pp. 354-355, nr. crt. 8.

²⁶ Monumentului Eroilor din cele două războaie mondiale a fost ridicat în anul 2006, în curtea Bisericii Ortodoxe „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”, Copalnic-Mănăstur.

²⁷ Robert C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 192, nr. crt. 199.

²⁸ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Curtuișu Mic*, p. I și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 102; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 86; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 9.

care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Petrovan Vasile, notarul cercual, participant la război; Tămaș Grigore, primar; Tămaș Ioan și Hereș Gavril, învățător. Din nefericire, nu deținem informații privind data la care a fost definitivat documentul. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 69 de locuitori. La sfârșitul războiului, din rândul celor 69 de români concentrați la începutul conflagrației, supraviețuiseră acesteia un număr de 59, adică 85,51%, iar zece persoane, respectiv 14,49%, nu s-au mai întors.²⁹ Din totalul celor zece persoane care nu s-au mai întors, șase, însemnând 8,70% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar patru, reprezentând 5,79% din total, au fost dați dispăruți.³⁰

Datele referitoare la participanții localității **Făurești** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini), nenumotate. Pe prima pagină nu este specificat numărul de locuitori români ai localității, nici cel existent la data întocmirii recensării, 14 februarie 1922, dar nici cel din 1920. Datele din anul 1920 oferă cifra de 605 locuitori de naționalitate română, utilizată și de Teodor V. Păcățian.³¹ Pe ultima pagină s-a trecut totalul general al participanților. Tot acolo este nominalizată și comisia care a realizat întocmirea și verificarea documentului, formată doar din Ioan Pașca, notar și Gavrilă Bilt, primar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Făurești, cu tuș mov. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 81 de locuitori. Datele de pe cele două monumente din Făurești³² și o sursă bibliografică³³ oferă numele a încă șapte participanți, care nu au fost nominalizați în *Tabloul nominal*. În concluzie, numărul participanților la război, descoperit de noi până la această dată, este de 88. La sfârșitul războiului, din cei 88 de români concentrați la începutul conflagrației, au supraviețuit acesteia un număr de 66, adică 75,00%, iar 22 de persoane, respectiv 25%, nu s-au mai întors.³⁴ În privința celor 22 persoane care nu s-au mai întors, situația se prezintă în felul următor: trei, însemnând 3,40% din total, au murit pe câmpul de luptă, iar 19, însemnând 21,60% din total, au fost dați dispăruți.

Datele referitoare la participanții localității **Lăschia** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (patru pagini), nenumotate. Pe prima pagină nu este trecut numărul de locuitori români ai localității la data întocmirii recensării, 13 februarie 1922.³⁵ Dar, conform datelor din anul 1920, în localitate erau 534 de români³⁶, cifră fructificată și de Teodor V. Păcățian.³⁷ Pe ultima

²⁹ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Curtuișu Mic*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 102; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 9.

³⁰ *Ibidem*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 102; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 9.

³¹ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Făurești*, p. 1 și *Centralizator*, f. 3v, nr. crt. 125; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 102; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 10.

³² În Făurești există două monumente ale eroilor. Capela Eroilor, ridicată în 1935, pe „Dealul Fânațelor”, între satele Făurești, Trestia și Fânațe, restaurată în anul 1982, prin grija preotului-paroh Alexandru Câmpeanu, respectiv un monument al eroilor, ridicat în anul 2018, dedicat, în special, lui Pașca Pante, delegat la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 (este amplasat în proximitatea Bisericii Ortodoxe „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”).

³³ Ioana Rustoiu, Smaranda Cătean, Gabriel Rustoiu, *op. cit.*, p. 143, nr. crt. 87.

³⁴ Ioan Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 10.

³⁵ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Lăschia*, p. 1.

³⁶ Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 143; SJSBAN, FA, XIX, *Centralizator*, f. 4r, nr. crt. 165.

³⁷ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Lăschia*, p. 4 și *Centralizator*, f. 4r, nr. crt. 165; Constantin Martinovici, Nicolae

pagină s-a calculat totalul general al participanților. Tot acolo este trecută și comisia care a realizat întocmirea și verificarea documentului, formată din: Ioan Pașca, notar și G[h]erasim Filip, primar și participant la război. Totalul general al *Tabloului nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 96 de locuitori. Date extrem de valoroase despre tinerii mobilizați în *Marele Război* aflăm în *Condica Parohiei Ortodoxe Lăschia*³⁸. Pe cinci file nenumerate, Grigore Roman, învățător în Lăschia între anii 1897 și 1922, a întocmit o situație cu 157 de locuitori „chemați sub arme” în intervalul de timp cuprins între 2 august 1914, când „au fost mobilizarea generală” și până în anul 1918. Excluzându-i pe cei trei evrei³⁹, nominalizați în lista mai sus menționată, rămân 154 de români participanți la Primul Război Mondial. Compararea numelor din listă cu cele din *Tabloul nominal* ne determină să majorăm semnificativ numărul participanților, cu 64 de persoane, rezultând un total de 160. La sfârșitul războiului, conform *Tabloului nominal*, din rândul celor 96 de români concentrați la începutul conflagrației, supraviețuiseră acesteia un număr de 79, adică 82,29%, iar 17 persoane, respectiv 17,71%, nu s-au mai întors. Din *Condica Parohiei Ortodoxe Lăschia* reiese că din cei 154 de români mobilizați, 146 au supraviețuit, iar opt nu s-au mai întors. Din datele furnizate de cele două documente, dar și de Monumentul Eroilor⁴⁰ din localitate, rezultă următoarele: din cei 160 de mobilizați, 124 au supraviețuit (77,50%) iar 36 nu s-au mai întors (22,50%). Dintre cei care nu au mai revenit de pe front, opt au decedat (22,22% dintre ei) iar 28 au fost declarați dispăruți (77,78%).

Datele referitoare la participanții localității **Preluca Veche** (fostă Preluca) în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține cinci file (nouă pagini), nenumerate. Pe prima pagină este trecut numărul de locuitori români ai localității, 1.107 persoane⁴¹, această cifră reprezentând situația la care a fost definitivat și verificat documentul, 6 februarie 1922, nu cea din 1920.⁴² Pe ultima pagină s-a calculat totalul general al participanților. Tot acolo sunt semnăturile comisiei care a realizat întocmirea și verificarea documentului, formată din: Andrei Bărbos, notar cercual; Alexandru Nechita, primar și Costan Dunca, plugar, ultimii fiind participanți la război. Documentul a fost parafat cu ștampila rotundă a comunei, aplicată cu tuș mov. Totalul general arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 236 locuitori.⁴³ În urma cercetărilor, am mai descoperit un participant, care

Istrati, *op. cit.*, p. 143; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 12.

³⁸ *Condica Parohiei Ortodoxe Lăschia* prezintă evenimente desfășurate în cadrul comunității, între anii 1896 și 1938. Pe 44 pagini (din care doar 17 numerotate) se găsesc diferite texte redactate de trei preoți-parohi (Aurel Greblea, Liviu Greblea și Vasile Hereș) și de trei învățători (Vartolomeu Pașca, Gregoriu Roman și Alexandru Bălănescu). A fost publicată de Dan Andrei Filip în *Localitatea Lăschia în istorie*, carte apărută la Editura Gutinul din Baia Mare, în 2011.

³⁹ Braun Moritș, Braun Lăzar și Viman Oliver.

⁴⁰ Monumentul Eroilor din Lăschia este amplasat în curtea casei parohiale și la aproximativ 100 metri de biserica de lemn-monument istoric, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”. Monumentul a fost edificat de meșterul Hohl F. din Baia Mare, în anul 1933, în timpul preotului Liviu Greblea, a notarului Emil Greblea și a primarului Iosif Pașca. Vezi: *Monumente din județul Maramureș închinare eroilor din Primul Război Mondial*, pp. 86-87.

⁴¹ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Preluca*, p. 1 și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 220.

⁴² 1.099 români în 1920. Vezi: Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 199; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 15.

⁴³ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Preluca*, p. 9 și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 220; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 354-355, nr. crt. 15.

nu este nominalizat în *Tabloul nominal*, a fost prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Siberia, Batalionul II operativ „Mărășești”, Compania 1-a (este vorba despre fruntașul Nechita Petru, de 34 de ani, de ocupație plugar).⁴⁴ În concluzie, numărul participanților la Primul Război Mondial este de 237. La sfârșitul războiului, din rândul celor 237 de români concentrați, au supraviețuit un număr de 191, adică 80,59%, iar 46 de persoane, respectiv 19,41%, nu s-au mai întors. Din totalul celor 46 de persoane care nu s-au mai întors, 10, însemnând 4,22% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 32, reprezentând 13,50% din total, au fost dați dispăruți, iar patru, adică 1,69% din total, au decedat în urma rănilor sau de boală.

Datele referitoare la participanții localității **Rușor** (fostă Riușor) în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini), nenumotate. Pe prima pagină a fost trecut numărul de locuitori români ai localității, nu cel de la data recensării, 23 ianuarie 1922, ci din anul 1920, 367 de persoane.⁴⁵ Pe ultima pagină s-a calculat „totalul general” al participanților. Urmează semnăturile comisiei care s-a ocupat de verificarea documentului: Ioan Petrovan, notar cercual; Ștefan Costin, primar; Emil Dragomir, preot. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei „Riușor”, cu tuș albastru. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 80 de locuitori.⁴⁶ Cumulând datele din *Tabloul nominal* cu cele de pe Crucea monument pentru eroii celor două războaie mondiale⁴⁷, rezultă faptul că numărul participanților la război devine 83. La sfârșitul războiului, din rândul celor 83 de români concentrați la începutul conflagrației, au supraviețuit aceștia un număr de 71 (85,54%), iar 12 dintre ei nu s-au mai întors (14,46%). Din cele 12 persoane care nu s-au mai întors, patru, reprezentând 4,82% din total, au căzut pe câmpul de luptă, iar opt, reprezentând 13,25% din total, au fost dați dispăruți.

Datele referitoare la participanții localității **Vad** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini), nenumotate. Pe prima pagină nu este specificat numărul de locuitori români ai localității, nici cel existent la data întocmirii recensării, 13 februarie 1922, dar nici cel din 1920. Datele din anul 1920 ne oferă cifra de 433 de locuitori de naționalitate română, utilizată și de Teodor V. Păcățian.⁴⁸ Pe ultima pagină s-a calculat totalul general al participanților. Tot acolo sunt trecute persoanele care au întocmit și verificat documentul: Ioan Pașca, notar; Ioan Pop, primar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Vad, cu tuș mov. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 76 locuitori.⁴⁹ Potrivit documentului, la sfârșitul războiului, din rândul celor 76 de români concentrați la începutul conflagrației, supraviețuiseră aceștia un număr de 60, adică 78,95%, iar 16 persoane, respectiv 21,05%, nu s-au mai întors. Din

⁴⁴ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Gabriel Rustoiu, *op. cit.*, p. 153, nr. crt. 106; Robert C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 206, nr. crt. 541.

⁴⁵ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Rușor*, pp. 1-9 și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 220; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 213; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 16.

⁴⁶ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Rușor*, pp. 1-9 și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 235; Ioan Popa, *op. cit.*, pp. 334-355, nr. crt. 16.

⁴⁷ Crucea monument pentru eroii celor două războaie mondiale a fost ridicată în anul 1980, în curtea Bisericii Ortodoxe „Sfântul Dumitru”.

⁴⁸ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Vad*, p. I și *Centralizator*, f. 6r, nr. crt. 298; Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 273; Ioan Popa, *op. cit.*, pp. 354-355, nr. crt. 19.

⁴⁹ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Vad*, p. I-III și *Centralizator*, f. 6r, nr. crt. 298; Ioan Popa, *op. cit.*, pp. 354-355, nr. crt. 19.

totalul celor 16 persoane care nu s-au mai întors, patru, însemnând 5,26% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar 12, reprezentând 15,79% din total, au fost dați dispăruți.⁵⁰

Din cuprinsul celor 10 *Tablouri nominale*, al *Centralizatorului*, inscripțiilor de pe monumentele eroilor și a altor documente, rezultă o multitudine de date referitoare la participanții din Primul Război Mondial, proveniți din cele 10 localități ale actualei comune Copalnic-Mănăstur. Prima dintre ele se referă la numărul de locuitori români ai localităților, care a fost de aproximativ 6.561. Documentele oferă și totalul participanților la acțiunile impuse de Primul Război Mondial, 1.426, dintre care 1.369 la partea activă (96%) și 57 la partea sedentară (4%). La sfârșitul războiului, din rândul celor 1.426 de români concentrați la începutul conflagrației, supraviețuiseră aceștia un număr de 1.120 (78,54%), iar 306 persoane (21,46%), nu s-au mai întors. Dintre cei 306 care nu s-au mai întors, 88 (28,43% dintre ei), și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 198 (65,03%), au fost dați dispăruți, iar 20 (6,54%), au decedat în urma rănilor sau de boală.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1 și *Centralizator*, f. 6r, nr. crt. 298; Ioan Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 19.

Felicia-Aneta OARCEA

AVOCAȚI ARĂDENI AI GENERAȚIEI MARII UNIRI. ÎNCURSIUNI ISTORICO-BIOGRAFICE

THE LAWYERS FROM ARAD INVOLVED IN THE MAKING OF GREATER ROMANIA. HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL PERSPECTIVES.

Abstract: *As representatives of the Great Union generation, the lawyers from Arad witnessed the downfall of the Austro-Hungarian Empire and the birth of Greater Romania. They knew very well the horrors of the Great War, and they had organized or participated with credentials in the "Assembly of Alba Iulia" on December 1, 1918. After 1919 they brought their sacrifice on the altar of the Romanian people, putting all their skill and experience into consolidating the new political and administrative structures of interwar Romania.*

This Romanian intellectual elite, raised and educated in the Romanian spirit, belonged to the European elite. The training in legal sciences at prestigious universities in Budapest or Vienna ensured not only the cohesion of friendship and collaboration, sometimes even kinship, of Romanian intelligence, but also professional solidarity relations, put at the service of the Romanian nation. The anchoring into the political, social, cultural realities of this part of the old continent, drew up the directives for defending the political and national rights of all nationalities in the bicephalous monarchy.

The focus on the biographies of some lawyers was not a fortuitous one. Even if we do not doubt the meritorious activity of all lawyers from Arad that were involved in the Great Union of December 1, 1918, from Alba Iulia, we still want to emphasize through a few examples, the significant role of this professional elite and, implicitly, of the city Arad. Arad fulfilled the role of political capital, because this city hosted the laboratory for preparing the acts of the Union. Some of them died with the reconciled conscience that they forged the dream of uniting all Romanians, for instance Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Ioan Robu. Others were investigated for their beliefs, endured the deprivations and disgrace of the communist regime, such as Iustin Marșieu Vasile Avramescu, Cornel Luțai.

This array of lawyers living at the turn of the 19th and 20th centuries, brought their sacrifice on the altar of the Romanian nation. As defenders of the political, national and cultural rights of the Romanians, they mentored a whole generation to take care of the young Romanian state. But the advent of communism eventually faded the energies of a democratic state, built with hard work and much perseverance for so many generations. This generation of the Great Union managed to cluster the entire system of relations to build the Romania they had dreamed of.

Exponenți ai generației Marii Uniri, avocații arădeni Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Ioan Robu, Vasile Avramescu, Iustin Marșieu, Cornel Luțai și alții au asistat ca ceilalți contemporani de-ai lor la apusul Imperiului Austro-Ungar și la nașterea României Mari. Au cunoscut ororile Marelui Război, au organizat sau au participat cu credențional la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. După 1919, ei și-au adus obolul pe altarul neamului românesc, punând întreaga lor pricepere și experiență în consolidarea noilor structuri politico-administrative românești, interbelice.

Această elită intelectuală, crescută și educată în spirit românesc, a făcut parte din rândul celei europene. Trăitoare într-un imperiu multiethnic, multiconfesional și plurilingvistic, a fost purtătoarea valorilor culturale și spirituale ale civilizației occidentale. Întâlnirile, dezbaterile, balurile, serile de lectură ori evenimentele artistice

au reunit studenții români aflați la studii în Budapesta, Viena, Paris ori Graz. Pregătirea în științe juridice a asigurat nu numai închegarea relațiilor de prietenie și colaborare, uneori chiar de rudenie, a inteligenței românești, ci și relații de solidaritate profesională, puse în slujba neamului românesc. Ancorarea în realitățile politice, sociale și culturale ale acestei părți a bătrânului continent, a creionat directivele de apărare a drepturilor politice și naționale ale tuturor naționalităților din monarhia bicefală.

Popasul asupra biografiilor avocaților, menționați deja, nu a fost unul fortuit. Unora soarta le-a hărăzit să se stingă cu mulțumirea de a fi îndeplinit visul de unitate al neamului românesc, altora să sfârșească în închisorile comuniste ori să îndure oprobiul regimului comunist.

Descendent din mici nobili români, greco-catolici, **Ștefan Cicio Pop**¹ (1.04.1865-16.02.1934), bun cunoscător al realităților politice din Ungaria, a activat în structurile politico-administrative atât înainte de 1918, cât și după aceea. Sub îndrumarea unchiului său, canonicul Vasile Pop, și respectând litera testamentară a lui Avram Iancu, a urmat cursurile facultăților de Drept, Științe Economice și Politice la universitățile din Budapesta și Viena, între anii 1894 și 1897. În 13 aprilie 1889 a obținut titlul de doctor în Științe Juridice Universale, la Universitatea din Budapesta.²

În vremea studenției, el a fost membru activ în sânul societăților culturale studențești românești din Budapesta – „Petru Maior” ori Viena – „România Jună”³, care au reunit elita intelectuală românească în jurul valorilor culturale și tradiționale.

Registrul avocaților arădeni consemna că acesta a fost avocat stagiar înscris în Camera Avocaților din Arad, iar practica a efectuat-o pe lângă celebrul avocat Műlek Lajos⁴. Relațiile de prietenie și profesionale strânse cu elita avocațială arădeană l-au determinat ca din 1891, după o perioadă de stagiatură, să deschidă propriul birou de avocatură la Arad și Șiria.⁵ Apărător al drepturilor politice și naționale ale românilor, el a participat la campaniile din cercul electoral Șiria, fiind ales deputat în Parlamentul de la Budapesta, în perioada 1905-1918. Excepțional orator, a condamnat în Parlamentul budapestan atitudinea ostilă a autorităților maghiare față de celelalte naționalități.⁶ Susținător al limbii, culturii și tradițiilor românești, acesta nu a trecut cu vederea suferințele altor naționalități din imperiu. Un episod damnable a fost soarta sârbilor încarcerați în Cetatea Aradului, în timpul Primului Război Mondial. Molimele au decimat mare parte din ei, iar ecoul intervenției sale în Parlamentul budapestan a avut

¹ Complexul Muzeal Arad, *Colecția de Istorie, Fond Muzeu Feudal*, (în continuare C.M.A., C.I.), nr. inv. 3838, Portretul avocatului dr. Ștefan Cicio Pop.

² C.M.A., C.I., *Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 356, Diploma de doctor în științe juridice a lui Ștefan Cicio Pop.

³ Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică. 1860-1918*, Cluj Napoca, Biblioteca Musei Napocensis, 1998, pp. 40-48, 51-64.

⁴ C.M.A., C.I., *Fond Muzeu Oraș*, Registrul avocaților stagiați, vol. I, f. 253.

⁵ Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria. 1865-1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, pp. 7-8, 34-39.

⁶ Alexandru Roz, *Arădeni-corifei ai Marii Uniri*, Timișoara, Editura Mirton, 1995, pp. 12-14.

un răsunet internațional.⁷

Schimbările politico-strategice din timpul Primului Război Mondial, preludiul redesenării hărții Europei, au coalizat intelectualitatea românească înspre realizarea Unirii de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. În acest climat s-au luat principalele decizii politice. După *Declarația de autodeterminare*, citită de Alexandru Vaida Voevod în Parlamentul de la Budapesta, în 18 octombrie 1918, Consiliul Național Român Central s-a mutat în casa lui dr. Ștefan Cicio Pop din Arad. A doua zi după proclamarea Unirii Transilvaniei cu România, acesta a fost desemnat vicepreședinte al Marelui Sfat Național Român. Ulterior, a preluat conducerea Resortului de Război și Siguranță, din cadrul Consiliului Dirigent. În 1919 a fost ministru fără portofoliu la București, apoi ministrul justiției și prim-ministru ad interim în guvernul Vaida Voevod, președinte al congreselor Uniunii Parlamentare Balcanice, președinte al Camerei Deputaților (1928-1929).⁸

Pentru meritele sale deosebite a fost decorat cu ordinele *Coroana României*, *Ferdinand I*, *Sfântul Grigore*, *Steaua României*.⁹ S-a stins din viață în 16 februarie 1934, la conacul său din comuna arădeană Conop¹⁰. Trupul său a fost depus în foaierea Palatului Cultural Arad, unde s-au organizat funeralii naționale. El a fost înmormântat cu onoruri militare, în cimitirul „Eternitatea” din Arad, fiind însoțit pe ultimul drum de importante personalități politice, ecleziastice și culturale românești.

De-a lungul întregii sale vieți, „dr. Ștefan Cicio-Pop a avut un singur ideal: neamul, un singur țel: patria și o singură bucurie: lupta”.

Un alt contemporan de-al său a fost avocatul dr. **Ioan Suciu**¹¹ (14.12.1862-12.03.1939). Fiu de șumar erarial, el a urmat Facultatea de Drept din Budapesta, finalizând studiile printr-un doctorat în acest domeniu. Stagiatura a petrecut-o în cabinetul avocațial al lui Mircea V. Stănescu¹², de care l-a legat o prietenie profundă. Credem că asupra tânărului student, amintitul avocat a trasat liniile directoare ale unei veritabile personalități, ancorându-l în viața politică românească.

La scurtă vreme, el a deschis propriul birou de avocat la Arad, figurând ca avocat definitiv din 1889. Membru activ al Partidului Național Român, a participat la viața politică din părțile Aradului, apărând în diverse procese țărănimea din Gura Văii, Iosășel ori Pădureni. Între 1906-1910, a devenit deputat în Parlamentul de la Budapesta, ca

⁷ Laurențiu Oanea, *op. cit.*, p. 104.

⁸ Alexandru Roz, *Noiembrie 1918. Aradul-capitala Transilvaniei*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2002, pp. 180-183.

⁹ ***, *Arad. Prima capitală politică a Marii Uniri. Valorificarea patrimoniului cultural mobil al Complexului Muzeal Arad*, Catalog de colecție, cu introducere de Felicia Aneta Oarcea, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2018, p. 134.

¹⁰ Alexandru Roz, *Arădeni-corifei ai Marii Uniri*, pp. 12-14; *Idem*, *Noiembrie 1918*, pp. 180-183.

¹¹ C.M.A., C.I., Fond Muzeu Oraș, nr. inv. 2732, Portretul avocatului dr. Ioan Suciu.

¹² *Idem*, *Registrul avocaților stagiați*, vol. II, f. 232.

ales al cercului electoral Ineu. Din anul 1908, liderii politici români din Transilvania s-au întâlnit deseori în casa lui Ioan Suciu, din Arad. Cunoscut pentru spiritul său organizatoric desăvârșit, C.N.R.C. i-a încredințat pregătirea și organizarea Adunării de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918. Membru al Consiliului Dirigent, președinte al Consiliului Superior Agrar pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în 1919, a fost desemnat președinte al baroului avocaților din Cluj (1924-1929). Luptele politice l-au deznăscut profund, fapt pentru care s-a retras din viața politică, la biroul său notarial din Chișineu-Criș.¹³

S-a stins din viață în anul 1939, fiind înhumat în Cimitirul „Eternitatea” din Arad. Asemenea contemporanilor săi, dr. Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș, trupul său a fost depus în foaierul Palatului Cultural, fiind organizate funeralii naționale și condus pe ultimul drum cu onoruri militare, de însemnate notabilități ale vremii.

Primul primar român al Aradului, avocatul dr. **Ioan Robu**¹⁴ (1868-1930), a fost absolvent de drept la Universitatea din Budapesta, ca bursier al Fundației Mocioni.

Apărător al țăranilor în numeroase procese, el a activat în zona Hălmagiului, ca reprezentant al Partidului Național Român. Înrolat în Primul Război Mondial, prizonier la ruși, internat în lagărul de la Tomsk, în Siberia Orientală, apoi în cel de prizonieri de la Cernobîl, în Ucraina, a susținut organizarea Corpului Voluntarilor Români Ardeleni și Bucovineni de la Darnița. Încadrat în armata română, căpitanul dr. Ioan Robu a luptat alături de camarazii săi în

bătălia de la Mărășești.

Reîntors pe meleagurile natale, a făcut demersuri pentru instaurarea administrației românești. Instabilitatea social-politică, generată de agresiunea gărzilor naționale maghiare, a afectat demersurile de instalare a administrației românești în Arad. Întesat de trupele franceze care s-au instalat în Arad în primele zile ale lunii ianuarie 1919, după vizita generalului H.M. Berthelot din 29 decembrie și incidentul sângeros din aceea zi, elita politică arădeană a fost nevoită să se refugieze în diverse zone pentru a aștepta intrarea trupelor române în Arad. În 17 mai 1919, Regimentul 6 Vânători a intrat dinspre Curtici, pe drumul care astăzi îi poartă numele, *Calea 6 Vânători*, avându-l în frunte pe colonelul Pirici. Dr. Sever Ispravnic a binecuvântat armata română rostind cuvintele:

Astăzi își primește acest Arad, răsplata credinței sale într-un ideal. Aceasta este ziua cea mare, în care viteaza armată română, în numele lumii civilizate, înfăptuiește idealul unirii noastre cu românii de pretutindeni¹⁵.

Din aceea zi, a început instaurarea administrației românești în Arad. Implicat în viața politico-națională a românilor, avocatul dr. Ioan Robu a fost desemnat primar al Aradului, între anii 1919-1926 și 1927-1928. Edilul șef a participat la preluarea patrimoniului industrial și cultural.¹⁶

În timpul vieții a fost decorat cu ordinele *Coroana României* și *Steaua României*,

¹³ Detalii despre viața și activitatea lui Ioan Suciu, vezi: Doru Bogdan, *Dr. Ioan Suciu-Părinte al patriei*, Arad, Editura „Viața arădeană”, 1999, 173 pp.; Alexandru Roz, *Arădeni-corișei ai Marii Uniri*, pp. 21-24.

¹⁴ C.M.A., C.I., Fond Muzeu Oraș, nr. inv. 6805, Portretul avocatului dr. Ioan Robu.

¹⁵ „Românul”, Arad, VIII, 1919, nr. special, 18 mai, p. 1.

¹⁶ Victor Cațavei, *Primul primar al Aradului după Marea Unire*, în „Ziridava”, XVIII, Arad, 1993, pp. 469-470.

în grad de ofițer. În toamna anului 1930, el a trecut la cele veșnice, fiind înhumat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.

Primul prefect român al Aradului, avocatul dr. **Iustin Marșieu**¹⁷ (1879-1955), a absolvit studiile juridice ale Academiei de Drept din Oradea (1897-1900) și ale Facultății de Drept din Cluj (1900-1901), ca bursier al Fundației „Emanuil Gozdsu”. La Cluj, a obținut titlul de doctor în drept (26 iunie 1903). El a efectuat stagiatura în cancelaria lui Nagy Alexandru. Apropiat al familiei memorandistului avocat dr. Mihai Veliciu și prieten cu fiul acestuia Romul Veliciu, el a deschis propriul birou de avocatură la Arad¹⁸.

Ca alți contemporani de-ai săi, el a fost implicat în viața politico-națională a românilor arădeni. A participat la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, cu credențional, din partea cercului electoral Chișineu Criș¹⁹.

Prezența armatei franceze, încă din luna ianuarie 1919, și atmosfera tensionată generată de curentul bolșevic venit dinspre Ungaria au intensificat activitatea gărzilor naționale. După încercarea nereușită de a-l instala ca prefect pe avocatul dr. Iustin Marșieu, a urmat, în 24 aprilie 1919, vizita generalului Gondrecourt la Radna, moment care a consfințit recunoașterea lui Iustin Marșieu ca prefect al județului Arad (1919-1920). Decan al Baroului arădean (1920-1928), a contribuit la consolidarea administrației românești între anii 1928-1931, când a fost desemnat din nou prefect²⁰.

Pentru convingerile sale politice a fost arestat de comuniști în anul 1952 și eliberat în 1954, după cum s-a putut constata din fișa matricolă penală, păstrată în arhivele Institutului de Investigare a Crimelor Politice din România²¹. Ajuns acasă, s-a stins din viață, în 1955²², fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.

Avocatul dr. **Vasile Avramescu**²³ (1873-1949) a fost unul dintre cei care a vegheat la procesul de făurire a României Mari. Născut la Cuvejdia, a învățat carte sub oblăduirea tatălui său, învățătorul Moise Avramescu. Parcurgând toate etapele pregătirii profesionale, ca bursier al Fundației „Emanuil Gozdsu”, el a urmat cursurile Facultății de Drept și Științe Politice a Universității din Budapesta (1891/1892-1895/1896). Și-a desăvârșit cariera profesională prin obținerea titlului de doctor în științe juridice. În perioada studenției i-a avut ca și colegi pe Aurel Vlad, Iuliu Maniu, Mihai Mărcuș.²⁴

¹⁷ C.M.A., C.I., Fond Muzeu Feudal, nr. inv. 3847, Portretul avocatului dr. Iustin Marșieu.

¹⁸ Emil Arbonie, *Baroul Arad (1875-1990)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, p. 117.

¹⁹ Alexandru Roz, *Noiembrie 1918...*, p. 265.

²⁰ Emil Arbonie, *Baroul Arad*, p. 117.

²¹ [https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20politici*M%20M%2003.%20Marin%20-%20Maszluj*Marseu%20Iustin](https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20politici*M%20M%2003.%20Marin%20-%20Maszluj*Marseu%20Iustin Accesat la 16.07.2021) Accesat la 16.07.2021.

²² Corneliu Cornea, *Luptători și martiri ai rezistenței anticomuniste din județul Arad. 1945-1989*, Arad, Editura Multimedia, 2007, p. 149.

²³ C.M.A., C.I., Fond Documentar, Portretul avocatului dr. Vasile Avramescu.

²⁴ Emil Arbonie, *Avocați arădeni (1875-1989)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, p. 25.

Avocat stagiar la Camera Avocaților din Szeged (4 ianuarie 1897), a efectuat practica între 10 aprilie 1899-4 martie 1901, în cancelaria renumitului avocat arădean Nemess Zsigmond. După susținerea examenului, a devenit avocat definitiv în 1 iunie 1901. Și-a deschis propriul birou de avocatură la Radna.

Implicat în viața politică a românilor din părțile arădene²⁵, martor al evenimentelor Marelui Război, avocat dr. Vasile Avramescu a deținut gradul de căpitan în rezervă, fiind înrolat în Regimentul 93 Infanterie. Rămas în rândurile fruntașilor politici români, în timpul tumultuoaselor evenimente ale anilor 1918-1919, acesta a fost referent prezidențial al Consiliului Național Român Central din Arad și al Comandamentului Gărzilor Naționale Române din Transilvania²⁶. Participant la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, el a însoțit delegații oficiali.

Ascensiunea bolșevismului în Ungaria a avut drept consecință reînarmarea gărzilor naționale maghiare. Atmosfera tensionată dintre gărzile naționale maghiare și cele românești a agravat situația social-economică și politică din zonă. Gardiștii bolșevici maghiari au percheziționat în primăvara anului 1919 casa avocatului dr. Vasile Avramescu, în speranța găsirii listelor cu gardiștii români. În urma evenimentului nefericit, i-au confiscat diploma de avocat.²⁷

Prețuit pentru contribuția sa în realizarea Unirii de la Alba Iulia, a fost desemnat prefect cu delegație al Aradului, între 1 mai-15 august 1920, după demisia lui Iustin Marșieu. De asemenea, între anii 1919-1921, a fost primul președinte al Tribunalului Arad. Pentru a sprijini viitoarea reformă agrară, inițiată de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, a publicat volumul *Instituția cărții funduare*, în 1920. Ulterior, a fost numit președinte al serviciului Contencios al Agriculturii, având o importantă contribuție la împrăștierea românilor colonizați în circumscriptiile arădene. O însemnată activitate a derulat în calitate de consilier al ministrului Nicolae Titulescu, contribuind, în cadrul Ministerului Justiției, la rezolvarea procesului „optanților” maghiari. O activitate meritorie a derulat la Liga Națiunilor de la Geneva, în 1932.

Prefacerile politice de după cel de-al Doilea Război Mondial l-au determinat să solicite intrarea în Colegiul Avocaților din județul Arad, cererea fiindu-i respinsă, deoarece s-a apreciat că profesia de avocat nu a fost principala sursă de venit.²⁸ Dezamăgit de atitudinea noului regim politic, s-a stins din viață în 16 februarie 1949, trupul său fiind înhumat în cavoul familiei de la Radna. Providența Divină l-a ocrotit de privațiunile și oprobiul regimului comunist, de care au avut parte unii din generația făuritoare a României Mari.

Avocatul dr. **Cornel Luțai**²⁹ (1889-1968), descendent din români înnobilați în veacul al XVII-lea, absolvent al Facultății de Drept, a susținut doctoratul în științe juridice la Universitatea din Cluj. Asemeni tuturor avocaților contemporani lui, a făcut stagiul de perfecționare pe lângă celebrii avocați ai vremii. S-a înscris ca stagiar la Camera Avocaților din Szeged, în perioada 1 iunie 1911-12 martie 1912. Câteva zile mai târziu, în 15 martie, s-a transferat la Camera Avocaților din Arad, unde s-a perfecționat în

²⁵ Dan Demșea, *Trei delegați oficiali din județul Arad, la Marea Unire din 1918*, Arad, Editura Universității „Vasile Goldiș”, 1999, p. 200.

²⁶ Idem, *Delegații arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în „Ziridava”, XVIII, Arad, 1993, p. 275; Alexandru Roz, *Noiembrie 1918...*, p. 310.

²⁷ Dan Demșea, *Trei delegați oficiali din județul Arad...*, p. 201.

²⁸ Emil Arbonie, *Avocați arădeni...*, pp. 26-27.

²⁹ C.M.A., C.I., Fond Muzeu Feudal, nr. inv. 3845, Portretul avocatului dr. Cornel Luțai.

cancelariile avocaților Nemet János și Iustin Marșieu, până în 1 iulie 1914.

Grație activității sale a fost invitat să participe la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Alături de intelectualii vremii a făcut parte din primele structuri administrative arădene, fiind funcționar la Prefectura din Arad, între 14 septembrie 1918-10 aprilie 1920. La scurt timp, a deschis propriul birou de avocatură, unde a desfășurat o activitate neîntreruptă (10 septembrie 1920-31 martie 1948)³⁰. Ajuns primar al Aradului între 1928-1931, el s-a preocupat de modernizarea urbei³¹. După o activitate prodigioasă, parte din bunuri i-au fost naționalizate în timpul regimului comunist, ajungând să trăiască în condiții modeste.

S-a stins din viață în anul 1968, rămășițele sale pământești fiind înhimate în cimitirul „Eternitatea” din Arad.³²

Chiar dacă prin aceste rânduri nu am dezbătut activitatea meritorie a tuturor avocaților arădeni implicați în realizarea Marii Uniri din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia, totuși, subliniem prin cele câteva exemple rolul semnificativ al acestei elite profesionale și, implicit, al Aradului, care a îndeplinit rolul de capitală politică, căci aici a fost laboratorul de pregătire a actelor Unirii. Unii dintre ei s-au stins cu conștiința împăcată că au făurit visul de unitate al tuturor românilor – Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Ioan Robu – alții, pentru convingerile lor, au fost anchetați, au îndurat privațiunile și oprobiul regimului comunist – Iustin Marșieu, Vasile Avramescu, Cornel Luțai.

Pleiada de avocați, trăitoare la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, a adus obolul ei pe altarul neamului românesc. Apărători ai drepturilor politice, naționale și culturale ale românilor, ei au lăsat în urma lor tânărul stat român în grija generațiilor mentorate de ei. Venirea comunismului a pălit energiile unui stat democratic, clădit cu trudă și multă perseverență de atâtea generații. Ea, această generație a Marii Uniri, a înmănuncheat întregul sistem de relații profesionale ori de familie, a crezut în idealul de unitate, conștientizând Marile Puteri de importanța României în spațiul european. Ea a reprezentat definiția unei maturități politice, al cărei univers a fost clădit cu multă trudă și perseverență.

³⁰ Emil Arbonie, *Avocați arădeni...*, p. 249.

³¹ C.M.A., C.I., Fond Muzeu Oraș, *Biografie Luțai*, manuscris neinventariat.

³² Detalii despre viața și activitatea avocatului dr. Cornel Luțai vezi: Felicia Aneta Oarcea, *Pe urmele generației Marii Uniri. Cornel Luțai (1889-1968) – Primar al Aradului. Repere biografice*, în „Banatica” 30/2, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, pp. 369-382.

Marin POP

PARTICIPAREA ORGANIZAȚIEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN JUDEȚUL BRAȘOV LA ALEGERILE PARLAMENTARE DIN ANUL 1920

THE PARTICIPATION OF THE ROMANIAN NATIONAL PARTY FROM BRAȘOV COUNTY IN THE PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 1920

Abstract: *We continue our series dedicated to the activity of the organization of the Romanian National Party from Brașov County, with the participation in the parliamentary elections of June 1920.*

Unfortunately, the first government of Greater Romania had a short existence. The political leader Mihai Popovici from Brașov belonged to this first government. On March 12, 1920, the president of the Peasant Party, Ion Mihalache resigned from the government because his agrarian bill, which was voted by the Parliament, was rejected by King Ferdinand. The next day after Mihalache's resignation, the king signed a decree appointing General Alexandru Averescu as president of the Council of Ministers. On March 25, 1920, the new prime minister announced the dissolution of the Parliament and the holding of new parliamentary elections.

The electoral confrontation in Transylvania and Banat can be characterized as a hard fight between the Averescu administration bodies, who wanted to consolidate their positions and the PNR candidates, who did not want to lose the political monopoly they held even before 1918.

In the Brașov County, in the elections for the Chamber of Deputies, P.N.R. obtained a brilliant victory, obtaining two of the three mandates, through Voicu Nițescu, in the electoral constituency Săcele and Mihai Popovici, who obtained a brilliant victory in front of the great Romanian diplomat Take Ionescu, Minister of Foreign Affairs in the Averescu government. In the Senate elections, archpriest Vasile Saftu lost the election to the Saxon candidate, Dr. A. Poleny.

In conclusion, it can be stated that despite all the efforts of the ruling People's Party, especially those of Octavian Goga, to prevent P.N.R. propaganda, the latter managed to obtain 27 seats in the House and 14 in the Senate, which placed it second among Romanian parties.

Continuăm serialul nostru dedicat activității organizației Partidului Național Român din județul Brașov, cu participarea la alegerile parlamentare din iunie 1920.

Din păcate, primul guvern al României Mari, din care a făcut parte și fruntașul politic brașovean Mihai Popovici a avut o existență scurtă. În data de 12 martie 1920, președintele Partidului Țărănesc, Ion Mihalache și-a prezentat demisia din guvern, deoarece proiectul său de lege agrară, care a fost votat de către Parlament, a fost respins de către regele Ferdinand. La numai o zi după demisia lui Mihalache, regele semnează decretul de numire a generalului Alexandru Averescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri. La 25 martie 1920, noul prim-ministru anunță dizolvarea Parlamentului și organizarea de noi alegeri parlamentare.

Confruntarea electorală în Transilvania și Banat, la aceste alegeri, se poate caracteriza ca o luptă dură între organele administrației Averescu, care doreau să-și consolideze pozițiile și candidații P.N.R., care nu doreau să piardă monopolul politic pe care-l dețineau aici încă înainte de 1918.

În județul Brașov, la alegerile pentru Camera Deputaților, P.N.R. a obținut o strălucită victorie, obținând două din cele trei mandate, prin Voicu Nițescu, în circumscripția

electorală Săcele și Mihai Popovici, care a obținut o strălucită victorie în fața marelui diplomat român Take Ionescu, ministru de Externe în guvernul Averescu. La alegerile pentru Senat, protopopul Vasile Saftu a pierdut alegerile în fața candidatului sașilor, dr. A. Poleny.

În concluzie, se poate afirma faptul că, cu toate eforturile Partidului Poporului, aflat la guvernare, în special cele ale lui Octavian Goga, de a împiedica propaganda P.N.R., acesta din urmă a reușit să obțină 27 de mandate la Cameră și 14 la Senat, ceea ce îl situa pe locul al doilea între partidele din România.

O altă concluzie ar fi aceea că, începând cu aceste alegeri, în Transilvania și Banat încep să pătrundă și partidele din Vechiul Regat. Vor avea succes la electorat doar în momentul când vor deține puterea și vor organiza ele alegerile. P.N.R. rămânea, în continuare, partidul cu cea mai mare priză la electoratul din Transilvania și Banat.

Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au fost câștigate de către Partidul Național din Transilvania, în jurul căruia s-a format noul guvern, în frunte cu Alexandru Vaida-Voevod. Printre membrii noului cabinet s-a numărat și liderul brașovean Mihai Popovici, în calitate de ministru al Lucrărilor Publice și, după demisia lui Aurel Vlad, ad-interim și la Finanțe.¹

Din păcate, acest prim guvern și parlament românesc ales după Marea Unire a avut o existență scurtă. În data de 12 martie 1920, președintele Partidului Țărănesc, Ion Mihalache și-a prezentat demisia din guvern, deoarece proiectul său de lege agrară, care a fost votat de către Parlament, a fost respins de către regele Ferdinand. La numai o zi după demisia lui Mihalache, regele semnează decretul de numire a generalului Alexandru Averescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri.²

Modalitatea în care a fost demis guvernul Vaida, în momentul în care primul-ministru se afla în străinătate și lupta pentru îmbunătățirea imaginii României și recunoașterea noilor granițe prin tratate de pace, a fost detestată atât în țară dar și în străinătate. Iată cum descrie fruntașul P.N.R., Vaida-Voevod, momentul demisiei guvernului pe care l-a condus, în timp ce el se afla încă în străinătate, și „cât de grăbit a fost” generalul Averescu „să-și lichideze reputația politică”:

Ștefan Cicio Pop, invitat de Regele Ferdinand să-i prezinte demisia guvernului Vaida (după ce îmi dăduse telegrafic autorizația de a-mi prelungi absența din țară), a obiectat să-l convingă pe Maiestatea Sa, dar în cele din urmă a plecat să execute ordinul regal. Chemați telefonic, miniștrii au semnat cu toții demisia. Toată procedura a ținut cca o oră. Ștefan Cicio Pop locuia atunci în strada Romană. Coborând să meargă la Palat, unde Regele aștepta actul, nu a mai găsit mașina. A trebuit să alerge în dreapta, în stânga până ce a găsit o birjă. Ulterior, Vlahide, secretar general la Preziidenție, i-a comunicat că – în urma ordinului lui Averescu – fusese silit să dispună ca șoferul să se prezinte la D-l general Averescu, îndată după ce va fi dus pe Șt. Cicio Pop, cu demisia de la Palat, acasă³.

Și Constantin Argetoianu, colaboratorul apropiat, în acea perioadă, a generalului Averescu recunoaște faptul că:

deși Guvernul Averescu era așteptat și pregătit de mai multe zile,

¹ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, București, Editura Machiavelli, 1995, pp. 82-83.

² Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 16-17.

³ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, vol. II, p. 222.

schimbarea a avut toate aparențele unei bruscări inutile, și că Regele s-a purtat urât cu Vaida. Dar, – spune Argetoianu, om bun cum e, Vaida l-a iertat – spre folosul lui de altminteri⁴.

Tot el descrie și scena demiterii guvernului și reacția Occidentului:

Pe când Mihalache se sbătea cu proiectul său, Regele a chemat pe Cicio Pop și i-a cerut demisia guvernului. Baciul a rezistat, a întâmpinat că era numai interimar și că demisia trebuia să fie cerută lui Vaida. Regele a insistat, declarând că situația nu îngăduia nici o întârziere, și în cele din urmă dl. Țiței și-a iscălit demisia. Vaida a aflat la Londra, pe când „pertracta” cu Guvernul englez și făcea planuri de viitor în auzul străinilor, că nu mai era ministru și șef de Guvern. Pentru prestigiul nostru de stat civilizat, a fost o lovitură urâtă, și presa din Londra și Paris ne-a judecat fără indulgență⁵.

În urma propunerii generalului Averescu de a sprijini noul guvern, parlamentarii P.N.R. s-au întâlnit la Clubul din București pentru a discuta această propunere și a lua hotărâri în acest sens. În cadrul acestor discuții se aduc „cele mai călduroase mulțumiri” fostului prim-ministru Al. Vaida-Voevod, miniștrilor Ștefan Cicio-Pop și Mihai Popovici, „pentru activitatea lor patriotică și munca lor rodnică depusă în serviciul țării”. În ceea ce privește „invitarea” generalului Averescu de a sprijini guvernul se hotărăște ca P.N.R., în principiu, să nu refuze delegarea miniștrilor săi în „guvernul maiestății Sale”, în conformitate cu decretul-lege al Unirii nr. 3682. Înainte, însă, fruntașii P.N.R. doreau să cunoască programul de guvernare al generalului Averescu și modalitatea în care se vor satisface punctele de vedere ale P.N.R.⁶ Așadar, se hotărăște delegarea miniștrilor Octavian Goga și Vasile Goldiș ca miniștrii fără portofolii în noul guvern, „în interesul afacerilor de stat”. Însă, P.N.R. își rezerva „deplina libertate de acțiune politică”, iar atitudinea sa față de noul guvern urma să fie

îndrumată din caz în caz în conformitate cu interesele țării și cu vederile politice larg democratice ale partidului.

Iuliu Maniu a avut, în prealabil, o întâlnire cu generalul Averescu, în urma căreia s-a acceptat ca cei doi miniștri să intre fără portofolii în noul guvern și să se ocupe numai „de interesele specific ardelenesti”. Tot cu această ocazie, generalul Averescu a afirmat că ar dori o fuziune cu P.N.R.⁷ Însă, în data de 25 martie 1920, noul prim-ministru anunță dizolvarea Parlamentului, acest fapt fiind considerat de către Nicolae Iorga ca un act de „crimă politică”⁸. Averescu avea nevoie de o majoritate parlamentară care să-l susțină și să-și consolideze puterea, având asentimentul regelui, în acest sens.

Regele Ferdinand a semnat decretul dizolvării Corpurilor Legiuitoare și a convocat corpul electoral pentru noi alegeri în zilele de 25-27 mai, pentru alegerea deputaților și 30-31 mai pentru senatori.⁹

În aceste condiții, Comitetul Central Executiv al P.N.R. convoacă congresul partidului pentru data de 24 aprilie 1920, la Alba Iulia. Pe ordinea de zi erau anunțate problemele ce urmau a fi dezbătute. Astfel, după ce se prezenta raportul Comitetului

⁴ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, (1919-1922), ediție de Stelian Neagoe, București, 1996, p. 112.

⁵ *Ibidem*, p. 113.

⁶ „Patria” (Cluj), nr. 61, 19 martie 1920, p. 1.

⁷ *Idem*, nr. 65, 24 martie 1920, p. 1.

⁸ „Neamul românesc” (București), nr. 54, 19 martie 1920, p. 1.

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 270, 27 martie 1920, p. 13421.

Central Executiv, urma să fie ales un comitet, care să facă propuneri asupra situației politice din țară, să fie îmbunătățit programul partidului și să i se dea o nouă organizare. De asemenea, urma să fie ales un nou Comitet Central.¹⁰

Se trimit tuturor președinților de organizații județene manifestul partidului și convocarea congresului care urma să se țină la Alba Iulia. Acest manifest trebuia afișat de către președinții organizațiilor județene în fiecare comună. Era primul congres al partidului de după Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

La congres, foștii parlamentari erau membri de drept. În afară de aceștia, fiecare circumscripție trimitea câte doi delegați și fiecare județ câte cinci. În ceea ce privește circumscripțiile electorale erau luate în considerare cele din toamna anului 1919.¹¹ Astfel, au luat parte la congres, în afară de deputați și senatori, 542 de delegați din cele 22 de județe ale Transilvaniei.¹²

Comitetul Central Executiv publica în ziarul „Patria” un articol-manifest intitulat *Partidul Național către națiunea română* în care era evocată tradiția istorică a partidului și realizările sale în timpul guvernării Blocului parlamentar. În încheierea acestuia se sublinia faptul că partidul era unul de ordine și tradiție care vedea în Coroana României și în dinastia română, „un simbol scump al unității naționale și o pavăză a tuturor aspirațiilor populare”. La final era redată și componența Comitetului Executiv.¹³

Organizațiile județene ale partidului, chiar înaintea congresului, au început campania electorală. Se organizează întruniri în toate organizațiile, care au ca scop și alegerea reprezentanților pentru Congresul de la Alba Iulia.

În data de 14 aprilie au loc adunări la: Blaj, unde participă și Iuliu Maniu, Sighișoara, Gilău, Mănășturul-românesc, Huedin, Năsăud¹⁴ și Târgu-Mureș.¹⁵

Majoritatea adunărilor urmau să aibă loc în Duminica Tomii, deci în prima săptămână după Paști, în data de 18 aprilie. Astfel, la acea dată au loc adunările de la Hida, Borșa, Cojocna, Mociu, Ormeniș, Teaca, Șeica Mare¹⁶ și Șimleul Silvaniei.

Din păcate, cu ocazia acestor adunări se înregistrează și acte de violență din partea guvernanților. De exemplu, locuitorii din Cohalm trimit o telegramă ziarului „Patria” în care se spuneau următoarele:

Cu adâncă indignare vă aducem la cunoștință că agenții plătiți și instigați ai Partidului poporului, adevărați gogiști noștri din Sighișoara, agenți recrutați din cele mai turbulente elemente dela periferia orașului, au atacat în mod brutal pe valorosul conducător al Partidului național român, pe fostul deputat Ioan Iosif din Cohalm, care trecea prin piața Sighișoarei ducându-se spre localul

¹⁰ „Patria”, nr. 79, 11 aprilie 1920, p. 1.

¹¹ *Idem*, nr. 82, 17 aprilie 1920, p. 1.

¹² *Idem*, nr. 90, 27 aprilie 1920, p. 1.

¹³ *Idem*, nr. 79, 11 aprilie 1920, p. 1. La data respectivă Comitetul Central Executiv al P.N.R. era unul lărgit și avea în componență 44 persoane. Iată și liderii politici care îl compuneau: Iuliu Maniu, președinte, apoi, în ordine alfabetică: George Adam, Ioan Agârbiceanu, Iosif Blaga, Valer Branisce, Sever Bocu, Romul Boilă, Lucian Borcea, Tiberiu Brediceanu, Vasile Chindriș, Liviu Cigăreanu, Iuliu Coroianu, Gheorghe Crișan, Victor Deleu, Aurel Dobrescu, Gheorghe Gârda, Vasile Goldiș, Emil Hațieganu, Ioan Iosif, Gavrilă Iuga, Laurențiu Oanea, Demetriu Lascu, Aurel Lazăr, Sever Dan, secretar, Vasile Lucaciu, Iancu Mețianu, Sever Miclea, Valer Moldovan, Victor Moldovan, Gheorghe Moroianu, Ioan Moța, ing. Eugen Munteanu, Voicu Nițescu, Aurel Nilvan, Victor Onișoru, Ioan Pop, Ștefan Cicio-Pop, Gheorghe Pop, Mihai Popovici, Vasile Saftu, Coriolan Steer, Ioan Teculescu, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Văleanu.

¹⁴ *Idem*, nr. 82, 17 aprilie 1920, p. 3.

¹⁵ *Idem*, nr. 87, 23 aprilie 1920, p. 2.

¹⁶ *Idem*, nr. 82, 17 aprilie 1920, p. 3.

de întrunire al delegaților satelor. D-sa avea să facă o dare de seamă asupra activității partidului și o expunere asupra situației politice¹⁷.

Lucrările Congresului de la Alba Iulia au început în data de 24 aprilie 1920, orele 10 și au fost deschise de președintele partidului, Iuliu Maniu, întâmpinat cu aplauze furtunoase. S-a trecut la verificarea delegaților din cele 22 de județe. În sală erau prezenți în jur de 800 de persoane. Poporul adunat afară cerea ca lucrările congresului să se țină în aer liber pentru a putea asista la discuții. Fruntașul politic sălăjean Alexandru Aciu îi liniștește și spune că va fi o adunare și afară. Astfel, se improvizează în piața din Alba Iulia un congres paralel unde au ținut cuvântări: Ștefan Cicio-Pop, Ioan Moța, avocatul Giurgiu Brânzeu și un țaran pe nume Mihalache. Vorbitorii au arătat situația politică din țară și au dat „îndrumări pentru activitatea nouă”.

În sală s-au citit telegramele de adeziune și s-a decis trimiterea unei telegrame de omagiu regelui Ferdinand, cu următorul conținut:

Congresul partidului național întrunit la Alba Iulia pătruns de sâncera admirație pentru regele eliberator, aduce Majestății Voastre omagiu de devotament loial și vă asigură de vecinica recunoștință! Trăiască Maestatea Regală, trăiască M.S. Regina, trăiască dinastia română¹⁸.

Președintele P.N.R., Iuliu Maniu a rostit un impresionant discurs în care a făcut o analiză a activității partidului după 1918, a subliniat necesitatea extinderii organizațiilor la nivelul întregii țări și nu fuziunea lui cu Partidul Poporului, care prin aceasta dorea desființarea P.N.R.¹⁹

Congresul P.N.R. a adoptat un proiect de rezoluție și s-au ales organele de conducere. Iuliu Maniu a fost reales în funcția de președinte, la propunerea doctorului Coltor, care a fost primită cu aplauze îndelungi și ovații entuziaste. Având în vedere faptul că, după cum era și firesc, partidul s-a extins la nivelul întregii țări, pentru a se putea face o cât mai bună propagandă electorală s-a hotărât să se aleagă un comitet de o sută de persoane, care a purtat și denumirea de Comitet electoral.²⁰ Din rândul acestuia

¹⁷ *Idem*, nr. 87, 23 aprilie 1920, p. 2.

¹⁸ „Gazeta de Duminecă” (Șimleu Silvaniei), nr. 3, 2 mai 1920, p. 3.

¹⁹ *Discurs-expozeu rostit de dl Dr. Iuliu Maniu președintele Partidului Național Român în Congresul Partidului Național ținut la 24 aprilie 1920 în Alba Iulia*, Tipografia Libertății din Orăștie, 1920.

²⁰ De fapt au fost aleși 125 de fruntași în acest comitet. Aceștia proveneau din toate județele Transilvaniei și Banatului și erau principalii lideri politici ai Partidului Național, mulți dintre ei viitori parlamentari, de aceea publicăm componența acestui comitet, în ordine alfabetică: Ioan Adam, Ion Agârbiceanu, Valer Branisce, Nicolae Brânzeu, Sever Bocu, Simion Balea, Andrei Bârsan, Lucian Borcea, Iosif Blaga, Ioan Bianu, Sebastian Bornemisa, Eugen Bran, Coriolan Bohățiel, Ioan Bușița, Romul Boilă, Gheorghe Bilașcu, Emil Bologa, Nicolae Bratu, Victor Branisce, Liviu Cigăreanu, Vasile Chiroiu, Aurel Cozma, Vasile Chindriș, Gheorghe Crișan, Romul Curta, Ioan Coltor, Zosim Chirtop, Gheorghe Dobrin, Victor Deleu, Andrei Doboși, Sever Dan, Cornel Dărămuș, Candid David, Silviu Dragomir, Sever Erdelyi, Atanasie Ghidui, Vasile Goldiș, Andrei Ghidui, Alexandru Gheție, Lucian Gheorgheviu, Ilarie Holom, Emil Hațeganu, Ioan Iosif, Gavrilă Iuga, Nicolae Lăzărescu, Dimitrie Lascu, Vasile Lucaci, Alexandru Lupeanu, Aurel Lazăr, Iuliu Maniu, Eugen Muntean, Iustin Marșieu, Sever Miclea, Gheorghe Moroiu, Ioan Moța, Isidor Marcu, Romul Marchiș, Liviu Micșa, Iosif Macaveiu, Dumitru Manu, Romul Micșa, Cornel Mesaroș, Valer Moldovan, Victor Moldovan, Iancu Mețian, Izidor Marcu, Ștefan Meteș, Simion Nemeș, Alexandru Nemeș, Voicu Nițescu, Aurel Nilvan, Pompeiu Nistor, Andrei Nicola, Gavril Oșianu, Laurențiu Oanea, Vasile Pahone, Ștefan Cicio Pop, Laurențiu Pop, Gheorghe Popoviciu, Uroș Păteanu, Gheorghe Pop, Ioan Pop-Morlacă, Iacob Pop, Ioan Pop, Ionel Pop, Ariton Popa, Augustin Pordea, Victor Pralea, Gavril Precup, Emil Precup, Ghiță Pop, Grigore Pletosu, Traian Petrașcu, Petru Popovici, Ioan Rafiroiu, Alexandru Rusu,

a fost ales, apoi, Comitetul Central Executiv format din următorii lideri: Iuliu Maniu, președinte, Vasile Goldiș, Al. Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, vicepreședinți, Sever Dan, secretar general, Valeriu Braniște, Iustin Marșieu, Ion Agârbiceanu, Voicu Nițescu, Aurel Lazăr, Valer Moldovan, Aurel Dobrescu, George Adam, Ioan Coltor, Vasile Saftu, Mihai Popovici, membri. Acesta urma să colaboreze permanent cu președintele Iuliu Maniu. A fost aleasă și o comisie de 40 de persoane care să examineze situația politică din țară și să formuleze proiectul de rezoluție al congresului.²¹ După cum se poate observa, organizația P.N.R. Brașov avea nu mai puțin de trei reprezentanți în comitetul central: Mihai Popovici, Voicu Nițescu și protopopul Vasile Saftu, care era și președintele organizației județene. De asemenea, Valeriu Braniște era brașovean la origine.

Având la bază hotărârile adoptate la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 și „ca postulat politic desăvârșirea unirii” pentru a cărei legiferare partidul se angaja să lupte pentru câștigarea noilor alegeri parlamentare, la fel cum făcuse în noiembrie 1919, P.N.R. a adoptat un program de muncă, sintetizat în 13 capitole.²² Cu acest vast program se prezenta P.N.R. în campania electorală din mai-iunie 1920. Credem că el se adresa întregii țări și depășește limitele regionalismului de care era acuzat P.N.R.

Ziarul brașovean „Gazeta Transilvaniei” sintetiza importanța Congresului P.N.R. de la Alba Iulia, subliniind că „a fost o mare și importantă manifestație politică și națională”, prin care partidul „își întinde activitatea sa asupra României întregite”.²³

Sub aceste auspicii continua campania electorală din anul 1920, în care s-au polarizat două mari grupări politice, și anume cea din jurul Partidul Poporului, aflat la guvernare, și partidele care au constituit Blocul parlamentar și guvernaseră înainte.

Partidul Național Român era hotărât să-și mențină monopolul politic în Transilvania și Banat. De aceea a început o propagandă politică intensă. În fruntea listelor de candidați se aflau președintele partidului Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, brașovenii Mihai Popovici, Voicu Nițescu și protopopul Vasile Saftu, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Victor Deleu și mulți alți lideri importanți.

În vederea organizării campaniei electorale, președintele organizației P.N.R. Brașov, Vasile Saftu, i-a convocat pe fruntașii P.N.R. ce fuseseră aleși în Comitetul electoral, să participe la o întrunire politică, care a avut loc în localul ziarului „Gazeta Transilvaniei”.²⁴

Intervențiile guvernului Averescu pentru obținerea de avantaje electorale se observă și din modul cum a reorganizat circumscripțiile transilvănene, prin decretul-lege publicat în Monitorul Oficial din 2 mai 1920. Astfel, se poate observa că județul Brașov nu mai avea dreptul să fie reprezentat în parlament de doi senatori și patru deputați, ci doar de un singur senator și trei deputați. La Senat exista o singură circumscripție electorală, iar pentru Camera Deputaților împărțirea celor trei circumscripții s-a făcut în felul următor: 1) Circumscripția Brașov, cu orașul Brașov, Râșnovul-românesc din plasa

Alexandru Racoți, Octavian Rusu, Dionisie Roman, Ioan Roman, protopop Simu, inginer Stoica, Vasile Suciu, Ioan Sâmpălean, Florian Stan, Vasile Saftu, Eugen Savu, Vasile Sava, Coriolan Steer, Aurel Socol, I. Teculescu, dr. Tălășescu, Tit Liviu Tilea, Simion Tămaș, Camil Velican, dr. Vescan, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vălean, Romul Veliciu, Toma Vasinca, Nicolae Zigre. Vezi „Patria”, nr. 91, 28 aprilie 1920, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Idem*, nr. 92, 29 aprilie 1920, pp. 1-2.

²³ „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), nr. 86, 28 aprilie 1920, p. 1.

²⁴ *Idem*, nr. 89, 1 mai 1920, p. 4.

Brașov și comunele Vlădeni și Țințari, care aparțineau de plasa Șercaia, județul Făgăraș; 2) Circumscripția Codlea, cu comunele plășii Feldioara și comunele plășii Brașov, în afară de Râșnov; 3) Circumscripția Săcele, cu comunele plășii Săcele și comunele Budila și Buzaie, care aparțineau plășii Sepși-Sângeorgiu, județul Trei-Scaune.

În acest context politic tensionat, liderul național-român Mihai Popovici era primit „într-o lungă audiență” de către regele Ferdinand, „în problema politică internă”, ca reprezentant al P.N.R. Printre subiectele abordate s-a aflat și decizia guvernului Averescu de a reorganiza circumscripțiile electorale și a amâna alegerile parlamentare în Transilvania.²⁵

Între timp, liderii politici brașoveni încep turneele electorale în teritoriu. Astfel, ziarul „Gazeta Transilvaniei” publica un articol despre turneul lui Voicu Nițescu în circumscripția electorală Săcele, unde a fost ales deputat în noiembrie 1919. Proaspăt reîntors de la Paris și Londra, „unde timp de mai multe luni a muncit pentru izbânda cauzei neamului românesc”, a organizat o serie de întruniri politice în comunele Bacifalu, Cernat, Turches, Satulung și Purcăreni, discutând cu electoratul românesc și „lămurind chestiunile politice dela ordinea zilei”. În articol se subliniază că pretutindeni a fost primit de către alegători „cu dragoste și mare încredere”, de asemenea, că alegătorii, „întrușiți în număr foarte frumos”, și-au exprimat mulțumirea pentru activitatea deosebită desfășurată de Voicu Nițescu, „pentru binele țării și al poporului”, invitându-l să candideze pentru un nou mandat.

În cadrul adunării de la Purcăreni, după ce a făcut un expozeu al situației politice, a invitat pe cei prezenți să-și spună părerile și doleanțele, dându-le lămuriri și sfaturi prețioase insistând cu deosebire asupra mijloacelor menite să dea un nou avânt vieții economice a Românilor din Săcele.

Au mai luat cuvântul și însoțitorii săi, V.St. Iosif și Victor Braniște, care au îndemnat electoratul să nu se lase momit de cei care promiteau „în mod conștient marea cu sarea”. De asemenea, au scos în evidență rolul însemnat pe care l-a avut Voicu Nițescu în luptele politice și înfăptuirea idealului național. Preotul Giurgiu, care a prezidat adunarea, a mulțumit lui Voicu Nițescu și însoțitorilor săi pentru discursurile lor și lămuririle date. După adunare, Voicu Nițescu și însoțitorii săi au efectuat vizite preotului Giurgiu, directorului școlii Micuda și notarului Grama, „unde au fost primiți și ospățați cu toată dragostea”.²⁶

Conducerea organizației P.N.R. Brașov îi convoacă pe toți membrii comisiilor electorale comunale și ai comisiilor electorale județene, aleși în adunarea partidului din 5 septembrie 1919, pentru data de 16 mai 1920, în Sala Sfatului din Brașov. Punctul principal de pe ordinea de zi era stabilirea candidaturilor pentru alegerile parlamentare ce urmau să aibă loc la 3 iunie 1920.²⁷

Pentru că sala a fost ocupată de un alt eveniment, prin intermediul presei se anunța că adunarea va avea loc într-o nouă locație, respectiv în sala festivă a liceului ortodox din Brașov.²⁸

În cadrul adunării din data de 16 mai, pentru județul Brașov au fost stabilite următoarele candidaturi: la Senat a fost propusă candidatura protopopului Vasile Saftu;

²⁵ *Idem*, nr. 93, 7 mai 1920, p. 4.

²⁶ *Idem*, nr. 97, 15 mai 1920, p. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Idem*, nr. 99, 17 mai 1920, p. 4.

la Camera, pentru circumscripția Brașov a fost propus Mihai Popovici, fost ministru, Voicu Nițescu a fost propus pentru circumscripția Săcele, iar pentru cercul Codlea a fost propus dr. Vasile Glăjariu, avocat. Având în vedere faptul că numărul circumscripțiilor din județul Brașov s-au redus, față de cele din noiembrie 1919, dr. Tălășescu propune ca fostul deputat dr. Iosif Blaga să fie propus Comitetului Central al P.N.R. pentru circumscripția Sebeș, unde se considera că avea șanse foarte mari de câștig, însă Iosif Blaga este împotriva acestei propuneri, cerând să se lase Comitetului Central toată libertatea de a desemna candidații.²⁹

Protopopul Vasile Saftu a mai fost propus și de către organizația P.N.R. din județul Hunedoara să candideze pentru un mandat de senator în circumscripția Petroșani. De asemenea, Mihai Popovici a mai candidat în circumscripția Lăpuș, județul Solnoc Dobâca.³⁰

În acest context, Mihai Popovici îl va însoți pe Alexandru Vaida-Voevod într-un turneu electoral prin mai multe orașe transilvănene. În data de 11 mai 1920, ei ajung la Baia Mare. Cu toate că timpul era nefavorabil, la adunarea din acest oraș au participat, conform relatărilor presei, „întreaga inteligență” și foarte mulți țărani. Ședința a fost deschisă de către protopopul Iosif Pataki, după care a luat cuvântul Al. Vaida-Voevod, care face o analiză a situației interne și internaționale, evidențiind rezultatele guvernului pe care l-a condus. La rândul lui, Mihai Popovici a prezentat activitatea guvernului Vaida și programul P.N.R. În mijlocul ovațiilor celor prezenți, Mihai Popovici a primit candidatura pentru un mandat de deputat al circumscripției Baia Mare³¹, care la vremea respectivă făcea parte din județul Sătmar (Satu Mare). Însă, după ce Vasile Lucaci se hotărăște să candideze pentru un mandat de deputat din partea P.N.R., Mihai Popovici renunță la candidatura în această circumscripție în favoarea „leului din Șisești”.³²

Revenit în județul Brașov, Mihai Popovici s-a concentrat pe campania electorală din circumscripția în care candida. Astfel, în data de 21 mai 1920, din ziarul „Gazeta Transilvaniei” aflăm că de trei zile se găsea „în mijlocul alegătorilor”, organizând patru adunări electorale: în data de 19, orele 18 în sala liceului confesional din Brașov; în data de 20, orele 11 în Vlădeni, la orele 14 în Țințari, iar la orele 19 în Râșnov. În articol se sublinia că toate adunările „au fost cercetate de o mare mulțime de alegători” și că la fiecare adunare au fost prezenți mai multe sute de alegători. În fața lor, Mihai Popovici și-a prezentat programul electoral, „în vorbe lungi, detaliate, cari au câștigat complet sufletul alegătorilor”. A vorbit apoi despre rolul important pe care îl avea P.N.R. în viața politică a românilor transilvăneni, despre necesitatea existenței lui pentru democrația românească. A insistat, pe larg, asupra activității partidului, începând cu toamna anului 1918, pentru organizarea statului, în Ardeal, ca și în întreaga țară sub guvernul Vaida, în cadrul căruia a îndeplinit funcția de ministru. A evidențiat, „cum nu se poate mai bine”, deosebirile dintre partidele cu care au guvernat și se aflau în alianță electorală, față de celelalte partide contracandidate, în special față de Partidul Poporului, care se afla la guvernare. În campania electorală, a fost însoțit de dr. Vasile Glăjariu și dr. C. Moga, care „au dat noi sfaturi și îndemnuri mulțimii alegătorilor”. Candidatul P.N.R. a fost primit pretutindeni, conform relatărilor presei, cu mare entuziasm și ovaționat, iar la Râșnov,

²⁹ *Idem*, nr. 102, 20 mai 1920, p. 4.

³⁰ Marin Pop, *Viață politică în România interbelică (1919-1938). Activitatea Partidului Național și Național-Țărănesc din Ardeal și Banat*, Cluj-Napoca-Zalău, Editura Mega și Editura Porolissum, 2014, pp. 475-476.

³¹ „Patria”, nr. 102, 14 mai 1920, p. 3.

³² *Idem*, nr. 112, 27 mai 1920, p. 3.

la încheierea adunării, orchestra țărănească a intonat Imnul Național. Adunările, la care au participat „toți cărturarii, toți fruntașii satelor”, au fost prezidate de preoții Zorca, Gonția și Nan, iar la Brașov de protopopul Vasile Saftu.³³

La rândul lui, Voicu Nițescu a organizat în zilele de Rusalii adunări electorale în Buzaia și Săcele, care s-au transformat în „mari întruniri populare”.³⁴

Confruntarea electorală în Transilvania și Banat, la aceste alegeri, se poate caracteriza ca o luptă dură între organele administrației Averescu, care doreau să-și consolideze pozițiile și candidații P.N.R., care nu doreau să piardă monopolul politic pe care-l dețineau aici încă înainte de 1918.

Asupra campaniei electorale din Transilvania s-a concentrat întreaga administrație averescană, în special după ce s-a încheiat campania în Vechiul Regat. Au fost folosite toate mijloacele de propagandă electorală pentru a se anunța succesul Partidului Poporului în Vechiul Regat. Au fost trimiși cei mai buni oratori ai partidului din județele unde au câștigat alegerile pentru a-i convinge pe cetățeni să voteze cu partidul aflat la guvernare.³⁵

În urma alegerilor din 3-4 iunie 1920, la Cameră, din cele 98 de candidaturi depuse, P.N.R. a câștigat 27 de mandate. Partidul Poporului a obținut, în Transilvania, 69 de mandate.³⁶ În total, pe întreaga țară, P.N.R. a reușit să obțină tot 27 de mandate.³⁷

În județul Brașov, la alegerile pentru Camera Deputaților, P.N.R. a obținut o strălucită victorie, obținând două din cele trei mandate. În circumscripția electorală Săcele, candidatul P.N.R., Voicu Nițescu a obținut 1.497 voturi, Gheorghe Creangă, candidatul guvernamental, doar 214 voturi, Petre Muntean 335 voturi și Victor Brătfăleanu 830 voturi. Cum era de așteptat, în circumscripția Codlea a câștigat candidatul sas, Fritz Connert, care a obținut 3.587 voturi, față de 1.634 câte a obținut avocatul dr. Vasile Glăjariu, iar cel de-al treilea candidat, tot sas, Friederich Schneider a obținut doar 352 voturi.³⁸

Lupta electorală cea mai acerbă s-a înregistrat în circumscripția Brașov, unde Mihai Popovici îl avea ca și contracandidat pe marele diplomat Take Ionescu, viitor ministru de Externe în cabinetul Averescu. În urma desfășurării scrutinului electoral, s-a constatat că niciunul dintre candidați nu a obținut majoritatea absolută de voturi prescrisă de legea electorală și se dispune organizarea turului II al alegerilor între primii doi clasati: Mihai Popovici și Take Ionescu. Noile alegeri au fost stabilite pentru data de 14 iunie 1920.³⁹

La alegerile pentru Senat, protopopul Vasile Saftu a pierdut alegerile în fața candidatului sașilor, dr. A. Poleny, care a obținut 3.335 voturi, iar candidatul P.N.R., 2.161 voturi.⁴⁰

Înainte cu două zile de turul II al alegerilor parlamentare din circumscripția electorală Brașov, Mihai Popovici a organizat întruniri în comunele Vlădeni și Țințari,

³³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 103, 21 mai, p. 4.

³⁴ *Idem*, nr. 109, 29 mai 1920, p. 1.

³⁵ I. Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920*, în „Carpica. Culegere de Studii și Comunicări”, Bacău, 1972, p. 262.

³⁶ M. Ivan, *Evoluția partidelor politice în cifre și grafice. 1919-1932*, Sibiu, 1934, tabelul IV.

³⁷ I. Scurtu, *op. cit.*, p. 262.

³⁸ *Desbaterile Adunării Deputaților (D.A.D.)*, nr. 6, ședința din 25 iunie 1920, p. 63.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 116, 9 iunie 1920, p. 2.

⁴⁰ *Idem*, nr. 118, 11 iunie 1920, p. 1.

fiind însoțit de către Ion Mihalache, președintele Partidului Țărănesc, preotul Cercel, din județul Muscel și dr. Aurel Dobrescu, lider important al P.N.R. Făgăraș, județ la care erau arondate cele două comune. În discursurile lor, îl acuză pe Take Ionescu de falsitate, subliniind că, deși a încheiat o înțelegere cu sașii, cerea și voturile românilor.⁴¹

Între timp, la 13 iunie 1920, în urma demisiei lui Duiliu Zamfirescu, Take Ionescu a fost numit ministru de Externe în guvernul Averescu.⁴² În acest context, liderii P.N.R. acuzau guvernul că întreaga administrație locală, în frunte cu prefectul Baiulescu, protonotarul Petrache Munteanu și primpretorul Proca s-au pus în slujba candidatului guvernamental. Mai mult, cu o zi înainte de alegeri, „pentru completarea forței administrației”, au fost aduși peste 50 de agenți „provocatori și bătăuși de meserie”, cu automobilele din București. Cu toate acestea, printr-o mobilizare exemplară a electoratului românesc din Brașov și împrejurimi, la alegerile care au avut loc în data de 14 iunie a avut câștig de cauză candidatul P.N.R., Mihai Popovici. El a obținut 2.171 voturi, iar Take Ionescu 1981.⁴³

Victoria a fost sărbătorită cu manifestații impozante. Publicul a pornit din fața redacției ziarului „Gazeta Transilvaniei”, cu aclamații și cântând imnul *Pe-al nostru steag e scris unire*. Alaiul s-a deplasat la vila lui Mihai Popovici, unde erau deja prezenți liderii marcanți ai partidului, în frunte cu Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Voicu Nițescu, Aurel Dobrescu și președintele organizației P.N.R. Brașov, protopopul Vasile Saftu, care au luat cuvântul, „electrizând” mulțimea ce „aclama neîntrerupt pe fruntașii neamului”.⁴⁴

Mihai Popovici, pe lângă strălucita victorie de la Brașov a mai câștigat un mandat în circumscripția electorală Lăpuș, județul Solnoc-Dobâca, unde a obținut 4.210 voturi, față de 2.642 câte a obținut contracandidatul său, Ion C. Grădișteanu.⁴⁵ Nu știm dacă reușea să-l câștige și pe al treilea, în circumscripția Baia Mare, pe atunci în județul Satu Mare, unde a mai fost nominalizat să candideze de către electoratul din acea circumscripție, dar s-a retras în favoarea lui Vasile Lucaciu care, însă, după câștigarea mandatului a trecut la Partidul Poporului.

În concluzie, se poate afirma că, cu toate eforturile Partidului Poporului, aflat la guvernare, în special cele ale lui Octavian Goga, de a împiedica propaganda P.N.R., acesta din urmă a reușit să obțină 27 de mandate la Cameră și 14 la Senat, ceea ce îl situa pe locul al doilea între partidele din România.

O altă concluzie ar fi aceea că, începând cu aceste alegeri, în Transilvania și Banat încep să pătrundă și partidele din Vechiul Regat. Vor avea succes la electorat doar în momentul când vor deține puterea și vor organiza ele alegerile. P.N.R. rămânea, în continuare, partidul cu cea mai mare priză la electorat, iar organizația județeană Brașov una dintre cele mai importante din Transilvania.

⁴¹ *Idem*, nr. 120, 13 iunie 1920, p. 1.

⁴² St. Neagoe, *op. cit.*, p. 85.

⁴³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 123, 18 iunie 1920, p. 1; D.A.D., nr. 6, ședința din 25 iunie 1920, p. 63.

⁴⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 123, 18 iunie 1920, p. 1.

⁴⁵ D.A.D., nr. 6, ședința din 25 iunie 1920, p. 98.

Nicolae TEȘCULĂ

ACTIVITATEA MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA ÎN PERIOADA 1922-1925

DIE TÄTIGKEIT DES SCHÄSSBURGER GESCHICHTE MUSEUM IN DER ZEIT 1922-1925

Zusammenfassung: Mit dem Anlass von Jubiläen im Rahmen einer Gemeinde, kann die langjährige Tätigkeit einer Kulturinstitution zum Gegenstand historischer Forschung werden. Im Jahr 2024 feiert das Geschichtsmuseum aus Schäßburg sein 125-jähriges Bestehen im Dienste der Gemeinde. Eine der reichsten Perioden – im Hinblick auf die Entwicklung des Museums – war die Zeit von 1922 bis 1925. Die Umstrukturierung der Museumsausstellung beginnt mit der Rückgabe von historischen Objekten aus Budapest, die 1916 – nach dem Eintritt Rumäniens in den Ersten Weltkrieg – durch die Triple Entente dorthin verlegt wurden und endet mit der Übernahme der Koordinierung der Institution durch die Evangelische Kirche von Schäßburg. In dieser Zeitspanne wurden Sammlungen entwickelt, die erste Bestandsaufnahme durchgeführt, archäologische Forschungsprojekte gestartet und die Ausstellung im Glockenturm neu organisiert. Alles wurde auf freiwilliger Basis aus Idealismus, mit Engagement und Hingabe für die Heimatstadt und ihre Geschichte durch die Gruppe leidenschaftlicher Menschen, die sich um Josef Bacon gruppierten, herausgetan.

Muzeul de Istorie din Sighișoara și-a deschis porțile în data de 24 iunie 1899. Apariția acestei instituții muzeale se datorează spiritului de inițiativă a medicului Josef Bacon și a grupului de voluntari din jurul Asociației Sebastian Hann. După 1920 prima provocare este reorganizarea muzeală după întoarcerea obiectelor muzeale din Budapesta, acestea fiind duse acolo spre păstrare după intrarea României în război de partea Antantei. Pe de altă parte avem de-a face cu planuri de dezvoltare a expoziției și în alte spații ale Turnului cu Ceas.

Aceste idei vor prinde rădăcini și vor marca întreaga activitate a muzeului din urbea de pe Târnava Mare până la finele celui de-al Doilea Război Mondial. Deși lipsa banilor va face ca inițiativa de dezvoltare a expozițiilor să fie încetinită, cu ocazia naționalizării din anul 1951, față de cele 12 săli existente în 1921, existau la acea dată 21 de spații expoziționale. Toate acestea arată dragostea pentru trecut și pentru valorizarea lui, lăsând posterității un patrimoniu material impresionant, care este cercetat și admirat în ziua de azi.

Pentru studierea activității muzeelor din această perioadă am apelat la rapoartele anuale ale Asociației Sebastian Hann publicate în săptămânalul local „Groß-Kokler Bote”. Legat de muzeu se arată că reorganizarea dorită a expozițiilor, încă din 1922, nu s-a realizat, cum s-a vrut. Asociația este mulțumită de noua relocare a Camerei de Tortură, de la etajul patru al Turnului cu Ceas, la parterul acestui imobil, unde în secolul al XVII-lea a funcționat închisoarea militară a orașului. Deși nu este spectaculoasă ca alte expoziții de profil, merită a fi vizitată. Și aici sunt necesare lucrări suplimentare prin expunerea de obiecte de tortură și imagini din „Codex Criminalis Teresiana” din 1769:

Acum va fi sarcina anului următor să se completeze expoziția de la camera de tortură, cu modele de instrumente de tortură, precum cele găsite la Sibiu și Brașov (șuruburi, roată) sau prin ilustrațiile și descrierile extrem de precise ale

codului de tortură al Mariei Terezia¹.

În spațiul lăsat liber de expoziția Camera de Tortură, s-a realocat expoziția dedicată istoriei farmaciei, aflată până atunci între etajele patru și cinci al Turnului cu Ceas, într-un mic spațiu de pe casa scărilor:

Am realocat farmacia în spațiul care a fost eliberat prin mutarea Camerei de Tortură și am putut așeza aici toate obiectele de farmacie, astfel încât fiecare obiect va fi aranjat într-un spațiu în care se va crea o impresie spațială armonioasă.

Iar în spațiul lăsat liber de farmacie se dorea crearea unei biblioteci, unde să fie așezate documente și cărți ale autorilor sighișoreni:

Pentru anul următor intenționăm să expunem în camera eliberată de farmacie o sobă cu cahle vechi care ne-a fost donată. Aici am început să punem bazele bibliotecii autorilor din Sighișoara, menționată în ultimele noastre rapoarte anuale. Fără să facem vreo modificare interiorului, am început să umplem stelajele pline până acum cu flacoane farmaceutice cu cărți și documente. Aici avem cel mai mare număr al lucrărilor, care s-au găsit în biblioteca magistratului² și depozit de carte care ne-a fost predat. O altă parte le avem de la adunările Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei, la preț redus, și multe existente ca dublete. O îmbogățire valoroasă a colecției o datorăm excelenței sale episcopului dr. Friedrich Teutsch și preameritosului nostru concitadin dr. Karl Wolf, care ne-a dat un număr mare de documente.³ Suntem convinși că rafturile destul de goale ale bibliotecii, într-un timp scurt, vor fi complet umplute și sperăm că această încăpere va fi potrivită spre a da mărturie operelor culturale din orașul nostru natal. Dorim ca aceste cărți pe care le primim, să le înregistrăm și să le dăm un Ex libris corespunzător⁴.

Expoziția dedicată preistoriei și antichității Sighișoarei nu s-a putut îmbogăți cu noi obiecte. Acest lucru s-a datorat, din păcate, lipsei de preocupare a Guvernului României, care deși a promis anii trecuți bani pentru cercetarea arheologică a castrului roman de la Podmoale, nu s-a ținut de cuvânt:

Chestiunea îmbogățirii muzeului nostru cu antichitățile romane, pe care am sperat-o din săpăturile de la Podmoale, vechea tabără romană (Castrum Sternaum)⁵, nu a avansat față de raportul trecut. În ultimul nostru raport anual am vorbit de angajamentul guvernului pentru o subvenție de 20.000 de lei și prin aceste săpături obiectele descoperite să fie lăsate a fi depozitate la muzeu, nu am mai primit nici un răspuns și s-a așternut liniștea asupra acestei chestiuni⁶.

Lipsa resurselor financiare va face ca realizarea expoziției dedicată poetului sighișorean Michael Albert să nu aibă loc:

Și o altă lucrare, pe care am prezentat-o spre realizare în raportul trecut, și

¹ „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung”, nr. 2366, 11. Mai 1924, XLVI Jahrgang, p. 2.

² Este vorba de o bibliotecă a Primăriei Sighișoarei.

³ Aceste documente se găsesc azi în fondul „Colecția de documente a Muzeului de Istorie Sighișoara”, din cadrul Direcției Județene Mureș a Arhivelor Naționale ale României.

⁴ „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung”, nr. 2366, 11. Mai 1924, XLVI Jahrgang, p. 2.

⁵ Rezultatele noilor cercetări arheologice au demonstrat că castrul roman de la Podmoale nu se suprapune peste Castrum Stenarum, vezi: Gheorghe Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara*, București, Editura Oscar Print, 2000, p. 22.

⁶ „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung”, nr. 2366, 11. Mai 1924, XLVI Jahrgang, p. 2.

anume realizarea unei noi camăruțe de partea opusă Casei Albert⁷ pe platforma Turnului cu Ceas nu am mai realizat-o. Cămăruța care trebuia renovată nu s-a realizat din lipsă de fonduri proprii și nu s-a îndrăznit să se apeleze la bugetul orașului, deoarece o altă lucrare majoră în interesul muzeului nostru s-a realizat cu ajutor orașenesc. [...] Pentru cămăruța Michael Albert am colectat o serie de articole, inclusiv un pian, dar parțial, lipsa unui număr suficient de obiecte și fondurile noastre limitate ne-au împiedicat să zugrăvim această cameră și să grupăm permanent piesele individuale⁸.

Ca și anii trecuți, colaboratorul asociației, domnul Karl Haldenwang, se va arăta la fel de darnic cu donațiile:

Membrul comitetului nostru, domnul Karl Haldenwang, căruia îi datorăm multe alte donații, ne-a oferit două grilaje ruginite pentru geamuri din fier forjat. La cererea noastră, acestea au fost curățate și reparate de municipalitate și atașate la două ferestre de la parterul anexei la turn, în camera în care se află expoziția dedicată Sighișoarei străvechi⁹.

Legat de vizitatorii muzeului sighișorean în anul 1923 i-au călcat pragul și personalități ale vremii. Una dintre aceste personalități este episcopul Friedrich Teutsch. Acesta se arată extrem de impresionat de muzeu și în discursul său în fața comunității evanghelice sighișorene arată misiunea instituției muzeale pentru comunitate:

Vizitarea muzeului nostru în timpul verii și la începutul toamnei a fost extrem de mare și reprezintă o creștere semnificativă. „Sighișoara Veche” pare să fi devenit oarecum faimoasă în noua noastră patrie, care este deosebit de atentă în ceea ce privește muzeele. A fost o onoare și o bucurie pentru noi că, cu ocazia vizitei generale bisericesti făcute comunității evanghelice sighișorene de către excelența sa, domnul episcop Friedr. Teutsch, a onorat muzeul nostru cu vizita sa. În fața comitetului Asociației Sebastian Hann și a consiliului parohiei evanghelice, admirativ a spus că vizitarea muzeului „Sighișoara Veche” a făcut parte din cadrul programului vizitei sale, pe de o parte pentru că obiectele existente în muzeu sunt aproape toate fără excepție, proprietatea parohiei evanghelice din Sighișoara, și pe de altă parte pentru că acest muzeu local nu presupune doar faptul că servește științei, ci scopul lui principal este atenția pentru trecutul și viitorul națiunii săsești, precum și de a determina o responsabilitate personală față de națiune, deoarece, doar pe terenul persistent al evlaviei poate să atingă infinitul și încrederea în Dumnezeu, elemente care i-au călăuzit pe strămoșii noștri de-a lungul secolelor și care își va întinde scutul protector asupra noastră și a nepoților noștri, dacă avem încredere numai în El¹⁰.

Vizita a fost una fructuoasă deoarece cu această ocazie biblioteca scriitorilor sighișoreni va fi numită *Biblioteca Friedrich Teutsch*. De altfel, episcopului i-a plăcut mult muzeul:

A urmat apoi vizita tuturor camerelor, care a durat probabil peste o oră, domnul episcop a fost copleșit și a profitat, în mod repetat, de ocazie pentru a-și exprima satisfacția și aprecierea pentru ceea ce a văzut¹¹.

O a doua vizită a fost una oficială, guvernamentală din partea inspectorului general

⁷ Internatul liceului Joseph Haltrich, lipit de Turnul cu Ceas.

⁸ „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung”, nr. 2366, 11. Mai 1924, XLVI Jahrgang, p. 2.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

al muzeelor de la acea vreme, și anume de Alexandru Tzigara Samurcaș, precum și a custodelui Muzeului Brukenthal din Sibiu:

În ultimul an am avut onoarea de a ne putea bucura de vizita la „Sighișoara Veche” a inspectorului general al muzeelor, domnul Tzigara Samurcaș, precum și de curatorul colecției Brukenthal. Suntem încântați că am găsit recunoașterea și aprecierea binevoitoare din gura celor doi experți¹².

Această activitate de organizare muzeală nu se putea realiza decât cu sprijinul benevol a unor pasionați. În acest sens este menționat tânărul Julius Misselbacher¹³, cel care până la sfârșitul vieții sale va fi un colaborator destoinic al instituției muzeale:

Ca și în anii precedenți, Julius Misselbacher, absolvent de liceu, a lucrat zilnic în muzeu, aproape în fiecare zi, în lunile de vară, cu talent a efectuat schimbări și regroupări de obiecte. Va fi o lipsă grea în anii următori, va fi departe de Sighișoara datorită pregătirii sale profesionale, dar suntem fericiți și sperăm că se va întoarce în orașul natal după terminarea studiilor și stabilindu-se acasă va fi gata să preia și să conducă „Sighișoara Veche”¹⁴.

Alături de tânărul Julius Misselbacher, aprecierea filialei locale a Asociației Sebastian Hann se îndreaptă și către alți tineri:

Multe mulțumiri aducem și unui grup de tinere fete, care s-au adunat în jurul domnișoarei educatoare Helene Schuster, în scopul unei pregătiri intelectuale mai serioase. Sub conducerea acesteia, domnișoarele Louise Schenker, Freiderike și Johanna Theil, Mitzi Lutsch, Hermine Marktsteiner, Anna Wolff, în lunile de vară săptămânal sau o dată sau de două ori după amiaza au ajutat la lucrările necesare de curățenie și la schimbările expoziționale necesare¹⁵.

La capitolul nerealizări raportul arată că pentru muzeul etnografic, care se dorește a se face în sacristia Bisericii Mănăstirii, în anul 1923, nu s-a făcut nimic, din lipsă de resurse financiare. Tot raportul face și o prezentare a veniturilor asociației. Astfel se mulțumește Băncii Populare din Sighișoara:

[...] care a făcut posibilă reducerea datoriei pe care o aveam în 1922 prin donarea a 1000 lei.

La acestea se adaugă pentru anul 1923:

Veniturile s-au ridicat la 7307 lei și au constat în numerar rămas din anul precedent de 339 lei, apoi taxele membrilor de 1480 lei, în timp ce donațiile, care au venit ocazional din ghidaje muzeale au fost de 5488 lei.

Față de venituri, cheltuielile au fost:

¹² *Ibidem*.

¹³ Julius Misselbacher (1903-1963) provenea dintr-o familie renumită prin activitatea ei comercială în Sighișoara. A avut preocupări în domeniul istoriei artei și a istoriei orașului, membru corepondent al Comitetului național pentru monumente istorice. După cel de-al Doilea Război Mondial lucrează câteva luni la Muzeul de Istorie, realizând alături de macheta cetății Sighișoara, o machetă a Mediașului (aflată la muzeul din Mediaș) și a cetății dacice Costești. Macheta cetății Sighișoara reprezintă situația din 1735 și a fost realizată de Julius Misselbacher în anul 1952, fiind o comandă a Muzeului de Istorie. Execuția machetei s-a efectuat pe baza planului orașului aflat la arhiva de război din Viena, completat cu desene, planuri, vederi care documentează situația arhitectonică la anul 1735. Numai 3-5% a fost reconstituită fără documente, dar în analogie cu case similare vecine.

¹⁴ „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung”, nr. 2366, 11. Mai 1924, XLVI Jahrgang, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*.

[...] de 684 lei, pe care le-am plătit asociației centrale și 6041 lei cheltuieli pentru întreținerea și dezvoltarea „Sighișoara Veche”, inclusiv următoarele contribuții majore: pentru realizarea instalației electrice în Camera de Tortură – 3406 lei, pentru noi cărți și volume necesare Bibliotecii Friedrich Teutsch – 910 lei, pentru tablele cu inscripții (deasupra sălilor muzeului n.n.) – 340 de lei, o masă veche – 500 de lei, lucrări de curățenie, poștă și alte lucrări administrative – 296 de lei, rame pentru imagini – 160 de lei, fotografii – 120 de lei [...] un suport de metal pentru un schelet al unui om preistoric – 72 de lei [...] restul în casă s-a ridicat la 582 de lei¹⁶.

Tot acum sunt menționate și proiectele de viitor:

Pentru lucrările de construcție am dori să realizăm un tavan și ferestrele necesare pentru mica cameră de pe platforma turnului, precum și tencuirea interiorului, apoi colectarea și amenajarea obiectelor din Marele Război și din perioada postbelică, care sunt încă foarte ușor de colectat. Pe lângă lucrările deja efectuate în camera de farmacie și de tortură, intenționăm să acordăm o atenție deosebită amenajării camerei Michael Albert și să o punem într-o stare vizitabilă. În primul rând, ar trebui să fie zugrăviți pereții, după moda vremii de atunci. Apoi dorim să acordăm atenție completării Bibliotecii Friedrich Teutsch și pentru camera Kraus, care este ca un mic cabinet, să adunăm cât mai multe imagini din Sighișoara zilelor trecute și să le agățăm de pereți. Alături de aceste lucrări este nevoie de o nouă catalogare a colecției. Dacă este posibil, dorim să realizăm acest lucru cel puțin pentru un spațiu. Acesta este planul pentru vara viitoare. Dacă vom realiza aceste obiective depinde, în special, de problema banilor¹⁷.

Pentru anul 1923 vedem că deși nu reușește să dezvolte colecția de obiecte antice ale instituției din cauza lipsei de implicare a autorităților centrale în realizarea unor săpături sistematice la castrul roman de la Podmoale, munca de îmbogățire a colecției continuă. Se pun bazele unei biblioteci dedicată autorilor sighișoreni și aflată sub patronajul episcopului evanghelic Friedrich Teutsch, apoi s-a introdus lumina electrică la Camera de Tortură și s-au făcut planuri pentru dezvoltarea expozițională a ultimului etaj al Turnului cu Ceas, unde se dorea realizarea unei expoziții dedicată poetului sighișorean Michael Albert, în fosta cămăruță a paznicului turnului și tot acolo a unei expoziții dedicată memoriei Marelui Război, de la al cărui sfârșit au trecut doar câțiva ani.

Obiectivele de realizare a unor proiecte au fost întârziate de lipsa banilor, dar se va continua să se lucreze la ele și în anii următori, contribuind la dezvoltarea spațiului expozițional și a colecțiilor.

Anul 1924 va aduce un alt raport cu privire la activitatea asociației și a lucrărilor întreprinse în cadrul muzeului. Astfel, în numărul din 24 mai 1925 al săptămânalului „Groß-Kokler Bote” aflăm că în urma unor lucrări efectuate în cimitirul evanghelic aflat lângă Biserica din Deal s-a decis aranjarea aleilor cimitirului cu o serie de pietre funerare deosebite ce au fost aduse și așezate în apropierea Turnului cu Ceas. Această realizare se datorează inimosului tânăr colaborator, Julius Misselbacher:

Trebuie să menționăm că sugestia pentru crearea acestei expoziții funerare a venit din partea prietenului fidel al muzeului nostru domnul Julius Misselbacher, care nu a încetat să promoveze această realizare prin sfat și acțiune.

¹⁶ *Ibidem*, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*.

De asemenea, un rol la realizarea acestui parc funerar l-a avut profesorul Donath, care a ales cu grijă aceste pietre funerare cu elemente artistice.¹⁸

Alte lucrări prezentate sunt cele legate de realizarea expoziției Michael Albert și a celei dedicate Primului Război Mondial. Se decide ca ambele să fie la ultimul etaj al Turnului cu Ceas:

Ne-am îndepărtat de acest plan inițial și am decis să luăm o altă cameră pentru scopul prevăzut, și anume partea din platformă dintre această mică cameră și camera Michael Albert, care a fost folosită anterior de paznicul turnului pentru a-și usca rufele și în ciuda acestui lucru, uneori destul de venerabilă sfoara de rufe atârnată nu pare să se încadreze într-un muzeu de antichități. Paznicul turnului a amenajat o cameră de uscare confortabilă pe nivelul apartamentului său și lumina am furnizat-o pe platformă prin reflexia a două ferestre. Doar debutul iernii ne-a împiedicat să facem un plafon: aceasta este o lucrare pe care dorim să o efectuăm la începutul anului viitor și să începem să realizăm expoziția dedicată amintirii războiului mondial.

Ne impresionează dorința de a colecta obiecte dedicate Marelui Război, din dorința ca memoria acestei conflagrații mondiale să nu fie uitată, mai ales că la acea vreme obiecte din război, despre război și amintirile legate de el erau multe și prezente la nivelul locuitorilor orașului:

Obiectele sunt deja disponibile pentru noi într-un număr destul de mare și vor fi aduse de către populație de îndată, într-o abundență aproape copleșitoare, imediat ce vor conștientiza existența unui astfel de punct de colectare. Credem că această expoziție a războiului mondial și a amintirilor sale postbelice în binecunoscuta sală mică ne oferă mare avantaj, deoarece are o capacitate mult mai practică atât din punct de vedere al pardoselii, cât și al suprafeței peretelui și, ca urmare a caracterului său, această sală ar face o bună impresie.¹⁹

O altă preocupare este legată de etajul cinci al monumentului istoric, unde „în spatele și lângă mecanismul ceasornicului se găsește un spațiu”. Aici se poate așeza expoziția *Muzeului Igieniei*, realizată de „Asociația de luptă împotriva tuberculozei”. În cele din urmă se ajunge la următoarea concluzie: ca cele două instituții să coabiteze sub același acoperiș. În acest sens pentru toamna anului 1925 se dorește a se amenaja peretele pentru acest muzeu lângă orologiul din turn. Aceste lucrări vor fi făcute cu muncă voluntară, iar materialul va fi dat de către municipalitate. De asemenea, este nevoie de realizarea unui nou plafon și a unei noi podele, ale căror costuri vor fi suportate de Banca meșteșugărească pentru credit ipotecar din oraș.²⁰

Față de raportul de anul trecut, în privința realizării camerei dedicată poetului Michael Albert se arată:

Dacă nu se poate realiza un stil aparte de văruire a pereților, trebuie să curățăm această încăpere (în vederea realizării expoziției n.n.) deoarece este un material documentar suficient de expunere și care se găsește într-o stare foarte bună.²¹

În privința realizării catalogării colecției, dorită anul trecut, s-au făcut progrese notabile și se va finaliza în acest an. Pentru această muncă de catalogare se mulțumește

¹⁸ *Idem*, nr. 2420, 24. Mai 1925, XLVII Jahrgang, p. 2.

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

²⁰ *Idem*, nr. 2421, 31. Mai 1925, XLVII Jahrgang, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

din inimă domnilor Franz Binder și Robert Both, precum și domnișoarei Fritz Theil. Pentru realizarea ex libris-ului dorit pentru lucrările din *Biblioteca Friedrich Teutsch* un real ajutor a venit din partea tânărului Julius Misselbacher:

Domnul Julius Misselbacher, căruia „Sighișoara Veche” îi datorează sprijinul său divers, a realizat un desen după gustul său, care a fost reprodus de firma sibiană Josef Drotleff în 10.000 de exemplare.

Tot acum, pentru vânzare, firma sibiană a realizat o serie de cărți poștale care reproduc acuarelele realizate de regretata pictoriță Betty Schuller, care să fie puse spre vânzare la casieria muzeului.²²

În ceea ce privește vizitatorii, aceștia au dat în urma vizitei o sumă de 10.000 de lei pe parcursul anului 1924. Alături de aceștia s-au primit ca sponsorizări 1.000 de lei de la Banca Populară și 10.000 de lei de la Banca meșteșugărească de credit ipotecar. La aceste sume s-au mai adăugat: 640 de lei din vânzarea către 67 de membri ai asociației a caietului „Alt-Schäffsburg”, 135 de lei din vânzarea cărților poștale realizate după acuarelele lui Betty Schuller și 582 de lei bani rămași în casă din 1923. Costuri au fost: 160 de lei pentru realizarea cimitirului de lângă Turnul cu Ceas, 1.145 lei pentru realizarea peretelui din spatele orologiului din Turnul cu Ceas, 330 de lei pentru realizarea de plăci indicatoare deasupra sălilor de expoziție, 105 lei pentru perdelele ferestrelor de la biblioteca muzeului, 1.216 lei pentru ex libris, 2.570 pentru cărțile bibliotecii, 855 lei pentru fotografii, 65 de lei pentru gravuri în cabinetul de tablouri, 1.590 de lei pentru înrămări, 470 de lei pentru o pereche de pantofi din lemn, 360 de lei pentru o pungă cu perie în anticameră, 140 de lei pentru lucrări de curățenie. Ca și anii trecuți, curățenia spațiului s-a realizat prin intermediul educatoarei Helene Schuster și a domnișoarelor Fritz Theil, Hani Theil, Mitzi Lutsch și Louise Schenker, care pe parcursul a 14 zile din săptămânile de vară au curățat spațiile și obiectele. La acestea s-au adăugat 386 de lei pentru alte cheltuieli. În total au fost folosiți 10.678 de lei. În 1924 au rămas în casă 863 de lei.²³

În privința realizării unui muzeu etnografic în sacristia Bisericii Mănăstirii, membrii asociației s-au deplasat într-o excursie documentară în Drăușeni, unde Asociația Femeilor Evanghelice din Rupea a organizat o mică expoziție etnografică, care poate fi un model de organizare a viitoarei expoziții.²⁴

Proiecte de viitor sunt, în primul rând, realizarea camerei dedicată Primului Război Mondial, apoi a celei dedicată poetului Michael Albert, realizarea de imagini cu Sighișoara pentru cabinetul de tablouri, realizarea muzeului igienei și îmbunătățirea bibliotecii.²⁵

De altfel, realizarea inventarierii obiectelor existente în muzeu se va rezolva în anul 1925, stabilindu-se și proprietarul obiectelor. Raportul pentru anul 1925 arată în acest sens următoarele:

În ceea ce privește comunitatea Bisericii Evanghelice C.A. locală este proprietarul la aproape toate obiectele păstrate în muzeu. Ea s-a adresat onorabilului consiliu orașenesc cu o solicitare de retragere a administrării „Sighișoarei Vechi” de la filiala locală a asociației Sebastian Hann, aflată deja în proces de dizolvare, către prezbiteriul Bisericii Evanghelice. În ceea ce privește

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

răspunsul la această solicitare, magistratul orașului a urmat procesul și în luna mai anul trecut a trecut controlul muzeului sub administrarea prezbiteriului evanghelic. Formularea solicitării a avut la bază considerente fundamentale nu de ordin personal, o dovadă în acest sens este comitetul ales pentru administrarea directă a muzeului format din același persoane care, în comitetul Asociației Sebastian Hann au îndeplinit aceeași sarcină²⁶.

Vedem că avem de a face cu o trecere a administrării muzeului sighișorean de la filiala unei asociații spre conducerea locală a Bisericii Evanghelice C.A. Transferul de proprietate și de administrație a ținut cont, după cum arată și textul raportului de considerente fundamentale, care țin de buna administrare a instituției. Față de o asociație, instituția bisericească are la dispoziție mai multe sume de bani și dă dovadă de o mai bună organizare a unei instituții de cultură. Pe de altă parte, fiind vorba de un patrimoniu mobil al unei minorități etnice din România Mare, acesta poate fi mult mai bine protejat în cadrul unei instituții clericale, cum este Biserica Evanghelică C.A. din România, decât a unei asociații.

Acest lucru nu pune într-o lumină proastă Asociația Sebastian Hann, ci dimpotrivă. Această asociație a reușit să unească toate persoanele pasionate de trecutul istoric într-o formă instituționalizată. A ajutat enorm la îmbogățirea cu obiecte a colecției, a contribuit la organizarea expoziției permanente și mai ales la ambalarea ei în 1916, apoi la readucerea ei de la Budapesta după Primul Război Mondial și la reorganizarea expoziției.

Asociația a contribuit la promovarea turistică a urbei de pe Târnava Mare, prin realizarea de trasee turistice, de ghiduri turistice, la realizarea de ilustrate, cărți poștale, prin dezvoltarea unei adevărate rețele muzeale și prin administrarea acestora cu sume relativ mici.

Nu în ultimul rând Asociația Sebastian Hann a contribuit la promovarea artiștilor plastici sași, care se evidențiază acum la începutul secolului XX prin realizarea și promovarea unor expoziții itinerante.

²⁶ *Idem*, nr. 2459, 21. Februar 1926, XLVIII Jahrgang, p. 2.

Ioan BOROICA

DIN TRECUTUL ACTIVITĂȚILOR MINIERE ÎN BĂILE BORȘA, MARAMUREȘ, PÂNĂ ÎN ANUL 1948

MINING ACTIVITY IN BĂILE BORȘA, MARAMUREȘ COUNTY. REPORTS FROM THE PAST UP TO 1948

Abstract: *Baia Borșa (Băile Borșa) is today a district of the Borșa town located within the Maramureș County, being a former mining village located in the mountainous area within the northeastern part of the town.*

The mining activities have been carried out here since ancient times, as it is evidenced by the very name of the former village, the thermal bath ("baia" has the meaning of mine, from the Hungarian "bánya"). Various other local toponyms prove the existence of mining activities: Valea Aurului, Colbu, Piatra Băitei, Gura Băii. However, the beginnings of the mining activity are uncertain, but there is information that it started from around 1541. Today we have documents about the existence of mining activities in Baia Borșa, especially from the second half of the 18th century. During this period the Toroioaga massif was sporadically exploited for its profitable gold and silver content. At the beginning of the 19th century silver ores were processed, the activity being supervised by the Habsburgs imperial authorities through the mining court established in Borșa. An intense mining activity is identifiable in the documents of mid-19th century, due to the presence of Ritter von Mariensee, an investor from Styria. The mining activity was much reduced after 1880 but was resumed at the beginning of the First World War, with the exploiting of the deposits from Burloaia and Gura Băii when a narrow railway and a funicular to Gura Băii were also built. The legal regime of mining activities of the Habsburg Empire was in force even after the Great Union until 1924, when a new Mining Law was issued in Romania. According to the Mining Law, the exploitation had to be done by Romanian companies, those that acquired concessions within the mining perimeters until 1924, being able to continue the activity provided that they were transformed into Romanian companies. In the interwar period, the mining activity was carried out only occasionally, especially by "Pyrit" and the "Minopirit Companies". During the Second World War, the "Borsai Banyavallalt Részvénytársaság Company" carried out mining activities in the perimeter of the Colbului Valley and the Arieșului Valley. After the Second World War "Minopirit" regained its mining rights without carrying out any notable mining activities until its nationalization in 1948.

Orașul Borșa, care a dobândit statutul de localitate urbană în urma reformei administrative din anul 1968, este situat într-o zonă muntoasă din extremitatea sud-estică a actualului județ Maramureș. Satul Baia Borșa, așezat la confluența Cislei cu pârâul Secu în partea de nord-est a Borșei, a fost inclus în teritoriul noului oraș tocmai datorită unei intense activități miniere în dezvoltare desfășurată în zonă, primind atunci o nouă denumire: Băile Borșa. Față de vatra orașului Borșa, Băile Borșa sunt situate la o distanță de 6,5 km. Relieful din actualul cartier este accidentat, constituit din formațiuni muntoase care fac parte din Munții Maramureșului (Vârful Toroiağa – 1931 m, Piciorul Caprei – 1805 m, Vârful Țiganul – 1789 m, Măgura Cataramiei – 1645 m) și la est din munții Țibăului. În bazinul hidrografic al Cislei, care primește ca afluenți mai importanți pâraiele Secu, Netedul, Arinieșul, Burloaia și Vinișorul, altitudinile medii sunt situate între 700 și 800 m. Cea mai mare parte a suprafețelor muntoase este acoperită de păduri, în zonele de creastă de pășuni alpine, iar în lunca îngustă a Cislei,

înspre Borșa, este ocupată de fânețe și mici suprafețe cultivate.

Activitățile miniere s-au desfășurat în zone cu diferite nivele de mineralizație, cantonate în roci eruptive sub formă filoniană sau în șisturi cristaline sub formă de corpuri stratiforme compartimentate, care apar sub formă de minereu compact sau ca impregnații în diferite roci. Zonele de mineralizație, localizate în bazinele râurilor Cisla și Vișeu, sunt separate de zonele de culcuș și acoperiș de bancuri de roci porfirogene și se împart în trei grupe: zăcămintul filonian din masivul Toroioaga, zăcămintele filoniene din zona de contact a lacolitului de andezit de origine terțiară (Gura Băii, Valea Colbului, Valea Arinieșului) și zăcămintele lentiforme din șisturile cristaline (Burloaia, Măgura, Vaser, Pui, Cornul Idei și, în general, cele situate în partea de nord-est a Băilor Borșa).

Prezența în Maramureș a unor importante descoperiri provenind din epoca bronzului, mai ales întâmplătoare și mai puțin sistematice, constând în piese izolate sau depozite de bronzuri sau aur, precum și existența în zona Băilor Borșa a unor depozite de zgură rezultate din topirea minereurilor, au dus la formularea unor ipoteze, nedovedite încă, potrivit cărora exploatarea minereurilor cuprifere din masivul Toroioaga și posibil a celor de staniu, aflate în zilele noastre în mineralizații mici, ar fi început încă din epoca bronzului. Lipsa unor dovezi certe privind exploatarea minereurilor cuprifere din această perioadă s-ar datora frecvenței avalanșelor, cât și reluării frecvente a lucrărilor miniere pe vechile amplasamente, mai ales acolo unde zăcămintele filoniene eflorau la suprafață.¹

Existența mineritului din timpuri străvechi în Băile Borșa este sugerată și de numeroasele toponime existente pe vechile hărți, cum o dovedește însăși denumirea fostului sat, în care termenul baie are înțelesul de mină (provenind din magh. bánya = mină). Și alte toponime locale dovedesc existența activităților miniere precum Valea Aurului, Colbu, După Piatra Băiței sau Gura Băii.

Dovezi documentare privind mineritul, mai ales în masivul Toroioaga, provin dintr-o copie din anul 1780 a unui document datat în anul 1551², în fapt, un raport către Camera aulică montanică a lui Georg Breuner privind două inspecții în teren, în Maramureș și mai ales în Baia Borșa, în anii 1547 și 1551, unde se constată existența unor vechi activități miniere abandonate, fiind vizibile, în teren, vechi galerii de coastă ramificate, cu puțuri în adâncime, care urmăresc filoanele pentru extragerea minereurilor auro-argintifere, precum și a unor halde. Copia documentului provine dintr-o perioadă politică agitată, când Maramureșul se afla sub influența autorităților habsburgice, după anul 1541 până în anul 1571³, în contextul în care Habsburgii cuceresc în anul 1551 Baia Mare și încercă introducerea unor măsuri de redresare a mineritului în zonă⁴.

Dincolo de importanța acestui act pentru dovedirea vechimii mineritului în sud-estul Maramureșului, documentul relevă faptul că accesul la resursele minerale se

¹ Carol Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, Baia Mare, Editura Eurotip, 2011, vol. I, pp. 269-271.

² Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș, (în continuare AN, SJMM), Fond *Dirrecția Minelor și Uzinelor Metalurgice*, dos. 59/1782. Documentul a fost tradus și publicat de Ela Cosma, *Documente privind minele de la Borșa*, Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”, tom XLI, pp. 323-346. Documentul face referire la o perioadă când Maramureșul se afla sub influența autorităților habsburgice.

³ Teréz Oborni, *Le royaume des Szapolyai, du royaume de Hongrie orientale à la principauté de Transylvanie (1541-1571)* în „Histoire, économie & société”, nr. 3/2015.

⁴ Carol Kacsó, *Date cu privire la istoria mineritului din Maramureș*, în vol. „Minerit și civilizație în Maramureș”, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare, 2010.

facea în baza unui regim juridic special, pe baza dreptului regalian, având forma unor ordonanțe regale, regulamente și statute miniere acordate de rege orașelor miniere libere. Pe baza acestui regim juridic acordat localităților miniere ar fi fost posibilă, așa cum precizează documentul, colonizarea Băilor Borșa după modelul orașelor miniere Kremniz (Kremnica) și Schemnitz (Banská Stiavnica) din Slovacia de azi și, mai ales, dacă regele însuși ar fi dispus realizarea de investiții în zonă și angajarea de muncitori. Regimul juridic minier în vigoare în anul 1551 nu permitea, însă, localnicilor să întreprindă activități miniere fără aprobarea autorităților comitatense care acordau dreptul de exploatare în numele regelui, așa cum prevedea o ordonanță a împăratului Carol I din anul 1342. Până la data întocmirii raportului, în zonă era aplicabil vechiul drept minier de Schemnitz, constituit pe baza ordonanțelor miniere emise de către regii maghiari, dintre care amintim pe cele ale lui Bela al IV-lea, din porunca căruia a fost realizată prima colecție de legi miniere, precum și cele din secolele XIV, XV și prima jumătate a secolului al XVI-lea, când aceștia și-au extins autoritatea asupra Maramureșului. În anul 1351, regele Ludovic I decretează faptul că ține de voința regelui de a acorda dreptul de exploatare a mineralelor nobililor proprietari de terenuri, aflate în subsolul acestora, în schimbul unei compensații sau a unei taxe pentru concesionare. Prin decretele regale din anii 1404 și 1405 este stabilit regimul vânzărilor metalelor prețioase, în special argintul, care nu pot fi vândute decât la prețul stabilit de către rege, cu plata unei taxe. Mai pot fi menționate, în acest context, diferite decrete-ordonanțe emise de regele Albert în anul 1439, de Matei Corvin în anul 1466, de Vladislav al II-lea și de Ludovic al II-lea în anul 1518, care consacră dreptul orașelor libere miniere de a fi scutite de taxe pentru exploatarea mineralelor.⁵ Raportul trimis Camerei aulice în anul 1551, datorită conjuncturii istorice, a rămas fără rezultat întrucât vreme de aproximativ două secole, până în prezent, nu au fost identificate activități miniere notabile în Baia Borșa.

Nu avem știri despre activități miniere desfășurate în regiunea Băilor Borșa în perioada Principatului transilvănean. Odată cu intrarea Transilvaniei în componența Imperiului Habsburgic, la sfârșitul secolului al XVII-lea, au fost întreprinse lucrări de explorare în zonă: imediat după instalarea regimului austriac și apoi, în anul 1726, în contextul consolidării acestui regim, iar la jumătatea secolului al XVIII-lea s-ar fi extras deja minereuri neferoase pentru a se obține aur, argint și cupru.⁶ Reorganizarea activităților miniere în nordul Transilvaniei este reflectată de crearea unor structuri pentru controlul acestor activități, respectiv crearea unui Inspectorat superior al minelor la Baia Mare, în anul 1748, cu directă subordonare față de Erariul austriac.⁷ Această reorganizare trebuie privită în contextul pierderii Sileziei în Războiul de Succesiune austriac, una din cele mai importante regiuni miniere ale Imperiului Habsburgic, obligând astfel autoritățile vremii să se reorienteze spre alte regiuni miniere ale Imperiului, insuficient valorificate până atunci. În Maramureșul istoric, activitățile miniere au fost controlate până în anul 1794 de către Tribunalul montanistic din Sighetul Marmației, după această dată fiind trecut în subordinea Inspectoratului superior minier din Baia Mare. Reorganizarea a fost urmată de lucrări miniere efectuate în zonă de către Erariul austriac, care a impulsionat

⁵ Tausch Giuseppe, *Il diritto minerale dell' Impero Austriaco sistematicamente compilato ed illustrato dal dott. Giuseppe Tausch*, Padova, 1837, pp. 33-34.

⁶ Amalia Szoke, Livia Steclaci, *Regiunea Toroiaga – Baia Borșa, Studiu geologic, petrografic și geochimic*, București, 1962.

⁷ Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, Editura Științifică, 1970, p. 164.

și investițiile private, așa cum rezultă dintr-un concept al unui memoriu din anul 1857, întocmit de un funcționar al Inspectoratului minier Baia Mare, Anton Horvat.⁸ Astfel, în memoriu sunt descrise succint principalele lucrări miniere de explorare, deschidere și exploatare, precum și lucrările de construire furnale, amenajare a suprafeței, construcții locuințe, aprovizionare cu lemn pentru mină și alimente. De remarcat faptul că în activitățile de prospectare au fost antrenați și locuitorii Borșei, ceea ce presupune din partea acestora un minim de cunoștințe geologice. Potrivit obiceiului vremii, filoanele și zăcămintele minerale sunt denumite cu nume patronimic de sfinți sau înalți demnitari ai statului, la fel ca și galeriile sau puțurile care le deschid. Lucrări miniere s-au desfășurat atât pe versanții masivului Toroioaga cât și pe versanții munților, de o parte și alta a râului Cisla. Astfel, pe versantul vestic al Toroioagăi sunt menționate galeriile de mină Sfânta Treime, Vechiul Nepomuk, Anton și Barbara, în care s-au desfășurat lucrări de exploatare până în anul 1810. Pe versantul nordic spre Valea Vaserului, în zona culmea și pâraul Măcârlău, s-au desfășurat lucrări de explorare și în exploatare începând din anul 1807, menținute fiind în activitate, după anul 1810, galeriile unei firme private, Lobkovics, cu mici instalații de șteampuri. Pe versantul sudic și versanții pâraului Secu sunt menționate galeriile de mină Gura Băii, cu galeria Leopold și Sfântul Duh, galeriile din aflorimentele Matei, Filip și Nepomuk, situate deasupra exploatării, Bartolomeu pe pâraul Secu, Botezătorul de sus și de jos, exploatarea Iosif și Franz (Francisc), galeria Mihail, Îngerul păzitor. Pe valea pâraului Secu sunt explorate zone din preajma pâraului Murgu, exploatări la minele Kiss Assony (Domnișoara), Ștefan, în zonele pâraielor Hriț și Șarampău, mina de la zăcămintul Victoria și Consilierul aulic de la Piciorul Caprei. Pe versanții nordici ai Cislei, pe pâraul Colbu, explorări prin galeriile Poteca lui Anton, Rudolf, Maria Ludovica, Sara și Carol, pe Cisla de sus și de Jos, galeria Elisabeta din Valea Rea, galeriile din muntele Burloaia, galeria Ana de pe Arinieș, galeria de explorare din Valea Neagră, galeria (Dealul) Bucății precum și galeria Puiu din dealul Frumos și altele. S-a extras minereu cu preponderență din minele de la Gura Băii, Burloaia, Puiu și Arinieș. Au fost construite două topitorii cu cuptoare semi-înalte care au intrat în funcțiune în anul 1807 și au funcționat până în anul 1818 când au fost achiziționate de investitorul austriac Manz von Mariensee, care desfășura activități miniere de amploare în domeniul exploatării minereurilor de fier în Bucovina. Acestea au fost utilizate de către industriașul austriac o scurtă perioadă, după care au revenit Erariului. Cantitatea de minereu prelucrată la topitoriile Erariului a fost fluctuantă, așa cum o dovedesc registrele păstrate cu evidența metalelor nobile prelucrate la nivelul inspectoratului minier, fiind indicată în unele cazuri și mina de proveniență.⁹

Acordarea dreptului de minerit s-a făcut în baza prescripțiilor dreptului minier. Codificarea în materie de drept minier a fost realizată treptat în evul mediu, având ca sursă de inspirație vechiul drept minier roman, iar din secolul al XVI-lea dreptul minier era deja constituit ca ramură distinctă autonomă în cadrul dreptului general care reglementează raporturile dintre diferitele entități publice și cele private implicate

⁸ AN, SJMM, Fond *Direcția Minelor și Uzinelor Metalurgice*, inv. 100, dos. 360/1851, inv. 100, document tradus și publicat de Ela Cosma, *Documente privind minele de la Borșa*, Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”, tom XLI, pp. 323-346.

⁹ AN, SJMM, Fond *Direcția Minelor și Uzinelor Metalurgice*, inv. 100, dos. 106/1810, f. 18v-19, dos. 122/1816, f. 11v-12r (minele: Gura Băii, Botezătorul, Sfântul Ștefan), dos. 134/1823, f. 18v-19r, dos. 145/1826, f. 11v-12r (mina Francisc), dos. 148/1827, f. 15r (minele: Arinieș, Gura Băii), dos. 174/1832, f. 8v, dos. 313/1845, f. 6v, dos. 329/1847 (minele: Burloaia, Puiu), 393/1856 (minele: Burloaia, Puiu) etc.

în activități miniere, reglementări care se extind și asupra altor minerale decât cele nobile. Prescripțiile sunt materializate prin coduri, legi, decrete și reglementări tehnice miniere, și sunt valabile pentru toți întreprinzătorii. În regiunea în discuție era aplicabilă ordonanța din 16 februarie 1575 a împăratului Maximilian al II-lea, prin care sunt unificate ordonanțele emise de regii maghiari pentru șapte orașe miniere libere, îndeosebi pentru metalele nobile, aur și argint, cât și pentru alte minerale.¹⁰ Această ordonanță a fost modificată și completată de cele șapte rescripte miniere pentru cele șapte orașe miniere emise de Maria Tereza în anul 1747, de constituțiile miniere pentru Transilvania emise la 9 iulie, în același an, de împărăteasă¹¹, precum și de constituțiile lui Iosif al II-lea privind regaliile provenite din minele metalifere, potrivit cărora aceste venituri nu pot fi anulate de nicio lege sau dispoziție privată.¹²

Legislația minieră din Imperiul Habsburgic s-a întemeiat pe câteva principii:

- principiul dualității proprietății, care introduce ca normă de drept diferențierea dintre proprietatea suprafeței și proprietatea asupra resurselor minerale din subsol (în opoziție cu dreptul de accesiune potrivit căruia subsolul este încorporat proprietății suprafeței);
- principiul suveranității permanente asupra resurselor minerale, în speță dreptul regalian, resursele minerale fiind în virtutea dreptului minier din epocă „*res nullius*”, prin care statul determină condițiile de explorare sau exploatare;
- principiul priorității, respectiv dreptul conferit primului solicitant sau primului ocupant al terenului;
- principiul perpetuității și gratuității prin care resursele minerale sunt transmise antreprenorilor particulari în mod gratuit și perpetuu.

Dreptul de exploatare se acorda de către judecătoria minieră pentru o suprafață determinată prin măsurători, ca urmare a unor explorări anterioare. Prin prospecțiuni se puteau obține informații despre prezența unor resurse minerale, iar lucrările de explorare puteau evalua aceste resurse. Lucrările de explorare sau exploatare se executau în baza unui permis eliberat la cerere, respectând principiul priorității. Permisele de explorare erau emise pentru o suprafață distinctă, declarată drept teritoriu de explorare generală exclusivă, definit topografic prin fixarea unui însemn material (bornă), ce trebuie confirmat de autoritatea minieră, care devine astfel centrul unui cerc cu raza de 424.812 m (224 stânjeni vienezi) în interiorul căruia se pot face lucrările de explorare fără a depăși limitele prescrise. În urma lucrărilor de explorare, întreprinzătorul putea solicita, printr-o petiție, acordarea dreptului de concesiune pentru o suprafață dreptunghiulară de 45.116,4 mp (12.544 stânjeni pătrați), numit hotar minier, respectiv un dreptunghi cu latura mare de 224 stânjeni vienezi și lățimea de 56 stânjeni vienezi, cu profunzime nedeterminată, cu o orientare care, în general, trebuie să țină seama de dispunerea spațială a depozitelor minerale. Dimensiunile perimetrelor miniere au fost stabilite prin ordonanță, în anul 1753, pentru regiunile miniere Schemnitz și Baia Mare. Au existat și alte sisteme specifice de măsurători pentru zone miniere istorice, iar statutele miniere particulare făceau derogări de la regula suprafeței prestabilite. Treisprezece modalități de obținere a concesiunilor pentru explorare și exploatare au fost menținute și unificate la nivelul întregii monarhii prin Legea generală minieră austriacă din 23 mai 1854, tot treisprezece și de către Regulamentul de aplicare a legii

¹⁰ Thomas Wagner, *Corpus juris metallici recentissimi et antiquioris*, Leipzig, 1791, pp. 174-298.

¹¹ *Ibidem*, pp. 299-318, pp. 323-330.

¹² *Ibidem*, pp. 318-322.

minelor promulgat la 25 septembrie 1854.¹³

În Baia Borșa a existat până în anul 1854 o judecătorie minieră, transformată în urma legii miniere din 1854 în Subcăpitanat minier, subordonat Căpitanatului minier din Smolnik (în germană *Schmöllnitz*, azi în Slovacia). Acest subcăpitanat (sau comisariat) a funcționat până în anul 1859, când a fost desființat, iar activitățile miniere din comitatul Maramureș au trecut în administrarea Căpitanatului minier Baia Mare. Din relativ puținele documente ale Judecătoriei miniere și ale Subcăpitanatului minier Baia Borșa se poate constata faptul că procedura de acordare a concesiunilor de exploatare respectă prescripțiile dreptului minier anterior și după apariția legii miniere din anul 1854. În general, actul de concesiune pentru exploatare este emis în urma unei petiții însoțită și de o schiță cu amplasamentul guri de mină sau a puțului, cu dimensiunile perimetrului acordat. Totodată ne sunt cunoscute unele din minele solicitate între anii 1852 și 1859: Caterina (Sfânta Katharina) pe pârâul Cremenea, Sfântul Gheorghe din muntele Jereapăn – pârâul Cremenea, Sfântul Ioan în zona Piciorul Hrițului pe Valea Secul, Sfântul Iosif din masivul Toroioaga, Sfântul Carol pe pârâul Murgu, Sfântul Martin, Sfântul Iosif, Sfântul Iacob cel Mare pe pârâul Cremenea etc. Principalul investitor a fost Vincenz Manz Ritter von Mariensee care, de altfel, a achiziționat după anul 1859 principalele active miniere din zonă.¹⁴ Acesta a fost nepotul lui Anton Manz von Marienensee, care a preluat conducerea societății miniere de la Iacobeni în anul 1827. Activitatea minieră a societății investitorului austriac intră în declin în deceniul liberal, ca urmare a crizei economice, fiind declanșată în anul 1862 procedura de faliment care a durat 10 ani, răstimp în care au fost realizate lucrări de mai mică amploare, exploatând minereuri în minele Burloaia, Arinieș, Puiu, Dealul Bucății, Cornul Nedeii, transportând minereul extras la topitoria de la Cârlibaba Nouă, pe un drum parcurs cu caii, rămas în memoria locului drept „Drumul lui Manz”. Moștenirea lui Vincenz Manz Ritter von Mariensee, după deces, este preluată de la văduva acestuia de directorul proprietar al Fabricii de produse chimice de la Bocicoiul Mare, Hubert Franz Franzbender. Acesta a realizat unele modernizări ale minelor, lărgind galeriile unora dintre acestea, instalând elevatoare pentru evacuarea apelor subterane, șteampul fiind înzestrat cu instalație de sortare. La mina Gura Băii a instalat un plan înclinat pentru transportul minereului. În anul 1893, o bună parte a minelor de la Băile Borșa a trecut în proprietatea societății cu capital maghiar și elvețian *Klotild* sau *Első magyar vegyeszeti ipar részvénytársaság* (*Prima societate ungară pentru industrie chimică*) din Bocicoiul Mare. În acea perioadă s-a exploatat cu precădere pirita transportată și prelucrată la Bocicoiul Mare, concentratele de sulf și cupru erau utilizate pentru prepararea acidului sulfuric și a sulfatului de cupru, iar cele de plumb, cu concentrație de argint de aproximativ 2%, erau valorificate la Hamburg. Datorită condițiilor grele din timpul iernii, la exploatare se lucra mai ales vara cu un număr fluctuant de muncitori. După anul 1895, datorită cheltuielilor mari de transport, firma *Klotild* a cerut, în baza legilor miniere, întreruperea lucrărilor de exploatare, renunțând la acestea începând cu anul 1901. În zona Baia Borșa a concesionat perimetre mai reduse ca întindere și societatea cu capital maghiaro-austriac *Osterreichische – Ungarische Bergbau Industrie Gessellschaft* (*Societatea austro-ungară pentru industrie minieră*), aflată în proprietatea lui Alfred Cohn din Hamburg, care a exploatat, din anul 1888, minele Solomon și Regina, perimetru solicitat în anul următor pentru

¹³ *Norma per la esecuzione della legge montanistica generale per l'Impero d'Austria*, Vienna, 1854.

¹⁴ AN, SJMM, Fond Subcăpitanatul minier Baia Borșa, inv. 94, act 4/1852, act 1, 2, 4, 6-16, 22-23, 61-64/1855, vezi: Nicoară Mihali, Nicoară Timiș, *Cartea munților, Borșa – schiță monografică*, Baia Mare, 2000, pp. 297-303.

exploatarea de argint și plumb de un alt întreprinzător hamburghez, Emil Holf, care va prelunge concesiunea până în anul 1901, fără activitate notabilă.¹⁵

În anii premergători Primului Război Mondial, activitățile miniere vor consta mai mult în lucrări sporadice de explorare, începând din anul 1905, întreprinse pe durata unui deceniu de către *Felsőmagyarországi bányá es kohómu részvénytársaság* (Societatea pe acțiuni pentru exploatarea minieră și de topitorie din Ungaria Superioară), societate cu capital mixt al unor bănci maghiare și anglo-austriece. Pe baza lucrărilor de explorare, societatea va construi instalații de preparare în apropierea Gării Borșa, cât și funiculare pentru transportul minereului și va concesiunea perimetre miniere în zona vechilor mine Gura Băii și Burloaia, unde vor începe, din anul 1915, exploatările de pirită cuprifere. Din același an, exploatarea este supravegheată și controlată de către armată, intensificând exploatarea de pirită de la ambele mine în anii 1917 și 1918, deși a fost stânjenită de apropierea frontului. La Borșa se aducea pentru prelucrare, transportat cu un funicular cu o lungime de peste 18 km, antrenat de un motor Diesel, și minereul extras de la mina Anieș, din Valea Rodnei. Personalul de la cele două mine din Borșa se ridica la 217 angajați, iar la instalațiile de preparare lucrau 218 persoane.¹⁶ Producția de minereu de la mina Burloaia, constând în pirită cuprifere, a fost evaluată la 1059,8 tone în anul 1915, 106 vagoane în anul 1916, 135 de vagoane în anul 1917, iar în anul 1918 cu o producție de 849,6 tone. Întrucât societatea minieră nu avea instalații pentru concentrarea minereurilor, piritele exploatare erau destinate în principal fabricilor de acid sulfuric, astfel că exploatarea a rămas la cantități modeste. La acestea au concurat situarea izolată a minelor, precaritatea căilor de acces și transport care erau distruse frecvent de viituri și avalanșe, astfel că exploatarea se putea realiza sezonier, doar în timpul verii. În noiembrie 1918, muncitorii au părăsit exploatările miniere, iar parte din instalațiile miniere au fost distruse, astfel că lucrările de exploatare au încetat.¹⁷

Dobândirea concesiunilor miniere de explorare și exploatare de către *Felsőmagyarországi bányá es kohómu részvénytársaság* a fost realizată progresiv. În anul 1915, societatea a obținut din partea Căpitănatului minier Baia Mare dreptul de exploatare pentru pirită cuprifere în concesiunile cu numele patronimic Ioan și Anton, constând în patru hotare perimetrice simple cu o suprafață de 36 ha. Totodată, a obținut trei permise de explorare pentru 86 de perimetre de explorare. În anul 1911, și în completare în anul 1914, societatea obține un permis de explorare pentru 61 de perimetre circulare și un altul în anul 1912, completat în anul 1917, pentru 5 perimetre circulare. În anul 1917, achiziționează un permis de explorare de la succesorii lui Frederich Müller, acționari la *Első magyar vegyeszeti ipar részvénytársaság*, pentru 20 de perimetre circulare. Perimetrele circulare de explorare au fost concentrate în patru zone din Baia Borșa, respectiv în masivul Toroiaga, Burloaia, Colbu și Puiu.¹⁸

După Unire, prin Decretul Lege nr. 2447 din 7 iunie 1920¹⁹ se anunța intenția organizării unui nou regim minier, interzicând acordarea de permise de exploatare

¹⁵ Adalbert Balogh, *Aspecte privind pătrunderea capitalului străin în industria minieră din Maramureș între 1860-1918*, în Anuarul „Marmația”, nr. 4, Baia Mare, 1978, pp. 139-140, nr. 5-6 Baia Mare, 1979-1981, p. 271 și Dumitru Istvan, *Etape ale mineritului de la Baia Borșa*, în „Acta Musei Maramorosiensis”, nr. 8, Sighetu Marmației, p. 503, G. Szellemy, *Nagybányanak és vidékenek fémhányászata*, Nagybanja, 1894, p. 77.

¹⁶ Adalbert Balogh, *art. cit.*, nr. 5-6, Baia Mare, 1979-1981, p. 271.

¹⁷ AN, SJMM, Fond Inspectoratul geologic minier, inv. 538, dos. 133/1925-1948, f. 26-27.

¹⁸ *Idem*, dos. 135/1931-1940, f. 81-82.

¹⁹ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 58 din 16 iunie 1920, p. 1915.

sau concesiuni de drepturi de exploatare, precum și efectuarea oricăror tranzacții: gaj, uzufruct, asociații etc., care au ca obiect bunuri miniere, petrol, gaze și întreprinderi miniere, fără autorizarea specială a Ministerului Industriei și Comerțului. Decretul precizează că vor fi verificate toate tranzacțiile efectuate după 14/27 august 1916, chiar dacă acestea au respectat legislația specifică din Imperiile Austro-Ungar sau Rus. Bazele regimului minier din perioada interbelică sunt puse prin Constituția din anul 1923, prin care se introduce principiul naționalizării rezervelor de minerale ale subsolului și se instituie dreptul de proprietate al statului asupra acestora. Prin Legea minelor din anul 1924 se urmărea susținerea cu precădere a capitalului autohton, tinzând spre excluderea capitalului străin în industria minieră prin crearea de societăți miniere românești, în care proporția capitalului românesc trebuia să fie de cel puțin 60% din capitalul social, iar administrarea trebuia să fie exclusiv românească. Legea făcea totuși concesii capitalului străin, admitând că pot fi menținute drepturile miniere câștigate anterior, stabilind un termen de zece ani societăților străine existente pentru a se transforma în societăți anonime românești. Acordarea concesiunii se făcea numai în regiunile declarate, în prealabil, proprietate minieră concesionabilă, unde, pe baza activităților premergătoare de prospecțiune și explorare, a fost dovedită existența unei rezerve de substanțe minerale exploatabile cu randament economic. Prospecțiunile sunt operațiuni și lucrări miniere de cercetare realizate prin diferite metode geologice, geofizice, geochimice etc., executate de stat prin Institutul Geologic sau întreprinzători particulari cu scopul descoperirii de substanțe minerale în anumite structuri geologice, realizate pe baza unui permis pe durata unui an, ce poate fi reînnoit anual. Explorarea este o categorie de operațiuni și lucrări miniere executate în punctele alese prin prospecțiune, pentru evaluarea cantității și calității rezervelor de minerale utile și a condițiilor de exploatare, într-un perimetru de explorare care poate deveni perimetru exclusiv sau rezervat, ce putea constitui un drept la obținerea ulterioară a concesiunii. Durata acestui permis era de trei ani de la punerea în posesie, cu posibilitate de prelungire. Concesiunile miniere solicitate în urma lucrărilor de explorare se acordau pentru perimetre dreptunghiulare, orientate în funcție de punctele cardinale, fiind declarate prin jurnal al Consiliului de Miniștri, la propunerea Ministerului Industriei și Comerțului. Legislația minieră din perioada interbelică a fost modificată mai întâi în anul 1929, când s-au prevăzut facilități în acordarea concesiunilor miniere societăților străine²⁰, precum și în anul 1937²¹, când s-a revenit, în parte, la principiile legislației miniere din anul 1924, legislație devenită repede caducă, prin promulgarea unei noi Constituții, în anul 1938, care reclama la articolul 17 necesitatea unei noi legi miniere, care a rămas doar la stadiul de intenție.

În noul context de după Marea Unire, *Felsőmagyarországi bányá es kohómu részvénytársaság*, care a obținut concesiuni și permise de explorare și în alte zone miniere din Transilvania pentru aur, argint și pirite, și-a continuat activitatea în regiune până în anul 1921, când a înființat la Cluj o societate anonimă, denumită *Pyrit*, cu un capital social de 15 milioane lei, a cărei principal obiect de activitate a fost exploatarea piritelor la minele din Zlatna, Rodna Veche și Borșa, constituirea societății fiind autorizată de Ministerul Industriei și Comerțului.²² Pentru a da o față legală transferului de drepturi de proprietate minieră între societatea din Budapesta și cea din Cluj, înființată ca

²⁰ Ministère de l'Industrie et du Commerce, *Loi portant modification à la Loi des mines du 4 juillet 1924. Promulgué par Décret Royal no. 971 du 27 mars 1929* *Moniteur Officiel* no. 71 du 28 mars 1929, Bucarest, 1929, p. 193.

²¹ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 69/24 martie 1937, promulgată prin Decret-regal nr. 1466/1937.

²² AN, SJMM, Fond *Inspectoratul geologic minier*, inv. 538, dos. 135/1931-1940, f. 82.

societate anonimă română, au fost încheiate contracte de vânzare-cumpărare în valoare totală de 580.000 lei, prin care *Pyrit* achiziționează bunuri și drepturi miniere. Aceste tranzacții încheiate în baza Decretului lege nr. 2447 din anul 1920 nu au fost autorizate de Ministerul Industriei și Comerțului decât în anul 1928, în baza unui nou contract încheiat în decembrie 1927, și a unor modificări în structura acționariatului.²³ Exploatarea de pirite a fost reluată în anul 1920, atât la mina din Anieș, cât și la Baia Borșa, obținându-se din ambele zone miniere, în anul 1920, o producție de 360 vagoane, în anul 1921, un număr de 300 vagoane și, în anul 1922, o cantitate de 220 vagoane.²⁴ Exploatarea s-a realizat în principal în timpul verii, de la mina Burloaia, dar și la mina Gura Băii, producția reducându-se treptat. La mina Burloaia au continuat lucrările de deschidere, în special la galeria principală, unde s-a deschis pe o lungime de 58 m, până în anul 1924. După promulgarea legii minelor, a fost interzis de către guvern exportul piritelor cuprifere cu conținut de cupru mai mare de 4%, iar piritele exploatare de la Borșa aveau un conținut superior concentrației stabilite, astfel că *Pyrit* s-a aflat într-o situație economică dificilă întrucât pe piața internă, în condițiile în care prețul piritelor a scăzut vertiginos, nu a reușit să valorifice decât cantități mici de astfel de minereu. La aceasta s-au adăugat dificultățile de transport, precum și viiturile ori avalanșele. În iarna anului 1926, o avalanșă puternică care a ajuns pe pârâul Secu până la mina Emeric a distrus construcțiile din incinta minei Gura Băii (mina Ludovica-Elena), a avariat funicularul și stația de încărcare a acestuia, fiind demontat mai târziu, eveniment în urma căruia exploatarea a fost oprită, mina abandonată și radiată ulterior din registrele cadastrului minier. De altfel, pe pârâul Secu au fost efectuate lucrări de explorare și de deschidere la galeriile mai vechi ale minei Emeric, precum și la galeriile Ștefan și Ana, lucrări care au continuat până la promulgarea legii minelor din anul 1924. După această dată, au fost realizate doar lucrări de conservare.²⁵ Ca urmare a faptului că *Pyrit* nu poate valorifica piritele exploatare, în anul 1927, aceasta solicită Ministerului Industriei și Comerțului suspendarea activităților extractive la mina Burloaia, obținând un termen de patru ani, până în 31 iulie 1931, dar sub rezerva recunoașterii și validării drepturilor sale miniere. Sporadic s-au prelucrat la Borșa piritele din stocurile existente, transportate cu funicularul de la mina Anieș.²⁶ Tot în anul 1927, societatea *Pyrit* solicită și obține, în anul 1929, validarea în principiu a drepturilor miniere de explorare și exploatare de către un complet specializat de la Tribunalul Maramureș, drepturi dobândite prin cumpărare pentru care a solicitat, până la Legea minelor din anul 1924, prelungirea anuală a permiselor.²⁷

În noiembrie 1928, *Pyrit*, ca sucursală a societății *Felsőmagyarországi bánya es kohómu részvénytársaság*, cu sediul în Budapesta, vinde bunurile și drepturile miniere de la Borșa, județul Maramureș, și Anieș, din județul Năsăud, *Societății Anonime Române Minopirit*, cu sediul în București.²⁸ *Minopirit* a fost înființată, în noiembrie 1928, de către acționariatul Societății *Uzinele de Fier și domeniile Reșița* (UDR), cu un capital de 3 milioane de lei, din care, potrivit statutului, peste 60% din capitalul social trebuia să fie românesc. În structura acționariatului, în momentul constituirii, se întâlnesc personalități

²³ *Idem*, dos. 133, f. 376-379.

²⁴ *Idem*, dos. 132, f. 136 și dos. 135, f. 82.

²⁵ *Idem*, dos. 135, f. 52-54.

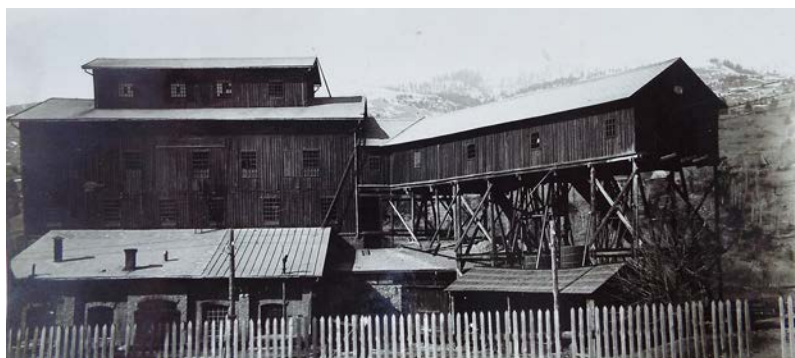
²⁶ *Idem*, dos. 133, f. 21-27.

²⁷ *Idem*, dos. 135, f. 51, dos. 133, f. 35, dos. 132, f. 49.

²⁸ *Idem*, dos. 135, f. 185-190.

politice apropiate Partidului Național Liberal: C. Candiano, Ion Codreanu, dr. Grigore Antipa. Societatea avea ca obiect de activitate achiziționarea și exploatarea de mine de fier, pirită și cărbuni, întreprinderi industriale și păduri, precum și comercializarea minereurilor și produselor industriale.²⁹ Fără îndoială, înființarea acestei societăți a avut ca scop extinderea monopolului UDR și asupra extracției de pirite din Transilvania. În momentul realizării tranzacției, activitatea extractivă în Baia Borșa era deja suspendată, funcționând sporadic doar instalația de separare pentru minereurile aduse de la mina Anieș. Activitatea minieră la Baia Borșa, atât la societatea *Pyrit*, cât și după achiziționarea acesteia de către *Minopirit*, a fost coordonată de către inginerul Maximilian Angyal, care avea deja, în anul 1931, o vechime de 14 ani ca șef de exploatare, fiind responsabil și de activitatea minieră de la Anieș. Dată fiind lipsa unei cereri de pirite, societatea *Minopirit* se vede în situația de a solicita o nouă prelungire a suspendării activității miniere de la Baia Borșa, de data aceasta pentru o perioadă de 20 de ani. În justificarea cererii de amânare a reluării exploatării, adresată Ministerului Industriei și Comerțului, au fost invocate lipsa de debușeuri pentru pirite și criza de supraproducție aflată deja în plină desfășurare. Mina de la Anieș este considerată ca fiind mină principală, iar concesiunile din Borșa sunt considerate ca rezerve pentru viitor.³⁰ Atunci când au fost comenzi de pirite au fost pornite, pentru perioade determinate, funicularul pentru transportul minereului de la mina Anieș la Borșa, precum și instalațiile de sortare. Pentru aprobarea desfășurării acestor activități, *Minopirit* adresa cereri Inspectoratului minier VII Baia Mare, instituție care supraveghea activitatea minieră în zonă.³¹ În anul 1938, personalul minier calificat era compus dintr-un inginer șef, Ioan Matache, un conductor minier, Cristea Ioan, un maistru mecanic, Thoroczky Francisc.³²

Unul din aspectele importante din activitatea *Minopirit*, după cumpărarea de bunuri și drepturi miniere în zona Baia Borșa, a fost securizarea drepturilor achiziționate, respectiv validarea drepturilor miniere, în conformitate cu prevederile Legii minelor din

Construcții în Borșa aferente instalației de prelucrare a piritei cu sala mașinilor și stația de primire a funicularului, anul 1938.
Sursa: AN, SJMM, Fond *Inspectoratul geologic minier*, nr. inv. 1439, dos. 3.

²⁹ *Idem*, dos. 133, f. 183, 186.

³⁰ *Idem*, dos. 132, f. 35-41.

³¹ *Idem*, dos. 132, f. 78-80, dos. 133, f. 59, 73.

³² *Idem*, dos. 133, f. 198.

Instalația de prelucrare umedă a piritei, anul 1938.

Sursa: AN, SJMM, Fond *Inspectoratul geologic minier*, nr. inv. 1439, dos. 3.

anul 1924. Astfel că, în anul 1931, solicită reînnoirea drepturilor de explorare pentru 80 de perimetre circulare, din cele 86 câte obținuse fosta societate *Felsőmagyarországi bánya es kohómu részvénytársaság*, transferate apoi către *Pyrít*, și acordarea unor permise noi de explorare în limitele a 27 de perimetre dreptunghiulare, în suprafață de 2070,55 ha, în hotarul localităților Borșa și Baia Borșa. Ministerul Industriei și Comerțului aprobă reînnoirea drepturilor de explorare numai pentru unele din perimetrele circulare, grupate în șapte perimetre dreptunghiulare. Consiliul din minister care a avizat cererea *Minopirit* a apreciat, în anul 1936, că solicitarea, așa cum a fost prezentată în cerere, poate fi interpretată ca o tendință de acaparare a unor suprafețe cu drepturi exclusive de explorare, așa că au avizat numai acele perimetre care pot constitui o rezervă pentru perimetrele de exploatare în ființă. Astfel, i-au fost aprobate patru perimetre a câte 100 ha, două de aproximativ 69 ha și unul de 62 ha.³³

După cedarea către Ungaria horthystă a Transilvaniei de nord prin Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, *Uzinele de Fier și Domeniile Reșița* ajung sub controlul conglomeratului german *Herman Goering Werke*, iar din februarie 1941 sub controlul efectiv al fostului ministru austriac, Guido Schmidt, colaborator al germanilor în ocuparea Austriei și director general al concernului *Herman Goering Werke*. În aceste circumstanțe, *Minopirit*, reprezentată de A. Andreescu și I. Felbab, îl împuternicește, în decembrie 1940, pe inginerul Arthur Anderco, din Sighet, să administreze și să gireze cu drepturi nelimitate explorarea și exploatarea de minereuri în județele Maramureș și Bistrița. Totodată, forțați să se retragă din exploatare, au abandonat în gara Borșa o cantitate de 2.370 tone pirită.³⁴ Prin intermediul inginerului maramureșean, dar și a unui avocat orădean, Chiș Eugén, este încheiat, în decembrie 1942, un contract de arendare a bunurilor și drepturilor miniere de către *Borsai Banyavallalt Részvénytársaság*, societate creată de politicienii maghiari ai momentului, între care Ugron Gábor, din Budapesta,

³³ *Idem*, dos. 133, f. 314-315, 372-373.

³⁴ *Idem*, dos. 132, f. 106, dos. 133, f. 23.

și contele Teleki Géza, rezident în Cluj, care marchează revenirea controlului maghiar asupra exploatărilor miniere din zonă, contract care, însă, nu a primit și avizul autorităților de la București, unde își avea sediul *Minopirit*. Drepturile de explorare și exploatare prevăzute în contractul de arendare, modificat în martie 1943, va fi notat în evidențele cadastrului minier în anul 1943. Noua administrație maghiară va înființa în anul 1942, la Baia Mare, un căpitănat minier care va controla activitatea minieră din Maramureș și un căpitănat la Târgu Mureș, care va controla mineritul din zona Năsăudului.³⁵ Societatea arendașă a exploatat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial o cantitate de circa 300-350 vagoane de pirită, din care a valorificat 181 de vagoane, rămânând în gara Borșa o cantitate apreciată după război la 120-150 vagoane, cantitate pe care *Minopirit* spera să o poată valorifica pentru acoperirea pagubelor produse instalațiilor de către trupele germano-maghiare aflate în retragere în toamna anului 1944. Astfel, au fost distruse atelierul mecanic, parțial stativele funicularului și unele din motoarele de antrenare, rămânând funcționale o parte din materialul rulant constituit din vagonete (corfe) și motoarele de antrenare, instalația de preparare și celulele de zețaj.³⁶ După război, societatea *Borsai Banyavallalt Rézvénytársaság* a părăsit exploatarea, ducând cu ei arhiva creată în Ungaria. Odată cu părăsirea exploatării, *Minopirit* îl împuternicește, în aprilie 1945, pe preotul greco-catolic Vasile Pop, din Borșa, în principal să realizeze un inventar al bunurilor societății proprietare și să evalueze distrugerile provocate în urma retragerii trupelor germano-maghiare, să ceară pe cale procedurală rezilierea contractului de arendă și să identifice posibilitatea unei noi arendări. Mandatul preotului a fost doar de scurtă durată întrucât, la scurtă vreme, au fost împuterniciți avocatul Eugen Chiș și inginerul Ioan Matache cu administrarea bunurilor și drepturilor societății redobândite prin contractul reziliat unilateral, în 8 iulie 1945, constatând existența unui stoc de 2370 tone de pirită.³⁷ Societatea maghiară a reluat parțial activitatea la mina Anieș cu un număr redus de muncitori, circa 20-25 de persoane, iar în luna martie 1946 a înființat o sucursală la Cluj, numită *Pirit*, cu scopul încheierii unui contract de arendare cu societatea *Minopirit*, în fapt cu scopul de a menține controlul asupra activităților miniere din zonă. Proiectatul contract de arendare nu a mai fost încheiat datorită noii conjuncturi politice, astfel că, în preajma naționalizărilor din anul 1948, *Pirit* a cerut, în luna martie, lichidarea societății și concedierea angajaților, Direcția Minieră Baia Mare luând act de intenția acesteia și dispunând radierea ei.³⁸

Astfel că, în perioada premergătoare naționalizărilor, *Minopirit* avea în Borșa două concesiuni miniere în care nu au mai fost realizate lucrări de exploatare de mai bine de 20 de ani, o instalație de prelucrare și sortare a piritei, o instalație de separare cu opt mașini de zețaj duble, un funicular cu o lungime de peste 18 km, care necesita înlocuirea a cinci stative și repararea altor 15, două motoare Diesel, unul de 110 și altul 150 CP, care poate antrena un necesar normal de 350 vagonete, un inventar de 98 vagonete (corfe) a câte 360 kg, un motor electric de curent continuu de 32 kw pentru iluminatul locuințelor personalului minier, dar împrumutat localității Vișeu de Sus, un motor Diesel de 120 CP pentru asigurarea aerajului, furtunuri, compresoare și perforatoare, un număr de vagonete pentru transportul minereurilor în galerii, parțial defecte.³⁹ În 27 iulie 1948,

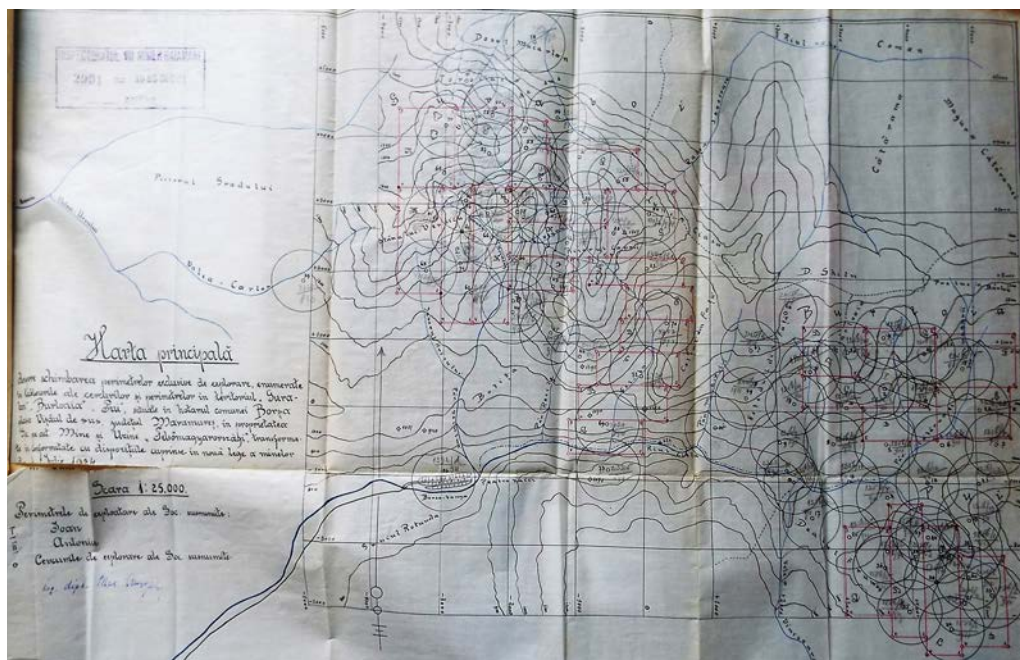
³⁵ *Idem*, dos. 132, f. 102-103, 117.

³⁶ *Idem*, dos. 133, f. 117-118.

³⁷ *Idem*, dos. 133, f. 25.

³⁸ *Idem*, dos. 132, f. 115v, 133-134, dos. 133, f. 18.

³⁹ *Idem*, dos. 132, f. 122-123.

Hartă din anul 1931 cu perimetrele circulare de explorare și cele dreptunghiulare solicitate pentru avizare MIC, situate în zonele Toroioaga, Gura Băii, Burloaia și Pui, Baia Borșa.

Sursa: AN, SJMM, Fond *Inspectoratul geologic minier*, nr. inv. 538, dos. 133.

societatea *Minopirit* este naționalizată prin decizia Ministerului Minelor și Petrolului, în urma dispozițiilor Legii de naționalizare din 11 iulie 1948, astfel că, întreg inventarul, bunurile și materialul societății aflate în localitățile Borșa din județul Maramureș, precum și din localitățile Anieș și Rodna, pe atunci în județul Năsăud, trec în folosința și administrarea Administrației Comerciale pentru Prospekțiuni, Explorări și Exploataări Miniere (A.C.E.X.).⁴⁰

Din considerațiile făcute pe marginea unor surse și informații istorice edite și inedite până în anul 1948, se poate constata că în zona Băilor Borșa, bogată în resurse minerale neferoase, valorificarea acestor resurse a depins de o sumă de factori de natură politică și economică. Impulsionarea activităților extractive într-o zonă muntoasă și izolată față de principalele căi de comunicație ale regiunii a depins în mare măsură de deciziile politice, dar și de existența unor investiții de capital. Dacă începuturile mineritului sunt legate de obținerea de metale prețioase, plumb și cupru, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea extracția se orientează înspre piritele cuprifere, care se dovedesc a fi greu de valorificat în perioada interbelică.

⁴⁰ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 172 din 28 iulie 1948, pp. 6194-6195.

Daniela-Ștefania CURELEA, Dragoș CURELEA

ADUNĂRILE GENERALE ALE ASTREI DESFĂȘURATE SUB AUSPICIILE SUVERANULUI CAROL AL II-LEA ÎN CARANSEBEȘ (1930), BRAȘOV (1933) ȘI BLAJ (1936)

THE GENERAL ASSEMBLIES OF ASTRA UNDER THE PRESIDENCY OF KING CAROL II IN CARANSEBEȘ, BRAȘOV AND BLAJ

Abstract: *From the perspective of social pedagogy, the general assembly of "Astra" remained in the interwar decades the most important and itinerant forum. A forum for the members of the institution to know each other, to share ideas, to organize the activity of the institution for the following year, respectively to establish the location of the next general assembly. During 1930-1936 three of the meetings were organized under the honorary presidency of the Romanian sovereign Carol II, in 1930 in Caransebeș, in 1933 in Brașov and in 1936 in Blaj.*

În seria celor 83 de adunări generale pe care Comitetul central al Astrei le-a organizat, între care remarcăm ca ordinare un număr de 80 asemenea întruniri, trei fiind extraordinare, notăm că în urbea de sub Tâmpa, Asociațiunea a organizat și desfășurat un număr de patru întruniri generale ale sale în anii 1862, 1883, 1906, respectiv 1933.¹ În atare context notăm în preliminarile studiului de față că relațiile principelui de coroană Carol, regele de mai târziu al României sub numele de Carol al II-lea, cu Asociațiunea Transilvană încep încă din 8 aprilie 1919, când moștenitorul Coroanei României s-a aflat în Sibiu. Prilej cu care a fost invitatul de onoare al Astrei și a președintelui Andrei Bârseanu să viziteze atât Palatul Asociațiunii, cât și Școala Civilă de Fete, tutelată de instituția mai sus menționată în orașul de pe Cibin.² Totodată, remarcăm că Andrei Bârseanu și Comitetul central Astra a primit în sediul său din Sibiu, ca invitați de onoare în 31 mai 1919, pe regele Ferdinand I și regina Maria. Cu această ocazie, suveranii României Mari au fost însoțiți de Principele de coroană Carol, regele de mai târziu.³ Notăm că legătura a continuat și în perioada anilor următori, astfel că, în 11 mai 1921, când președintele Astrei profesorul Andrei Bârseanu, aflat într-o vizită în București, a fost primit de suveranii României Mari, acesta a avut timpul de a oferi ca dar principelui moștenitor Carol și soției sale principesa Elena, care erau deja căsătoriți din luna martie a aceluși an, un Album cu imagini din Sibiu.

În 13 august 1921, principele moștenitor Carol a vizitat din nou Sibiul, ocazie cu care a fost primit de conducerea Astrei și a fost invitat în Palatul Asociațiunii din Sibiu, împreună cu cercetașii pe care îi conducea. Cu prilejul acesta conducerea Astra a oferit în dar 800 de exemplare din cărțile sale recent apărute.⁴ În 31 mai 1924, cu prilejul

¹ Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor 1861-1950. Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 2005, pp. 13-14; Eugen Hulea, „Astra”. *Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu, Editura Astrei, 1944, pp. 119-122.

² Horia Petra Petrescu, *Astra în anii de după război (1918-1928)*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1928, p. 44.

³ „Telegraful român”, anul LVII, nr. 51, 1919, pp. 1-2; „Transilvania”, anul 59, nr. 7, 1927, p. 257; Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Editura Astrei, 1944, p. 66.

⁴ „Transilvania”, anul LII, nr. 10-12, 1921, p. 936; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 67; Valer Moga, *Astra și Societatea*

discursurilor susținute în cadrul Programului înfrățirii culturale, principele Carol a rostit discursul de recepție, salutând pe ardelenii care participau în număr mare la aceste activități, lăsând deoparte luptele politice sterile pentru a se încadra în sfera politicii culturii urmărind prin demersul promovat, atât întărirea, cât și emanciparea neamului prin educație, pedagogie socială și manifestări specifice. Reținem câteva dintre frazele discursului rostit de mitropolitul primat al României Î.P.S. Elie Miron Cristea, care l-a asemuit pe principele de coroană ca fiind „prințul culturii românești”⁵.

În urma restaurării lui Carol ca suveran al României cu numele de Carol al II-lea, în 8 iunie 1930 președintele Asociațiunii, Vasile Goldiș, a trimis în 8 iunie 1930 o telegramă regelui Carol al II-lea prin care l-a felicitat pe suveranul restaurat și i-a adresat monarhului invitația de a deveni protector și președinte de onoare al Astrei, așa cum fusese și precedentul rege, Ferdinand I.⁶ Noul suveran român a confirmat în mod prompt că onorează și acceptă invitația președintelui în exercițiu Vasile Goldiș, chiar în cursul după-amiezii aceleiași zile.⁷ Mai reținem și că președintele Astrei din acea perioadă, Vasile Goldiș, a fost primit în audiență de către suveranul român Carol al II-lea, prezentând în fața monarhului situația și evoluția Asociațiunii în perioada în care a fost plecat din România, expunându-i și situația materială, respectiv dificultățile prin care Astra trecea ca urmare a crizei economice care afecta atât țara, cât și lumea, în acea perioadă.⁸

Notăm că la 12 august 1930, monarhul Carol al II-lea era invitat al universitarului bucureștean la cursurile școlii de vară ale Universității populare din Vălenii de Munte, la care regele s-a referit, printre altele, la statul cultural, pentru că astfel se putea ridica și dezvolta România, atât pentru prezent, cât și în viitor.⁹ Despre această adunare a Astrei s-au pronunțat, în cercetările lor, atât Valer Moga, cât și Dumitru Tomoni, astfel, consider că nu este relevant să reluăm aceleași informații care sunt deja publicate. Reținem și că în urma audienței lui Vasile Goldiș la regele Carol al II-lea, acesta accepta propunerea președintelui Astrei de a se organiza sub auspiciile sale auguste adunarea generală a Asociațiunii, în acel an la Caransebeș.¹⁰

Adunarea generală anuală a Astrei organizată în Caransebeș (1930)

Comitetul central al Astrei a pregătit și a organizat adunarea sa generală din 1930 în zilele de 13-14 noiembrie 1930 în orașul Caransebeș, în pofida faptului că România, ca de altfel și alte state din Europa și lume se aflau în plină criză economică în acel an. Întrunirea a fost singura pe care Comitetul central a organizat-o în acest oraș din Banat și a 66-a adunare din cronologia acestor demersuri de pedagogie socială și educație a adulților organizate de către conducerea Asociațiunii.¹¹

(1918-1930), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 62.

⁵ „Transilvania”, anul 55, nr. 6, 1924, pp. 189-190;

⁶ Valer Moga, „Astra” în relațiile interinstituționale ale României (1918-1930), în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 2-3, 1998-1999, p. 219.

⁷ „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, pp. 43-45; *Ibidem*, nr. 7-10, 1930, pp. 3-4; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 72; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 63; *Idem*, „Astra” în relațiile interinstituționale..., p. 219.

⁸ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 3044/1930, f. 1-2; „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, pp. 43-45; Valer Moga, *op. cit.*, p. 219.

⁹ Nicolae Iorga, *Memorii*, volumul VI, București, Editura Științifică, 1968, p. 13; Valer Moga, „Astra” în relațiile interinstituționale..., p. 219.

¹⁰ *Ibidem*, p. 119.

¹¹ Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 85-86; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 146-147. Mai detaliat despre această adunare

Atât autoritățile locale, cât și cele centrale au organizat și desfășurat evenimentul într-un mod fastuos, primind, însoțind, cazând oaspeții, dar și membrii Astrei centrale, a regionalelor sale și a reprezentanților despărțămintelor central județene care au venit din Basarabia, Dobrogea și Transilvania, pe deoparte ținându-se cont de implicarea ministrului Banatului Sever Bocu în acest demers, cât și raportându-ne la informația că însuși suveranul Carol al II-lea va prezida adunarea.¹² De asemenea, pe lângă conducerea centrală a Astrei, la activități a participat noul președinte de onoare al instituției suveranul român Carol al II-lea.¹³ Adunarea generală a Astrei în Caransebeș era a doua asemenea manifestare cultural-națională a instituției care se organiza în spațiul Despărțământului central-județean din Caransebeș după mai bine de trei decenii distanță de cea care avusese loc în Băile Herculane în anul 1900.¹⁴ Notăm că, încă din cursul lunii februarie a anului 1930, protopopul Andrei Ghidiu, președintele Despărțământului Astrei din Caransebeș, aducea la cunoștința conducerii Astrei disponibilitatea structurii locale a instituției de a organiza adunarea generală anuală a Astrei în acel oraș. De asemenea, susmenționatul protopop ortodox A. Ghidiu a solicitat Comitetului central al instituției aprobarea adunării generale în Caransebeș.¹⁵

Notăm și că Astra era confruntată în acele momente cu mai multe probleme: o criză internă datorată oponenților lui Vasile Goldiș, care erau susținuți de grupurile de interes național-țărănist, Alexandru Vaida-Voevod și Sextil Pușcariu, a polarizării unora dintre liderii instituției în sterile și inutile dezbateri politicianiste care consumau energiile, care de altfel ar fi fost mai bine folosite în serviciul Astrei. Toate acestea se completau cu necesitatea alegerii unui nou Comitet central de conducere pentru o perioadă de cinci ani și cu o puternică criză economică, socială, politică, culturală, atât internă, cât și externă.¹⁶ De altfel, participarea regelui în Caransebeș a impus o largă prezență a oficialităților, atât centrale, cât și a celor locale de diferite ranguri. Remarcăm reprezentanți ai Guvernului României, printre care îi notăm pe Nicolae Costăchescu (ministrul Instrucțiunii și Cultelor), Voicu Nițescu (ministrul Lucrărilor Publice), Sever Bocu și Valer Moldovan (directori ministeriali pentru Transilvania și Banat în Guvernul României).¹⁷

Din partea autorităților participau: Nicolae Domăneanțu (primarul orașului Caransebeș); P.S. Grigorie (episcopul ortodox al Aradului), P.S. dr. Alex. Nicolescu, (episcopul greco-catolic al Lugojului), generalul de divizie Ș. Panaitescu (comandantul corpului VII de Armată Sibiu); scriitorul Octavian Goga (Academia Română); Emanoil Bucuța și Constantin Nedelcu (din partea Direcției Educației Poporului); Jean Bart-Botez

a Astrei organizată în Caransebeș a se vedea în: Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, pp. 119-121; Dumitru Tomoni, *Societate, cultură și politică „Astra” în Banat (1896-1948)*, Timișoara, Editura Învierea, 2009, pp. 305-316.

¹² „Transilvania”, anul 62, nr. 11-12, 1930, p. 29.

¹³ S.J.S.A.N., Fond *Astra*, dosar nr. 3834/1930, p. 1; „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, pp. 6-7; „Foaia Diecezană”, anul XLV, nr. 46, 15 noiembrie 1930, pp. 1-2; Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 76-95; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 146-148; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, pp. 305-306; *Idem*, Sabin Evuțianu. *Un dascăl în slujba neamului*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2014, pp. 34-36.

¹⁴ *Idem*, *Adunările generale ale Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului roman „Astra” în Banat (1896-1948)*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2004, pp. 671-677.

¹⁵ S.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. nr. 543/1930, f. 1-2; Dumitru Tomoni, *Societate, cultură și...*, p. 305.

¹⁶ Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 85; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 146-147; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 395.

¹⁷ Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 85-86; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 119; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 146.

(Societatea Scriitorilor Români); părintele dr. Ciuhandu și dr. Nic. Colan (Asociația Clerului Ortodox din România, viitorul episcop ortodox al Clujului); generalul I. Manolescu (din partea Centralei Caselor Naționale), Ștefan Roșianu (canonic greco-catolic din partea Oficiului Național al Cooperăției din România), Mihail Dragomirescu (Universitatea liberă), Iuliu Vuia (Asociația Generală a Profesorilor Secundari din România); T.V. Toni (Asociația Învățătorilor din România), P. Costescu (Societatea Teatrul și Biblioteca Bibicescu din Drobeta Turnu Severin), Petre Roziade (Asociația Publiciștilor din România), Ersilia Petrovici (Uniunea Femeilor din România), prof. Iuliu Vuia (Casa Națională și Casina română din Caransebeș), L. Costin (Societatea Siminicul din Lugoj).¹⁸

Despărțămintele central-județene din Transilvania, Banat, Basarabia, Dobrogea au participat prin intermediul celor 36 de delegați (președintele și secretarul), la care s-au adăugat și participanții din cadrul regionalelor Astei din Basarabia și Dobrogea, institutorul din Cetatea Albă, Teodor D. Iacobescu și medicul constănțean Petre Stoenescu.¹⁹ Între aceștia menționăm pe: Romul Boca, președinte și Leonte Opriș, secretar (Despărțământul central județean Alba), Teodor Botiș (Despărțământul central județean Arad), Damaschin Iovanovici (Despărțământul central județean Bihor), Coriolan Buracu (Despărțământul Bozovici), Andrei Ghidui și dr. Cornel Corneanu (Despărțământul Caransebeș), Iuliu Căpălneanu (Despărțământul central județean Turda-Arieș), Ion Agârbiceanu (Despărțământul central județean Cluj și membru în Comitetul central al Astei), Constantin Sporea și Vasile Dragu (Despărțământul Hunedoara), protopopul I. Duma (Despărțământul Jiu-Petroșani), protopop Sabin Manuilă (Despărțământul Lipova), dr. Vasile Buta și Ștefan Lupu (Despărțământul Orăștie), Samoilă Ciumaș (Despărțământul Orșova), Traian Țăranu și Sergiu Moraru (Despărțământul Sânicolaul Mare), dr. I. Demian și Teodor Bucurescu (Despărțământul central județean Severin), Silviu Țeposu și dr. Liviu Ionașiu (Despărțământul central județean Sibiu), Petre Tărtia (Despărțământul central județean Someș), Horea Teculescu (Despărțământul central județean Țârnavă Mare-Sighișoara), Alexandru Lupeanu-Melin și canonicul Ștefan Roșianu (Despărțământul central județean Țârnavă Mică-Blaj), Patriche Țiucra (Despărțământul central județean Timiș-Torontal), Petre Suciu și Iuliu Morariu (Despărțământul central județean Turda) și dr. V. Lohan, dr. Nicolae Brânzău, col. Apostolescu, col. Boldea, dr. Constantin Morariu, Traian Simu și Iosif Radoslav.²⁰ Remarcăm și numărul mare de corespondenți de presă de la periodicele importante ale acelei perioade, atât centrale, cât și regionale, respectiv locale, care au participat în Caransebeș, atât din perspectiva prezenței suveranului la această adunare a Astei, cât și pe fondul alegerilor care urmau a avea loc în vederea alegerii noului președinte și a noului Comitet central al instituției mai sus menționate.²¹

Ca urmare a alegerilor a rezultat un nou Comitet central al instituției, care va fi prezidat de Vasile Goldiș. În rândurile membrilor susnumitului comitet remarcăm, printre alții, următoarele personalități ale vremii: Ion Agârbiceanu, Î.P.S. Nicolae Bălan (mitropolitul ortodox al Ardealului), P.S. Alexandru Nicolescu (episcopul

¹⁸ „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, p. 28; Valer Moga, *op. cit.*, p. 119; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, pp. 307-310.

¹⁹ S.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. nr. 2378/1930, f. 1-2; „Transilvania”, anul 61, nr. 7-10, 1930, pp. 1-2; Valer Moga, *op. cit.*, p. 119; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 309.

²⁰ „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, p. 28; Valer Moga, *op. cit.*, p. 119.

²¹ *Ibidem*, pp. 119-120.

unit al Lugojului), istoricul Silviu Dragomir (universitar clujean), Octavian Goga (academician), Ioan Lupaș (universitar clujean), general dr. Gheorghe Moga (medic militar), Gheorghe Preda (vicepreședintele Astrei, medic în Sibiu), avocatul Octavian Russu (al doilea vicepreședinte al Astrei), Ștefan Roșianu, Petre Suciu, I. Soricu, Iosif Stoichița, Silviu Țeposu, Nicola Togan, Ioan Vătășanu, avocatul Cornel Corneanu, profesorul Ilie Rusmir, ș.a.²² În seria comunicărilor le remarcăm pe acelea expuse de suveranul Carol al II-lea, cea a mitropolitului ortodox al Ardealului dr. Nicolae Bălan, episcopii Grigore al Aradului (ortodox) și Alexandru Nicolescu al Lugojului (unit), cele ale lui Sever Bocu, Octavian Goga, Andrei Ghidiu, Jean Bart, Mihail Dragomirescu, Ion Manolescu, Emanoil Bucuța ș.a.²³

În cadrul adunării generale, la propunerea lui Cornel Corneanu au fost constituite și au activat următoarele șase comisii de lucru, astfel: *Comisia pentru examinarea Raportului general al Comitetului central pe anul 1929-1930*, din cadrul căreia au făcut parte: Romul S. Ancușa, Leonida T. Boga, Ioan Boroș, Nicolae Brânzeu, Sabin Evuțianu, Alexandru Hodoș, Teodor Iacobescu, A. Popa, S. Neamțu, Partichie Țiucra; *Comisia pentru cenzurarea socotelilor pe anul 1929 și a proiectului de buget pentru anul 1931*, în care au activat următorii: Romul Boldea, dr. Gheorghe Dragu, Pavel Goanță, Sergie Morariu, Izidor Tătaru; *Comisia pentru înscrierea de noi membri*, formată din: Nicolae Domăneanțu, Teodor Roșca, Iuliu Vuia; *Comisia pentru examinarea proiectului de modificare a pragmaticei de serviciu și a regulamentului fondului de pensii a funcționarilor Asociațiunii*, care a fost alcătuită din: dr. I. Călinescu, dr. Ioachim Miloiaia și dr. Eugen Nicoară; *Comisia pentru examinarea propunerilor intrate în termen regulamentar în atenția conducerii Asociațiunii*, compusă din: Romul Boca, I. Duma, dr. Gheorghe Ciuhandu, dr. Gheorghe Repede și Constantin Sporea; *Comisia pentru candidarea și alegerea președintelui Astrei și a membrilor Comitetului central pentru perioada 1930-1935*, care era formată din: dr. Gheorghe Bogdan-Duică, Coriolan Buracu, dr. Cornel Corneanu, dr. Gheorghe Crișan, dr. Silviu Dragomir, dr. Liviu Ionașiu, dr. Vasile Lăzărescu, dr. Vasile Lohan, dr. Vaier Moldovan, dr. Augustin Popa și I. Penția.²⁴

S-a aprobat în sus-numita adunare generală și mutarea muzeului lui Avram Iancu de la Țebea în Alba Iulia, totala departajare de politicianismul și demagogia din România vremii și neimplicarea în viața partinică din țara noastră, trecerea la o reorganizare a Asociațiunii, atât în Transilvania, cât și în Basarabia și Dobrogea, reromânizarea prin demersuri de educație și pedagogie socială a zonei secuiești.²⁵ Mai notăm că în anul 1932 Vasile Goldiș a renunțat la președinția activă a Astrei, iar în adunarea generală a instituției, organizată în perioada 2-3 octombrie 1932 în Deva, sub conducerea lui Gheorghe Preda s-a acceptat această situație, iar în locul lui Goldiș nou președinte al Astrei a fost ales universitarul clujean Iuliu Moldovan.²⁶ De altfel, încă de la preluarea mandatului, dr. Iuliu Moldovan a enunțat în principal liniile directoare ale conducerii pe care a împregnat-o Astrei și anume: sănătate fizică, morală, economic-financiară și intelectuală, respectiv promovarea programelor de igienă și educație fizică pentru dezvoltarea armonioasă, sănătoasă și curată a întregii țări. Locul adunării

²² „Transilvania”, anul 61, nr. 7-10, 1930, p. 18; Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 85-86; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 147; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 314.

²³ „Transilvania”, anul 61, nr. 11-12, 1930, p. 29.

²⁴ *Ibidem*; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 146-147; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 311.

²⁵ Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 86.

²⁶ *Ibidem*, p. 87; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 150.

generale care urma a fi organizată în anul 1933 era stabilit Brașovul.²⁷

Adunarea generală anuală a Astrei organizată în Brașov (1933)

O altă adunare generală a Astrei care s-a desfășurat cu participarea monarhului Carol al II-lea a fost cea organizată în Brașov în zilele de vineri, sâmbătă și duminică, 8-10 septembrie 1933, în sala de recepții a Cinematografului Astra din localitate.²⁸ A fost cea de-a 69-a adunare generală a Astrei și a patra care a avut loc în Brașov. Regele, președintele de onoare al Astrei a salutat adunarea și a avut un discurs sobru în care menționa că:

„Astra” a înțeles perfect de bine că astăzi cultura însemnează un tot în care intră – dacă aș putea întrebuința expresiunea – cultura integrală a unui neam²⁹.

De altfel, serbările culturale ale Astrei au reprezentat pentru suveranul Carol al II-lea momentele în care și-a exprimat hotărârea de a duce neamul românesc pe „drumul de biruință și mărire al culturii”. Remarcăm că alocuțiunea suveranului a electrizat sala și participanții, care apreciau participarea sa la a doua adunare generală a Astrei de când acesta era rege.³⁰ În cursul zilei de vineri, 8 septembrie 1933 s-a desfășurat slujba religioasă în Biserica Sfintei Adormiri a Maicii Domnului din Parohia Brașov-Cetate, care a fost urmată de un serviciu divin la biserica greco-catolică a Protopopiatului unit Brașov. Aceste servicii religioase au fost oficiate în intervalul 8.30-11.30, dimineața. Notăm și că lucrările adunării generale a Astrei organizate în 1933 la Brașov au fost conduse de noul președinte al instituției, universitarul clujean Iuliu Moldovan.³¹

În 8 septembrie 1933, la orele 11, sosea venind cu automobilul personal de la Sinaia, în fața Teatrului Astra din Brașov, suveranul român Carol al II-lea, președintele de onoare al Astrei, pentru a prezida adunarea care urma a se desfășura în orașul de sub Tâmpa. Suveranul român a fost primit de către universitarul clujean Iuliu Moldovan, președintele Astrei și de către medicul Nicolae Căliman, președintele Despărțământului central județean Brașov al Astrei.³² Notăm și intervenția lui Iuliu Hațieganu, care s-a pronunțat în expozeul său asupra intensificării demersurilor de culturalizare a satelor și de modernizare a lor prin infrastructură și introducerea rețelei de electricitate și a dispensarelor rurale. De altfel, acesta a publicat și o broșură în acest sens intitulată: „Tehnica de propagandă la sate”.³³

La ora 11.30 s-a deschis oficial adunarea prezidată de suveranul român Carol al II-lea, președinte de onoare al Astrei, și de către profesorul universitar clujean Iuliu Moldovan, președintele Astrei. În succesiunea punctelor pe ordinea de zi a primei ședințe de lucru

²⁷ „Transilvania”, anul 63, nr. 9-12, 1932, pp. 142-144; Lucian Giura, Maura Geraldina Giura, *Adunările generale ale Astrei de la Deva (1874, 1899, 1932)*, în „Sargetia. Acta Musei Devensis”, V (XLI), 2014, p. 275.

²⁸ S.J.S.A.N., Fond Astra, doc. nr. f. 1 f.-v.; „Gazeta Transilvaniei”, anul 64, *Supliment pe anul 1933*, p. 8; „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 238; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 87; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 152-153. Astra a organizat și desfășurat în Brașov patru întruniri generale ale sale, trei dintre acestea până la Unirea din 1918, iar o a patra sub președinția de onoare a suveranului român Carol al II-lea în 1933.

²⁹ „Transilvania”, anul 64, *Supliment pe anul 1933*, pp. 1-2; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 152-154.

³⁰ „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 238; „Gazeta Transilvaniei”, anul XCVI, nr. 70, 8 septembrie 1933, p. 1.

³¹ „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, pp. 238-239; Pamfil Matei, *op. cit.*, pp. 152-153.

³² „Gazeta Transilvaniei”, anul XCVI, nr. 69, 3 septembrie 1933, p. 4; *Ibidem*, nr. 70, 8 septembrie 1933, p. 1.

³³ Iuliu Hațieganu, *Tehnica de propagandă la sate*, în „Biblioteca Astra”, nr. 18, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1933; Ion Onuc Nemeș, *Astra în satul meu. De la Comuna Viitorul la Satul model Sâncraii Almașului, Județul Sălaj*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2015, p. 134.

a adunării generale, menționăm, printre altele, deschiderea oficială a adunării generale, prezentarea delegațiilor și a președinților despărțămintelor care participau, înscrierea și cuvântul de salut al delegațiilor oficiale ale autorităților administrației publice centrale și locale, dar și prezentarea salutului din partea celorlalte societăți culturale ale epocii, prezentarea raportului general al Comitetului central pentru anul 1932-1933, dar și alegerea comisiilor de lucru care aveau ca obiect de activitate: examinarea raportului general de activitate pe anul în exercițiu care a trecut, monitorizarea și cenzurarea cheltuielilor făcute de către Asociațiune în anul 1932, respectiv parcurgerea și aprobarea sau corectarea, după caz, a proiectului de buget care era propus în atenția adunării generale pentru anul 1934 și care trebuia aprobat. De asemenea, au fost înscriși noi membri, au fost înmânate diplomele care atestau calitatea de membru, respectiv, au fost examinate și s-au dat răspunsuri la solicitările venite în atenția conducerii Astrei în perioada reglementată pentru propuneri, petiții, alte solicitări venite pe adresa biroului central al Astrei din Sibiu, de pe strada Andrei Șaguna, la nr. 8.³⁴

În alocuțiunea sa universitarul clujean Iuliu Moldovan, președintele Astrei, remarca necesitatea unei coeziuni naționale în jurul politicii culturale, nevoia de solidaritate în jurul marilor proiecte de pedagogie socială ale instituției pe care o conducea, spiritul de jertfă în serviciul emancipării sociale, cu un accent crescut și pe cultura igienei publice, a celei personale, a caselor românești și a locurilor de muncă, proiect asumat de același președinte încă din adunarea generală a Astrei care s-a organizat la Deva în 1932. De asemenea, a menționat stringența emancipării satului românesc din perspectivă culturală, dar și igienico-sanitară, respectiv a enunțat modalități concrete cu privire la prevenirea și combaterea bolilor care circulau, cu deosebire în mediul rural, dar și în cel industrial românesc.³⁵ Menționăm și discursul ministrului Instrucțiunii Publice, universitarul bucureștean Dimitrie Gusti, care a lăudat demersurile Astrei și implicarea postbelică a instituției în pedagogia socială și educația adulților la scara întregii României întregite, atât în Transilvania, cât și în Basarabia și Dobrogea.³⁶

În aceeași zi, însă după-amiază, la orele 18, a fost prezentată de către medicul Sabin Manuilă, directorul Institutului de Statistică și Demografie din București conferința *Problema populației în România*, în cadrul ședinței festive a secțiilor științifice-literare, care a fost prezidată de Iuliu Moldovan, în sala de festivități a Camerei de Comerț și Industrie din Brașov.³⁷ Medicul S. Manuilă și-a însoțit prezentarea cu material auxiliar, bogat ilustrat prin planșe și cifre, dintre care unele în primă expunere. Același comunicator a relevat semnificația demersurilor biopolitice, obiectivate în cultura profilaxiei bolilor și a intervenției imediate în combaterea acestora, din perspectiva educației adulților, scop esențial asumat de Astra în perioada interbelică.³⁸ În cursul zilei de sâmbătă, 9 septembrie 1933, sub președinția lui I. Moldovan, are loc ședința președinților de despărțăminte central-județene, care participau ca delegați.³⁹ Cu această ocazie, sub auspiciile monarhului Carol al II-lea au fost prezentate mai multe comunicări, dintre care reținem: *Program de muncă pentru despărțăminte și cercuri* (a universitarului clujean Iuliu Moldovan) și *Colaborarea dintre „Astra”, organele statului și societăți culturale* (a

³⁴ „Transilvania”, anul 64, nr. 1-12, pp. 1-2.

³⁵ „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 238; Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 86-87.

³⁶ „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 239.

³⁷ „Transilvania”, anul 64, nr. 1-12, p. 2; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 87; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 153.

³⁸ „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 239.

³⁹ Ion Chinezu, *Pe marginea adunării generale*, în „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, pp. 193-194.

profesorului și inspectorului școlar sibian Silviu Țeposu).

După acest moment a avut loc, începând cu orele 10.30, a doua ședință cu președinții despărțămintelor, care s-a desfășurat după cum urmează: prezentarea rapoartelor efectuate de comisiile de lucru care au fost alese în ziua precedentă, a fost fixat locul unde urma să se organizeze adunarea generală a Astrei pe anul 1934 (Târgu Mureș), au fost date dispoziții comisiei de cenzori pentru a verifica cu atenție procesul verbal al adunării generale curente. După ora 17 au avut loc diferite activități la propunerea medicului Nicolae Căliman, președintele Despărțământului central județean Brașov al Astrei. În cea de-a treia zi a adunării generale, duminică, 10 septembrie 1933, participanții au fost invitați într-o excursie la pas între Brașov, Schei și Poiana Brașovului.⁴⁰

În urma activității în secțiuni s-a ajuns la următoarele concluzii privind delimitarea spațiului de lucru și propagandă pentru diferitele societăți culturale din perioada respectivă, crearea unor noi regiuni culturale în care să fie incluse, atât activitatea de la marginile României, cât și necesitatea pornirii unei intense activități de reromânizare în zona secuilor. Totodată, notăm că participarea suveranului român la adunarea generală a Astrei care a fost organizată în Brașov a impus, așa cum era de așteptat o prezență a oficialităților centrale și locale în orașul de sub Tâmpa. Astfel, remarcăm pe Dimitrie Gusti (ministrul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor), Voicu Nițescu (ministrul Agriculturii și Domeniilor), Emil Hațiegan (ministrul Ardealului), Viorel V. Tilea (subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri), Emanoil Bucuța (secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor), Constantin Nedelcu (inspector general la Ministerul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor). Biserica a participat prin intermediul episcopilor dr. Vasile Stan (ortodox) și dr. Alexandru Nicolescu (greco-catolic), dar și a canonicului Ștefan Roșianu din Blaj (Oficiul Național al Cooperăției din România).⁴¹ Mai participau din partea diferitelor asociații, societăți și structuri cultural-naționale, universitarul clujean Sextil Pușcariu (Academia Română), generalul Ion Monolescu (Centrala Caselor Naționale), profesorul Ștefan Pop (Liga Culturală), Grigore Nandriș (Asociațiunea pentru Cultură din Bucovina), Iuliu Hațiegan (Extensiunea Universitară și Universitatea din Cluj), Tudor Popescu (Societatea Femeilor Ortodoxe Române), Gheorghe Bacaloglu (Societatea Culturală Cele Trei Crișuri), Adrian Maniu (Societatea Scriitorilor Români), Coriolan Buracu (Biblioteca I.G. Bibicescu din Turnu Severin).⁴²

La nivelul autorităților publice locale menționăm ca participanți și pe Gheorghe Cuteanu (prefectul județului Brașov) și Cornel Voicu (primarul Brașovului).⁴³ Prezența suveranului Carol al II-lea în cadrul adunării generale a Astrei care a fost organizată în 1933 la Brașov, a fost un motiv suficient ca diferite periodice și ziare din România acelei perioade să-și delege reporteri și corespondenți la această manifestare culturală. Astfel că, din partea mass-mediei românești din acel moment, au participat: Stelian Popescu (directorul ziarului „Universul”), Lucian Nasta („Adevărul”), Petrache Canarache („Curentul”, „Universul”), Ioan Brote („Gazeta Transilvaniei”), Ioan Bran-Leméni („Brașovul literar”), Ion Breazu („Societatea de mâine”).⁴⁴ De asemenea, menționăm ca participanți la această adunare generală organizată în Brașov reprezentanții

⁴⁰ „Transilvania”, anul 64, nr. 1-12, p. 2.

⁴¹ *Ibidem*, anul 64, *Supliment pe anul 1933*, p. 9.

⁴² „Transilvania”, anul 64, nr. 1-12, p. 2; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 87; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 153.

⁴³ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁴ „Transilvania”, anul 64, *Supliment la anul 1933*, p. 8.

despărțămintelor și aceia ai regionalelor Astrei din Basarabia⁴⁵ și din Dobrogea. Totodată, reținem și impozantul conduct etnografic care a fost organizat de conducerea Despărțământului central județean Brașov al Astrei cu prilejul adunării generale din 1933.

În rândurile participanților la evenimentul anual al Astrei, alături de regele Carol al II-lea îi amintim pe Ion Agârbiceanu, Emanoil Bucuță, Gheorghe Bogdan-Duică, Tiberiu Brediceanu, Dimitrie Gusti, Adrian Maniu, Iuliu Moldovan, Sextil Pușcariu, dar și mulți alții, între care, reținem atât pe institutorul și deputatul Teodor D. Iacobescu, președintele Despărțământului central județean Cetatea-Albă al Astrei, cât și pe medicul conștanțean Petre Stoenescu, președintele Despărțământului central județean Constanța al Astrei.⁴⁶ Totodată, remarcăm că la adunarea generală a Astrei organizată în Brașov, a participat și universitarul bucureștean Nicolae Iorga. Au fost de față în Brașov următorii președinți ai despărțămintelor central-județene din Alba (Romul Boca, notar public), Bihor (Teodor Neș, jurist), Brașov (Nicolae Căliman, medic), Caraș (Ilie Rusmir, profesor), Ciuc (Petre Pasnicu), Cluj (Iuliu Hațieganu, profesor universitar), Făgăraș (Ștefan Damian), Hunedoara (Simion Câmpeanu), Maramureș (Vasile Ilea, medic), Mureș (Ioan Bozdog), Sibiu (Silviu Țeposu, profesor), Someș (George Motogna), Târnava Mare (Horia Teculescu, profesor), Târnava Mică (Alexandru Lupeanu Melin), dar și Cetatea Albă (Teodor Iacobescu, institutor), și Constanța (Petre Stoenescu, medic).⁴⁷

În încheierea ședinței a doua a adunării generale din Brașov, procesul verbal și o adresă semnată de T. Iacobescu notează că acesta făcuse o propunere Comitetului central și președintelui Astrei Iuliu Moldovan, ca Asociațiunea să organizeze și să desfășoare următoarea sa adunare generală în municipiul Cetatea Albă din cadrul Regionalei Astra Basarabeană.⁴⁸ Semnificative au fost atât expozeurile făcute de către medicul Nicolae Căliman, gazda adunării generale, acesta îndeplinind și oficiile de președinte al Despărțământului central județean Brașov al Astrei, cât și organizarea în după-amiaza zilei de 7 septembrie 1933 a manifestațiilor culturale și artistice cu acest prilej, cu sprijinul și în regia artistică a maestrului Tiberiu Brediceanu, președintele Secției artistice a Astrei. Între acestea notăm participarea unui cortegiu din partea subsecției Astrei – Șoimii Carpaților, care erau conduși de către inginerul Bujor Măzgăreanu, animator cultural în Brașov.

Cortegiul a fost încheiat de către o ceată călare a Junilor Brașovului. După orele 18.30 au fost vizitate standurile expoziției organizate de către Valeria Braniște-Căliman și de către profesorul Ion Colan, secretarul Astrei central județene din Brașov. Cu acest prilej au fost vernisate acte, cărți, tablouri privind mișcările naționale ale românilor din Transilvania. De asemenea, au fost prezentate, atât autografele fruntașilor pașoptiști refugiați în Brașov de teama represaliilor în vara și toamna anului 1848, cât și colecția revistei „Gazeta Transilvaniei”, și a ediției realizată de voluntarii originari din Brașov în trecerea lor către Țară, în perioada 1918-1920. Totodată, remarcăm că au fost prezentate asistenței credenționalele delegațiilor comunităților fostului Comitat Brașov care au participat la Marea Adunare de la Alba Iulia în 1 decembrie 1918.⁴⁹

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 7-9; „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 239; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁶ „Transilvania”, anul 67, nr. 4, 1936, p. 191; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 87; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 153.

⁴⁷ S.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. nr. 3834/1930, f. 1-2; Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 85-86; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, pp. 119-121; Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p. 309.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 8-9.

⁴⁹ S.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. nr. 2559/1933, f. 1.

Mai notăm și că în sala Cinematografului Astra din Brașov a fost organizată expoziția intitulată „Brașovul în fotografie”, iar în sălile de recepție ale Camerei de Comerț și Industrie, domnul Dragoș Navrea a organizat o expoziție generală de vânatoare. În seara zilei de 8 septembrie 1933, începând cu orele 19.00, au fost organizate două spectacole de operă: „La șezătoare” (Tiberiu Brediceanu) și „Crai nou” (Ciprian Porumbescu). Participanții au fost plăcut impresionați de corul, orchestra și prestația dirijorilor brașoveni (T. Brediceanu și C. Bobescu) considerând că acestea se află pe aceeași treaptă ca formare și execuție a repertoriului instrumental și coral cu Filarmonicele din București și Cluj. Sâmbătă, 9 septembrie 1933, în prezența miniștrilor Dimitrie Gusti și Voicu Nițescu, dar și a multora dintre participanții la adunarea generală a Astrei, a fost inaugurată Școala primară de stat în zona Tocile la orele 10.00.⁵⁰ Mai notăm și organizarea pe stadionul Olimpia din Brașov a unor demonstrații sportive ale membrilor subsecției „Șoimii Carpaților” din Brașov, Cluj, Sibiu, Sighetul Marmăției în după-amiaza aceleiași zile.⁵¹

Adunarea generală anuală a Astrei organizată în Blaj (19-21 septembrie 1936)

În zilele de 19-21 septembrie 1936, adunarea generală a Astrei a fost organizată în Blaj în prezența președintelui de onoare al Astrei, M.S. Regele Carol al II-lea și a principelui moștenitor Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia. A fost cea de-a 75-a adunare a Asociațiunii și a fost organizată în Blaj cu prilejul Serbărilor jubiliare ale Astrei, respectiv a cincea întrunire a membrilor în acest oraș mirific al Transilvaniei. În aceeași urbe, Comitetul central al Astrei a organizat și adunarea jubiliară la împlinirea unei jumătăți de secol, în anul 1911.⁵²

Cu privire la programul aprobat de către Comitetul central al Astrei remarcăm că s-a întins pe trei zile 19, 20, 21 septembrie și urma să se deruleze astfel: în 19 septembrie, în ziua anterioară deschiderii oficiale a adunării generale urma să sosească în Blaj membrii Comitetului central al Astrei, unii venind din Sibiu, alții de la Cluj. Aceștia au fost primiți în mod oficial, în Gara din Blaj, de către membrii administrației publice din județul Târnava Mică, în frunte cu prefectul județului și cu primarul municipiului Blaj, la ora 16.47. La ora 17 în prezența președintelui Astrei urma să fie inaugurat Palatul Cultural din localitate.⁵³

Suveranul român a sosit în Blaj în noaptea de sâmbătă către duminică (20 spre 21 septembrie 1936) și a fost primit de o mare de participanți, care și-au exprimat entuziasmul pentru participarea președintelui de onoare al instituției la serbările jubiliare ale acesteia.⁵⁴ Printre participanți remarcăm pe: Nicolae N. Săveanu (președintele Camerei Deputaților), Gheorghe Tătărescu (președintele Consiliului de Miniștri), Constantin Angelescu (ministru Instrucțiunii Publice), Alexandru Lapedatu (Ministru de Stat, fost titular al Cultelor și Artelor), Ion Inculeț (Ministru de Stat pentru Basarabia), Î.P.S. dr. Nicolae Bălan (mitropolitul ortodox al Transilvaniei și arhiepiscop al Sibiului), Î.P.S. dr. Alexandru Nicolaescu (mitropolitul greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș). În seria prelaților bisericilor ortodoxă și greco-catolică îi menționăm pe episcopii ortodocși:

⁵⁰ „Gazeta Transilvaniei”, anul XCVI, nr. 70, 8 septembrie 1933, p. 7.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 7-9; „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 239; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 88.

⁵² „Gând românesc”, anul I, nr. 5, 1933, p. 240.

⁵³ „Transilvania”, anul 67, nr. 5, 1936, pp. 525-531.

⁵⁴ „Unirea”, anul XLVI, nr. 38, 19 septembrie 1936, p. 38; *Răvașul Astrei. Publicațiunea Despărțământului Blaj al „Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român”*, anul I, nr. 1, 1936, p. 45.

Nicolae Colan (Cluj, Vad, Feleac), Vasile Lăzărescu (Caransebeș), Andrei Magieru (Arad), Nicolae Popovici (Oradea) și pe cei uniți: Traian Frențiu (Oradea), Iuliu Hossu (Cluj-Gherla) și Octavian Russu (Baia Mare), universitarul clujean Iuliu Moldovan, (președintele Astrei), universitarul bucureștean Dimitrie Gusti (Fundațiile Culturale Regale Principele Mihai), Aurelian Bentoiu (subsecretar de stat) și Traian Moșoiu (general, subsecretar de stat), Victor Cădere (ministru plenipotențiar și ambasador al României la Varșovia), Grigore Pădurean (primarul Blajului).⁵⁵ Din rândurile membrilor partidelor politice din România au participat ca invitați la adunarea generală a Astrei de la Blaj: Ioan Pop, Octavian Goga, Alexandru Vaida Voevod, dar și alții.

Din partea altor societăți și asociații culturale remarcăm pe: universitarul clujean Ion Lupaș (Academia Română), Constantin Kirițescu (Ateneul Român), Florian Ștefănescu-Goangă (Extensiunea universitară și Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj), Onisifor Ghibu (Liga Antirevizionistă din România și aceeași universitate din Cluj), Ion Marin Sadoveanu (Societatea Scriitorilor Români).⁵⁶ Din partea cotidianului național „Curentul” a participat redactorul și proprietarul Pamfil Șeicaru. De asemenea, notăm participarea și a președinților despărțămintelor central județene din: Alba (Eugen Hulea), Brașov (Nicolae Căliman), Cluj (Iuliu Hațieganu), Caraș (Ilie Rusmir), Sibiu (Silviu Țeposu), Târnava Mică (Alexandru Lupeanu), Târnava Mare (Horia Teculescu). Cu acest prilej jubiliar, în prima zi a adunării generale au susținut alocuțiuni: monarhul român Carol al II-lea, universitarul clujean Iuliu Moldovan, președintele Astrei, Î.P.S. dr. Nicolae Bălan (mitropolitul ortodox al Ardealului și arhiepiscopul Sibiului și Albei Iulia), universitarul bucureștean Dimitrie Gusti din partea Fundațiilor Culturale Regale, Maria Baiulescu din partea Uniunii Femeilor Române, Ștefan Pop din partea Ligii culturale, Grigore Nandriș din partea Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina.⁵⁷

La ședința festivă a Secțiilor științifice și literare a conferențiat universitarul Alexandru Lapedatu despre *Manifestul revoluționar de la 1885*.⁵⁸ Remarcăm activitatea în ședințele cu președinții despărțămintelor central-județene din 19 septembrie 1936, ocazie cu care, dincolo de aspectele administrative și funcționale ale instituției, au fost prezentate și referate ale următorilor comunicatori: Nicolae Căliman (*Școala țărănească a Astrei organizată pentru femei în Despărțământul central județean Brașov*)⁵⁹, Alexandru Lupeanu-Melin (*Ziua Astrei*), dr. Pompiliu Nistor (*Organizarea sanitară rurală*) și dr. Constantin Radu (*Problema spitalelor*).⁶⁰ Notăm și comunicările prezentate de către Alexandru Dima (*Adunarea jubiliară de la Blaj a „Astrei” culturale*), Ștefan Pop (*Activitatea Despărțământului București*).

Tot cu acest prilej conducerile județene ale despărțămintelor Astrei au convenit în ședința de lucru adoptarea unui program pentru viitor cu accent focalizat pe sănătate, muncă, minte și suflet – ca program al orientării biopolitice și medicale a conducerii Astrei.⁶¹ De asemenea, în urma activității desfășurate în comisiile de lucru a fost adoptat

⁵⁵ „Unirea”, anul XLVI, nr. 39, 26 septembrie 1936, p. 7.

⁵⁶ „Transilvania”, anul 67, nr. 5, 1936, pp. 505-508; Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 90; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 169.

⁵⁷ „Transilvania”, anul 67, nr. 5, 1936, pp. 481-510; „Unirea”, anul XLVI, nr. 39, 26 septembrie 1936, pp. 1-2; Gheorghe Preda, *op. cit.*, pp. 89-90; Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁸ Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 90.

⁵⁹ „Transilvania”, anul 67, nr. 5, 1936, pp. 511-524.

⁶⁰ „Unirea”, anul XLVI, nr. 39, 26 septembrie 1936, p. 7.

⁶¹ „Transilvania”, anul 67, nr. 5, 1936, pp. 525-532, 535, Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 168.

un program pentru anul 1937, care se axa pe patru domenii, astfel: edificarea unui monument al unității românești în Blaj; de asemenea, s-a urmărit ridicarea unei Columne a lui Traian în mărime naturală (promisă de președinția Consiliului de Miniștri de la Roma pentru Blaj) și inaugurarea acesteia pe Câmpia Libertății, colaborarea cu Biserica în problema unității religioase a românilor, propunere care i-a aparținut universitarului clujean Onisifor Ghibu, și intensificarea activității culturale prin inaugurarea unor noi biblioteci comunale și desfășurarea cursurilor școlilor pentru săteni.⁶²

În condițiile acestei Serbări jubiliare a Astrei, Comitetul central a cuprins în programul activităților care au avut loc în Blaj și sfințirea Palatului Cultural din Blaj și inaugurarea sa în prezența regelui Carol al II-lea, vizitarea celor patru expoziții organizate sub auspiciile Despărțământului din Blaj al Astrei (agricolă, cultural-istorică, etnografică și de pictură). În după-amiaza primei zile are loc conductul-etnografic, la care au participat delegați din 22 de sate ale județului Târnava Mică.⁶³

În concluzie, considerăm că adunarea generală văzută în accepțiunea sa ca un demers cultural specific integrator, general, dar și unitar al Astrei, a fost prezidată în anumite momente de către președintele de onoare al instituției regele Carol al II-lea al României în 1930 (Caransebeș), în 1933 (Brașov), în 1936 (Blaj), a președintelui sau vicepreședintelui Astrei, universitarul clujean Iuliu Moldovan sau a medicului sibian Gheorghe Preda. Adunarea generală a fost și între 1930-1940 un model cultural pentru întreaga viață a Astrei și un bun prilej de manifestare a coeziunii membrilor instituției și de recunoaștere a rolului instituției în decadele interbelice, în ciuda unor inerente rivalități între anumite grupe de influență în Astra.⁶⁴ De altfel, istoricul acestor forme specifice de activitate, reprezintă imaginea instituției cultural-naționale a românilor din Transilvania și Banat, furnizând date evidente despre programul instituției, atât la nivel central, cât și în diferitele despărțăminte ale instituției, despre membrii săi, despre programul și proiectele imediate și cele de perspectivă ale Astrei interbelice.

⁶² Gheorghe Preda, *op. cit.*, p. 90.

⁶³ *Ibidem*, pp. 89-90.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 20-21, 76; Eugen Hulea, *op. cit.*, pp. 21-22.

Steluța PESTREA-SUCIU

PRESA CEA DE TOATE ZILELE A BRAȘOVENILOR „NĂZUINȚA” – UN ZIAR PUȚIN CUNOSCUT

***Résumé:** Le texte approche certaines aperçus sur l'importance culturelle de la presse locale aux XIXe et XXe siècles dans la vie des habitants de Brasov, compte non tenu de profession, de sexe ou de statut social. La réponse à quelques questions – où l'on lisait la presse, qui l'a subventionnait, le chemin à travers les méandres de la censure – apporte plus d'informations sur la vie des publications de Brasov. Le dernier segment du texte présente un journal peu connu, «Nazuinta», dont seuls deux numéros ont apparus. Il est important de comprendre la dynamique de la presse en tant qu'élément civilisateur.*

Bazându-se pe o veche tradiție cărțurărească, Brașovul a oferit un climat favorabil dezvoltării presei, fapt recunoscut de George Barițiu: „[...] în tot cuprinsul țării, loc ca în Brașov nu ai aflat pentru presa periodică românească”. De la primele calendare, considerate o formă incipientă a publicațiilor periodice, presa (un adevărat seismograf ce înregistrează dinamica societății pe toate planurile) s-a angajat în mișcarea trepidantă a istoriei. Pentru brașoveni, presa devine parte a vieții. Este citită de bărbați și femei, fiecare alegându-și publicația, atât în funcție de statut social, de cultură, de interesul stârnit de anumite articole, cât și de afinitățile față de redactor/redactori. Trebuie făcută disocierea între revistă și ziar. Apelez la constatarea lui Tudor Arghezi:

Revistele sunt o reproducere a cărților și constituiesc lectura duminicală: cetățeanul poate lua cunoștință de o povestire, de o poezie. Singur ziarul circulă și se citește într-adevăr¹.

Ultima observație a poetului devine un jalon în a puncta prin succinte răspunsuri la câteva întrebări, momente din istoria presei brașovene interbelice, parte integratoare a factorului civilizator.

Unde se citea presa?

Răspunsul ar viza perioada și evoluția societății. Să spunem că ziarul se citea acasă, fie dimineața sau la prânz. O dată cu înființarea *Casinei* (1835) apare un loc privilegiat al bărbaților, adică un „club deschis numai pentru ei”, unde „un cărturar” citea „cu voce tare »Gazeta Transilvaniei», »Kronstädter Zeitung» sau »Curierul» lui Eliade”.

După cum se vede brașovenii, fără a absolutiza, erau deschiși la informații variate și cunoscători de limbi străine. Atmosfera din sala de lectură a Casinei este reînviată de Sextil Pușcariu:

Gazetele românești și în limbi străine erau la mare preț, mai ales cele umoristice, ilustrate. Din când în când mai aducea, când se întorcea din București cineva, vreun număr din foile oprite de a trece peste graniță. Lumea se arunca asupra lor și le comenta cu pasiune. Chiar și dascălul Aron, judecătorul Pop, negustorul Săbădeanu sau profesorul Panțu, care de obicei nu ridicau ochii de

¹ Un stil de lectură, ziarul, în „Lumea – Bazar săptămânal”, 23 noiembrie 1924, Apud Ioana Părvulescu „Întoarcere în Bucureștiul interbelic”, București, Editura Humanitas, p. 238.

pe gazetă, până nu isprăveau de citit și anunțurile, luau parte acum la discuții².

Lectura presei se făcea și în pauze, în cancelaria Liceului „Andrei Șaguna”. Profesorii erau publiciști și redactori, înființând chiar ei ziare și reviste. În anul 1910 profesorul Alexandru Bogdan scria că

presa este cel mai bun mijloc de schimb al valorilor culturale. [...] Un ziar este o școală.

Dreptatea este de partea lui. La liceul brașovean, profesorii cu deschidere culturală, foloseau presa de peste munți ca material didactic. Este cazul „Convorbirilor literare”. Asta înainte de Unirea din 1918. Elevii erau sfătuiți să citească ziarele, nu numai cele locale, recomandare pusă în practică de adolescentul Horia Teculescu. În perioada studiilor la Liceul „Andrei Șaguna”, prietenia cu Lucian Blaga, colegul de clasă, a dat roade. Este cel care trimite ziarului „Tribuna” din Arad, citit de elevi deoarece aveau abonament, câteva texte lirice ale viitorului autor al „Poemelor luminii”. Este vorba de poeziile „Noapte” și „Pe țarm”, prima semnată Lucian Blaga, a doua cu inițialele L.B. Împrejurarea le-a cimentat prietenia.

Mai târziu, parcul orașului, după ce dobândește un statut binemeritat în viața urbei, ajunge un loc agreabil pentru lectura gazetei. Iuliu Neagu Rădulescu, o figură pitorească prin ținuta exterioară și comportament, prieten cu Panait Istrati, avea ceva faimă în epocă deoarece semnase articole cu tentă anarhistă în ziarul „Proletarul”, afișat la vedere în birtul său din oraș, „Dealul Zorilor”. Evocarea făcută de Ștefan Baciuc ne stârnește imaginația:

[...] îmbrăcat cu negru, cu o țacălie ce-i dădea aspectul unui birocrat sau al unui țârcovnic. [...] În zilele de primăvară sau toamnă timpurie, uneori îl zăream pe birtașul de la „Dealul Zorilor” așezat pe o bancă din parcul orașului, în aceeași ținută, cu pălărie pe cap, cu un teanc de gazete și cărți alături de el. În chip aproape urmuzian, sub bancă, legată de o sfoară o găină ciugulind în pietrișul municipal, ca și cum ar fi fost un câțel, pe care pensionarii din parc îl plimbau uneori la ceas de seară³.

Ce citeau brașovenii?

Depinde de multe. Presa locală oferă o gamă variată de publicații pentru toate gusturile. În perioada interbelică apare la Brașov o categorie feminină școlită, cu preocupări intelectuale, interesată de literatură, artă, filosofie, integrată în viața publică, cu dorința mărturisită de independență materială și socială. Menirea lor începe să se îndepărteze de femeia ce broda seara la lampă și fredona române. Această nouă categorie emancipată coabita cu cea a reprezentanților averse de faptul divers, de întâmplări palpitate, de curiozități și modă, de rețete culinare. Ambele categorii aveau presa pe care și-o doreau.

Cine subvenționa publicațiile?

La început negustorii cu dare de mână, încrezători în viitorul presei. Așa a gândit negustorul Rudolf Orghidan, cel ce va deveni redactorul „Foi Duminicii” apărută în anul 1837 și socotită primul periodic românesc brașovean. Viața unei publicații depindea de abonamente. Fiecare avea un segment devotat de cititori care o susțineau în felul acesta financiar. Pe ultima pagină un anunț mobiliza pe fideli, prin liste

² Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 217.

³ Ștefan Baciuc, *Însemnările unui om fără cancelarie*, București, Editura Albatros, 1966, pp. 48-49.

nominale. Câteva exemple aleatorii. În revista „Țara Bârsei”, nr. 3, mai-iunie 1938, la lista abonaților găsim și numele de Pușcariu I(osif), *medic pr. de spital* Brașov sau pe cel al directorului Școlii Primare „Dr. Saftu” Brașov, dar și persoane din București, Brăila, Galați. Concluzia: publicația circula și în alte zone din țară. Revista „Pe drumuri noi”, apărută sub conducerea liceanului șagunist Eugen Jebeleanu și Ștefan Il. Chendi, are tipărit pe frontispiciu anunțul că *abonamentul este de 100 de lei pe trei luni*, iar în *Nota* de pe ultima pagină a numărului 1 din 1929 scrie lămurit:

Revista noastră mică, scoasă însă cu mari greutate materiale, își va mări formatul dacă va fi cât de puțin sprijinită de cititori.

Tactica redactorilor de la „Frize” – prima revistă cu profil eminent literar în peisajul publicațiilor brașovene – este alta. Ultimul anunț din primul număr menționează: *cine primește acest număr este abonat*. Costul abonamentului este în valoare de 50 de lei pe an, trecut pe prima pagină. Asta pentru a nu crea îndoială, fiind un semn de respect față de posibii cititori. Mai departe aflăm că „abonamentul trebuie achitat și schimbul este un gest de elementară curtoazie”.

Drumul publicațiilor brașovene lin sau cu obstacole?

Viața publicațiilor brașovene n-a fost întotdeauna prea ușoară. Cenzura și-a spus cuvântul. Motivul ține de manifestarea sentimentului profund românesc, prin vehicularea ideilor naționale, patriotice.

Prima revistă umoristică săptămânală transilvăneană, apărută la Brașov, „Cocoșiu Roșiu” (decembrie 1874-decembrie 1878 și 1/13 ianuarie-mai 1881), redactor responsabil Iosif Pușcariu, jurist și scriitor, tatăl lingvistului Sextil Pușcariu, a fost obligată de autorități să-și înceteze activitatea. Umorul, ca armă de luptă pentru demascarea situației grele în care se aflau românii transilvăneni, devine incomod. Singura soluție – revista să fie desființată.

Și bătrâna doamnă a presei brașovene „Gazeta Transilvaniei” a cunoscut cenzura încă din 1849, trecând prin multe încercări. A fost nevoie de abilitate din partea redactorilor pentru a scoate ziarul din impas. Valeria Căliman, redactor în perioada 1941-1944, prezintă în articolul „Viața și atitudinea Gazetei Transilvaniei în anii de luptă împotriva Dictatului de la Viena”, subterfugurile folosite:

Gazeta executând dispoziția a descoperit o nouă cale de comunicare cu cititorii: ilustrația. O vastă gamă de clișee apărea în acele spații – semnal al intervenției cenzurii – sugerând subiectul interzis: reîntregirea Ardealului. [...] Limbajul acesta a fost repede înțeles de cititori și a trezit adeziunea unanimă⁴.

Ilustrațiile erau alese cu tâlc: portrete istorice (Mihai Viteazul, Avram Iancu, Horia), simboluri (cocoșul de munte, troițe sau peisaje din Transilvania).

Despre ziarul efemer Năzuința.

La umbra marilor publicații au răsărit și unele de mai mică importanță, chiar efemere, care nu trebuie neglijate. Vorbind despre ele avem o imagine mai cuprinzătoare a peisajului presei brașovene.

Un ziar vremelnic, construit după tradiția ziarelor locale, a fost „Năzuința”. Publicația eterogenă prin conținut, a avut două apariții: 23 mai-23 iunie 1931, cumulând numerele 1-2 și respectiv septembrie – octombrie 1931, numerele 3-6. Concurența era puternică. Avea de luptat cu „Gazeta Transilvaniei”, „Țara Bârsei”, publicații de tradiție,

⁴ *Gazeta Transilvaniei – 150 de ani de la apariție*, în „Cumidava” XXI, Brașov, 1977, p. 203.

cu forțe redacționale.

„Năzuința” a pierdut lupta, neavând probabil oferte, cititori susținători, colaboratori permanenți, la care se adaugă și problemele financiare.

Subtitlul „Literatură – socială – economică” clarifică rolul pe care și-l dorea, chiar și pentru scurt timp, în ceea ce privește pătrunderea în straturi mai largi de cititori a literaturii, artei, a informațiilor din varii domenii. Articolul *Program* aflat pe prima pagină și intitulat „Pornim la drum” are ca motto cuvintele lui Emerson „Nimic mare, nimic nobil fără entuziasm”:

Nu ne facem iluzii. Departe de noi și gândul că prin munca noastră vom reuși să revoluționăm întreaga viață publică a țării. Pornim modest având ca bază simțul proporțiilor. Știm prea bine că realitățile noastre sociale sunt mult mai tari decât năzuințele noastre. Idealismul nostru își frânge valurile ca de un dig, de inerția societății. Pornim la drum în vremuri grele când peste atâtea alte crize se evidențiază tot mai mult și criza de entuziasm. Tocmai de aceea entuziasmul nostru nu se poate considera decât un act mare și nobil. Cu sufletul veșnic curat și dornic de o viață cu adevărat onorabilă vom urma calea muncii binefăcătoare și nu vom pregeta să constatăm și să criticăm tot ce apare morbid în viața noastră socială. Toate acestea însă, fără răutate și cu nepărtinire, numai cu gândul nobil de-a stăruii întotdeauna în soluțiile ce pot garanta o îndreptare. Fi-vom favorizați de împrejurări sau nu? E marea taină a viitorului. Și pentru că nu ne vom face iluzii, nu vom avea nici decepții. Cu privirile spre zări mai luminoase vom merge înainte, spre țelul ce se profilează limpede, spre binele, fericirea și prosperarea noastră a tuturor, a țării întregi. Pornind la drum atrași de mirajul tuturor năzuințelor omenești, călăuziți întotdeauna de tainicul spre mai bine.

Printre rândurile înflăcărate găsim doar explicația titlului, fără obiective precise. Ca o prelungire a *Programului*, în următoarea apariție, articolul de fond „Însănătoșire morală” cu motto-ul „Politica nu poate să facă niciun pas înainte, fără să nu se închine moralei” (Kant), încearcă timid să ia în discuție o afirmație din articolul program „de a critica tot ce apare morbid în viața noastră socială”. S-ar vrea o dezbatere de idei privind factorul moral, dar fără finalitate.

Structura publicației pe rubrici tematice definește un model tipologic, cu accent pe fenomenul de receptare. Unele sunt axate pe probleme stringente, vizând problemele sociale – „Din nevoile meseriașilor”, „Despre însemnătatea meseriilor” sau „Cultul martirului funcționează”, dar și economice „Înființarea registrului comerțului la Camera de Comerț și de Industrie” și „Importanța Camerelor de Comerț și Industrie” reproduse după cuvântările dr. N.G.V. Gologan.

Din dorința de a atrage tinerii cititori, redacția are în vedere problemele acestui segment. În articolul „Tineretul în politică” sunt vehiculate câteva idei interesante: rolul tineretului în politică și raporturile între tineri și bătrâni. Concluzia: „împreunarea forțelor și calităților ambelor generații”.

Un alt spațiu este dedicat turismului. Primul articol „Touringul – Clubul României” (Secția a doua alpină Brașov) face o incursiune succintă în istoria turismului local. Ca dată pentru „organizarea turismului românesc al Brașovului” se menționează 10 aprilie 1927

când din inițiativa unor intelectuali a luat ființă „TCR Secția a doua alpină Brașov”, având ca președinte pe d-l George Diaconescu, consilier la Curtea de Apel din localitate.

În a doua apariție a ziarului, problema turismului este abordată din perspectivă medicală, subiectul fiind de interes pentru pături largi de cititori, mai ales cititoare. Sfaturile vin de la un medic, dr. Suci Sibianu, semnatul articolului respectiv „Avantajele medicale ale turismului”, membru în conducerea secției brașovene a Touring Clubului. Îndemnul de a practica turismul, văzut ca „cel mai desăvârșit sport, cel mai desăvârșit metod de educație fizică” are avantaje medicale: respirația, digestia, razele ultraviolete și întinerirea. Ca să fie mai convingător definește conținutul noțiunii de turism:

pribegia de dragul muntelui și al peisajului cu ranița în spinare și bocanci buni în picioare, dar această pribegie mai mult decât oricare alt sport, îți modelează sufletul.

Segmentul feminin de cititoare va fi fost interesat de articolul Mariei Baiulescu „Probleme feminine” (nr. 1-2). Fiind o adeptă a învățământului profesional la Brașov, și militantă înverșunată pentru emanciparea femeii, autoarea pledează pentru frecventarea de către tinere a „școlilor profesionale, cele de menaj și cele de educatoare de grădini de copii”, fiind astfel „de mare folos altor familii ale neamului nostru”, ca un fel de „ajutorarea familiei”, așa cum există în alte țări. O astfel de profesie ar oferi tinerelor o independență socială și financiară. Rubricile de magazin sunt ilustrate de anecdote, cugetări, reclame, curiozități.

Palierul literar al ziarului, diversificat, fără o selectare riguroasă și cu multă bunăvoință din dorința de a cuprinde cât mai mult, se dorea o oglindă a vieții literare brașovene și nu numai. Sunt antrenați cu texte lirice sau în proză scriitori locali de notorietate: Ecaterina Pitiș, Maria Baiulescu, Ioan Bran-Lemeny, Eugen Jebeleanu, Ion Focșeneanu. Redacția se arată cât se poate de onorată că ultimii trei amintiți colaborează la publicație, oferind pentru neavizați și scurte date bibliografice la rubrica „Însemnări” (nr. 3-6).

Statutul de ziar informativ cultural este susținut de rubrica *Reviste* care anunță câteva publicații apărute în oraș: „Țara Bârsei”, „Viața Săceleană”, „Brașovul literar”, „Școala și familia”. E vorba și de o apropiere tacită de unii colaboratori proveniți de la aceste publicații. Rubrica de portrete culturale este consacrată lui Nicolae Iorga la împlinirea vârstei de șaizeci de ani, lui Emanoil Bucuța și pictorului brașovean, profesor la Liceul „Andrei Șaguna”, V. Maximilian. La rubrica *Cărți*, prin cele câteva considerații critice, semnate de Ioan Bran-Lemeny sunt anunțate volumele „Drumul spre stele” (București, Editura Cartea Românească, 1930) de Adrian Maniu și „Astrale” de Lucian Costin. Ca să completăm tabloul literar să amintim cele câteva traduceri din Bienenstein Karl și Farcadi Sándor. De menționat iconografia ce reproduce fotografii cu locuri din urbe, semnate de fotografii cunoscuți în epocă: H. Lang, H. Lehmann, H. Gust, G. Pușkaș. În aceeași ordine de idei, figurile lui Nicolae Iorga și Emanoil Bucuța sunt reproduse după gravurile pe linoleum ale lui Marian Iorda, alt nume cunoscut în perioada interbelică atât în oraș, cât și în capitală.

Pe redactorul Ion Iordache Mailat l-am lăsat la sfârșit. Născut în 1896 la Brașov se trage din familia Mailat, negustori cunoscuți în urbe. Avem la îndemână puține date biografice. Le voi enumera selectiv din „Enciclopedia României”, „Cugetarea” de Lucian Predescu, 1999. După absolvirea Școlii Comerciale din Brașov, îl găsim funcționar la diverse bănci ardelenene, dar și profesor suplinitor, în Satulung Brașov. Debutază literar în 1914. De menționat că la Brașov devine prim-secretar al Corporației Meseriașilor (1927-1928). Cu certitudine putem afirma că Ion Iordache Mailat a fost animator cultural cu ceva talent literar. Publicația „Năzuința” pe care a condus-o cu

entuziasm confirmă opinia avansată. A susținut paginile de literatură cu traduceri, epigrame, dar și cu sonetul „Reamintire”. În subsol citim: „din volumul de poezii gata pentru tipar”, apărut mai târziu. Intitulat „Solitar”⁵, volumul ce are și fotografia autorului este semnat Horia E. Furtună, pseudonim luat de la numele mamei, căreia îi este dedicată placheta: „Memoriei scumpe a mamei mele Elisabeta Frunză”. Pe prima pagină a exemplarului, ca semn de omagiu scrie: „D-lui profesor Axente Banciu, cu cele mai frumoase sentimente din partea autorului”. Coroborat cu poezia „Reamintire” ce are menționat sub titlu „elevul către dascălul său”, ce figurează și în volumul luat în discuție, deducem că Ion Iordache Mailat a urmat Liceul „Andrei Șaguna”, unde l-a avut profesor pe Axente Banciu.

Placheta „Solitar” este structurată în două părți. Corpusul primeia este format din poezii, adunate din revistele la care a colaborat: „Cosânzeana”, „Ritmuri”, „Săptămâna literară”, „Meseșul”, „Viața Săceleană”, în perioada 1924-1935 și grupate în ciclurile „Stihurile dragostei”, „Frământări”, „Sonete”. Partea a doua cuprinde tălmăcirii din poezia maghiară: Petöfi, Ady Endre, Finta Zoltan, Alex Farcadi și Berde R. Maria.

Ca primă constatare poezia de confesiune, fără avânturi mari, se înscrie pe linia tendinței liricii ardelenice și devine tributară romantismului, în care eul poetic se simte confortabil, lipsindu-i inefabilul poetic. Cum ar zice Ibrăileanu, într-un alt context despre o poezie, „are suflet simțitor”. Din păcate nu are energia necesară pentru a transpune cu profunzime sentimentele. Nu atât performanța lirică l-a determinat pe Ioan Bran-Lemeny să facă o cronică literară volumului amintit, cât activitatea culturală a lui Horia E. Frunză. Pe de altă parte, credem și faptul că cei doi erau apropiați, mai ales că redactorul „Năzuinței” trecuse și pe la revistele lui Bran-Lemeny „Ritmuri” (redactor) și „Prometeu” (redactor-șef). Ce spune Bran-Lemeny în rândurile, să zicem scrise cu reținere, despre volumul „Solitar” cu scurte trimiteri la ciclurile plachetei:

Ciclul „Stihurile dragostei” ne prezintă versuri mai vechi ale poetului, pline de nostalgia adevăratei iubiri, de neastâmpărul în căutarea și aflarea ei, în cadrul unei melancolii destul de pronunțate.

Despre o poezie spune că „prin melancolia și pesimismul ei” este caracteristică „pentru întreaga fire și creațiune a poetului” sau despre alta că este „drăgălașă”. În concluzie: „Sentimentele sunt sincere și calde”. Nu este suficient pentru o mare poezie. Deși la data când își publică versurile, putem vorbi de modernism, Ion Iordache nu este influențat de noile curente literare, nefiind conectat nici prin har, nici sufletește, la noile tendințe literare.

⁵ Horia E. Frunză, *Solitar*, Brașov, Tipografia „Șoimii Carpaților”, 1938.

Mihai-Valentin IONESCU, Consuela-Elena GRECU

BISERICA FUNDENI DIN CÂMPULUNG MUSCEL ISTORIE ȘI CONSERVARE

THE FUNDENI CHURCH IN CÂMPULUNG MUSCEL HISTORY AND CONSERVATION

Abstract: *The paper presents unique details regarding the history of the Fundeni Church from the city Câmpulung, an old place of worship built in the third quarter of the 15th century, distinguished by a special architecture: a rectangular plain with a detached apse. The Fundeni Church underwent several transformations over time as it was twice rebuilt, and the painting was remade in several stages, as it was under the administration of the Negru Vodă Monastery until the end of the 18th century when it was destroyed by the Ottoman army.*

Biserica Fundeni cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* este înscrisă în Lista Monumentelor Istorice, cod AG-II-m-A-13543, respectiv, în Repertoriul Arheologic Național, cod 13506.04. Lăcașul de cult situat în partea de sud-vest a municipiului Câmpulung, pe strada Muzeul Fundeni, nr. 17, este construit în al treilea sfert al veacului al XV-lea, din piatră de râu și rânduri orizontale de cărămizi, precum și bucăți de piatră de Albești cioplită.¹ Din punct de vedere arhitectural este o construcție de plan dreptunghiular, fără turlă, compusă din pronaos, naos și altar. Biserica are drept hramuri secundare și sfinți ocrotitori pe *Sfântul Nicolae* și pe *Sfinții Împărați Constantin și Elena*, acestea din urmă fiind date bisericii de către ctitorii care au reparat biserica cea veche. Nu se știe exact când a fost zidită biserica, nici cine a ctitorit-o, deoarece pisanăia acesteia nu s-a păstrat.

Spre deosebire de Biserica Șubești din Câmpulung, ridicată din inițiativa breslei șubarilor, biserica Fundeni se arată a fi fost o biserică de familie. În zonă este ținut minte neamul numit *Fundeanu*, veche familie de boieri, pe moșia cărora este posibil să se fi zidit biserica *Adormirea Maicii Domnului*.

Biserica Fundeni suferă de-a lungul timpului o serie de transformări, fiind reclădită de două ori, iar pictura a fost refăcută în mai multe etape. Un timp îndelungat se regăsește în administrarea Mănăstirii Negru Vodă, până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, atunci când este distrusă de armata otomană. În anul 1810, se transformă în biserică de mir și se menține în această postură până în anul 1950, la instaurarea regimului comunist, când, timp de aproximativ 50 de ani (1950-1995), biserica devine muzeu, fiind deschisă doar în momente festive.

Conform cercetărilor arheologice din anul 1988, din interiorul monumentului, pe baza fundațiilor vechi, biserica a putut fi reconstruită și datată. În urma cercetărilor arheologice s-a constatat că biserica construită anterior, denumită de colectivul arheologic *Fundeni I*, avea plan dreptunghiular cu absidă decroșată, fiind mai redusă în lățime cu aproximativ un metru. Pictura bisericii a fost realizată etapizat. Cel mai vechi

¹ ****Câmpulung Muscel Cetatea Întemeietorilor de Țară*, Regio Inițiativă locală. Dezvoltare Regională, Câmpulung, 2011, p. 76.

strat de pictură se regăsește în altar, unde se disting scene reprezentative pentru stilul brâncovenesc din primul deceniu al secolului al XVII-lea (1601-1610), realizat de un important reprezentant al acestui stil, *Hranit zugrav*, menționat în proscomidie.² A doua etapă a picturii a fost opera lui *Radu zugrav* (1768), după cum este menționat deasupra ușii de intrare în interior, pictură în frescă de un rafinament deosebit. Ultimul strat pictural datează de la începutul secolului al XIX-lea, se întâlnește în iconostas, unde se păstrează programul iconografic, numele autorului nefiind cunoscut. În monografia orașului Câmpulung, preotul Ioan Răuțescu prezintă câteva detalii despre lucrările de consolidare a acestui lăcaș de cult:

S-au făcut subzidiri cu beton de ciment și legături transversale de fier. S-a închis pridvorul cu legături de fier, întrucât avea înclinare prea ridicată către stradă. S-a dat jos tencuiala pereților exteriori ieșind la iveală zidăria de bolovani de râu. S-au înlocuit pietrele mărunte și cărămizile putrede cu pietre de râu mai mari, zidindu-le cu mortar de ciment și în urmă s-a făcut rostuală de ciment. S-a înlocuit strașina putredă, s-a făcut un trotuar de ciment de jur împrejur, s-a nivelat terenul din jurul bisericii și s-a împrejmuț³.

Ancadramentul ferestrei altarului este format dintr-o piatră dreptunghiulară scobită la mijloc, având inscripție slavonă în părțile dinspre vest și est, unde se pot descifra, la vest „robii lui Dumnezeu Ion Neacșa... leat 7130 (=1622)”, iar în partea dinspre est, pe piatra de aceeași formă, cu inscripție tot slavă, se pot observa cuvintele „robii lui Dumnezeu Deadiu Io... voevod leat 7066 (=1588)”. În interiorul bisericii se află o piatră de mormânt în formă dreptunghiulară cu inscripție slavonă, „din zilele lui Alexandru voevod, leat 7084 (=1576)”.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, biserica este deteriorată de către armata otomană, fiind *meremetisită* de stolnicul Nicolae Colfescu și de biv județul Gheorghe Buzoianu. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, trece sub administrarea Mănăstirii Negru Vodă până în anul 1810, când este întocmit un recensământ (catagrafie), la ordinul armatei țariste de ocupație. Din acest recensământ efectuat de armata țaristă aflăm că la această biserică de mir slujea preotul Teodosie, iar parohia cuprindea 92 de suflete, aproximativ 28 de case, 47 de bărbați și 45 femei cu o stare materială relativ modestă, de aceea preoții acestei parohii au adresat protoeriei cereri pentru scutire de la plata impozitelor.⁴ Acest aspect reiese și din recensământul întreprins în parohie, la solicitarea mitropolitului Neofit, în baza căruia au fost raportate în parohia Fundeni un număr de 35 de familii, iar în parohia Șubești un număr de 80 de familii. Preotul Ion Duhovnicul, numit în anul 1840 de către mitropolitul Ungro-Vlahiei Neofit al II-lea, face unele precizări în privința datării acestui sfânt lăcaș de cult, lucru menționat și în monografia orașului Câmpulung Muscel de către preotul Ioan Răuțescu:

De cine s-au zidit din temelie, nu să vede nicăieri, decât atâta știm: Cât au trăit răposatul Sofronie, călugăr Băciulescu, purta grija sfintei biserici și să numia de ctitor apoi după moartea celui răposat călugăr, la leat 1787, fiind armia otomanească s-au stricat și după trecerea armiei s-au meretisit de răposat stolnic Nicolae Colfescu și de răposatul Gh. Buzoianu biv județ, ce au

² Ion Popescu Argeșel, *Mănăstirile și bisericile din Muscel la cumpăna dintre milenii*, București, Editura Fundației România de Măine, 2000, p. 80.

³ Ioan Răuțescu, *Câmpulung Muscel. Monografie Istorică*, Câmpulung Muscel, Tipografia Gh.Gh. Vlădescu-Câmpulung, 1943, p. 239.

⁴ *Ibidem*.

fost ginere pomenitului călugăr și cât au trăit pomenit județ Gheorghe, au purtat grija acestei biserici ca un ctitor și după moartea lui, poartă grija dumnealui Nicolae Buzoianu fiul răposatului județ Gheorghe, până astăzi. Această știință o avem, iar cât pentru purtarea griji la biserică înăuntrul și din afară, poartă grija cei ce se milostivesc și enoriașii⁵.

Bazându-se pe faptul că în partea de nord a absidei altarului s-a folosit un ancadrament ce în partea superioară prezintă o cruce de Malta, se poate presupune că monumentul a fost reconstruit pe la mijlocul secolului al XVII-lea, pridvorul fiind adăugat ulterior, în 1817. În anul 1856, biserica trece prin reparații de consolidare la interior și la nivelul acoperișului. Către sfârșitul veacului al XIX-lea, biserica se închide și trece sub administrarea bisericii Șubestii, ce preia în administrarea sa și biserica Sf. Gheorghe. La începutul secolului al XX-lea, biserica Fundeni trece printr-o perioadă deosebit de dificilă, fiind la un pas de a fi dărâmată, chiar preotul Nicolae Isbășescu susținea că acest lăcaș de cult nu prezintă nici o inscripție, deci nu are valoare istorică și ar putea fi demolată. Deși nu a fost demolată, biserica a rămas într-o stare avansată de degradare până în anul 1928, atunci când au reînceput lucrările de restaurare coordonate de preotul Victor Nicolescu (Fig. 1)⁶. Aceste lucrări au fost realizate între anii 1930-1932, cu sprijinul Comisiei Monumentelor Istorice și al profesorului universitar Nicolae Iorga. În interiorul bisericii funcționează un muzeu realizat prin stăruința preotului paroh Grigore Moisescu, ce conținea veșminte preoțești vechi, cărți liturgice, monezi, pietre inscripționate.⁷

În perioada regimului comunist, biserica a fost închisă, iar bunurile culturale aflate în muzeu au fost transferate către muzeele din Câmpulung și București, clădirea fiind inclusă oficial în circuitul turistic, însă a fost deschisă doar în momente speciale. În urma desăvârșirii lucrărilor de întreținere și restaurare, prin grija Înalt Preasfințitului Episcop Calinic al Argeșului și Muscelului, biserica este transformată în biserică de parohie în anul 1996.

Cercetările arheologice s-au desfășurat în mai multe etape: prima etapă, între anii 1968-1969, cuprinzând sondaje arheologice și cercetări preventive, iar etapa a doua, de cercetare arheologică sistematică, în anul 1988. În prima etapă, cea a cercetării arheologice preventive, desfășurată de către colectivul de specialiști ai Muzeului Câmpulung Muscel, condus de către muzeograful Flaminu Mărtzu, au fost realizate săpături și sondaje arheologice în preajma lăcașului de cult. Scopul acestor cercetări a fost de a realiza o verificare judicioasă a cronologiei monumentului, identificarea elementelor economico-sociale caracteristice tipurilor de locuitori.⁸ Cu această ocazie, au fost reperate și morminte, ansambluri care prezentau particularități rituale deosebite de cultul tradițional. Cercetarea arheologică sistematică desfășurată în anul 1988 în interiorul bisericii, a avut drept principal scop identificarea fundațiilor vechii biserici, reconstituirea planului și stabilirea datării acesteia (Fig. 3)⁹.

În vederea cercetării interiorului bisericii, a fost trasată o secțiune principală

⁵ *Ibidem*, p. 240.

⁶ Arhiva Muzeului Municipal Câmpulung Muscel, nr. inv. 15862.

⁷ C. Rădulescu Codin, *Câmpulungul Muscelului. Istoric și Legendar*, Câmpulung Muscel, Editura Librăriei Ioan N. Staicu, 1925, p. 245.

⁸ Flaminu Mărtzu, *Prezențe arheologice bogomilice în zona Câmpulung-Muscel, Județul Argeș*, în „Studii și Comunicări”, vol. II, Muzeul Pitești, București, 1969, p. 219.

⁹ Arhiva Muzeului Municipal Câmpulung Muscel, nr. inv. 15876 B.

(12,20 m x 1,50 m) în pronaos și naos, pe axul vest-est al bisericii, urmată de secțiuni și casete în alte zone ale lăcașului. În cadrul acestei secțiuni a fost descoperită fundația zidului dintre naosul și pronaosul actual, ce indică existența primei biserici construită din bolovani de râu prinși cu mortar de culoare gălbuie având adâncimea de 0,70 m și lățimea de 0,90 m. În pronaosul actualei biserici au fost descoperite zece morminte, dintre care nouă în conexiune anatomică și unul deranjat. Din cele zece morminte cercetate, cinci sunt morminte de copii, ceea ce ne indică o rată de mortalitate ridicată, mai ales în rândul copiilor.

Mormântul nr. 1: Adult, femeie, înălțimea circa 1,62 m, conexiune anatomică, antebrațele îndoite din cot, așezate pe ombilic, cel stâng și pe stern. Inventarul funerar reperat constă într-un inel de argint, datat la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Chaton-ul, care face corp comun cu veriga, este rotund, având în câmp o floare înscrisă într-un cerc, realizat din puncte incizate.¹⁰

Mormântul nr. 2: Copil, înălțimea de circa 1 m, conexiune anatomică, cu antebrațele unite în zona bazinului, având evidente malformații de hidrocefalie în zona craniană. Inventarul funerar este alcătuit din două monede, una perforată și legată cu ață la mâna dreaptă și cealaltă găsită sub coloana vertebrală. Prima monedă reprezintă un denar emis de regele Ungariei Hunyadi Mátyás, în 1472-1478, cealaltă nu a putut fi determinată.¹¹

Mormântul nr. 3: Copil, înălțimea de circa 1 m, conexiune anatomică, cu antebrațele îndoite. Inventarul funerar constă dintr-o pereche de cercei și o monedă maghiară, bătută între anii 1487-1489, prinsă cu ață la mâna dreaptă.

Mormântul nr. 4: Copil, conexiune anatomică, craniu dolihocelal. În regiunea sternului s-a găsit o akcea bătută de sultanul Baiazid II, în anul 1481.

Mormântul nr. 5: Adult, conexiune anatomică, fără o parte din schelet. În partea dreaptă a capului se află un vas funerar de sticlă, păstrat fragmentar, datând de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Mormântul nr. 6: Adult, bărbat, înălțime circa 1,50 m, conexiune anatomică, cu antebrațul drept îndoit din cot, sub ombilic, iar cel stâng, sub maxilar. Fără inventar funerar.¹²

Mormântul nr. 7: Adult, deranjat, fără inventar funerar.

Mormântul nr. 8: Adult, înălțimea circa 1,70 m, conexiune anatomică, antebrațele îndoite din cot, fără inventar funerar.

Mormântul nr. 9: Adult, femeie, conexiune anatomică, antebrațele îndoite din cot, așezate pe stern, cel drept deasupra celui stâng. Inventarul funerar consta dintr-un vas ceramic dispus în partea dreaptă a craniului, o mărgea tubulară lângă cotul drept și o mărgea sferică în zona bazinului. Datat la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Mormântul nr. 10: Copil, înălțimea de circa 0,60 m, conexiune anatomică, antebrațele așezate în zona bazinului. Mormântul este datat cu o monedă otomană din secolul al XVI-lea prinsă cu ață la mâna dreaptă.

Patrimoniul arheologic, reperat ca urmare a desfășurării săpăturilor arheologice, a revenit Muzeului Municipal Câmpulung Muscel și cuprinde 12 piese din care am

¹⁰ Spiridon Cristoea, Flaminu Mîrtzu, Adrian Băjan, *Biserica Fundeni din Câmpulung, Județul Argeș în lumina cercetărilor arheologice*, în „Revista Argesis”, vol. XIV, seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești, Editura Ordessos, 2005, p. 227.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

ales să prezentăm în această lucrare un număr de șapte bunuri culturale regăsite în inventarul funerar al mormintelor cercetate, precum și starea de conservare a acestora:

- Monetă para otomană (secolul al XVIII-lea, nr. inv. 7014B);
- Mărgel tubulare albe (nr. inv. 7014A);
- Monetă austriacă emisă de împăratul Francisc I (1820, nr. inv. 7015);
- Monetă aspru otoman din timpul sultanului Murad al III-lea (1574-1575, nr. inv. 7016);
- Monetă germană din secolul al XVIII-lea;
- Monedă ungară denar emis de Hunyadi Mátyás (1458-1475, nr. inv. 7026);
- Bumb (nr. inv. 7436);
- Fragment textil;
- Monetă ungară din argint denar emisă de Hunyadi Mátyás (1458-1490);
- Monetă ungară din argint emisă de Maximilian al II-lea (1568);
- Aspru otoman din argint emis de sultanul Selim al II-lea (1566);
- Inel sigilar din bronz cu verigă tip panglică.

Monetă para otomană (secolul al XVIII-lea) (Fig. 4)

Paraua este o monetă otomană care a circulat și în țările române, reprezentând o veche subdiviziune monetară turcească: valoare de 2 aspri, 3 bani sau 1/40 dintr-un piastru. Emisă în anul 1757 de către sultanul Mustafa al III-lea (1757-1774), aceasta are nominalul 30 para.

Stare de conservare: este prezentat un fragment de monedă ilizibil pentru descriere, cu dimensiunile: D = 35 mm, G = 12,5 gr., care a fost reîntregit și conservat în anul 2004 de către restaurator; compus dintr-un aliaj din argint inferior, prezintă depuneri de oxizi și de materiale anorganice specifice argintului și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; fragmentele, reîntregite sub foiță, prezintă marginea deformată, cu ciobituri și lacune de material, stare de conservare deteriorată.

Monetă austriacă emisă de împăratul Francisc I (1820) (Fig. 5)

Monetă austriacă din argint, având valoarea nominală de 5 creițari. Emisă la Viena în anul 1820, la Monetăria Austria – Viena (A, W, W1). Pe avers este reprezentat chipul împăratului Francisc I (1806-1835), iar pe revers, vulturul bicefal și coroana imperială.

Stare de conservare: este prezentat un fragment de monedă cu dimensiunile: D = 22 mm, G = 2.330 gr.; compus dintr-un aliaj din argint inferior, prezintă depuneri masive de oxizi și de materiale anorganice specifice argintului și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; marginea fiind deformată, prezintă ciobituri și lacune de material, stare de conservare mediocră.

Monetă dinar ungar de argint emis de Hunyadi Mátyás (1458-1490) (Fig. 6)

Dinar de argint ungar emis de regele maghiar Hunyadi Mátyás, având pe avers sigla monetăriei K-P = monetăria Kormoczbanya Ungaria din Kremnitz-Slovia, iar în centrul stemei, corbul cu inelul în cioc, blazonul familiei Huniazilor; reversul este ilizibil pentru descriere.

Stare de conservare: este prezentat un fragment găurit de monedă cu dimensiunile: D = 17.00 mm, G = 0.6200 gr.; compus dintr-un aliaj din argint inferior, prezintă depuneri de oxizi și de materiale anorganice specifice argintului și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; marginea fiind deformată, cu lipsă ¼ din suprafață, stare de conservare deteriorată.

Monetă aspru otoman Murad al III-lea (1574-1575) (Fig. 7)

Monetă mică din argint denumită și akcea, akche, akce, emisă pentru prima oară în 1326 de sultanul otoman Orhan I (1326-1359). Monedă inspirată după moneda bizantină aspron (în română *alb*), destinată prelevării unui impozit. Primele akcele au fost emise în atelierele monetare de la Bursa, iar mai târziu, și în alte orașe ale imperiului.

Stare de conservare: este prezentat un fragment de monedă găurită, ilizibil pentru descriere, cu dimensiunile: $D = 18 \text{ mm}$, $G = 1,2 \text{ gr.}$; compus dintr-un aliaj din argint inferior, prezintă depuneri masive de oxizi și de materiale anorganice specifice argintului și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; marginea fiind deformată, prezintă ciobituri și lacune de material, stare de conservare deteriorată.

Bumb funerar (Fig. 8)

Bumb funerar descoperit în cadrul sondajelor arheologice desfășurate la biserica Fundeni, între anii 1968-1969, este parte a componentelor vestimentare, utilizat drept accesoriu, ca nasture.

Stare de conservare: prezintă corpul globular de formă sferică, iar partea inferioară ușor alungită, cu dimensiunile: $D = 9 \text{ mm}$, $G = 2 \text{ gr.}$; compus dintr-un aliaj din argint inferior, prezintă depuneri masive de oxizi și de materiale anorganice specifice argintului și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; stare de conservare mediocră.

Mărgele tubulare (Fig. 9)

Mărgelele tubulare realizate din chihlimbar, fără incizii sau modele geometrice, pot fi considerate obiecte decorative de factură funerară, așezate sub formă unui pandantiv, cu un număr de cinci piese specifice secolului al XVIII-lea. Au fost descoperite în urma campaniei de cercetări arheologice din anul 1988, în interiorul bisericii Fundeni.

Stare de conservare: cinci mărgele de formă tubulară, de culoare gălbuie, cu dimensiuni variabile de la 3-6 mm, $G = 0,5-1,5 \text{ gr.}$, înșiruite pe ață, formând un pandantiv, sunt realizate din chihlimbar și prezintă ușoare urme de uzură funcțională, stare de conservare relativ bună.

Fragment textil metalic (Fig. 10)

Fragment textil funerar, de fir metalic, format din fire împletite de culoare neagră, parte a unui orar funerar. Descoperit în urma sondajelor arheologice realizate între anii 1968-1969 de către specialiștii Muzeului Câmpulung, se află în inventarul funerar al mormântului nr. 10 din pronaosul bisericii Fundeni.

Stare de conservare: fragmentul de fir metalic cu dimensiunile: $L = 7 \text{ cm}$ și $G = 6 \text{ gr.}$, este compus din mai multe fire împletite, prezintă depuneri masive de oxizi și de materiale anorganice și puternice urme de uzură mecanică și funcțională; stare de conservare mediocră.

Biserica Fundeni, monument de valoare istorică și arhitecturală deosebită, a fost restaurată și se prezintă astăzi în condiții deosebite, reprezentând o mărturie peste veacuri a continuității comunității creștine ortodoxe în orașul Câmpulung (Fig. 11).

Fig. 1. Preotul Victor Nicolescu.

Fig. 2. Biserica Fundeni în anul 1928.

Fig. 3. Frescă din interiorul bisericii Fundeni, după lucrările de restaurare.

Fig. 4
Monetă para otomană

Fig. 5
Monetă austriacă

Fig. 6
Monetă dinar ungar

Fig. 7
Monetă aspru otoman

Fig. 8
Bumb funerar

Fig. 9
Măgele tubulare

Fig. 10
Fragment textil metalic

Fig. 11 Biserica Fundeni

Cristina BARBU

UNIUNEA ARTIȘTILOR PLASTICI ȘI DEZBATEREA TEMELOR DE INTERES PENTRU CARICATURA ROMÂNEASCĂ

THE ARTISTS' UNION AND THE DEBATES CONCERNING THE ROMANIAN CARICATURE

Abstract: Relevant sources for understanding the creative process and the debates that took place around caricatures are represented by documents from the "Artists' Union Fund" at the "Central National Historical Archives" (1950-1973). The communist state offered to artists that were considered assimilated the chance to truly participate in the exercise of power, and this way the "Union of Fine Artists" overcame the status of an institution and played an important role in the central decision-making mechanisms.

Following the model of other unions, "The Romanian Artists' Union" also formed "Guidance Commissions" where artists were forced to present their projects and works in progress for improvement. Thus, the establishment of "The Artists' Union" strengthened the communist control over the artistic life and also intensified the ideological debates held in the branches and circles of the union.

"The Artists' Union" operated under the supervision and control of the "State Committee for Culture and Art" and the "Council of Socialist Culture and Education". The Union was tasked with guiding and supporting artistic creation in the field of fine arts. The researched files from the archives brought to the fore the debates that refer to the artistic creation from the first part of the communist regime. There was a need for a very well-defined message through legends, and so arose the problem of constructing the message through plastic/artistic language.

During the debates within the "Artists' Union", political or ideological topics were brought into discussion. The fear to create works with an ideological charge was discussed several times. The debates show that some of the artists were still reluctant to complying with the requirements of the communist regime. The graphic works were not created to be humorous compositions, but to present a different kind of reality in a more direct way. An important point of discussion was related to the illustration that changed before it was printed. Caricatures gradually disappeared from the press around the '80s; however, caricatures survived by means of miniature caricature albums and through the "Urzica" magazine.

Statutul Uniunii Artiștilor Plastici

Sindicatul Artelor Frumoase, înființat la 12 martie 1921, reînființat de Max Hemann Maxy după 1944, a fost desființat pentru transformarea sa în Uniunea Artiștilor Plastici (U.A.P.), iar până în 1948, au fost naționalizate mijloacele de creație artistică și de distribuție.¹ După cum afirma C. Stoenescu:

Înființarea UAP prin Decretul 266 din 25 decembrie 1950 a făcut parte din procesul centralizării obligatorii prin înscrierea artiștilor în organizații profesionale dominate de către stat².

¹ C. Vasile, *Politicile Culturale în România comunistă*, în L. Corobca, „Panorama comunismului în România”, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 666.

² C. Stoenescu, *Continuități și contraste în spațiul artistic postcomunist românesc*, în „Studia Politica: Romanian Political Science Review”, București, 11(4), 2011, p. 692.

Așadar, prin decretul nr. 226 din 25 decembrie 1950, U.A.P. era recunoscută ca persoană juridică, implicând dizolvarea SAF, iar patrimoniul său trecea la U.A.P. Înființarea Uniunii Artiștilor Plastici a dus la întărirea controlului partidului comunist asupra vieții artistice, inclusiv prin intensificarea dezbaterilor ideologice desfășurate în filiale și cenecluri. Încă de la înființare (în 1950), U.A.P. funcționa cu patru filiale (Iași, Cluj, Timișoara, Baia Mare) și șapte cenecluri (Târgu Mureș, Arad, Orașul Stalin, Galați, Ploiești, Craiova, Oradea), urmând ca în perioada lui Nicolae Ceaușescu aceste filiale să se extindă la 19.³

Statutul de organizare al U.A.P. din Republica Populară Română (R.P.R.), adoptat la Conferința Națională din 20 octombrie 1950, menționa faptul că:

Artiștii plastici sunt hotărâți să facă din arta lor o armă puternică a poporului muncitor în lupta pentru construirea socialismului în Republica Populară Română și pentru apărarea păcii⁴.

Conceptul de armă în ceea ce privește creația artistică și al umorului, în cazul caricaturii, apare pe parcursul dezbaterilor în Secția Caricatură și este una dintre funcțiile pe care partidul o vrea îndeplinită de artiști.

O parte din sarcinile asumate prin Statut se vor regăsi ulterior în activitatea graficienilor, de la îndrumarea activității și discuțiile cu privire la rolul artei în societate, până la aspecte practice, cum ar fi contactul artiștilor cu lumea muncitorilor:

a) Organizarea de Comisii de îndrumare al căror rol este de a ajuta pe artiști în vederea însușirii metodei realismului socialist⁵. [...]

g) Organizarea contactului artiștilor cu viața nouă a poporului nostru în fabrici, pe șantiere, la sate etc., condiție esențială a artei noastre care va trebui să fie socialistă în conținut și națională în formă⁶.

După cum observa Magda Predescu cu privire la organizarea Uniunii Artiștilor Plastici

conducerea a fost preluată nu de cei foarte tineri, ci de o generație matură – cei mai mulți erau formați în interbelic – cu capital simbolic și competențe administrative⁷.

Astfel, au existat artiști care depuseseră eforturi pentru a fi asimilați ideologic și a căror asimilare fusese dorită de puterea politică. Dar au rămas în sistem și cei a căror activitate a fost considerată valoroasă pe criterii estetice: Max H. Maxy, Jules Perahim, ultimul numit în 1956 redactor șef al revistei „Arta plastică”. Întrucât Uniunea Artiștilor Plastici a funcționat sub supravegherea și controlul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă și a Consiliului Culturii și Educației Socialiste, aceasta avea ca sarcină îndrumarea și sprijinirea creației artistice în domeniul artelor plastice.

Caricatura și temele discutate în cadrul U.A.P.

Atragerea artiștilor spre a deveni activi pe tărâm politic a avut loc cu prioritate prin

³ C. Năsui, *Artele plastice în regimul comunist*, în L. Corobca, „Panorama comunismului în România”, Iași, Editura Polirom, 2020, pp. 682-683.

⁴ C. Preda, *Uniunea Artiștilor Plastici din România în documente de arhivă*, București, Editura Universității din București, 2016, p. 30.

⁵ *Ibidem*, p. 31.

⁶ *Ibidem*.

⁷ M. Predescu, *Uniunea artiștilor plastici în perioada 1954-1963: între „aparat de stat” și „dispozitiv”*, în „Studia Politica: Romanian Political Science Review”, București, 17(3), 2017, p. 276.

intermediul graficii, afişelor și caricaturilor, amplu desfășurate îndeosebi în campania electorală din 1946, în care

graficienii Ligia Macovei, Florica Cordescu, Ion Doru, Eugen Taru, Nell Cobar ș.a. au fost prezentați zilnic în presă cu lucrările lor sau cu afișe lipite pe străzi⁸.

La București lucrările realizate pe teren erau analizate în expoziții interne, după care puteau fi expuse pentru public, iar artistul era considerat un personaj activ pe frontul luptei ideologice antiimperialiste. Artiști de caricatură precum Eugen Taru și Cik Damadian au publicat albume ce conțineau caricaturi destinate propagandei, care au ajuns în mediul muncitoresc, în cămine culturale și biblioteci. În 1959, Fondul Plastic a difuzat în toată țara afișe – caricaturi care abordau temele: „lupta pentru pace”, „decăderea sistemului economic capitalist”, „lupta împotriva risipei și rebuturilor în industrie”, „campania agricolă de primăvară”.⁹

Dosarele cercetate din Fondul Uniunii Artiștilor Plastici au adus în prim-plan dezbaterile ce fac referire la creația artistică din prima parte a regimului comunist. De la nevoia unui mesaj foarte bine conturat prin intermediul legendelor, se pune problema construirii mesajului prin limbajul plastic (Fig. 1):

Se merge însă prea mult pe rețete, în caricatură, – și aceasta este o cale care trebuie evitată. Trebuie să tragem semnalul de alarmă ca să înțeleagă caricaturiștii noștri că în momentul de față caricatura este artă plastică și că ea trebuie să se bazeze pe elementul plastic de expresie și nu pe elementul literar, pe legendă. Este o tendință foarte marcantă a caricaturiștilor noștri de a-și situa personagiile în prim plan, de a limita caricatura la un singur sau două personaje, fără o preocupare de punere în pagină, de compunere a imaginii, de complexitate a imaginii, care iarăși poate să dea mai multă veridicitate și mai multă convingere¹⁰.

De asemenea, Constantin Lucaci constata faptul că artiștii nu se inspiră din viață în mod direct, ci lucrează mai mult în atelier:

Or, încă multe caricaturi din expoziție dovedesc o sărăcie de idei. Dovedesc că caricaturile noastre nu se documentează din viață și că aceste idei sunt roadele unei munci de laborator, unei munci de atelier. Viața nu este reflectată în multe din caricaturile noastre¹¹.

Specific pentru perioada anilor '50 și '60 este prezența caricaturii cu mesaj politic, iar Eugen Taru, aduce în discuție subiectele politice, ideologice care, în opinia sa, sunt slab reprezentate:

Raportul atrage atenția asupra unei probleme într-adevăr importantă și anume: reflectarea insuficientă a luptei de clasă. Aș spune că noi trebuie să fim foarte atenți în ceea ce privește problema humorului în caricatură care impune de la început necesitatea de a modifica o răcilă prin răs, printr-un element comic. Când spun răs înseamnă și râsul cu gura până la urechi sau un răs interior, dar elementul comic nu poate să lipsească în orice caz. Noi trebuie să găsim locul după problemele pe care le atacăm după temperamentul fiecăruia, după specificul artei noastre, a fiecărui artist¹².

⁸ *Ibidem*, p. 289.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ ANIC, Fond UAP, dosar 24/1955, f. 110.

¹¹ *Ibidem*, f. 115.

¹² *Ibidem*, f. 132.

De asemenea, susține reprezentarea tipologiilor umane din mediul rural:

Gion care reușește să redea o serie întreagă de oameni de ai noștri, din mediul rural, îi recunoaște ca atare. În majoritatea caricaturiștilor noștri, dacă căutăm, nu găsim deocamdată pe mulți care au găsit acest drum.

Tema birocratului, care se regăsește în caricaturile publicate din perioada 1940-1960 sunt discutate și în cadrul ședințelor U.A.P.¹³:

Caricatura tovarășului Doru cu îngâmfatul este grozav de ingenioasă. Să fim atenți să vedem cum nu este deajuns o simplă ingeniozitate. Este foarte humoristică, dar lovește puțin alături, este vorba de reeditarea vechilor noastre caricaturi cu birocratul cu munți de hârtii în jurul lui și el care se zărește dintre hârtoage. În momentul de față trebuie să trecem cu un pas mai departe în caricatură¹⁴.

Rik Auerbach observa teama artiștilor de a aborda tematici privitoare la politica internă:

În majoritate, activitatea mea o duce mai mult în sectorul problemelor externe și neglijez destul de serios problema politicii noastre interne. Eu, desigur, fac acest lucru pentru că caricatura pe teme interne îmi pune niște probleme, așa cum s-a arătat în raport – niște probleme mult mai grele legate de cunoașterea vieții pe teren, cunoașterea omului, de cunoașterea aspectelor cele mai diferite pe care o ia lupta de clasă la noi¹⁵.

De asemenea, observă și tehnica artiștilor care de multe ori conturează personaje care nu sunt credibile pentru public:

Tot în legătură cu caricatura, cred că uneori se alunecă pe o exagerare prea mare a anumitor defecte în ceea ce privește figura omului, lucru care face să se ajungă la grotesc. Se merge prea departe și uneori lucrul acesta nu convinge, dacă se exagerează prea mult fără să fie nevoie¹⁶.

Responsabilul subsecției de caricatură din 1955, Cîk Damadian, afirma că

Sunt unii artiști care se retrag chiar de la activitatea cetățenească, de la o activitate partinică care îi revine, se retrag pentru o muncă mai puțin sgomotoasă, nu vor să mai interviev ca să-și mai spună și ei cuvântul pe care îl au ei de spus în caricatură¹⁷.

Această teamă a artiștilor de a realiza lucrări cu încărcătură ideologică este discutată de mai multe ori și afirmată de unii dintre aceștia. Din dezbateri reiese că o parte din artiști încă erau reținuți în a se conforma cerințelor regimului comunist.

Ceea ce reiese din analiza unora dintre caricaturi și după cum afirma Nell Cobar este faptul că o parte dintre lucrările grafice nu au fost create pentru a fi creații umoristice, ci pentru a prezenta un alt tip de realitate într-un mod mai direct:

După părerea mea, nu toate caricaturile au nevoie de humor. Sunt acele caricaturi, demascatoare, care au un alt rost: ele satirizează, biciuiesc, îți arată o situație în mod foarte direct. De pildă, caricatura tovarășului Taru cu americanul care dă cuțite legionarilor care atacă la Berna; desigur că aci nu este vorba ca să

¹³ C. Barbu, *Bureaucracy as a Necessary Evil: Representations of the Corrupt Bureaucrat in the Caricatures Published in the Romanian Press in the Late 1940s and 50s*, în „Revista CICSĂ”, Nr. III/2017, pp. 40-63.

¹⁴ *Ibidem*, f. 134.

¹⁵ *Ibidem*, f. 149.

¹⁶ *Ibidem*, f. 166.

¹⁷ *Ibidem*, f. 204-205.

stârneasă râsul, nici nu trebuie, și este foarte bine așa cum este; de asemenea: pe mâna americanului stau Adenauer și Faur și se ceartă pentru Saar. Nu este umoristic. Dar nici nu era obligatoriu să te faci să râzi¹⁸.

Subiectele de discuție pun problema valorii pecuniare a artei și rezultatele actului creativ în funcție de aceasta, dar oferă și detalii cu privire la tipărirea caricaturii, modul în care ilustrația s-a transformat înainte de a fi tipărită:

Muncitorul tipograf este acela care duce mai departe opera de artă pe care se căzneau artistul s-o scoată, de aceea este aproape un creator. El trebuie să creieze pe altă hârtie o reproducere fidelă cu originalul¹⁹.

Un alt punct important este reprezentat de influența artiștilor în recrutarea noilor artiști, prin prisma creațiilor publicate și a portofoliilor:

Aceasta se leagă de problema recrutării ilustratorilor. Noi recrutăm ilustratorii într-adevăr din reviste, din presa de copii, din ziare; alegem pe cei ce ni se par că se relevă în presă. Dar în ceea ce privește *recomandarea* ilustratorilor, trebuie să vă spun că nu e neapărat nevoie să-i recomande cineva. Vă dau câteva nume, pe care nimeni nu i-a recomandat. În mod special. Ei au venit cu câte o probă și vă mărturisesc că de multe ori nu știm cum să culegem mai repede un manuscris ca să li-l dăm²⁰.

Semnificația arhivei în analiza caricaturii și evoluția acesteia către finalul regimului comunist

Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici ne prezintă pentru perioada de început a regimului comunist modul în care s-a pus problema existenței și formulării specificului ilustrației românești, dar și soluțiile pentru viitorul artei grafice:

Noi n-am avut o carte a noastră, românească! Așa că problema specificului este foarte importantă și trebuie să-i găsim o rezolvare; aceasta se face în primul rând printr-o cultivare mai serioasă a ilustratorilor și consilierilor²¹.

De asemenea, poate fi observată readucerea calității, după perioada anilor '50, într-o organizație care devenise de masă, astfel încât se reduce numărul de membri, iar sub pretextul alinierii la politici culturale impuse de centrul politic, structura a reușit să se profesionalizeze. O parte din deciziile importante, de exemplu cele care vizau calitatea muncii de creație, s-au luat la nivelul Uniunii. Toate organele de conducere ale Uniunii Artiștilor Plastici răspundeau de activitatea lor în fața conferinței pe țară a U.A.P. și a planului artiștilor, precum și în fața forurilor tutelare. Comitetul de conducere al U.A.P. lua hotărâri privind activitatea generală, conducea și îndruma activitatea în intervalul dintre congrese și conferințe generale.

Dezbaterile din cadrul Uniunii Artiștilor Plastici demonstrează modul în care artiștii gândesc creațiile, modul în care acestea sunt realizate. Încă de la începutul perioadei comuniste se pune problema tematicilor abordate în cadrul caricaturilor. Dacă încă de la începutul perioadei comuniste, alături de apariția revistei „Urzica”, caricatura s-a dezvoltat în cadrul presei, dar și în publicistică, atât ca ilustrație, dar și ca mijloc de propagandă, începând cu finalul anilor '70 caricatura rămâne treptat în albume dedicate

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 43.

²⁰ *Ibidem*, f. 56.

²¹ ANIC, Fond UAP, dosar 2/1955, f. 39.

și în principala revistă de umor. Modalitatea prin care Uniunea Artiștilor Plastici susține efortul creativ este prin intermediul micilor albume. Colecția Liliput nu este beneficiara unui ISBN (Fig. 2), a unei casete redacționale sau orice altă informație, iar în această serie au apărut câteva sute de albume de autor.²² În acest sens, au fost cercetate peste 40 de mici albume de caricatură publicate cu ajutorul Uniunii Artiștilor Plastici, în care poate fi observată dinamica temelor și modul în care artiștii au continuat activitatea de publicare, într-o perioadă în care în presa centrală caricatura nu mai apare foarte des.

Deși a fost folosită pentru exemplificarea unor modele teoretice, putem supune creația grafică analizei și putem observa mecanismele sociale din România perioadei comuniste, modul în care aceasta este realizată, receptată și asumată de artiști, o sursă cu multiple determinante în contextul societății dintr-un regim totalitar, sugerat în mod sugestiv de titlurile pe care le întâlnim (Fig. 3). În ceea ce privește mecanismul de realizare a acestora, pot fi analizate simbolurile care apar și modul în care umorul, folosit în cadrul acestui act de comunicare, conduce la amplificarea mesajului, cum se poate observa în cazul albumului realizat de A. Dragoș (Fig. 4). În ceea ce privește funcțiile artei și legăturile de interdependență dintre artă și celelalte sfere ale vieții sociale se poate sublinia faptul că finalitățile artei sunt multiple, iar funcțiile ei sociale nu îi sunt exterioare, ci coextensive.

subiectele, titlurile caricaturilor, fără să se merge în adînc, la o dezbateră a problemelor.

Mi se pare, de exemplu, că este foarte important de atras atenția caricaturistilor noștri asupra ingeniozității. De multe ori ingeniozitatea se referă la ingeniozitatea verbală și nu a desenului, respectiv la legendă. Însă artistul ar trebui să se gîndească că legenda nu este decît un auxiliar și că ceea ce este esențial este această autenticitate a desenului, aceea putere de expresivitate a desenului care are verva de atmosferă și izbutește să arate contrastul ca să stîrnească rîsul sau ura, să stîrnească în privitor aceea revoltă sau acel răspuns afectiv pe care trebuie să-l trezească caricatura.

Se merge încă prea mult pe rețete, în caricatură, - și aceasta este o cale care trebuie evitată. Trebuie să tragem semnalul de alarmă ca să înțelegem caricaturistii noștri că în momentul de față caricatura este artă plastică și că ea trebuie să se bazeze pe elementul plastic de expresie și nu pe elementul literar, pe legendă.

Mi se pare de asemenea că s-ar fi putut trage interesante concluzii iarăși în ceea ce privește lipsa de compoziții în caricatură. Este o tendință foarte marcantă a caricaturistilor noștri de a-și situa personajele în prim plan, de a limita caricatura la un singur sau două personaje, fără o preocupare de punere în pagină, de compunere a imaginii, de complexitate a imaginii, care iarăși poate să dea mai multă veridicitate și mai multă forță de convingere.

Fig. 1

²² A. Ciubotariu, *Istoria benzii desenate*, București, 2021, p. 86.

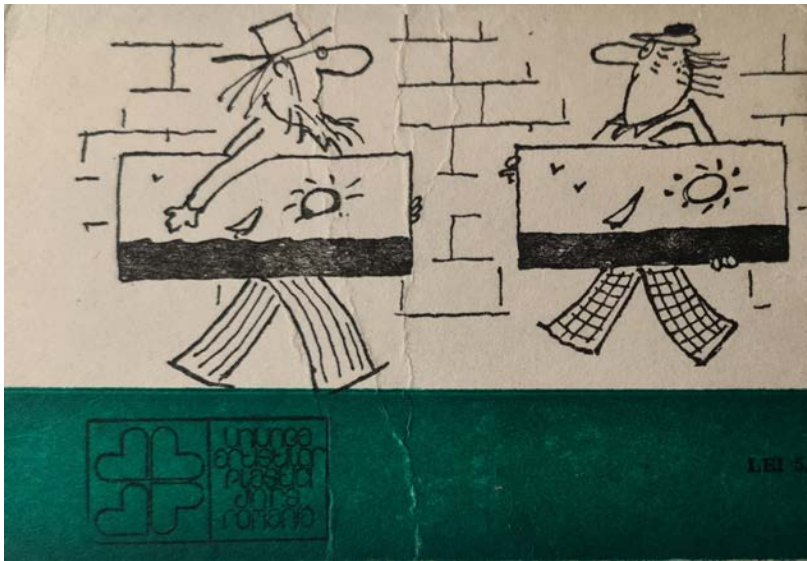

Fig. 2

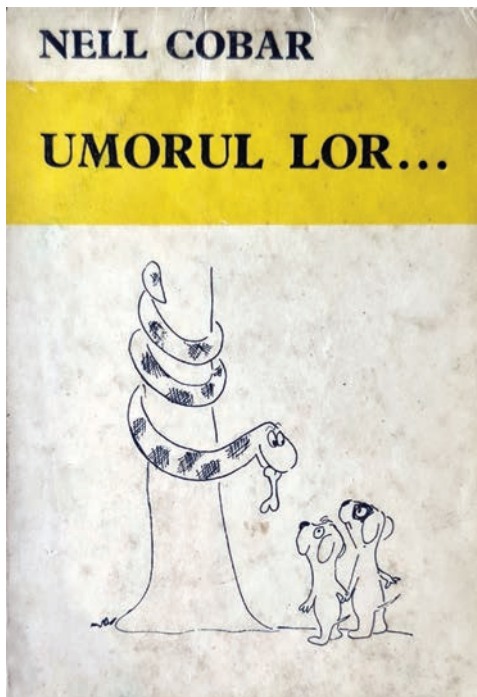

Fig. 3

Fig. 4

AUTORII DIN ACEST VOLUM:

COL. (R.) ING. MARIN ALNIȚEI
Director, Direcția Corp Control și
Protecția Informațiilor Clasificate, Agenția
Națională de Cadastru și Publicitate
Imobiliară.

CRISTINA BARBU
Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a
României.

MARINELA-LOREDANA BARNA
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

IOAN BODOCHI
Muzeograf, Muzeul „Castelul Corvinilor”,
Hunedoara.

DR. IOAN BOROICA
Cercetător științific III, Muzeul
Maramureșan, Sighetu Marmăției.

CRISTINA BOȚOGHINĂ
Șef secție istorie și pedagogie, Muzeul
Viticulturii și Pomiculturii, Golești.

DR. ALEXANDRU BUCUR
Asociația Națională Cultul Eroilor
„Regina Maria”, Filiala Sibiu.

DR. CAMELIA CĂLIN
Cercetător științific III, Muzeul Viticulturii
și Pomiculturii, Golești.

DR. MARIUS CÂMPEANU
Șef secție Istorie, Muzeul Județean de
Istorie și Arheologie Maramureș.

GABRIEL-STELIAN CONSTANTIN
Muzeograf, Muzeul Municipiului
București.

DR. LUMINIȚA CORNEA
Muzeograf, Muzeul Național al Carpaților
Răsăriteni, Sf. Gheorghe.

DANIELA-ȘTEFANIA CURELEA
Prof. Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu.

DR. DRAGOȘ CURELEA
Prof. Colegiul Tehnic Energetic, Sibiu.

ȘERBAN DRAGOMIRESCU
Fost cercetător principal, Institutul de
Geografie al Academiei Române București.

DR. CIPRIAN GLĂVAN
Muzeograf, Muzeul Național al Banatului
Timișoara.

DR. CONSUELA-ELENA GRECU
Expert-conservator, Muzeul Municipal
Câmpulung.

MIHAI-VALENTIN IONESCU
Muzeograf, Muzeul Municipal
Câmpulung.

DR. TEODORA-DANIELA MOȚ
Muzeograf, Muzeul Național al Banatului
Timișoara.

DR. FELICIA-ANETA OARCEA
Muzeograf, Complexul Muzeal Arad.

STELUȚA PESTREA-SUCIU
Publicist, prof. lb. română.

DR. MARIN POP
Șef secție Istorie Contemporană, Muzeul
Județean de Istorie și Artă Zalău.

GRINA-MIHAELA RAFAILĂ
Muzeograf, Muzeul Municipiului
București.

DR. DELIA-MARIA TATU
Muzeograf, Muzeul „Castelul Corvinilor”,
Hunedoara.

DR. NICOLAE TEȘCULĂ
Manager, Muzeul de Istorie Sighișoara.

ISSN 1583-3119

